

เนตติปกรณ์

แปลโดย อาจารย์สมพร ศรีวราทิตย์

เนตติปกรณ์

แปลโดย อาจารย์สมพร ศรีวราทิตย์

รศ.นงลักษณ์ - น.พ.วีระพันธ์ สุพรรณไชยมาตย์ และครอบครัว

จัดพิมพ์ถวายบูชาพระรัตนตรัย

คำนำโดยผู้จัดพิมพ์

การศึกษาพระสัทธรรมนับเป็นกิจสำคัญของพุทธศาสนิกชน ด้วยมุ่งหมาย ความแตกฉานในปริยัติ ความอาจหาญร่าเริงในสัมมาปฏิบัติ จนกว่าจะบรรลุปฏิเวธ อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการบำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตามการศึกษาพระสัทธรรม โดยเฉพาะจากพระไตรปิฎก มิได้ทำได้ โดยง่าย ด้วยความลึกซึ้งทั้งอรรถและพยัญชนะ จึงต้องอาศัยอัจฉริยภาพ ของบูรพาจารย์ในอดีตมาช่วยส่องทางแก่ผู้ศึกษารุ่นหลัง

คัมภีร์เนตติปกรณ์เป็นเสมือนกุญแจไขความในพระไตรปิฎก ช่วยให้ผู้ศึกษา เข้าใจพุทธพจน์ตรงตามพุทธประสงค์ และมีมุมมองต่อพระสัทธรรมที่กว้างขวาง ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

คัมภีร์เนตติปกรณ์ฉบับนี้ ได้อาศัยต้นฉบับ ซึ่งแปลโดย อาจารย์สมพร ศรีวราทิตย์ ผู้เป็นปราชญ์สำคัญด้านพระพุทธศาสนาแห่งยุคสมัย ซึ่งจัดพิมพ์โดยมูลนิธิศึกษา และเผยแพร่พระพุทธศาสนา ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 แต่ไม่พบว่ามีการจัดพิมพ์อีก

ทางคณะผู้จัดทำ ได้แก่ **ร.ศ.นงลักษณ์ - น.พ.วิระพันธ์ สุพรรณไชยมาตย์ และลูกหลาน** จึงได้นำข้อความในคัมภีร์ฉบับแปลดังกล่าว มาจัดพิมพ์อีกครั้ง ถวายบูชาพระรัตนตรัย และประสงค์แจกจ่ายเป็นธรรมทานแก่ผู้ที่สนใจ โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย อีกทั้งยังเป็นการบูชาพระคุณ พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ และท่านผู้มีอุปการคุณทั้งหลาย รวมถึงอาจารย์สมพร ศรีวราทิตย์ ณ ที่นี้ด้วย

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ผู้จัดทำได้เรียบเรียงขึ้น โดยเน้นรักษาพยัญชนะของต้นฉบับ ให้ได้มากที่สุด แต่อาจมีการปรับปรุงเล็กน้อย ในเรื่องการสะกด รวมถึงวรรคตอน เพื่อความเรียบร้อยในการจัดพิมพ์ ทั้งนี้ หากมีข้อความสำคัญ ที่ผู้เรียบเรียงได้เพิ่มเข้าไป เพื่อขยายความให้ท่านผู้อ่านได้เข้าใจมากขึ้น ซึ่งได้จากการเทียบเคียงคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิ พระไตรปิฎก เนตติอรรถกถา เนตติหารัตถทีปนี และเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ ทางผู้เรียบเรียง ก็ได้ใส่คำอธิบายเป็นเชิงอรรถไว้ และมีข้อความในวงเล็บ ระบุไว้ว่า (ผู้เรียบเรียง) เพื่อให้รักษาสำนวนของต้นฉบับ ให้ได้มากที่สุด

อย่างไรก็ตามคัมภีร์เนตติปกรณ์มีปริมาณเนื้อหามาก ลึกซึ้งทั้งอรรถและพยัญชนะ เป็นการยากที่จะเรียบเรียงได้ครบถ้วนทั้งหมด ทั้งนี้หากมีข้อบกพร่องประการใด ทางคณะผู้จัดทำขออ้อมรับไว้ทุกประการ

ทางคณะผู้จัดทำขอขอบพระคุณ กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม “ไตรสิกขา” นำโดย พญ.ดวงทิพย์ สุนทรเลขา ที่ได้สนับสนุนการจัดพิมพ์เพื่อเป็นธรรมทาน

ขอขอบพระคุณ พญ.นฤมิตร วงศ์ลิขิตปัญญา พญ.นิรมล วัชระรังษี คุณจิร สวัสดิ์ เอกอรรณพผล คุณชญากร ลักษณ์ สรัญญ์ รักษ์ คณะกัลยาณมิตรห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงรับจำนำปราณบุรี ดร.พูนภัทรา พูลผล ดร.พิมพ์พร ชีวานันท์ และคุณนิรันดร ยิ้มจ่อหอ ที่เป็นธุระ ในการเรียบเรียงบทความ และพิสูจน์อักษรด้วยความอุตสาหะ

ขอบพระคุณ พญ.อรจิรา บุรณากาญจน์ และด.ญ.รณินันต์ สุพรรณไชยมาตย์ สำหรับการสนับสนุนกิจการเบื้องหลังทุกประการ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอีกมากมาย ที่ไม่อาจเอ่ยนามได้ทั้งหมด

คณะผู้จัดทำมุ่งหวังเป็นอย่างยิ่งว่า คัมภีร์เนติปกรณ์ฉบับนี้จะช่วยสนับสนุน
การเจริญไตรสิกขาของท่านผู้อ่าน จนกว่าทุกท่านจะบรรลุถึงประโยชน์สูงสุดใน
พระศาสนาต่อไป

คณะผู้จัดทำ

พุทธศักราช 2569

คำนำโดยผู้แปล

เนตติปกรณ์ เป็นคัมภีร์สำคัญเล่มหนึ่งในพุทธศาสนา รจนาโดยท่านพระมหากัจจายนะ ในสมัยเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ในกาลาสุดท้ายกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาในปกรณ์นี้ในสมัยเมื่อท่านยังเป็นฆราวาส ท่านมีตำแหน่งเป็นบุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าจันทปัชโชติ เป็นผู้แตกฉานในอักษรศาสตร์และจบไตรเพท เมื่อท่านบรรพชาอุปสมบทแล้ว สามารถแสดงพุทธภาษิตโดยย่อให้พิสดาร จึงได้รับขนานนามจากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็น **เอตทัคคะ (เป็นเลิศ) ในการอธิบายภาษิตที่ย่อให้พิสดาร** เช่น ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสภทเทภรรตคคาถา โดยย่อไว้ว่า “ผู้มีปัญญาไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละไปแล้ว สิ่งใดที่ยังไม่มาถึงแล้ว สิ่งนั้นก็ยังไม่ได้มาถึง บุคคลใด มาเห็นแจ้งซึ่งธรรมที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในที่นั้น ๆ บุคคลนั้นได้รู้ธรรมนั้นแล้ว ควรเจริญไว้เนื่อง ๆ อย่าให้อ่อนแอจนคลอนแคลน ความเพียรเผากิเลสควรทำวันนี้แหละ ใครเล่าพึงรู้ว่าความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะความผิดเพี้ยนต่อมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย มุนีผู้สงบ ย่อมสรรเสริญบุคคลผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ ผู้มีความเพียรเผากิเลส ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน นั้นแล้ว ผู้มีราตรีเดียวเจริญ”

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เสด็จลุกขึ้นเข้าสู่วิหารที่ประทับ พวกภิกษุไม่ได้โอกาสเพื่อจะทูลถามเนื้อความที่ตรัสโดยย่อให้เข้าใจ จึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจายนะ ให้อธิบาย พระเถระกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุ เรารู้ภาษิตที่ทรงแสดงโดยย่อ นั้น

โดยพิสดารว่า เมื่อบุคคลคิดว่า ในกาลล่วงแล้ว ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสิ่งที่พึงถูกต้องกาย ใจกับอารมณ์ที่เกิดกับใจของเราแล้วอย่างนั้น ความกำหนดพอใจในสิ่งเหล่านั้นก็ผูกพันวิญญาณ เพราะวิญญาณอันความกำหนดพอใจผูกพันแล้ว ผู้นั้นย่อมเพลิดเพลินในสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ชื่อว่า คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่คิดอย่างนั้น ไม่กำหนดพอใจในสิ่งนั้น ๆ ก็ไม่ผูกพันวิญญาณ ผู้นั้นย่อมไม่เพลิดเพลินในสิ่งนั้น ๆ ผู้ไม่เพลิดเพลินในสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ชื่อว่า ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ฯลฯ ดุกรท่านผู้มีอายุ เราเข้าใจเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงแสดงโดยย่อตามความพิสดารอย่างนี้ ถ้าท่านประสงค์ก็จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามความนั้นเถิด พระองค์ทรงแก้อย่างไร จงจำไว้ อย่างนั้นเถิด” พวกภิกษุได้เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลความนั้นให้ทรงทราบ พระศาสดาตรัสสรรเสริญท่านพระมหากัจจายนะว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย กัจจายนะเป็นคนมีปัญญา ถ้าพวกเธอถามความนั้นกะเรา แม้เราก็คงแก้เหมือนกัจจายนะ แก่แล้ว อย่างนั้น”

เนตติปกรณ์ก็ทำนองนั้น ท่านยกพระสูตรขึ้นหนึ่งสูตร แล้วขยายความ โดยสงเคราะห์เข้าไปในสภาวะธรรมนั้น ๆ โดยให้ทราบว่า พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นมีนัยอันวิจิตรยิ่ง สมควรที่ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษา ด้วยเหตุนี้ คณะกรรมการมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา ได้มอบหมายให้ พ.อ.ดร.วีระ พลวัฒน์ เป็นผู้ปริวรรตและเทียบเคียงคัมภีร์เนตติปกรณ์ จากบาลีอังกฤษเป็นบาลีไทย และมอบหมายให้ข้าพเจ้าแปลบาลีไทยเป็นภาษาไทย ซึ่งเป็นภาระอันหนักสำหรับข้าพเจ้า ดังนั้นหากมีความบกพร่องประการใด ๆ ข้าพเจ้าขอน้อมรับด้วยความเคารพยิ่ง อนึ่ง เนตติปกรณ์นั้น คำว่า **เนตติ** มีคำจำกัดความว่า **เนตติ เนตติ นยนติ เอตาย เอตถ วาติ เนตติ** แปลว่า

ชื่อว่า เนตติ เพราะอรรถะว่า นำไป คือนำเวไนยสัตว์ไปสู่มรรค ผล นิพพาน
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เนตติ เพราะอรรถะว่า เป็นเครื่องหรือเป็นที่นำไป
แห่งเวไนยสัตว์ทั้งหลาย เนตติปกรณ์นี้ เมื่อว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียว
แต่เมื่อว่าโดยประเภท มี 3 อย่าง คือ เป็นหาระ 1 เป็นนยะ (นัย) 1
และเป็นศาสนปฎฐาน 1 มีในสามอย่างนั้น ที่ชื่อว่า หาระ เพราะอรรถะว่า
เป็นเหตุ หรือ เป็นที่ขจัดความไม่รู้ ความสงสัย และวิปลาสทั้งหลาย อันมีสุตตะ
และเคยยะ เป็นต้น เป็นอารมณ์ ที่ชื่อว่า นยะ เพราะอรรถะว่า แนะนำ คือ
ให้รู้ความเศร้าหมอง และความผ่องแผ้ว โดยการจำแนกพระสูตร ที่ชื่อว่า
ศาสนปฎฐาน เพราะอรรถะว่า เป็นที่แสดงความเป็นไปของเทศนา
โดยประการต่าง ๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัยของเวไนยสัตว์

ด้วยมหากุศลเจตนา ที่คณะกรรมการมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา
เป็นปทัฎฐาน ได้ช่วยกันดำรงพระสัทธรรม เพื่อให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นถาวร
สืบต่อไป จงเป็นพลวปัจจัยให้สัตว์ทั้งหลายมีสุขสมบัติ และบรรลู่ถึงซึ่งพระนิพพาน
อันเกษมศานต์เถิด

สมพร ศรีวราทิตย์

พุทธศักราช 2540

สารบัญ

คำนำโดยผู้จัดพิมพ์.....	3
คำนำโดยผู้แปล.....	6
สารบัญ	10
สังคหวาร 5 คาถา.....	15
วิภังควาร 3 วาระ.....	17
อุทเทสวาร	17
1. อุทเทสวาร 16	17
2. นัยแห่งอุทเทส 5.....	19
3. มูลบทแห่งอุทเทส 18	20
นิทเทสวาร.....	22
1. ทาระสังเขป 16 คาถา.....	22
2. นยะสังเขป 5 คาถา	25
3. นิทเทสแห่งบท 12.....	27
ปฏินิทเทสวาร.....	29
1. เทสนาหาระ.....	29

2. วิจัยหาระ.....	38
3. ยุติหาระ	58
4. ปทัณฐานหาระ.....	70
5. ลักขณหาระ.....	75
6. จตุพยุหาระ	80
7. อาวัณฐานหาระ.....	94
8. วิภัตติหาระ.....	108
9. ปริวัตตนหาระ	113
10. เววจนหาระ	116
11. บัญญัติหาระ.....	123
12. โอตรณหาระ.....	134
13. โสธนหาระ.....	145
14. อธิณฐานหาระ.....	148
15. ปริกขารหาระ	157
16. สมารโปนหาระ	160
หารสัมปตวาระ 16	167
1. เทสนาหารสัมปตตะ	167

2. วิจัยहारสัมปาตะ	171
3. ยุติहारสัมปาตะ	200
4. ปัทมฐานहारสัมปาตะ	201
5. ลักขณहारสัมปาตะ	201
6. จตุพยูहारสัมปาตะ	202
7. อาวีฎฐานहारสัมปาตะ	203
8. วิภัตติहारสัมปาตะ	204
9. ปริวัตตนहारสัมปาตะ	204
10. เววจนहारสัมปาตะ	205
11. บัญญัติहारสัมปาตะ	206
12. โอตรณहारสัมปาตะ	206
13. โสธนहारสัมปาตะ	207
14. อธิฐานहारสัมปาตะ	208
15. ปริกขารहारสัมปาตะ	209
16. สมารโปนहारสัมปาตะ	209
นยสมุฐาน	212
สาสนปฏฐาน	247

มูลบท 18.....	295
ภาคผนวก: พรรณนามิสสกहारสัมปาตะ	341
รายนามผู้สนับสนุนการจัดพิมพ์และบริจาคหนังสือ	363

สังคหวาร 5 คาถา

ชาวโลก พร้อมทั้งเทพเจ้าผู้รักษาโลก¹ ย่อมบูชาและยอมมอบน้อม ซึ่งพระศาสนา อันประเสริฐใด ในกาลทุกเมื่อ พระศาสนานั้นเป็นของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นนระ ผู้ประเสริฐ ๆ

พระพุทธพจน์มีบท 12 เป็นสุดตะ คือ พระสูตร² ทั้งหมดนั้นเป็นไปกับพยัญชนะ และอรรถะ บทอรรถะและพยัญชนะ³ ทั้ง 2 นั้น บัณฑิตควรรู้ว่ามือรรถะอย่างไร และพยัญชนะเป็นไฉน ๆ

เนตติปกรณนี้ มีหาระ (คือ ธรรมเครื่องขจัดความไม่รู้และวิปลาส) 16 อย่าง มีนัยเป็นเครื่องแสวงหาพระศาสนา 5 อย่าง และมีบทที่เป็นมูล 18 อย่าง อันท่านพระมหากัจจายนะแสดงไว้ ๆ

หาระทั้งหลาย การวิจัยพยัญชนะแห่งพระสูตร และนัยทั้ง 3 ที่เป็นการอธิบาย พระสูตรนั้น บัณฑิตเรียกพระสูตรที่บุคคลกำหนดเอาส่วนทั้ง 2 (หาระและนัย) ว่า ยถาสุตตะ ๆ

---

¹ อีกนัยหนึ่ง คือ กษัตริย์ ท้าวมหาราช 4 ท้าวสักกะ ท้าวสุยามะ ท้าวสันดุสิต ท้าวสุนิมมะ ท้าวปรนิมมิตวสวัตตี และมหารพรม เป็นต้น ชื่อว่า ผู้รักษาโลก (จากอรรถกถา) ๆ

² สุตตะ เรียกว่า พระสูตร เพราะแสดงอรรถะ 1 เพราะตรัสไว้ดีแล้ว 1 เพราะแปลดีประโยชน์ 1 เพราะหลังประโยชน์ 1 เพราะต้านทานด้วยดี 1 เพราะมีส่วนเปรียบด้วยเส้นด้าย 1 ๆ

³ ในคำว่า อรรถะและพยัญชนะ (วินัย เล่มที่ 4 ข้อ 32) ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอจงแสดงธรรมอันงาม ในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และงามในที่สุด **พร้อมทั้งอรรถะและพยัญชนะ** จงประกาศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง ๆ

เทศนาใด และบทใดที่ทรงแสดงแล้ว ธรรมทั้ง 2 นั้นเองอันบัณฑิตควรรู้
ในเนตติปกรณ์นั้น มีถ้อยคำกล่าวตามลำดับ เป็นเครื่องแสวงหาพระพุทธรูป
9 อย่าง อันให้สำเร็จประโยชน์แล ฯ

จบสังคหาวาร

วิงคาร 3 วาระ

- 1) อุทเทสวาร¹ วาระว่าด้วยบทตั้ง 3 บท
- 2) นิทเทสวาร วาระว่าด้วยบทอธิบาย 3 บท
- 3) ปฏินิทเทสวาร วาระว่าด้วยบททบทวนโดยพิสดาร

อุทเทสวาร

1. อุทเทสวาร 16

ในเนตติปกรณ์นั้น หาระ 16 เป็นไฉน

- 1) เทสนาหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงอรรถแห่งพระสูตร²
- 2) วิจัยหาระ ได้แก่ หาระที่วิจัยอรรถแห่งพระสูตร
- 3) ยุตติหาระ ได้แก่ หาระที่พิจารณาการประกอบ
- 4) ปทัฏฐานหาระ ได้แก่ หาระที่พิจารณาเหตุเกิดขึ้น
- 5) ลักษณะหาระ ได้แก่ หาระที่พิจารณาโดยลักษณะ

---

¹ อุทเทสแสดงแก่อุคชฎิัตถุญบุคคล ๆ อุทเทสและนิทเทสแสดงแก่วิปัญจิตถุญ ๆ อุทเทส นิทเทส ปฏินิทเทส แสดงแก่นายบุคคล ๆ

² อรรถะ ในสังคหวารคาคาที่ 2 เป็นสาธารณะ แต่เทสนาหาระนี้ เป็นอสาธารณะ ๆ

- 6) จตุพยุหหาระ ได้แก่ หาระที่พิจารณาจำแนกอรรถะ 4
- 7) อาวัณณหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงความหม่นไปแห่งธรรม
- 8) วิภัตติหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงการจำแนก
- 9) ปริวัตตนหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงการเปลี่ยนแห่งธรรม
- 10) เววจนหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงคำไวพจน์
- 11) ปัญัญญัติหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงให้รู้เนื้อความแห่งธรรม
- 12) โอตรณหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงการหยั่งลง
- 13) โสธนหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงการชำระบท
- 14) อธิษฐานหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงการตั้งมั่น
- 15) ปริกขารหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงบริวาร (เหตุปัจจัย)
- 16) สมารโปนหาระ ได้แก่ หาระที่แสดงการยกมูลธรรม ฯ

คาถาแสดงอุทเทส 16

เทสณา วิจโย ยุตติ   ปทภูฏาโน จ ลกขโณ

จตุพฺยุโห จ อวภูฏาโน   วิภตติ ปริวตฺตโน

เววจโน จ ปญฺญตฺติ   โอตฺรโณ จ โสธโน

อธิภูฏาโน ปริกฺขารो   สมารโปโน โสฬโส ฯ

หาระ 16 มีเทสณาหระและวิจยหระเป็นต้นเหล่านี้ อันท่านพระมหากัจจายนะ แสดงแล้ว โดยอรรถะที่ไม่ปะปนกัน อนึ่งการจำแนกนัยโดยพิสดาร ของหระ 16 เหล่านี้ จักมีข้างหน้าแล ฯ

2. นัยแห่งอุทเทส 5

ในเนตติปกรณ์นั้น นัย 5 เป็นไฉน

- 1) นันทิยาวิภูฏานัย   นัยที่หม่นไปด้วยความยินดี
- 2) ติปุกขลนัย   นัยที่แสดงความงามโดยส่วน 3
- 3) สีหวิกกีฬิตนัย   นัยที่แสดงธรรมดุจสีหะ
- 4) ทิสาลอจนนัย   นัยที่พิจารณาทิสธรรม
- 5) อังกุสนัย   นัยที่แสดงทิสธรรมดุจตะขอ ฯ

คาถาแสดงนัยแห่งอุทเทส

นัยที่หนึ่ง ชื่อว่า นันทิยาวิภูฏะ นัยที่ 2 ชื่อว่า ติปุกขละ นัยที่ 3 ชื่อว่า สัทวิกกีหิตะ
นัยที่ 4 สูงสุด ชื่อว่า ทิสาลोजนะ และนัยที่ 5 ชื่อว่า อังกุสะ กล่าวนัยทั้งปวง
ไว้ 5 อย่าง ด้วยประการฉะนี้ ฯ

3. มุลบทแห่งอุทเทส 18

ในเนตติปกรณ์นั้น มุลบท 18 เป็นไฉน

มุลบท (บทที่เป็นมูล) 18 คือ กุศลบท 9 และอกุศลบท 9 ฯ ในบทที่เป็นมูลเหล่านั้น
อกุศลบท 9 เป็นไฉน อกุศลบท 9 นั้น คือ ตัณหา 1 อวิชชา 1 โลภะ 1 โทสะ 1
โมหะ 1 สุภัสสัญญา 1 สุขัสสัญญา 1 นิจจัสสัญญา 1 และอตัตตัสสัญญา 1 อกุศลทั้งปวง
ย่อมถึงการประชุมลงในบท 9 บทใดบทหนึ่ง ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น กุศลบท 9 เป็นไฉน กุศลบท 9 เหล่านี้ คือ สมถะ 1 วิปัสสนา 1
อโลภะ 1 อโทสะ 1 อโมหะ 1 อสุภัสสัญญา 1 ทุกขัสสัญญา 1 อนิจจัสสัญญา 1
และอนัตตัสสัญญา 1 กุศลธรรมทั้งปวงย่อมถึงการสงเคราะห์ลงในบท 9
บทใดบทหนึ่ง ฯ

คาถาอุทเทสแห่งมุลบท

กิลสภุมิ 9 บท คือ ตัณหา 1 อวิชชา 1 โลภะ 1 โทสะ 1 โมหะ 1 และ วิปลาส 4 ฯ
อินทริยภุมิ 9 บท คือ สมถะ 1 วิปัสสนา 1 กุศลมูล 3 และ สติปัฏฐาน 4 ฯ
ธรรมฝ่ายกุศลประกอบด้วยบท 9 และฝ่ายอกุศลก็ประกอบด้วยบท 9 นี้แล
ชื่อว่า มุลบท 18 ด้วยประการฉะนี้ ฯ จบอุทเทสวาร

นิทเทศวาร

ในปาฐะแห่งอุทเทศนั้น แสดงหาระ 16 นัย 5 และมูลบท 18 โดยย่อ บัดนี้
จักแสดงนิทเทศ (อธิบาย) ต่อไป

1. หาระสังเขป 16 คาถา

- 1) อัสดาทะ (ความยินดี) 1 อาทีนวะ (โทษ) 1 นิสรณะ (การสลัดออก) 1
ผล (อาานิสงส์) 1 อุบาย (ข้อแนะนำ) 1 อาณัตติ (พระบัญญัติ)
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า 1 ชื่อว่า เทสนาหาระ ของพระโยคีทั้งหลาย ฯ
- 2) คำใด อันบุคคลถามแล้วและวิสัชนาแล้ว วาจาใดที่กล่าวในภายหลัง
ไม่ขัดกับพระสูตร และการวิจัยทั่วอันใดแห่งพระสูตร หาระนั้น พึงทราบว่าเป็น
เป็นวิจยะ ฯ
- 3) อันใดเป็นภุมิ (คือ พญฺยชนะเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไป) อันใดเป็นโคจร
(คือ อรรถะแห่งพระสูตร) แห่งหาระทั้งปวง หาระนั้นเรียกว่า ยุตติ
เพราะ ใคร่ครวญอรรถะและพญฺยชนะ ที่ควรและไม่ควรเหล่านั้น ฯ
- 4) พระชินเจ้าทรงแสดงธรรมใด และธรรมใดเป็นปทัฏฐานแห่งธรรมนั้น
โดยนัยที่กล่าวนี้ ธรรมมีประมาณเท่าไร ธรรมเหล่านั้น ก็เป็นปทัฏฐานหาระ
นี้ชื่อว่า ปทัฏฐาน ฯ
- 5) ธรรมเหล่าใดมีลักษณะเสมอกัน ในบรรดาธรรมที่เป็นกุศล หรือที่เป็นขันธ
ธรรมทั้งปวงเหล่านั้น ตรัสไว้ด้วยลักษณะ ฉะนั้นหาระนั้นจึงชื่อว่า ลักษณะ ฯ

6) ลักษณะการชี้แจง 4 อย่าง คือ เนรุตตะ ได้แก่ วิเคราะห์บทพระสูตร อธิบายพระสูตร 1 เทศนานิทาน 1 การสนธิบทเบื้องต้นกับบทหลัง¹ 1 ทหาระนี้ ชื่อว่า จตุพยุหะ ฯ

7) บุคคลย่อมค้นคว้าในเหตุเกิดขึ้น มีอารกธาตุเป็นต้นอย่างหนึ่ง ย่อมหมนมา ในธรรมที่เป็นโกสัชชะเป็นต้นอย่างหนึ่ง เพราะเป็นข้าศึกกัน ทหาระนี้ ชื่อว่า อาวัฏฏะ ฯ

8) บุคคลจำแนกธรรม มีกุศลเป็นต้น และเหตุเกิดของกุศล มีทานเป็นต้น และ จำแนกภูมิ มีทัสสนะและภาวนาเป็นต้น ในธรรมที่เป็นสาธารณะ และอสาธารณะ อันควรแนะนำ ทหาระนี้ ชื่อว่า วิภัตติ ฯ

9) บุคคลย่อมเปลี่ยนธรรมที่เป็นข้าศึก ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในกุศลและอกุศลว่า ธรรมนี้ควรเจริญ ธรรมนี้ควรละ ทหาระนี้ ชื่อว่า ปริวัตตนะ ฯ

10) ถ้อยคำมีอย่างต่าง ๆ มาก ที่ตรัสไว้ในพระสูตร โดยปริยายแห่งธรรม ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ผู้ฉลาดในพระสูตรย่อมรู้ศัพท์โดยปริยายนั้นได้ ทหาระนี้มีลักษณะอย่างนี้ ชื่อว่า เววจนะ ฯ

11) พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมแสดงธรรมมีขั้นเป็นต้น ด้วยบัญญัติมิใช่น้อย ลักษณะนั้นบุคคลพึงรู้ได้ ทหาระนั้นชื่อว่า บัญญัติ ฯ

---

¹ เนตติปกรณัม ฉบับภูมิพโลภิกขุ ใช้ทับศัพท์ว่า ปุพพาปรสนธิ (ผู้เรียบเรียง)

12) ปฏิจจสมุปบาทใด อินทรีย์ ชันธ ธาตุ และอายตนะใดมีอยู่ (ในธาตุ 3 มีกามธาตุเป็นต้น) นัยที่พรรณนาใด ย่อมหยั่งลงด้วยธรรมทั้งหลาย มีปฏิจจสมุปบาทเป็นต้นเหล่านี้ หาระที่มีลักษณะนั้น ชื่อว่า โอตรณะ ฯ

13) วาจาใด อันบุคคลปรารถนาเนื้อความใด ถ้ามแล้วในคาถา ในปัญหา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้น พยากรณ์แล้ว หาระนั้น ชื่อว่า ณะ เพราะแวดล้อม ด้วยบทที่บริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์ ฯ

14) ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว โดยความเป็นอย่างเดียวกัน แม้ธรรมเหล่าใด ที่ทรงแสดงโดยความต่างกัน ธรรมเหล่านั้น บุคคลไม่พึงกำหนดเพียงโวหาร เพราะไม่ตั้งมั่น หาระที่มีลักษณะกำหนดธรรมตามที่กล่าวนั้น ชื่อว่า อธิษฐาน ฯ

15) ธรรมเหล่าใด มีอวิชาเป็นต้น เป็นปัจจัย ยังธรรมใด (มีสังขารเป็นต้น) ให้เกิดขึ้น เพราะชักมาซึ่งเหตุ นั่นเอง โดยความเป็นปัจจัยที่สืบต่อกัน หาระที่มีลักษณะพรรณนาเหตุปัจจัยนี้ ชื่อว่า ปริกขาร ฯ

16) ธรรมเหล่าใด มีศีลเป็นต้น เป็นมูลแก่ธรรมเหล่าใด มีสมาธิเป็นต้น และธรรมเหล่าใด ที่มีอรรถะอย่างเดียวกัน อันพระมหามุนีทรงประกาศแล้ว ธรรมเหล่านั้นบัณฑิตพึงยกขึ้นแสดง หาระที่มีลักษณะนี้ ชื่อว่าสมาโรปนะ ฯ

จบหาระโดยสังเขป

2. นยะสังเขป 5 คาถา

1) นัย¹ โศ โศ ประกอบด้วยสังจะทั้งหลาย ย่อมแนะนำให้รู้สังกิเลส คือ ตัณหาและอวิชชา ด้วยสมณะและวิปัสสนา นัยนี้ ชื่อว่า นันทิยาวิภูฏะ² ฯ

2) นัยโศ ย่อมแนะนำให้รู้ซึ่งอกุศลทั้งหลาย ด้วยมูล 3 มีโลภมูลเป็นต้นของตน และแนะนำให้รู้ซึ่งกุศลทั้งหลายด้วยมูล 3 มีอโลภะเป็นต้น บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวนัยอันจริงแท้ ไม่แปรผันว่า ติปุกขละ (คืองามโดยส่วนทั้ง 3 ได้แก่ อโลภะ โทสะ โมหะ) ฯ

3) นัยโศ ย่อมแนะนำให้รู้ซึ่งกิเลสทั้งหลาย เพราะวิปัสสนา 4 ตามที่กล่าวไว้ในพระสูตร และให้รู้ซึ่งศีลธรรมทั้งหลาย ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย มีศีลอินทรีย์เป็นต้น บัณฑิตผู้ฉลาดในนัยได้กล่าวนัยนี้ว่า สีหวิกกีฬิตะ³ ฯ

4) จริงอยู่ โดยการวิสังขนาอรรถะแห่งพระสูตร กุศล และอกุศล ท่านกล่าวว่า ธรรมที่เป็นทิสในสูตรนั้น ๆ กุศล และอกุศลที่เป็นทิสนั้น อันบุคคลย่อมแลดู คือพิจารณาด้วยใจ บัณฑิตทั้งหลาย จึงกล่าวนัยนั้นแล้วว่า ทิสาลอจนะ (พิจารณาธรรมที่เป็นทิส) ฯ

---

¹ วจนัตถะว่า ที่ชื่อว่า นยะ (นัย) เพราะอรรถะว่า เป็นเครื่องรู้สังกิเลสและโวทาน ฯ คำว่า นยะนี้ โดยลักษณะมีอย่างเดียว เมื่อว่าโดยความต่างกันมี 5 อย่าง ฯ

² เนตติหารัตถทีปนี ขยายความว่า ที่ชื่อว่า นนทิยาวัตตนย เพราะมีการเวียนซึ่ง สังกิเลสปักขะ และ โวทานปักขธรรมทั้งหลาย ด้วยอำนาจตัณหา อวิชชา และ สมณะ วิปัสสนา ดุจดอกนันทิยะ (ดอกพุด) อันมีกลีบเวียนกันไปฉะนั้น (ผู้เรียบเรียง)

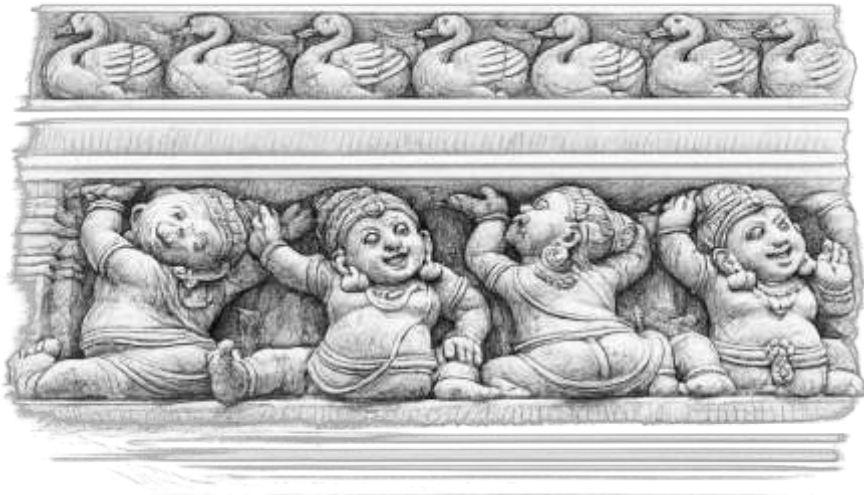
³ เนตติหารัตถทีปนี ขยายความว่า นัยอันมีลีลาการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้เช่นกับราชสีห์ (ผู้เรียบเรียง)

5) บุคคลใคร่ครวญกุศลและอกุศลทั้งปวงที่เป็นทิส (ที่ปรากฏ) ด้วยโลจนนัย แล้วทำให้เสมอกันกับนัยใด นัยนี้ชื่อว่า อังกุสะ ฯ

อังกุสนัย คือ นัยที่เปรียบเหมือนตะขอที่สับข้าง ให้นำไปสู่ที่ตนปรารถนา ได้แก่ โลจนนัยนั่นเอง คือ ย่อมแลดู พิจารณาบทที่เป็นกุศล 9 อกุศล 9 ทั้งสองนัย จึงต่างกันแต่ชื่อ ฯ

หาระ 16 บัณฑิตควรกระทำไว้ก่อน จึงใคร่ครวญธรรมที่เป็นทิส (กุศล 9 อกุศล 9) ด้วยโลจนนัย แล้วย่อไว้ ด้วยอังกุสนัย บัณฑิตพึงแสดงสุตตะ ด้วยนัยทั้ง 3 (ข้างต้น) อย่างนี้แล ฯ

จบนัยโดยสังเขป

3. นิทเทศแห่งบท 12

คาถาแสดงพยัญชนะ 6

อักขระ (อักษร) 1 บท 1 พยัญชนะ 1 นิรุตติ (ภาษา) 1 นิทเทศ (คำอธิบาย) 1 และข้อที่ 6 คือ อากาโร (จำแนกคำ) คำทั้งปวงโดยประการที่กล่าวนี้ ชื่อว่าพยัญชนะ¹ ฯ

คาถาแสดงอรรถะ 6

การบอก² 1 การประกาศ 1 การเปิดเผย 1 การจำแนก 1 การทำให้ตื่น 1 และบัญญัติ³ 1 อรรถะและกรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ด้วยบท 6 เหล่านี้ ฯ

นัยทั้ง 3 (3 นัยแรก) และส่วนทั้ง 6 แห่งอรรถะ ที่คำนวณไม่หย่อน อรรถะแห่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตประกอบไว้โดยชอบ โดยส่วนทั้ง 9 นั้นแล ฯ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายเพิ่มเติมว่า อักขระ คือวันณะในบทที่ยังว่าไม่จบ; บท เพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุถึง (คือเข้าใจ) เนื้อความ; พยัญชนะ เพราะอรรถว่ายังเนื้อความที่กล่าวไว้โดยสังเขป (คือที่บทกล่าวไว้) ให้แจ่มแจ้ง ได้แก่ วากยะ; นิรุตติ คือคำขยายที่กล่าวไว้ในอากาโร; นิทเทศ คือการพรรณนาคำขยายให้พิสดาร; และอากาโร คือ การจำแนกวากยะ (คือคำพูด) ด้วยบททั้งหลาย (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติอรรถกถา อธิบายว่า สังคาสนะ หมายถึง การกล่าวโดยย่อ (ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า บัญญัติ หมายถึง การทำให้รู้โดยประการทั้งหลาย (ผู้เรียบเรียง)

บท คือ ส่วนทั้ง 9 แห่งอรรถะและการแสวงหาพยัญชนะ¹ 24 ทั้ง 2 อย่าง
ประมวลเข้าด้วยกันจึงเป็นส่วนแห่งอรรถะ 33 อย่าง เนตติโดยสังเขป
มีประมาณเท่านั้นแล ฯ

จบนิทเทศวาร

---

¹ การแสวงหาพยัญชนะ 24 คือ หาระ 16 พยัญชนะ 6 และนัย 2 (คือ 2 นัยหลัง)

ปฏิทินเทศกาล

1. เทศนาหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระคือเทศนาเป็นไฉน

คาถาว่า “อัสสาทาทีนวัตตา” นี้เป็นหาระ คือเทศนา เทศนาหาระนั้น ท่านแสดงถึงอะไร แสดงถึงอัสสาทะ คือความยินดี อาทีนวะ คือโทษ นิสสรณะ คือออกจากวิญญูะ ผล คืออานิสงส์ อุปายและอาณัตติ คือพระบัญญัติ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย อันมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ จักประกาศพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง”^{1, 2} ดังนี้ ฯ

ในหาระ คือเทศนานั้น อัสสาทะเป็นไฉน

หาระ คือเทศนานี้ว่า “ถ้าว่าวัตถุกายยอมสำเร็จแก่สัตว์ผู้ปรารถนาอยู่ได้ไซร้ สัตว์ปรารถนาสิ่งใดก็ได้สิ่งนั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้มีใจเอิบอímแน่นแท้”
ดังนี้ เป็นอัสสาทะ³ ฯ

---

¹ ผู้เรียบเรียงได้เพิ่มการอ้างอิง มาระบุไว้ในเชิงอรรถ โดยนำมาจากเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ และบางส่วนของคัมภีร์ จากพระไตรปิฎก และอรรถกถา ทั้งนี้ผู้เรียบเรียงตระหนักว่า เป็นการยากที่จะรวบรวม ได้ครบถ้วนและถูกต้องทั้งหมด ขอผู้ศึกษาโปรดพิจารณา (ผู้เรียบเรียง)

² มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สหายตนวรรค ฉฉกกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

³ ท่านแยก อัสสาทะ 2 คือ เป็น วิสยะ และวิสยี้ ฯ อาทีนวะ และนิสสรณะก็เช่นกัน ฯ วิสยะ หมายถึง ลักษณะที่เกิด วิสยี้ หมายถึง อารมณ์ ฯ

ในหาระ คือเทศนานั้น อาทีนวะเป็นไฉน

หาระ คือเทศนานี้ว่า “ถ้าว่าเมื่อสัตว์นั้นปรารถนาอยู่ มีความพอใจเกิดขึ้นแล้ว กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมไปไซ้ สัตว์นั้นย่อมย่อยยับ เหมือนลูกศรเสียบแทง ฉะนั้น”
ดังนี้ เป็นอาทีนวะ ๑

ในหาระ คือเทศนานั้น นิสสรณะเป็นไฉน

พระดำรัสที่ว่า “ผู้ใด ย่อมงดเว้นกามทั้งหลาย เหมือนอย่างบุคคลเว้นห่างศิระษงู ด้วยเท้าของตน ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ย่อมก้าวล่วงตัณหา อันชานไปในอารมณฺ์ ในโลกนี้ได้”¹ ดังนี้ เป็นนิสสรณะ ๑

ในเทศนาหาระนั้น อัสสาทะเป็นไฉน

หาระ คือเทศนานี้ว่า “นรชนใด ย่อมยินดีกามทั้งหลายเป็นอันมาก นา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาสกรรมกร เหล่าสตรี และพวกพ้อง” ดังนี้ ชื่อว่าอัสสาทะ ๑

ในเทศนาหาระนั้น อาทีนวะเป็นไฉน

หาระ คือเทศนานี้ว่า “กิเลสทั้งหลาย อันมีกำลังน้อย ย่อมครอบงำนรชนนั้น อันตรายทั้งหลายก็ย่อมย่ำยีนรชนนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นโดยแท้ เพราะถูกอันตรายย่ำยี เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น” ดังนี้ ชื่อว่าอาทีนวะ ๑

---

¹ ขุททกนิกาย มหานิทเทส อัญญกวัคคิยะ กามสูตรนิตเทส (ผู้เรียบเรียง)

ในเทศนาหาระนั้น นิสสธนะเป็นไฉน

พระดำรัสที่ว่า “เพราะเหตุนั้น สัตว์พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ จดวันกามทั้งหลายเสีย สัตว์ละกามเหล่านั้นได้แล้ว พึงข้ามโอฆะได้ เหมือนบุรุษวิตเรือแล้ว พึงไปถึงฝั่ง ฉะนั้น” ดังนี้ **ชื่อว่านิสสธนะ** ฯ

ในเทศนาหาระนั้น ผลเป็นไฉน

พระดำรัสที่ว่า “ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เหมือนร่มใหญ่ ในฤดูฝน ฉะนั้น นี่เป็นอนิสสธในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรม ย่อมไม่ไปสู่ทุกคติ”¹ ดังนี้ **เป็นผล** ฯ

ในเทศนาหาระ อุบายเป็นไฉน

เทศนานี้ว่า “เมื่อใด บุคคลพิจารณาด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความหมดจด เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความหมดจด”² ดังนี้ **เป็นอุบาย** ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย ชาดก มหาธรรมปาลชาดก (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท มรรควรรคที่ 20 เรื่องภิกษุ 500 รูปอื่นอีก (ผู้เรียบเรียง)

ในเทศนาหาระนั้น อาณัตติเป็นไฉน

เทศนานี้ว่า “บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงละเว้นบาปทั้งหลายในสัตว์โลก เหมือนบุรุษผู้มีจักขุ เมื่อทางอื่นที่จะก้าวไปมีอยู่ ย่อมหลีกเลี่ยงที่อันไม่ราบเรียบเสีย ฉะนั้น”¹ ดังนี้ **เป็นอาณัตติ ๗**

พระพุทธพจน์ว่า “ดูกรมโฆราชา เธอจงพิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของว่างเปล่าเถิด”² ดังนี้ **ชื่อว่าเป็นอาณัตติ ๗**

พระดำรัสว่า “จงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ” ดังนี้ **ชื่อว่าเป็นอุบาย ๗**

พระดำรัสว่า “เธอจงถอนอัตตานุทิฏฐิแล้วพึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้ **ชื่อว่าเป็นผล ๗**

ในหาระคือเทศนานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงนิสสรณะ (คือการออกไป) แก่บุคคลผู้เป็นอุคฆฏิตัญญู ทรงแสดงอาทีนวะ (โทษ) และนิสสรณะ แก่บุคคลผู้เป็นวิบัญญัติัญญู ทรงแสดงอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ แก่บุคคลผู้ควรแนะนำ คือ เนยยบุคคล ๗

ในเทศนาหาระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปฏิบัติไว้ 4 ตรัสบุคคล (ผู้ปฏิบัติ) ไว้ 4 คือ **บุคคลผู้ตั้งหาจริต มีปัญญาอ่อน** ย่อมออกไป (จากวิภูฏทุกข์) ด้วยทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา ด้วยสตินทรีย์ เพราะความประพฤตินั่นเนื่อง อยู่ในสันดาน คือ สติปฏิฐานทั้งหลาย ๗ **บุคคลผู้ตั้งหาจริต มีปัญญากล้า**

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน โสณเถรวรรคที่ 5 สุปพุทธกมุทิสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ปารายนวรรค โมฆราชปัญหาคี 15

ยอมออกไปด้วยทุกขาปฏิบัติปาปานิบาต ด้วยสมาธิในทริย เพราะความประพฤติ
ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน คือ ฌานทั้งหลาย ฯ **บุคคลผู้ทวิภูฏิจริต มีปัญญาอ่อน**
ยอมออกไปด้วยสุขาปฏิบัติทันทธาภิญา ด้วยวิริยในทริย เพราะความประพฤติ
ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน คือ สัมมปปธานทั้งหลาย ฯ **บุคคลผู้ทวิภูฏิจริต**
มีปัญญากล้า ยอมออกไปด้วยสุขาปฏิบัติปาปานิบาต ด้วยปัญญินทริย
เพราะความประพฤติที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน คือ สัจจะทั้งหลาย ฯ

บุคคลผู้ตถาจาริตทั้ง 2 ยอมออกไป (จากวิภูฏทุกข์) ด้วยวิปัสสนา อันมีสมณะ
เป็นส่วนเบื้องต้น ชื่อว่าเจโตวิมุตติ เพราะสාරอกราคะ ฯ บุคคลผู้ทวิภูฏิจริตทั้ง 2
ยอมออกไปด้วยสมณะ อันมีวิปัสสนาเป็นส่วนเบื้องต้น ชื่อว่าปัญญาวิมุตติ
เพราะการสාරอกอวิชา ฯ

ในบุคคล 4 พวกนั้น พวกใดยอมนำไปด้วยปฏิบัติ 2 อันมีสมณะเป็นส่วนเบื้องต้น
บุคคลเหล่านั้น อันบัณฑิตพึงนำไป คือ พึงแนะนำให้รู้ได้ด้วยนัย
ที่ชื่อว่า นันทิยาวิภูฏะ ฯ บุคคลเหล่าใด ยอมออกไปด้วยปฏิบัติ 2 อันมีวิปัสสนา
เป็นส่วนเบื้องต้น บุคคลเหล่านั้น อันบัณฑิตพึงแนะนำให้รู้ด้วยนัย
ที่ชื่อว่า สีหวิกกีฬิตะ ฯ

เทศนาหาระนี้ นั้น ย่อมเกิดขึ้นในธรรมอันบุคคลพึงสังวรธรรณาอย่างไร
พระศาสดา หรือสพรหมจารี รูปใดรูปหนึ่ง ย่อมแสดงธรรมแก่บุคคลใด บุคคลนั้น
พึงธรรมนั้นแล้ว ย่อมได้ศรัทธา ฯ ในธรรมตามที่ตนฟังแล้วนั้น วิมังสาปัญญา
อุสสาหนปัญญา ตุลนปัญญา อุปปริกขปัญญา อันใด **นี้ชื่อว่า สุตมยปัญญา ฯ**

วิมังสาปัญญา¹ ตุลนปัญญา อุปริกขปัญญา ซึ่งใคร่ครวญ (คิดทบทวน) ตามด้วยใจ โดยอาศัยธรรมอันตนฟังแล้วอย่างนั้น **นี้ชื่อว่า จินตามยปัญญา** ฯ ญาณใดของพระโยคี ผู้ชวนชวายเป็นแล้ว (ซึ่งรูปและอรูปรูป) ในมนสิการ ด้วยปัญญาทั้ง 2 เหล่านี้ เกิดขึ้นในทสสนภูมิ หรือในภาวนาภูมิ **นี้ชื่อว่า ภาวนามยปัญญา** ฯ

ชื่อว่า สุตมยปัญญา² เพราะฟังเสียงจากคนอื่น ๆ ชื่อว่า จินตามยปัญญา เพราะเสียงตั้งขึ้นประจักษ์ แล้วมนสิการโดยแยกคาย ฯ ญาณใดย่อมเกิดขึ้น โดยเสียงจากบุคคลอื่นด้วย โดยเสียงที่ตั้งขึ้นประจักษ์ด้วย และโดยมนสิการ อันแยกคายด้วย **นี้ชื่อว่า ภาวนามยปัญญา** ฯ ปัญญาทั้ง 2 คือ สุตมยปัญญา และจินตามยปัญญา เหล่านี้มีอยู่แก่บุคคลใด บุคคลนี้ มีปัญญาคมกล้า ชื่อว่า อุกขมิตฺตัญญู (เพราะรู้สึกกว่าอุทเทสที่เดียว) ฯ สุตมยปัญญามีอยู่ แต่จินตามยปัญญาไม่มีแก่บุคคลใด บุคคลมีปัญญาไม่คมกล้านี้ ชื่อว่า วิปฺยจิตฺตัญญู เพราะการรู้อุทเทสและนิทเทส ฯ ทั้งสุตมยปัญญา ทั้งจินตามยปัญญา ไม่มีแก่บุคคลใด บุคคลผู้มีปัญญาอ่อนนี้ (มันทปัญญา) ชื่อว่า เนยยะ เพราะบัณฑิตพึงนำไปด้วยเทศนาพิสดาร คือ อุทเทส นิทเทส และปฏินิทเทส ฯ

---

¹ วิมังสาปัญญา คือ ปัญญาเครื่องพิจารณาบทและอรรถแห่งพระบาลีที่ได้ฟัง ฯ อุตสาหนปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง อันความเพียรอุปถัมภ์แล้วให้เกิดความสังสมธรรม ฯ ตุลนปัญญา คือ ปัญญาที่พิจารณาเทียบเคียงลำดับ บทกับบท เป็นต้น แล้วถือเอาฯ อุปริกขปัญญา คือ ปัญญาที่ยังลงในมหาบทแล้วใคร่ครวญบทพระพุทธรพจน์ และอรรถแห่งบท ฯ

² สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ท่านกล่าว 2 ปริยาย

ธรรมเทศนานี้ นั้น พระองค์ทรงแสดงอะไร พระองค์ทรงแสดงสัจจะ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อาทีนวะ (โทษ) ผล (โลกียผล) เป็นทุกข์ อัสสาทะ (ตัณหา) เป็นสมุทัย นิสสรณะ (การออกไป) เป็นนิโรธ อุบายและอาณัติ เป็นมรรค ฯ ธรรม (มีอาทีนวะเป็นต้น) เหล่านี้ เป็นสัจจะ 4 สามุกกังสิกเทศนา¹ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่ด้วยสัจจะ 4 นี้ เป็นพระธรรมจักร ฯ

คำว่า “อิหฺมํ ทุกฺขํ” นี้ เหมือนพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี อันสมณะ หรือพรหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือพรหม หรืออันใคร ๆ ในโลกให้เป็นไปไม่ได้”² ดังนี้ ทุกข์ทั้งปวงเป็นธรรมจักร ฯ

ในธรรมเทศนาทุกสัจจะนั้น มีบทไม่มีประมาณ มีอักษรไม่มีประมาณ มีพยัญชนะไม่มีประมาณ มีอาการ นิรุติ และนิเทศไม่มีประมาณ แม้คำนี้ว่า การบอก การประกาศ การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ตื่น และบัญญัติของอรรถะนั้น นั้นแหละ ดังนี้ ก็เป็นทุกขอริยสัจจ์ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมอันเราประกาศแล้วที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสีว่า “อัยํ ทุกฺขสมุทโย” ดังนี้ ฯลฯ ว่า “อัยํ ทุกฺขนิโรโธ” ดังนี้ ฯลฯ

---

¹ สามุกกังสิกเทศนา หมายถึง พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเห็นด้วยสยัมภูญาณ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือ มิได้รับการแนะนำจากผู้อื่น ตรัสรู้ลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงเองโดยไม่มีผู้ทูลอาราธนา หรือทูลถาม (อรรถกถา อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต)

² วินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 1 มหาขันธกะ เรื่องพระปัญจวัคคีย์ (ผู้เรียบเรียง)

ว่า “อัย ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้ อันสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือพรหม หรืออันใคร ๆ ในโลกประกาศไม่ได้” ดังนี้ ๓

ในธรรมจักรนั้น บท หาประมาณมิได้ อักขระ หาประมาณมิได้ พยัญชนะ หาประมาณมิได้ อากาโร นิรุตติ และนิทเทโส ก็หาประมาณมิได้ ๓ แม้อันนี้ว่า การบอก การประกาศ การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ตั้ง และบัญญัติ ของอรรถะนั้นนั้นแหละ ก็เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์เป็นอริยสัจจ์ ๓

ในพระธรรมจักรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสบอกด้วยอักขระทั้งหลาย ย่อมทรงประกาศด้วยบททั้งหลาย ย่อมทรงเปิดเผยด้วยพยัญชนะทั้งหลาย ย่อมทรงจำแนกด้วยอาการทั้งหลาย ย่อมกระทำให้ตั้งด้วยนิรุตติทั้งหลาย ย่อมทรงประกาศให้รู้ด้วยนิทเทโส คือ การอธิบายทั้งหลาย ๓ ในพระธรรมจักรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นด้วยอักขระทั้งหลาย และบททั้งหลาย ย่อมทรงขยายด้วยพยัญชนะทั้งหลายและอาการทั้งหลาย ทรงให้พิสดารด้วยนิรุตติ (ภาษา) และด้วยนิทเทโสทั้งหลาย¹ ๓ ในพระธรรมจักรนั้น การยกขึ้นด้วยอักขระ และบทนั้นเป็นเบื้องต้น การขยายความด้วยพยัญชนะและอาการนั้นเป็นท่ามกลาง การให้พิสดารด้วยนิรุตติและนิทเทโส นั้นเป็นที่สุด ๓ ธรรมวินัยนี้ นั้น เมื่อบุคคลยกอุทเทสขึ้นอยู่ ย่อมแนะนำบุคคลผู้เป็นอุคฆฏิตัญญู เพราะเหตุ นั้น บัณฑิตทั้งหลาย จึงกล่าวธรรมวินัยนั้นว่า “มีความงามในเบื้องต้น” ดังนี้ เมื่อบุคคล อธิบาย (นิทเทโส) ธรรมวินัยอยู่ ย่อมแนะนำบุคคลผู้เป็นวิปัลลิตัญญู เพราะเหตุ นั้น บัณฑิตทั้งหลาย จึงกล่าวธรรมวินัยนั้นว่า “มีความงามในท่ามกลาง” และเมื่อบุคคลยังธรรมวินัยนั้นให้พิสดารอยู่ ย่อมแนะนำบุคคลผู้ควรแนะนำ

---

¹ การยกขึ้นในเบื้องต้นเป็น อุทเทโส การขยายความ เป็นนิทเทโส การให้พิสดารเป็นปฏินิทเทโส ๓

(เนยยบุคคล) เพราะเหตุนั้น บัณฑิตทั้งหลาย จึงกล่าวธรรมวินัยนั้นว่า “มีความงามในที่สุด” ดังนี้ ฯ

ในเทศนานั้นมีบท 6 เป็นอรรถะ (เนื้อความ) 6 บทเหล่านี้ คือ การบอก การประกาศ การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ตื่น และบัญญัติ เป็นอรรถะ ฯ (และ) มีบท 6 เป็นพยัญชนะ ฯ 6 บทเหล่านี้ คือ อักษระ บท พยัญชนะ อากาโร นිරูตติ และนิทเทส เป็นพยัญชนะ ฯ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย อันมีความงาม ในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถะ และพยัญชนะ” ดังนี้ ฯ

บทว่า “เกวล” ได้แก่ โลกุตตระ ไม่เจือปนด้วยโลกียธรรม ฯ

บทว่า “ปริบูรณ์” คือ บริบูรณ์ ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง ฯ

บทว่า “ปริสุทธิ” ได้แก่ ไม่มีมลทิน คือ ปราศจากมลทิน เป็นธรรมผ่องใส อันปรากฏแล้วแห่งคุณวิเศษทั้งปวง ฯ

คำว่า “บท (สาสนพหฺมจรรย) นี้ เรียกว่า บทของตถาคต ดังนี้บ้าง” คือ เป็นบทอันตถาคตเสพแล้วบ้าง เป็นบทอันตถาคตยินดีแล้วบ้าง ฯ อนึ่ง ตถาคตบทย่อมปรากฏว่า “พหฺมจรรย” เพราะการเสพและความยินดีนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “เราจักประกาศพหฺมจรรยอันบริสุทธิ์ บริบูรณ์ โดยสิ้นเชิง” ดังนี้ ฯ

ถามว่า เทศานี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ใคร ๆ

ตอบว่า ทรงแสดงแก่พระโยคีทั้งหลาย ๆ ด้วยเหตุที่นั่นท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “อัสสาหะ (ความยินดี) อาทีนวะ (โทษ) นิสสรณะ (การสลัดออก) ผล (อานิสงส์) อุบาย และบัญญัติ¹ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเทศนาหาระ เป็นประโยชน์แก่พระโยคีทั้งหลาย” ดังนี้ จบเทศนาหาระ

2. วิจัยหาระ

บรรดาหาระเหล่านั้น หาระคือ วิจัยเป็นไฉน ๆ

คาถาว่า “ยํ ปุจฉิตถจ วิสสชชิตถจ” นี้ เป็นหาระ คือ วิจัยฯ

ถามว่า วิจัยอะไร ๆ

ตอบว่า วิจัยบพ วิจัยปัญหา วิจัยวิสัยนา วิจัยคำเบื้องต้นและเบื้องปลาย วิจัยอัสสาหะ วิจัยอาทีนวะ วิจัยนิสสรณะ วิจัยผล วิจัยอุบาย วิจัยอาณัติ วิจัยอนุคติ (คำกล่าวที่สมควรในที่นั้น) วิจัยสุตตะ (คือ พระพุทธพจน์ 9 มีสุตตะ และเคยยะ เป็นต้น) ทั้งหมด ๆ

---

¹ ในต้นฉบับของอาจารย์สมพร ศรีวรราชิตย์ ใช้คำว่า บัญญัติ แต่ในเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ ใช้คำว่า อาณัติ โดยตรง โดยมีข้อความในพระบาลีว่า อสสาทาทีนวตา นิสสรณมปิ จ ผล อุปาโย จ อาณตตี จ ภควโต โยคินํ เทศนาหาโร (ผู้เรียบเรียง)

ถามว่า วิจัยนั้น ฟังมีอย่างไร ๑

ตอบว่า ฟังเป็นไปเหมือนอย่างที่ท่านอชิตะ (ศิษย์พราหมณ์พาวรี) ได้ทูลถามปัญหาในปารายนวรรค กับพระผู้มีพระภาคเจ้า

ท่านอชิตะ ได้ทูลถามปัญหาว่า “โลกคือหมู่มืดัว อันอะไรหุ้มห่อไว้ โลกไม่แจ่มแจ้ง เพราะอะไร พระองค์ตรัสอะไร ว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น”¹ ดังนี้ ๑

บท (พากย์) ทั้ง 4 เหล่านี้ ที่ท่านอชิตะทูลถามแล้ว นั้นเป็นปัญหาเดียว (เป็นปัญหาได้อย่างเดียว) เพราะเหตุไร เพราะกำหนดวัตถุ (คือโลก) อย่างเดียวจริงอยู่ ท่านอชิตะย่อมทูลถามถึงโลกที่ตั้งอยู่อย่างนี้ (ด้วยบทที่หนึ่ง) ว่า “โลกอันอะไรหุ้มห่อไว้” ย่อมทูลถามถึงโลกที่ไม่ปรากฏ (ด้วยบทที่ 2) ว่า “โลกไม่แจ่มแจ้งเพราะอะไร” ย่อมทูลถามถึงเครื่องฉาบทาของโลก (ด้วยบทที่ 3) ว่า “พระองค์ตรัสอะไร ว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้” ย่อมทูลถามถึงภัยใหญ่ของโลกนั้นนั่นแหละ (ด้วยบทที่ 4) ว่า “อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ โลกมี 3 อย่าง² คือ กิเลสโลก ภาวโลก³ และอินทริยโลก ๑

---

¹ ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ปารายนวรรค อชิตมาณวกปัญหานิตเทส (ผู้เรียบเรียง)

² กามาวจรสัตว์ ชื่อว่า กิเลสโลก เพราะมากด้วยกิเลสมีรากเป็นต้น รูปาวจรสัตว์ ชื่อว่า ภาวโลก เพราะบริสุทธิ์ด้วย ฌานอภิญา อรูปาวจรสัตว์ ชื่อว่า อินทริยโลก เพราะอินทริยบริสุทธิ์ เพราะความเป็นผู้มากด้วยอานัญชสมาธิ ๑

³ เนตติอรรถถา อธิบายไว้สองนัย นัยที่ 1 กิเลสโลก คือ กามาวจรสัตว์ เพราะความเป็นผู้มากไปด้วยกิเลสราก ภาวโลก คือ รูปาวจรสัตว์ เพราะความเพิ่มพูนด้วยฌานอภิญา และ อินทริยโลก คือ อรูปาวจรสัตว์ เพราะความเป็นผู้มีอินทริยต่างกัน ด้วยความเป็นผู้มากไปด้วยสมาธิอันไม่หวั่นไหว นัยที่ 2 กิเลสโลก คือ สัตว์ในอบาย เพราะความเป็นผู้มากไปด้วยทุกข์ ภาวโลก คือ สัตว์เหล่าอื่นนอกจากสัตว์ในอบาย

วิสัยทัศน์ในปัญหานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า “ดูกรอชิตะ โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่แจ่มแจ้ง เพราะความสงสัย (เวริจฉา)¹ เรากล่าวตัดทอนว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์บท 4 เหล่านี้ ด้วยบท 4 เหล่านี้ คือ วิสัยนาบทที่ 1 ด้วยบทที่ 1 บทที่ 2 ด้วยบทที่ 2 บทที่ 3 ด้วยบทที่ 3 บทที่ 4 ด้วยบทที่ 4 ฯ (คืออย่างไร)

ในปัญหาที่ 1 ว่า “โลก คือหมู่มสัตว์ อันอะไรหุ้มห่อไว้” นี้ มีวิสัยนาบทที่ 1 ว่า “โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้” ดังนี้ ได้แก่ สัตว์โลก อันนิรวณทั้งหลายหุ้มห่อไว้ ฯ จริงอยู่ สัตว์ทั้งปวงมีนิรวณ คือ อวิชชา (เป็นเครื่องปกปิด) เหมือนพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมกล่าวนิรวณหนึ่งนั้นเทียว โดยปริยายแห่งสัตว์ทั้งปวง แห่งปาณะทั้งปวง แห่งภูตะทั้งปวง ว่านิรวณนี้ใด คือ อวิชชา เพราะสัตว์ทั้งปวงมีอวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย การดับ การสละ การสละคืนอวิชชา ย่อมไม่มีโดยประการทั้งปวงนั้นแหละ เราจึงกล่าวว่า อวิชชาเป็นนิรวณของสัตว์ทั้งหลาย” ดังนี้ ฯ ก็วิสัยนาบทที่ 1 ด้วยบทที่ 1 สมควรแล้ว ฯ

ในปัญหาที่ 2 ว่า “โลกไม่แจ่มแจ้ง เพราะอะไร” นี้ มีวิสัยนาบทนั้นว่า “โลกไม่แจ่มแจ้ง เพราะความสงสัย เพราะความประมาท” ดังนี้ ฯ บุคคลใด อันนิรวณทั้งหลายหุ้มห่อแล้ว บุคคลนั้นเมื่อสงสัย ย่อมไม่เลื่อมใส เมื่อไม่เลื่อมใส

เพราะภาวะแห่งสมบัติภพ และอินทริยโลก คือ สัตว์เหล่าใดผู้ประกอบด้วยอินทริยทั้งหลายที่บ่มวิมุติ
อนึ่งพระอรหันต์ทั้งหลายไม่รวมอยู่ในข้อนี้ เพราะชื่อว่าโลก ด้วยอำนาจโลกียธรรม (ผู้เรียบเรียง)

¹ วิจิจฉา ท่านเรียกว่า เวริจฉา ฯ

ยอมไม่ปรากฏความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งกุศลธรรม บุคคลนั้นเป็นผู้ประมาทเนื่อง ๆ ในความประมาท เป็นผู้มัวเมาแล้วอยู่ในโลกนี้ ย่อมไม่ยังสุกธรรมให้เกิดขึ้น¹ สุกธรรมเหล่านั้น เมื่อไม่เกิดขึ้น ก็ยอมไม่ปรากฏ แก่บุคคลนั้น ๆ เหมือนอย่างพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “สัตบุรุษ ย่อมปรากฏได้ในที่ไกล เหมือนภูเขาคิมวันต์ อสัตบุรุษทั้งหลาย แม้นั่งแล้วในที่นี้ ก็ยอมไม่ปรากฏ เหมือนลูกศรที่บุคคลยิงไปแล้วในเวลากลางคืน ฉะนั้น สุกธรรมเหล่านั้น ย่อมปรากฏด้วยคุณทั้งหลาย คือ ด้วยเกียรติ (การสรรเสริญ) และด้วยยศ” ดังนี้ ๆ ก็วิสันนาบทที่ 2 ด้วยบทที่ 2 นั้นสมควรแล้ว ๆ

ในปัญหาที่ 3 ว่า “พระองค์ตรัสอะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้” วิสันนาบทที่ 3 ว่า “เรากล่าวตักขฬาคือเครื่องฉาบทาโลกไว้” ดังนี้ ๆ ก็ตักขฬาคือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ชัปปา (ความอยากได้) ๆ ตักขฬานั้น ย่อมฉาบทาอย่างไร (ข้อนี้) เหมือนพระดำรัส ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า “บุคคล ผู้อันราคะย่อมแล้ว ย่อมไม่รู้ อรรถะ ย่อมไม่เห็นธรรมะ ราคะย่อมครอบงำ นรชนเมื่อใด เมื่อนั้นความมืดคือ ย่อมมีแก่นรชนนั้น” ดังนี้ ๆ ตักขฬานี้ นั้น เพราะอธิบายว่า “เป็นเครื่องฉาบทาอย่างนี้” แก่บุคคลผู้มากด้วยความเกี่ยวข้อง ในอารมณ์นั้น ด้วยเหตุนี้ โลกคือหม้อสัตว์ จึงชื่อว่าผู้อันตักขฬาคือแล้ว ๆ ก็วิสันนาบทที่ 3 ด้วยบทที่ 3 นั้น สมควรแล้ว ๆ

---

¹ สุกธรรม หมายถึงกุศลธรรม คือธรรมที่เป็นฝ่ายขาว หรือ ธรรมบริสุทธิ์ ตามที่ปรากฏใน ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ทุกนิบาต ทุติยวรรค ธรรมสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในปัญหาบทที่ 4 ว่า “อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” นี้ มีวิสัยเห็นว่า “ทุกข์ เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ ๆ ก็ทุกข์มี 2 อย่าง คือ ทุกข์อันเป็นไปทางกาย และทุกข์อันเป็นไปทางใจ ทุกข์ใดเป็นไปทางกาย นี้ชื่อว่าทุกข์ ทุกข์ใดเป็นไปทางใจ ทุกข์นี้ชื่อว่า โทมนัส ๆ จริงอยู่ สัตว์ทั้งปวง ย่อมกลัวต่อทุกข์ ภัยที่เสมอเหมือนด้วยทุกข์ย่อมไม่มี ก็หรือว่า ภัยที่ยิ่งกว่าทุกข์นั้น จักมีแต่ที่ไหน ๆ ความเป็นทุกข์ 3 อย่าง คือ ความเป็นทุกข์ทุกข์ ความเป็นสังขารทุกข์ และ ความเป็นวิปริณามทุกข์ ๆ บรรดาทุกข์ทั้ง 3 นั้น สัตว์โลกย่อมพ้นจากทุกข์ทุกข์ในที่บางแห่ง เฉพาะในกาลบางครั้งาย่อมพ้นจากวิปริณามทุกข์ โดยทำนองนั้นเหมือนกัน ๆ ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร เพราะสัตว์บางพวกมีอาหารน้อยบ้าง มีอายุยืนบ้าง มีอยู่ในโลก แต่สัตว์โลก ย่อมพ้นจากความเป็นสังขารทุกข์ได้ด้วยอนุपाติเสสนิพพานธาตุ เพราะฉะนั้น ความเป็นแห่งสังขารทุกข์จึงเป็นของสัตว์โลก ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “ทุกข์ เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ ๆ ก็วิสัยนาบทที่ 4 ด้วยบทที่ 4 นั้น สมควรแล้ว ๆ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ในการประกอบปุจฉา วิสัยนา จึงตรัสว่า “โลกคือหมู่มสัตว์ อันวิขาหุ้มห่อไว้” ดังนี้ ๆ

ท่านอชิตะได้ทูลถามปัญหาที่ 2 ว่า “กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย ขอพระองค์ จงตรัสบอก เครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย กระแสทั้งหลายอันบัณฑิตย่อมปิดได้ด้วยธรรมอะไร” ดังนี้ ๆ

ท่านอชิตะถามบท (พากย์) 4 เหล่านี้ บท 4 เหล่านั้น เป็น 2 ปัญหา เพราะเหตุไร เพราะบท 4 เหล่านี้ ท่านอชิตะถามด้วยคำเป็นอันมาก (คือ ถามว่า)

อะไรเป็นเครื่องฟ่องแผ้ว เป็นเครื่องออกไป ของสัตว์โลกผู้ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้
อะไรเป็นเครื่องฟ่องแผ้ว เป็นเครื่องออกไป ของสัตว์โลกผู้เศร้าหมองแล้วอย่างนี้
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงกล่าวไว้ในอชิตสูตรนี้ ฯ

บาทแห่งคาถาว่า “สวนติ สพฺพธิ โสตา” อธิบายว่า กระแสทั้งหลาย ย่อมไหลไป
แก่บุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ผู้มากด้วยอภิชมา พยาบาท และประมาท ในอภิชมา
พยาบาท และความประมาทนั้น ธรรมชาติใดเป็นอภิชมา ธรรมนี้เป็นโลภะ
(โลภะนี้) เป็นอกุศลมูล พยาบาทอันใด อันนี้ก็เป็นโทสะ และเป็นอกุศลมูล
ความประมาทอันใด อันนี้เป็นโมหะ เป็นอกุศลมูล ตัณหาทั้งหลายคือ รูปตัณหา
สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกฺขุพฺพตัณหา ฌมมตัณหา ย่อมไหลไป
ในอายตนะ 6 ของบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นแล้วนั้น โดยประการที่กล่าวแล้วนี้ ฯ
เหมือนอย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า ฯ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็คำว่า “ย่อมไหล” นี้แล
เป็นชื่อของอายตนะภายใน 6 คือ จักขุ¹ ย่อมไหลไปในรูปทั้งหลาย
อันเป็นที่ยังใจให้เิบอาบ ย่อมทำให้เดือดร้อนในรูป (อารมณ์)
อันไม่เป็นที่ยังใจให้เิบอาบ โสตะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ และใจ
ย่อมไหลไปในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ยังใจให้เิบอาบ ย่อมทำให้เดือดร้อน
ในอารมณ์อันไม่เป็นที่ยังใจให้เิบอาบ” ฯ ตัณหานั้นย่อมไหล (เป็นไป)
แต่ทวารทั้งปวง (มีจักขุทวาร เป็นต้น) และย่อมไหลเป็นไปโดยประการทั้งปวง
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ความเป็นไปแห่งตัณหา จึงตรัสว่า
“กระแส ทั้งหลายย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง” ดังนี้ ฯ

---

¹ อวัยวะที่เกิดทางจักขุ ทางทวารอื่นก็โดยนัยเดียวกัน

ท่านอชิตะ ย่อมถามถึงการกำจัดปรีฎฐานะ (กิเลส) ด้วยคำว่า “อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย” นี่เป็นการถามถึงโฆทานะ (คือ ความผ่องแผ้ว) และย่อมถามถึงการถอนขึ้นซึ่งอนุสัย (กิเลส) ด้วยคำว่า “ขอพระองค์จงตรัสบอกเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย” นี่เป็นการถามถึงภูฏานะ (คือ การออกไป ได้แก่ มรรคญาณ) ฯ

ในปัญหานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า “ดูกรอชิตะ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสในโลก เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านั้น อันบัณฑิตย่อมปิดได้ด้วยปัญญา” ดังนี้ ฯ

เพราะสติอันเป็นไปในกาย อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักขุยอมไม่ชักมาในรูปทั้งหลายอันชอบใจ ย่อมไม่ทำให้เดือดร้อนในรูปทั้งหลาย อันไม่ชอบใจ โสตะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ ใจ ย่อมไม่ชักมาในธรรมทั้งหลายอันชอบใจ ย่อมไม่ทำให้เดือดร้อนในธรรมอันไม่ชอบใจ เพราะเหตุไร เพราะความที่อินทรีย์ทั้งหลาย เป็นธรรมอันตนสำรวมแล้ว และกั้นไว้แล้ว ฯ

ถามว่า อินทรีย์เหล่านั้น อันบุคคลสำรวมแล้วและกั้นไว้แล้ว ด้วยอะไร เป็นเครื่องคุ้มครอง ฯ

ตอบว่า ด้วยสติเป็นเครื่องคุ้มครอง ฯ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ฉลาดในการคุ้มครองป้องกัน จึงตรัสว่า “สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น” ดังนี้ ฯ

อนุสัยทั้งหลายอันบุคคลย่อมละด้วยปัญญา ครั้นเมื่ออนุสัยทั้งหลาย อันปัญญา
ละได้แล้ว ปริยภูฐานทั้งหลายชื่อว่าอันบุคคลย่อมละได้

เพราะเหตุไร เพราะความที่อนุสัยอันบุคคลนั้นละได้แล้ว ๆ การละปริยภูฐานได้
เพราะการละอนุสัยนั้น

เหมือนอย่างบุคคลขุดดินของต้นไม้ด้วยจอบเป็นต้น แล้วถอนรากขึ้น
ทำลายโดยไม่เหลือ ความสืบทอดของดอก ผล ใบอ่อน และหน่อของต้นไม้
ย่อมเป็นอันบุคคลนั้นทำลายแล้ว ฉันทใด ความสืบทอด คือ ปริยภูฐาน
ของอนุสัยทั้งหลาย ในอนุสัยอันมรรคญาณประหารแล้ว ย่อมเป็นอันถูกทำลายแล้ว
ฉันทนั้น อนุสัยย่อมชื่อว่า อันปัญญาปิดแล้ว ปกปิดไว้แล้ว ๆ

ถามว่า อนุสัยนั้น อันบุคคลทำลายได้ ด้วยอะไร ๆ

ตอบว่า อนุสัยนั้น อันบุคคลทำลายได้ ด้วยมรรคปัญญา ๆ เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “กระแสน้ำนั้น อันบัณฑิตย่อมปิดได้ด้วยปัญญา”
ดังนี้ ๆ

ท่านอชิตะทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ด้วยปัญญา สติ และนามรูป
ธรรมทั้งหมดนี้ ย่อมดับไป ณ ที่ไหน พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
ของจงตรัสบอกปัญหาข้อนี้แก่ข้าพระองค์เถิด” ดังนี้ ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า “ดูกรอชิตะ เราจะบอกปัญหานี้
ที่ท่านได้ถามแล้วแก่ท่าน นามและรูปย่อมดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด
สติและปัญญานี้ย่อมดับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ” ดังนี้ ๆ

ท่านอชิตะนี้ ย่อมถามความสืบท่อ (อนุสนธิ) ในปัญหา ฯ

ถามว่า ท่านอชิตะนั้น เมื่อจะถามถึงความสืบท่อในปัญหา ย่อมถามอะไร คือย่อมถามถึงความดับเท่า่นั้น หรือว่าย่อมถามอย่างอื่น ฯ

ตอบว่า ย่อมถามถึงปฏิบัติเพื่อกถึงนิพพานธาตุ อันไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ (อันไม่มีกัมมชรูปและวิบากขันธเหลืออยู่) ฯ

ปฏิบัติที่ถึงการดับไม่เหลือ

ก็สังขจะ 3 คือ ทุกข์ สมุทัย และมรรค เป็นสังขตะ มีความดับไป เป็นธรรมดา ส่วนนิโรธะเป็นอสังขตะ ฯ ในสังขจะเหล่านั้น สมุทัย อันบุคคลย่อมละได้ในภูมิทั้ง 2 คือด้วยทัสสนภูมิและภาวนาภูมิ ฯ สังโยชน์ 3 คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สิลัพพตปรามาส ละได้ด้วยทัสสนะ (ทัสสนภูมิ) ส่วนสังโยชน์ 7 คือ กามฉันทะ พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชาที่เหลือ (จากทัสสนภูมิ) ละได้ด้วยภาวนา (ภาวนาภูมิ) สังโยชน์ 10 อันเป็นส่วนเบื่องบน 5 เป็นส่วนเบื่องต่ำ 5 เหล่านี้ เป็นไปในโลกธาตุ 3 อันบุคคลย่อมละด้วยทัสสนภูมิและภาวนาภูมิแล ฯ

อินทรีย์ 2 ดับสังโยชน์ 10

บรรดาสังโยชน์ 10 เหล่านั้น สังโยชน์ 3 คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปรามาส ย่อมดับไป เพราะอัญญาตัญญูสามีนินทรีย์ (ปฐมมรรค) ตั้งมั่นแล้ว สังโยชน์ 7 ที่เหลือ มีกามฉันทะ เป็นต้น ย่อมดับไป เพราะอัญญินทรีย์ (อรหัตตมรรค) ตั้งมั่นแล้ว ฯ ก็พระอรหันต์ย่อมรู้ญาณโดยวิธีว่า “ชาติของเรา

สิ้นแล้ว” ญาณนี้เป็นญาณในความสิ้นไป (ขये ญาณ)¹ และย่อมรู้ทั่วว่า “กิจอื่นที่กระทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี” เป็นญาณรู้ในการไม่เกิดขึ้นแห่ง ปฏิสันธิ (อนุปปาเท ญาณ) ญาณทั้ง 2 นี้เป็นอัญญาตาวิสุทธิ² ๓ ในการดับไป แห่งอินทรีย์นั้น เมื่อบุคคลถึงอัญญินทรีย์แล้ว อนัญญาตัญญูสามิตินทรีย์ ย่อมดับไป เมื่อถึงความเป็นพระอรหันต์ มีผลอันเลิศแล้ว อัญญินทรีย์ย่อมดับไป ในกาลที่ญาณทั้ง 2 คือ ญาณในความสิ้นไป และญาณในความไม่เกิดดับไป อัญญาตาวิสุทธิก็ดับไป ๓ ในญาณทั้ง 2 คือ ญาณรู้ในความสิ้นไป และรู้ในความไม่เกิด ว่าโดยประเภทของกิจเป็น 2 อย่าง แต่เมื่อว่าโดยสภาวะ ก็เป็นปัญญาอย่างเดียว ๓

อีกอย่างหนึ่ง อัญญาตาวิสุทธินี้ได้ชื่อ 2 อย่าง โดยประเภทแห่งอารมณ์ คือได้ชื่อว่า ญาณในความสิ้นไปของพระอรหันต์ ผู้รู้ชัดว่า “ชาติของเราสิ้นแล้ว” และได้ชื่อว่า ญาณในความไม่เกิดขึ้นของพระอรหันต์ ผู้รู้ชัดว่า “กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี” ดังนี้ ๓

ปัญญาใดที่ตรัสไว้ด้วยกิจ คือ การปิดกระแสในคาถาแรก ปัญญานั้นชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถะว่า รู้ทั่ว และสติใดที่ตรัสว่า เป็นเครื่องกั้นกระแส สตินั้นชื่อว่า สติ เพราะอรรถะว่า ไม่เลอะเลือนในอารมณ์ตามที่ตนเห็นแล้ว ๓

---

¹ ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ปัจจเวกขณญาณนิตเทส อธิบายในอีกมุมว่า สมุจเฉทภูเรฐน ขये ญาณ (ชื่อว่าขยญาณ เพราะอรรถว่าตัดขาด) สงเคราะห์ลงอริยมรรค (ผู้เรียบเรียง)

² อัญญาตัญญูนี้ กล่าวว่าเป็น ญาณในความสิ้นไป เป็นญาณในอริยมรรค เพราะทำความสิ้นกิเลส และญาณในความไม่เกิด เป็นญาณในอริยผล เพราะเกิดในที่สุดแห่งการประหารกิเลส แต่ในปกรณ์นี้ กล่าวญาณทั้ง 2 นั้นว่า เป็น อรหัตตผลญาณ ๓

ในการเป็นกลุ่มของนามรูป กล่าวคือ อุปาทานชั้น 5 นั้นอันใด อุปาทานชั้น 5 อันนั้น เป็นนามรูปนี้ ๆ ในนามรูปนั้น ธรรมใด มีผัสสะเป็นที่ 5¹ ธรรมนี้เป็นนาม รูปอินทรีย์ 5 อันใด อินทรีย์ 5 นี้เป็นรูป นามและรูปทั้ง 2 นั้น ชื่อว่า นามรูป ซึ่งเกิดพร้อมกับวิญญาณ ๆ

ท่านอชิตะ เมื่อจะถามความดับนามและรูป ที่เป็นไปกับปัญญาและสตินั้น กะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวอย่างนี้ ในปารายนวรรค ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ด้วย ปัญญา สติ และนามรูป ธรรมทั้งหมดนี้ ย่อมดับไป ณ ที่ไหน พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสบอกปัญหาข้อนี้ แก่ข้าพระองค์เถิด” ๆ

ในคานานั้น สติและปัญญา จัดเป็นอินทรีย์ 4 คือ สตินทรีย์ 2 ได้แก่ สตินทรีย์และสมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ 2 ได้แก่ ปัญญินทรีย์และวิริยินทรีย์² ๆ สัทธานันตซึ่งสัมปยุตในอินทรีย์ 4 เหล่านี้ ให้สำเร็จอยู่ในบุพพภาค หรือ ในขณะแห่งมรรคอันใด ธรรมชาตินี้ เป็นสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ มีสติเป็นต้นเหล่านั้น ความที่จิตมีอารมณ์เป็นเลิศ เพราะมีสัทธาเป็นอธิปัตย์อันใด นี้เป็นฉันทสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เพราะความเป็น คือ การข่มกิเลสทั้งหลายด้วยกำลัง คือ การบริกรรม หรือ ด้วยกำลัง คือ ภาวนา นี้เป็นเหตุละ ๆ เมื่อจิตตบุบาทนั้น ตั้งมั่นแล้ว ลมอัสสาสะปัสสาสะ วิตก วิจาร สัญญา เวทนา การระลึก และการตรึกอันใด

---

¹ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต จากอรรถกถา ธรรมสังคณีปกรณ์ (ผู้เรียบเรียง)

² ในวิจัยนี้ ท่านประสงคเอาการละปริยฎฐาน และการถอนอนุสัย จึงกล่าวว่า สมาธินทรีย์ อาศัยสตินทรีย์จึงสำเร็จการละปริยฎฐาน และปัญญินทรีย์ อาศัยสัมปัธาน 4 จึงสำเร็จการละ คือ ถอนอนุสัยได้เท่านั้น เป็นเหตุ ๆ อีกอย่างหนึ่ง สติ 2 คือ เป็นโลกียะและโลกุตระ ๆ

ธรรมเหล่านี้เป็นสังขาร ฯ ฉันทสมาธิอันมีในกาลก่อน และสังขารเหล่านี้ เป็นเหตุละ ญาณทั้ง 2 นั้น ย่อมยังอิทธิบาท อันประกอบด้วย ฉันทสมาธิปธานสังขาร อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธะ น้อมไปเพื่อสละ ให้เกิดขึ้น ฯ ในการเจริญฉันทอิทธิบาทนั้น ความที่จิตมีอารมณ์อันเลิศ เพราะวิริยชาติอันใด นี้เป็นวิริยสมาธิ ฯลฯ ความที่จิตมีอารมณ์อันเลิศ เพราะจิตตชาติอันใด นี้ก็เป็นจิตตสมาธิ ฯลฯ ความที่จิตมีอารมณ์อันเลิศ เพราะวิมังสาชาติอันใด อันนี้เป็นวิมังสาสมาธิ ฯ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เพราะความเป็น คือ การข่มกิเลสทั้งหลาย ด้วยกำลังแห่งการพิจารณา (คือ กำลังแห่งปริกรรม) หรือด้วยกำลังแห่งภาวนา นี้ชื่อว่า ปหานะ (ละ) ฯ ในการละนั้น ลมอัสสาสะ และปัสสาสะ วิตก วิจาร์ สัญญา เวทนา การระลึก การตรึกอันใด ธรรมเหล่านี้เป็น สังขาร ฯ ด้วยประการฉะนี้ สมาธิจิต อันมีในกาลก่อน และวิมังสาสมาธิ และสังขารเหล่านี้ ก็ชื่อว่า ปหานะ (ละ) เพราะการข่มกิเลส ญาณทั้ง 2 นั้น ย่อมยังอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธะ น้อมไปเพื่อสละให้เกิด ฯ

สมาธิทั้งปวง (สมาธิ 4 ฉันทสมาธิ วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิ) เป็นมูลแห่งปัญญาในส่วนเบื้องต้น เป็นเครื่องบรรลู่ และเป็นไปในภายหลัง ในการพิจารณา¹ คือ สมาธิในกาลก่อนฉันทสมาธิ สมาธิในกาลภายหลังก็ฉันทสมาธิ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า คำว่า ปัญญาในส่วนเบื้องต้น เป็นเครื่องบรรลู่ และเป็นไปในภายหลัง ในการพิจารณา หมายถึง บุพภาคปัญญา อธิคมปัญญา และปัจจเวกขณะปัญญา ตามลำดับ; หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง บุพภาคปัญญา อุปจารปัญญา และอัปปนาปัญญา ตามลำดับ; หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง อุปจารปัญญา อัปปนาปัญญา และอภิปัญญาปัญญา ตามลำดับ (ผู้เรียบเรียง)

ในภายหลังฉันใด ในกาลก่อนก็ฉันนั้น ในกลางวันฉันใด ในกลางคืนก็ฉันนั้น ในกลางคืนฉันใด ในกลางวันก็ฉันนั้น เป็นไปแล้วด้วยจิตอันเปิดเผย ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องปกปิดอย่างนี้ ย่อมยัง มรรคจิต (สปปภาส) อันสัมปยุตด้วยอิทธิบาทให้เกิดขึ้น กุศลที่เป็นอินทรีย์ 5 ซึ่งเกิดพร้อมกับมรรคจิต เมื่อจิตเกิดก็ย่อมเกิด เมื่อจิตดับก็ย่อมดับ ๑ นามรูปที่เกิดเพราะวิญญาณเป็นเหตุ เป็นปัจจัย นามรูปนั้นก็ย่อมดับ เพราะความดับไปแห่งวิญญาณ ๑ เหตุ คือตัณหาเป็นต้นแห่งวิญญาณนั้น อันมรรคเข้าไปตัดขาดแล้ว วิญญาณนั้นไม่มีอาหาร (ไม่มีปัจจัย) ไม่มีเหตุให้ยินดี ไม่มีปฏิสนธิ ย่อมดับไป ๑ ปัญญา สติ นามรูป ย่อมดับ เพราะความดับไปแห่งวิญญาณอย่างนี้

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสว่า “ดูรอชิตะ เราจะบอกปัญหาที่ท่านถามแล้วแก่ท่าน นามและรูป ย่อมดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด สติและปัญญานี้ ย่อมดับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ” ดังนี้ ๑

ในปัญหาที่ 4 ท่านอชิตะทูลถามว่า “ชนเหล่าใด ผู้มีธรรมอันพิจารณาแล้ว และชนเหล่าใด ผู้ยังต้องศึกษาอยู่เป็นอันมากในโลกนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พระองค์ เป็นผู้มียุปัญญา รักษาตน อันข้าพระองค์ ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสบอกความเป็นไป ของชนเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด” ๑

บท 3 เหล่านี้ อันท่านอชิตะทูลถามแล้ว ปัญหาเหล่านั้นมี 3 อย่าง ๑ เพราะเหตุไร เพราะการประกอบในการถามถึงพระเสกขะ พระอเสกขะ และ ในการละ (ตัดทอน) อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งวิปัสสนา จริ่งอยู่ ท่านอชิตะ ได้กล่าวแล้วอย่างนี้ ๑ ย่อมถามถึงความเป็นพระอรหันต์ด้วยคำว่า “ชนเหล่าใด ผู้มีธรรมอันพิจารณาแล้ว” ย่อมถามถึงพระเสกขะด้วย คำว่า “ชนเหล่าใด

ผู้ยังต้องศึกษาอยู่เป็นอันมากในโลกนี้” และย่อมถามการละ (ปหานะ) อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งวิปัสสนา ด้วยคำว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระองค์ เป็นผู้มีปัญญา รักษาตน อันข้าพระองค์ ทูลถามแล้ว ของจตรัสบอกความเป็นไปของชนเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด” ดังนี้ ฯ

ในคานานั้น มีวิสัยเห็นว่า “ภิกษุไม่พึงกำหนดยินดีในกามทั้งหลาย มีใจไม่ชุ่มมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติ พึงเว้นรอบ” ดังนี้ ฯ

อธิบายพระญาณไม่ติดขัดในปัญหา

กายกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระญาณไปข้างหน้า เป็นไปตามพระญาณ วาจากรรมทั้งปวง มีพระญาณไปข้างหน้า เป็นไปตามพระญาณ มโนกรรมทั้งปวง มีพระญาณไปข้างหน้า เป็นไปตามพระญาณ การเห็นด้วยพระญาณ ไม่ติดขัด ในส่วนอดีต (คือในขันธเป็นต้นทั้งของตนและคนอื่น อันเป็นส่วนอดีต) ญาณทัสสนะนั้น ไม่ติดขัดทั้งในส่วนอนาคต ทั้งในส่วนปัจจุบัน ฯ

ก็จะไรเล่า เบียดเบียนการเห็นด้วยญาณ การไม่รู้ไม่เห็นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” นี้เป็นการเบียดเบียนการเห็นด้วยญาณ (ธรรมดาญาณทัสสนะ เมื่อเกิด ย่อมเกิดขึ้นว่า “สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”) ก็การไม่รู้ไม่เห็นไตรลักษณ์ เป็นเครื่องเบียดเบียน เหมือนบุรุษในโลกนี้ เห็นดวงดาวทั้งหลาย แต่ไม่พึงรู้ โดยการกำหนดนับ¹ สภาพความไม่รู้ไม่เห็นนี้ เป็นการเบียดเบียนญาณทัสสนะ ฯ

---

¹ อุปมานี้ คือ 1. โลกทั้งปวง เปรียบเหมือนบุรุษ 2. อารมณ 6 เหมือนดวงดาวทั้งหลาย 3. การรู้อารมณ 6 ด้วยจักขุวิญญานเป็นต้นของโลก เหมือนการเห็นดวงดาวทั้งหลายของบุรุษนั้น 4. การไม่ตรัสรู้ไตรลักษณ์

แต่ญาณทัสสนะของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ติดขัดแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงเห็นด้วยอนาวรณญาณ ฯ ในการวิสาขบูชาปีภูวนั้น มีอธิบายว่า บุคคลพึงรักษาจิต โดยมีปกติศึกษาในธรรม 2 อย่าง (โลภะ โทสะ) คือ พึงรักษาจิต จากโลภะทั้งหลาย ในอารมณ์มีรูปเป็นต้น อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด และจากโทสะทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความก่ดก่ลุ่ม ใน 2 อย่างนั้น ความอยากด้วยราคะ ความหมกหมุ่นด้วยโมหะที่เกิดพร้อมไปกับโลภะ ความปรารถนาในราคะ ความรักด้วยตัณหาเท่านั้นเป็นการร่าเริงด้วยโลภะ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงห้ามความอยากด้วยราคะเป็นต้นนั้น จึงตรัสว่า “ภิกษุ ไม่พึงกำหนดยินดีในกามทั้งหลาย” ดังนี้ ฯ

ด้วยชื่อว่า “มีใจไม่ขุ่นมัว” นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกิเลสที่กลุ่มรวมจิต ฯ จริงอย่างนั้น เมื่อพระเสกขะยินดีอยู่ ย่อมยังกิเลสที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และกระทำกิเลสที่เกิดแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น ฯ ก็บุคคลใดมีความดำริไม่ขุ่นมัว ไม่กำหนดยินดี ย่อมพยายาม บุคคลนั้นย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคามเพียร ย่อมระคองจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียร เพื่อความไม่เกิดขึ้น แห่งอกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้น ฯ บุคคลนั้น ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคามเพียร ย่อมระคองจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ บุคคลนั้น ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคามเพียร ย่อมระคองจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียร เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ฯ บุคคลนั้น ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคามเพียร ย่อมระคองจิตไว้

ของโลกผู้รู้รูปารมณฺ์ เป็นต้น เหมือนการไม่รู้การกำหนดนับว่า ดวงดาวมีร้อยดวงพันดวงเป็นต้น ของบุรุษผู้เห็นดวงดาวทั้งหลายนั้น ฯ

ยอมตั้งความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความภิญโญยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ

อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดเป็นไฉน กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เหล่านี้ เรียกว่า อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้น¹ ฯ อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไฉน อนุสัยทั้งหลายเป็นมูลแห่งอกุศล เหล่านี้เรียกว่า อกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ

กุศลธรรมอันยังไม่เกิดเป็นไฉน อินทรีย์ทั้งหลาย มีสัทอินทรีย์ เป็นต้น ของพระโสดาบัน (โสดาปัตติผล) อันใด กุศลธรรมเหล่านี้ยังไม่เกิดขึ้น ฯ กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเป็นไฉน อินทรีย์ทั้งหลายมีสัทอินทรีย์ เป็นต้น ของบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคที่ 8 (โสดาปัตติมรรค) อันใด กุศลธรรมเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้ว^{2, 3} ฯ

---

¹ อกุศลธรรมที่ไม่เคยเกิดในสังสารอันยาวนาน ย่อมไม่มี แต่ในที่นี้ กล่าวว่า กามวิตก เป็นต้น ชื่อว่า ไม่เกิดขึ้น เพราะความไม่ประพฤติ หรือเพราะอารมณ์อันตนไม่เสพแล้ว ฯ ส่วนอนุสัย ท่านกล่าวว่า เกิดขึ้นแล้ว เพราะเป็นมูลแห่งอกุศลธรรมทั้งปวง ฯ แต่ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ข้อ 466 มีเนื้อความต่างจาก ในเนตติปกรณ์นี้ ฯ

² ในอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ สัมมปธานวิภังค์ สุตตตันตภาชนีย์ อธิบาย อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด และที่เกิดขึ้นแล้ว โดยมุ่งเน้นที่ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในจิตตูปบาทเดียวกันกับโลภะ โทสะ โมหะนั้น ส่วนกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด และที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นในนัยเดียวกัน แต่เปลี่ยนเป็น อโลภะ อโทสะ และอโมหะ (ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติอรุทธกถา อธิบาย คำว่า อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มุ่งเน้นมิ จฉาวิตกทั้งหลาย ในขณะที่อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว มุ่งเน้นที่อนุสัยทั้งหลาย ในส่วนของอนุสัย คำว่า ที่เกิดขึ้นแล้ว มิใช่ด้วยภาวะที่กำลังเป็นไปอยู่ แต่ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว เพราะเป็นกิเลสที่ได้ภูมิจนเกิดขึ้นแล้ว และเป็นกิเลสที่ยังถอนไม่ได้ (อิมะ อุปปนนา อนุสยา ภูมิลหุอุปปนนา อสมุคฺขาภูตูปปนาอิตาหิ อุปปนนา

บุคคลย่อมห้ามกามวิตกด้วยอินทรีย์ (ที่ระลึกเนื่อง ๆ ในอสุภะเป็นต้น) ไตอินทรีย์นี้ชื่อว่า สตินทรีย์ ๆ บุคคลย่อมห้ามพยาบาทวิตกด้วยอินทรีย์ใด อินทรีย์นี้ชื่อว่าสมาธิทรีย์ ๆ บุคคลย่อมห้ามวิหิงสาวิตกด้วยอินทรีย์ (สัมมปปธาน) ไตอินทรีย์นี้ชื่อว่า วิริยอินทรีย์ ๆ บุคคลย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้สิ้นไป ย่อมให้ถึงความไม่มี คือ ย่อมไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งอกุศลธรรม อันลามกที่เกิดขึ้นแล้วด้วยอินทรีย์ใด อินทรีย์นี้ ชื่อว่า ปัญญินทรีย์ ๆ สัทธาใดที่มั่นคงในอินทรีย์ 4 เหล่านี้ สัทธานี้ ชื่อว่า สัทอินทรีย์ ๆ

ในอินทรีย์เหล่านั้น สัทอินทรีย์ อันบุคคลพึงทราบได้ในที่ไหน พึงทราบได้ในโศดาปัตตียังคะ 4 (องค์แห่งการบรรลุมรรค) ๆ วิริยอินทรีย์ พึงทราบในที่ไหน ในสัมมปปธาน 4 ๆ สตินทรีย์ พึงทราบในที่ไหน ในสติปัฏฐาน 4 ๆ สมาธิทรีย์ พึงทราบในที่ไหน ในฌาน 4 ๆ ปัญญินทรีย์ พึงทราบในที่ไหน ในอริยสัจจะ 4 ๆ พระเสกขะเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วด้วยกุศลธรรมทั้งปวงอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญแล้วว่า มีใจไม่ขุ่นมัว เพราะเหตุนี้จึงตรัสว่า “ภิกษุผู้มีใจไม่ขุ่นมัว” ดังนี้ ๆ

ชื่อว่า “ฉลาดในธรรมทั้งปวง” อธิบายว่า ชื่อว่า โลก คือ ธรรม มี 3 อย่าง คือ กิเลสโลก ภาวโลก อินทรีย์โลก ๆ ในโลก คือ ธรรม 3 นั้น ภาวโลก (มหัคคตธรรม) ย่อมเกิดด้วยกิเลสโลก (กามาวจรธรรม) บุคคลใด ตั้งอยู่แล้วในปริตตธรรม กล่าวคือกิเลสโลก และมหัคคตธรรม กล่าวคือภาวโลก บุคคลนั้น ย่อมยังสัทอินทรีย์เป็นต้น ให้เกิดในสันดานของตน เมื่ออินทรีย์ทั้งหลาย

ปริยายสพภาวโต นามวเสน อุปปนนา นาม, น วตตมานภาเวนาคี อดฺโถ.) ส่วนการอธิบายฝ่ายกุศลธรรม เน้นคุณธรรมของพระโศดาบันเป็นหลัก จะป่วยกล่าวไปไปถึงปุถุชนทั้งหลาย (โก ปน วาโท ปุถุชชานนติ ทสเสติ) (ผู้เรียบเรียง)

อันตนให้เจริญอยู่ ปริญาของผู้ชำนาญในนามรูปเป็นต้น ย่อมเกิด ฯ
ปริญยานั้น อันผู้รู้ทั้งหลายพึงใคร่ครวญแล้วถือเอาด้วยปริญา 2 นี้
คือ ทัสสนปริญา และภาวนาปริญา นี้โดยสังเขป ฯ จริงอยู่ เมื่อใด
แม้กัลยาณชน เมื่อศึกษาอยู่ รู้ชัดสังขาร มีรูปเป็นต้น ที่ควรรู้ อันเป็นธรรมที่รู้แล้ว
ด้วยสัญญามนสิการ ที่เกิดพร้อมกับนิพพิทา เมื่อนั้น ธรรมทั้ง 2 คือ ทัสสนโกสล
และภาวนาโกสลของเขา ย่อมถึงความชำนาญ ฯ

ญาณที่กำหนดรู้ธรรมที่ควรรู้นั้นมี 5 อย่าง คือ อภิญญา 1 ปริญา 1 ปหานะ 1
ภาวนา 1 และสังฆคิกิริยา 1 ฯ บรรดาญาณเหล่านั้น อภิญญาเป็นไฉน
ญาณ คือ ธรรมปฏิสัมภทา (ความแตกฉานในเหตุ) และอัตถปฏิสัมภทา
(ความแตกฉานในผล) พร้อมทั้งรูปและอรูปรธรรมในลักษณะของตนอันใด
ญาณมีลักษณะนี้เป็นอภิญญา ฯ

ในญาณเหล่านั้น ปริญาเป็นไฉน ความรอบรู้ที่บุคคลรู้อย่างอภิญญาญาณ
(คืออภิญญานั้นรู้รูปและอรูปร โดยลักษณะและโดยปัจจัย) ตามที่กล่าวแล้ว
กำหนดถือเอาธรรมเหล่านี้ว่า “ธรรมนี้เป็นกุศล นี้เป็นอกุศล นี้เป็นธรรมมีโทษ
นี้เป็นธรรมไม่มีโทษ นี้เป็นธรรมตา นี้เป็นธรรมขาว นี้เป็นธรรมควรเสพ
นี้เป็นธรรมไม่ควรเสพ พิจารณาแล้วโดยกลาปสัมมสนญาณ เป็นต้น
และว่าธรรมเหล่านี้ ยังผลมีอุทยัพพญาณ เป็นต้น ให้เกิดขึ้นโดยลำดับ
และรู้ประโยชน์ คือ การตรัสรู้ และการแทงตลอดสัจจะแห่งวิปัสสนาญาณนั้น
ที่เป็นไปแล้วอย่างนี้” นี้ชื่อว่า ปริญา ฯ

เมื่อบุคคลรอบรู้ด้วยปริญาอย่างนี้แล้ว ธรรม คือ ญาณ 3 ที่เหลือ
ย่อมเป็นธรรมอันบุคคลพึงละ เป็นธรรมอันบุคคลพึงเจริญ เป็นธรรมอันบุคคลพึง

กระทำให้แจ้ง ในธรรม 3 นั้น ธรรมที่บุคคลพึงละ เป็นไฉน ธรรมใดเป็นอกุศล (คือสมุทัย) ธรรมนั้นอันบุคคลพึงละ ในธรรมเหล่านั้น ธรรมอันบุคคลพึงเจริญ เป็นไฉน ธรรมใดเป็นกุศล (มรรคธรรม มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น) ธรรมเหล่านั้น อันบุคคลพึงเจริญ ในธรรมเหล่านั้น ธรรมที่พึงกระทำให้แจ้งเป็นไฉน ธรรมใด เป็นอสังขตธาตุ ธรรมนั้นอันบุคคลพึงกระทำให้แจ้ง บุคคลใดย่อมรู้อย่างนี้ บุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าสรรเสริญว่า “เป็นผู้ฉลาดในอรรถะ เป็นผู้ฉลาดในธรรม เป็นผู้ฉลาดในการประกอบในกัลยาณธรรม เป็นผู้ฉลาดในผล อันมีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ฉลาดในความเจริญ เป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม เป็นผู้ฉลาดในอุบาย ประกอบด้วยความเป็นคนฉลาดอันใหญ่” ดังนี้ ฯ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง” ดังนี้ ฯ

ชื่อว่า “ภิกษุ มีสติ พึงเว้นรอบ” อธิบายว่า พระอเสกขะใด มีสติ ประกอบด้วย ญาณอันเป็นไปกับสติ ที่เป็นไปในอิริยาบถ มีการก้าวไปข้างหน้า เป็นต้น พระอเสกขภิกษุนั้นพึงดำรงอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะในอิริยาบถ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยกลับ ในการแลดู ในการเหลียวดูซ้ายขวา ในการคู้ การเหยียด ในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ในการกิน การดื่ม เคี้ยว ลิ้มรส ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ในการเดิน ยืน นั่ง นอนหลับ ตื่น พุด และในการนั่ง เพื่ออยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม เพราะเสร็จกิจแล้ว ฯ

จริยา กล่าวคือ ปฏิปทา 2 อย่างเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ด้วยการอนุญาต คือ จริยาอย่างหนึ่ง เป็นปฏิปทาของบุคคลผู้บริสุทธ์แล้ว และจริยาอย่างหนึ่ง เป็นปฏิปทาของบุคคลผู้บริสุทธ์อยู่ ชนเหล่าไหน เป็นผู้บริสุทธ์แล้ว พระอรหันต์ ชนเหล่าไหนบริสุทธ์อยู่ พระเสกขะทั้งหลาย ฯ เพราะอินทรีย์ทั้งหลายของพระอรหันต์ มีกิจอันกระทำแล้ว ฯ

กิจได้อันบุคคลพึงตรัสรู้ กิจนั้นทั้งหมด มี 4 อย่าง คือ การรู้ทุกข์ การละสมุทัย การเจริญมรรค และการทำนิโรธให้แจ้ง พระอเสกษะใด ย่อมรู้จัก 4 อย่างนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้วอย่างนี้ พระอเสกษะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงสรรเสริญว่า ภิกษุมีสติ ก้าวไปข้างหน้า มีสติถอยกลับ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า “ภิกษุมีสติ พึงเว้นรอบ” ดังนี้ ฯ

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสว่า “ดูกรอชิตะ ภิกษุไม่พึงกำหนดยินดี ในกามทั้งหลาย มีใจไม่ชุ่มมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติ พึงเว้นรอบ” ดังนี้ ฯ

ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระมหาเถระเมื่อจำแนกวิจย โดยวิจย แห่งปัญหาและวิสัยนา จึงกล่าวว่า คำแห่งปัญหาอันบุคคลพึงถามโดยนัยนี้ คำวิสัยนาอันบุคคลพึงวิสัยนาโดยนัยนี้ อนึ่ง อนุคิตี (ลำดับ) แห่งพระสูตร พึงนำมาเปรียบโดยอรรถะและพยัญชนะ เพราะพยัญชนะที่ปราศจากอรรถะ ย่อมเป็นสัมผัส์ปลาปะ (เพื่อเจ้อ) แม้อรรถะแห่งพยัญชนะที่กล่าวไว้ไม่ดี ก็เป็นนัยที่แนะนำยาก (หรือ ไม่อาจแนะนำได้) เพราะฉะนั้น พึงร้อยกรองคำที่ประกอบด้วยอรรถะและพยัญชนะ อนึ่ง พึงพิจารณาพระสูตรว่า พระสูตรนี้อย่างไร เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า หรือเป็นคำอนุสนธิ (เป็นคำของพระสาวก) พึงใคร่ครวญคำที่พึงรู้ว่า นี้เป็นอย่างไร หรือมีอรรถะ ที่พึงแนะนำอย่างไร ในส่วนแห่งสังกิเลส หรือเป็นส่วนแห่งवासนา หรือเป็นส่วนแห่งปัญญาเครื่องรู้แจ้งแทงตลอด หรือเป็นส่วนแห่งพระอเสกษะ สัจจะทั้งปวงแห่งพระสูตรนี้พึงเห็นได้ในที่ไหน ในเบื้องต้น ท่ามกลาง หรือในที่สุด พึงใคร่ครวญพระสูตรอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “ยัม ปุจฉิตถจ วิสสชชิตถจ สุตตสส ยา จ อนุคิตี” เป็นต้น ฯ จบวิจยหาระ

3. ยุติหาระ

ในหาระ 16 นั้น ยุติหาระเป็นไฉน

หาระว่า “อันใดเป็นภูมิ อันใดเป็นอารมณในสิ่งที่ควรและไม่ควรแห่งหาระทั้งปวง”
นี้ชื่อว่า ยุติหาระ ฯ

ถามว่า อะไร ที่บัณฑิตประกอบไว้ ฯ

ตอบว่า มหาปเทศ¹ 4 คือ พุทธापเทศ สังฆापเทศ สัมพหุลเถราปเทศ
และเอกเถราปเทศ ฯ

มหาปเทศเหล่านั้น มีบทแห่งอรรถะ และบทแห่งพยัญชนะ อันบัณฑิตพึงพิจารณา
เทียบเคียงในพระสูตร พึงสอบสวนในพระวินัย และ พึงตั้งไว้ในธรรมดา
(ปฏิจจสมุปบาท)

ถามว่า บทแห่งอรรถะและพยัญชนะที่นำมา พึงเทียบเคียงในสูตรไหน ฯ **ตอบว่า**
ในพระสูตรที่ทรงแสดงอริยสัจ 4 ฯ พึงสอบสวนในวินัยไหน ในราควินัย
(การกำจัดราคะ) โทสวินัย (การกำจัดโทสะ) และโมหวินัย (การกำจัดโมหะ) ฯ
พึงตั้งไว้ในธรรมดาไหน ในปฏิจจสมุปบาท ฯ ถ้าว่า บทแห่งอรรถะและพยัญชนะ
ย่อมหยั่งลงในสัจจะ 4 ได้ไซ้ จักปรากฏในกิเลสวินัย (การกำจัดกิเลส)
ย่อมไม่ขัดในธรรมดา (ปฏิจจสมุปบาท) เพราะในวินัยปฏิจจสมุปบาท

---

¹ มหาปเทศ แปลว่า ภูมิใหญ่ หรือข้ออ้างใหญ่ คือ การณะ (เหตุ) ใหญ่ อ้างว่า บทและพยัญชนะนี้
ข้าพเจ้าฟังมาจากพระพุทธเจ้า เรียกว่า พุทธापเทศ อ้างสงฆ์ เรียกว่า สังฆापเทศ อ้างภิกษุมาก เรียกว่า
สัมพหุลเถราปเทศ อ้างภิกษุรูปเดียว เรียกว่า เอกเถราปเทศ ฯ

เป็นนัยที่ละสัสสตะและอุจเฉททิฏฐิ บทแห่งอรรถและพยัญชนะ
ย่อมไม่ยังอาสวะทั้งหลายให้เกิดโดยนัยที่กล่าวนี้ ๆ บทแห่งอรรถ
และพยัญชนะใด ๆ ย่อมประกอบด้วยมหาปเทศ 4 ก็พึงถือเอาบทนั้น ๆ
อนึ่ง บทใด ๆ ย่อมประกอบด้วยเหตุ คือ มหาปเทศ 4
ก็พึงถือเอาเหตุ (การณ) นั้น ๆ บทแห่งอรรถและพยัญชนะย่อมประกอบ
ด้วยมหาปเทศโดยประการใด ๆ ก็พึงถือเอาบทนั้น ๆ มหาปเทศ 4
ท่านนำมาเพื่อการถือเอา (ความเห็นชอบ) ด้วยประการฉะนี้ ๆ

ถามว่า บทมีประมาณเท่าไร ในปัญหาที่บุคคลผู้ถามสภาวะอันละเอียด ๆ
ตอบว่า บุคคลผู้ฉลาด พึงใคร่ครวญ พึงพิจารณาโดยบทก่อน ถ้าบททั้งปวง
แสดงอรรถอย่างเดียวกัน ก็เป็นปัญหาหนึ่ง อนึ่ง ถ้าบททั้ง 4
แสดงอรรถอย่างเดียวกัน ก็เป็นปัญหาหนึ่ง ถ้าบททั้ง 3 แสดงอรรถอย่างเดียวกัน
ก็เป็นปัญหาหนึ่ง ถ้าบททั้ง 2 แสดงอรรถอย่างเดียวกัน ก็เป็นปัญหาหนึ่ง
หรือถ้าบทหนึ่ง ประกาศอรรถอันหนึ่ง ก็เป็นปัญหาหนึ่ง ๆ

บุคคลผู้ใคร่ครวญ พึงรู้ชัดซึ่งปัญหานั้นว่า “ปริยัติธรรมเหล่านี้ มีอรรถต่างกัน
มีพยัญชนะต่างกันอย่างไร หรือ ปริยัติธรรมเหล่านี้ มีอรรถอย่างเดียวกัน
พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน” ดังนี้ ๆ

เหมือนอย่างเทวดาเมื่อทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ปัญหา
นี้ พึงมีอย่างไร ย่อมทูลถามว่า “โลก อันอะไรหนอกำจัดแล้ว อันอะไรหนอล้อมไว้แล้ว
อันลูกศรคืออะไรเสียไปแล้ว อันอะไรเผาแล้วในกาลทุกเมื่อ”¹ ดังนี้ ๆ

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวดาสังยุต อันธวรรคที่ 7 อัปภาทสูตร (ผู้เรียบเรียง)

บท (คือพากย์) 4 ที่เทวดาทูลถามแล้วเหล่านี้ บท 4 เหล่านี้ มี 3 ปัญหา ฟังทราบว่าเป็น 3 ปัญหาได้อย่างไร ย่อมทราบได้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์แก่เทวดาว่า “โลก อันมฤตยูกำจัดแล้ว อันขรล้อมไว้แล้ว อันลูกศร คือตัณหา เสียบแล้ว อันความอยากเผาให้ร้อนแล้ว ในกาลทุกเมื่อ” ดังนี้ ฯ

ในคาถาวิสันานัน ชรา¹ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในบาทที่ 2 และ มรณะตรัสไว้ในบาทที่หนึ่ง ทั้ง 2 นี้ เป็นสังขตลักษณะแห่งสังขตะ (เบญจขันธ์) ฯ เมื่อสังขตะดำรงอยู่แล้ว ความแปรไป คือชรา² ชื่อว่า มรณะ ชื่อว่า วยะ (คือความแตกดับ) ฯ ในคาถาวิสันานัน ความต่างกันโดยเนื้อความ แห่งชราและมรณะตามที่ตรัสไว้ สมควรแล้ว ฯ เพราะเหตุไร เพราะสัตว์ทั้งหลาย แม้อยู่ในครรภ์ ยังไม่ถึงความคร่ำคร่าก็ย่อมตาย อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายแม้ถึงชราแล้ว ยังไม่ถึงความแก่คร่ำคร่า เพราะความไม่มีความคร่ำคร่า ก็ย่อมตาย ด้วยว่า ความตายของพวกเทวดามีอยู่ ก็สิริระของเทวดาเหล่านี้ ย่อมไม่คร่ำคร่า ย่อมอาจเพื่อกระทำให้กลับคืนแห่งชรา² แต่ไม่อาจเพื่อกระทำ ให้กลับคืน แห่งความตาย เว้นวิสัยแห่งฤทธิ์ ของท่านผู้มีฤทธิ์เท่านั้น³ ฯ ความต่างกัน แห่งชราและมรณะมีเพียงเท่านี้

---

¹ ชรา และมรณะ เป็นสังขตลักษณะ ในจิตตูปบาท (ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ข้อ 486 และในอรรถกถา)

² เนตติอรรถกถาอธิบายว่า การแก้ไขชราอาจทำได้ด้วยการรักษาแบบมนุษยธรรมดา การแก้ไขความตาย ทำอย่างนั้นไม่ได้ (ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติอรรถกถาข้อมความที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ดูกรอานนท์ อิทธิบาททั้ง 4 อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นนิสัย กระทำให้เป็นพื้นฐาน ให้ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้ว ปรารถนาดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อจำนงอยู่ ฟังดำรงอยู่ได้ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ” อนึ่งกับในที่นี้ หมายถึงอายุกับ และได้อธิบายว่า คำว่า “หรือเกินกว่ากับ” หมายถึง “หรือเกินไปถึงเล็กน้อย” (ผู้เรียบเรียง)

ก็คำใด ที่ทรงพยากรณ์ว่า “โลก อันลูกศรคือตัณหาเสียบแล้ว” ดังนั้นนั้น
ย่อมแสดงถึงตัณหา ต่างจากชราและมรณะ อธิบายว่า บุคคลผู้มีราคะ
ไปปราศแล้ว แก่อยู่บ้าง ตายอยู่บ้าง ย่อมปรากฏ ก็ถ้าชราและมรณะพึงมีฉันท
แม้ตัณหาก็พึงมีฉันทนั้นไซ้ เมื่อเป็นเช่นนี้ คนทั้งปวงแม้ตั้งอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว
ก็จะพึงเป็นผู้มีตัณหาไปปราศแล้ว ฯ

อนึ่ง พึงแสวงหาบทและพยัญชนะ ด้วยเหตุอื่น ๆ ด้วยการประกอบนี้ว่า
ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ ฉันทใด แม้ชราและมรณะก็พึงเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์
ฉันทนั้น ตัณหาไม่พึงเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ ถึงชราและมรณะก็ไม่เป็นเหตุแห่งทุกข์
และตัณหาอันมรรคพึงฆ่าฉันทใด แม้ชราและมรณะก็เป็นธรรมอันมรรคพึงฆ่า
ฉันทนั้น ฯ

อนึ่ง ถ้าชราและมรณะนี้สูญยุติ ความเป็นอย่างอื่นจากอรรถจักปรากฏไซ้
ก็พึงแสวงหาแม้โดยพยัญชนะ ฯ ความที่ธรรมเหล่านี้ คือ “ลูกศร”
หรือ “เผาให้เร่าร้อน” เป็นอย่างเดียวกันโดยอรรถ จจริงอยู่ ความเป็นคนละอย่าง
แห่งอิจฉา (ความปรารถนา) ตัณหา (ความอยาก) โดยอรรถะย่อมไม่สมควร
ในการต้องการอันไม่บริบูรณ์แห่งตัณหา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ความโกรธ
และความผูกโกรธย่อมเกิดในอาชาตวัตถุ 9 ในปริยายตรงกันข้ามแห่งอิจฉา
(ความปรารถนา)” ดังนี้ ฯ ด้วยยุติ (การประกอบ) นี้ ความแตกต่างกันแห่งชรา
มรณะ และตัณหา โดยเนื้อความ ย่อมควร ฯ

ก็คำนี้ใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยชื่อ 2 อย่าง ว่าอิจฉา ดังนี้บ้าง ว่าตัณหา
ดังนี้บ้าง คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยชื่อ 2 อย่างนั้น
ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ แห่งวัตถุทั้งหลายภายนอก จจริงอยู่ ตัณหาทั้งปวง

มีลักษณะอย่างเดียว โดยลักษณะแห่งความยึดมั่น ๆ เหมือนไฟทั้งปวง มีลักษณะอย่างเดียว โดยลักษณะคือความร้อน อีกอย่างหนึ่ง ไฟยอมได้ชื่อหลายอย่าง ด้วยอำนาจความยึด ชื่อว่า ไฟเกิดจากไม้บ้าง ไฟเกิดจากหญ้าบ้าง ไฟเกิดจากสะเก็ดไม้บ้าง ไฟเกิดจากโคมัยบ้าง ไฟเกิดจากกลีบบ้าง ไฟเกิดจากหยากเยื่อบ้าง ดังนี้ เพราะไฟทั้งปวงมีลักษณะคือความร้อนเท่านั้นฉันใด ตัณหาทั้งปวงก็ฉันนั้น มีลักษณะอย่างเดียว โดยมีความยึดมั่นเป็นลักษณะ ๆ อีกอย่างหนึ่ง ตัณหานั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้โดยชื่อหลายอย่าง ด้วยอำนาจแห่งความยึดมั่นในอารมณฺ์ว่า “อิจฉา (ความปรารถนา) บ้าง ว่าตณฺหา (ความอยาก) บ้าง ว่าสัลละ (ลูกศร) บ้าง ว่าธูปายนา (แพศเผา) บ้าง ว่าสริตะ (แม่น้ำ) บ้าง ว่าวิสัตติกา (ชานไปนในอารมณฺ์) บ้าง ว่าสิเนหะ (ยางเหนียว) บ้าง ว่ากิลมละ (ให้เกิดความลำบาก) บ้าง ว่าลตา (เถาวัลย์) บ้าง ว่ามัญญนา (ความสำคัญของเรา) บ้าง ว่าพันธะ (คร่ำมาผูกไว้) บ้าง ว่าอาสา (ความหวัง) บ้าง ว่าปิปาสา (ความกระหาย) บ้าง ว่าอภินันทนา (ความยินดียิ่ง) บ้าง” ดังนี้

ตัณหาทั้งปวง อันสัตว์ยึดถืออยู่ในอารมณฺ์มีใช้น้อย มีลักษณะอย่างเดียว โดยมีความยึดมั่นเป็นลักษณะ ๆ เหมือนตัณหาที่ตรัสไว้ในคำไวพจน์ว่า “อาสา (ความหวัง) ปิหา (ความปรารถนา) อภินันทนา (ความยินดียิ่ง) อันชานไปนในอเนกธาตุซึ่งตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ตัณหานั้นมีความไม่รู้เป็นมูลราก เป็นแดนเกิด เป็นธรรมชาติกระซิบทั่วแล้ว ตัณหาทั้งปวงนั้นพร้อมทั้งมูลราก อันเรากระทำให้สิ้นแล้ว”¹ ดังนี้ ๆ

---

¹ พระพุทธพจน์นี้ เนตติปริกคณฺ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ อ้างอิงพระบาลีว่า “อาสา จ ปิหา อภินันทนา จ อเนกธาตุสุ สรา ปติภูตฺติตา อณฺญานมฺูลปฺปกวา ปชฺชปิตา สพฺพา มยา พยนตฺติกา สมฺมูลิกา” ซึ่งแตกต่างเล็กน้อย

คำนี้แห่งตัมหา ก็เป็นไวพจน์ เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า “ตุกรตีสสะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมบังเกิดแก่บุคคล ผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะเยอทะยานในรูป เพราะความที่รูปนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่น”¹ ฉันทิ บัณฑิตพึงยังพระสูตรนี้ทั้งปวง ให้พิสดาร แก่บุคคลผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย ความเร่าร้อน ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร และในวิญญาน ฉันทันเกิด คำไวพจน์แห่งตัมหานี้ ท่านประกอบไว้ด้วยประการฉะนี้ ฯ

บัณฑิตพึงแสวงหา บทและพยัญชนะ ด้วยเหตุทั้งหลาย ที่อาศัยซึ่งกันและกัน ด้วยยุดตินี้ต่อไป ก็ความเป็นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง ประกอบด้วยมูลคือ การปรุงแต่ง ด้วยกามตัมหาเป็นปัจจัยนี้ ย่อมสมควร แต่ความเป็นไปแห่งนิพพิทาทั้งปวง ที่ประกอบด้วยมูล โดยการกระทำของกามตัมหานี้ ย่อมไม่สมควร เพราะนิพพิทา² มี 2 คือ นิพพิทาที่เกี่ยวกับวัตถุกามเป็นเหตุ เรียกว่า อุกกัณฐานิพพิทา และนิพพิทาเกี่ยวกับปัญญา เรียกว่า ญาณนิพพิทา ฯ

เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอสุภะแก่บุคคลผู้ราคะจริต แสดงเมตตาแก่คนโทสจริต แสดงปฏิจจสมุปบาทแก่บุคคลโมหะจริต นี้ย่อมสมควร

จากการอ้างอิงใน สังยุตตนิกาย สคาถวรรค พราหมณสังยุตต์ อุปาสกวรรคที่ 2 กัฏฐหารสูตร ที่แสดงโดยพระบาลีว่า “ยาภาจि กงขา อภินนทนา วา เนกธาตุสุ ปลูก สทา สีตา อณฺณามมูลูปภาวา ปชปิตา สพพา มยา พยนตักตา สมุสิกกา” (ผู้เรียบเรียง)

¹ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชันธสังยุตต์ มัชฌิมปิณณาสกั เถรวรรคที่ 4 ติสสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติอรรถกถา อธิบายว่า นิพพิทูปจารโ แปลว่า ความเป็นไปแห่งนิพพิทา ได้แก่ความไม่ยินดีซึ่ง ที่เกิดขึ้น เพราะกายทั้งหลายเป็นอย่างอื่นไป เพราะความแปรปรวน และได้แก่ ความหน่ายเพราะญาณ (ผู้เรียบเรียง)

ก็ถ้าว่า พระองค์ พึงแสดงเมตตาเจโตวิมุตติ แก่คนผู้ราคจริตไซ้
หรือพึงแสดงสุขาปฏิบัติทานธาภิญา หรือพึงแสดงการละอันมีวิปัสสนา
เป็นส่วนเบื้องต้น เทศนานั้น ย่อมไม่สมควร เพราะการเกิดขึ้นแห่งราคะ
แม้ด้วยอำนาจแห่งเมตตา การละอย่างใดอย่างหนึ่งโดยประการที่กล่าวนี้
ย่อมเป็นการละที่สมควรแก่คนมีราคะ สมควรแก่คนมีโทสะ สมควรแก่คนมีโมหะ
การละที่สมควรนั้นเป็นภูมิแห่งญาณ เป็นส่วนแห่งพระบาสีมีประมาณเพียงใด
บัณฑิตพึงใคร่ครวญด้วยวิจยหาระทั้งหมดนั้นแล้ว พึงประกอบด้วยยุติหาระ ฯ

บัณฑิตพึงประกอบด้วยยุติหาระ ด้วยสามารถแห่งการละไม่เหลือต่อไป

ก็เทศนาว่า “พยายามครอบงำจิตแล้วจักตั้งอยู่ แก่เมตตาวิหารีบุคคล
(ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา)” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร

เทศนาว่า “พยายามของเมตตาวิหารีบุคคล ย่อมถึงการละ คือ การตั้งอยู่ไม่ได้”
ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “วิหเสา (ความเบียดเบียน) ครอบงำจิตแล้ว จักตั้งอยู่
แก่กรุณาวิหารีบุคคล” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร

เทศนาว่า “วิหเสาของกรุณาวิหารีบุคคล ย่อมถึงการละ คือ ตั้งอยู่ไม่ได้” ดังนี้
ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “อรติ (ความไม่ยินดี) ครอบงำจิตแล้วจักตั้งอยู่ แก่มุทิตาวิหารีบุคคล”
ดังนี้ ย่อมไม่สมควร

เทศนาว่า “อรรถิของมฤตดาหารีบุคคล ย่อมถึงการละ คือ ตั้งอยู่ไม่ได้” ดังนี้
ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “ราคะครอบงำจิตแล้ว จักตั้งอยู่แก่อุเบกขาวิหารีบุคคล” ดังนี้
ย่อมไม่สมควร

เทศนาว่า “ราคะของอุเบกขาวิหารีบุคคล ย่อมถึงการละ คือ การตั้งอยู่ไม่ได้”
ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “นิมิตตานุสารีบุคคล (ผู้ตามระลึกถึงสังขารนิมิต) ย่อมยังวิญญาน
ให้เป็นไปทั่ว แก่อนิมิตตวิหารีบุคคล (คือ ผู้ได้ผลสมาบัติวิหาร
อันได้เฉพาะทางอนิจจานุปัตสนา) ด้วยนิมิตนั้น ๆ นั้นแหละ
คือ นิมิตทีละนิจจิปลาเป็นต้น โดยทำนองแห่งสังขารนิมิตนั้น ๆ”
ดังนี้ย่อมไม่สมควร

เทศนาว่า “นิมิตของอนิมิตตวิหารีบุคคล ย่อมถึงการละ คือ การตั้งอยู่ไม่ได้”
ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “เราย่อมไม่เห็นความสำคัญว่า เรามีอยู่ คือ เห็นขันธบัญญัติจะ
ปราศจากอิตตา ได้แก่ ไม่เห็นขันธบัญญัตินี้ ว่าเป็นเรา ดังนี้
ก็เมื่อมีความไม่เห็นอย่างนั้น ความสงสัยก็เกิดขึ้นว่า อะไรเป็นของเรา
เราเป็นอย่างไร จักครอบงำจิตสงสัยตั้งอยู่” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร

เทศนาว่า “วิจิจิจฉา ของบุคคลผู้ไม่เห็นขันธบัญญัติว่าเป็นเรา
ย่อมถึงการละความสงสัย คือ ความสงสัยย่อมตั้งอยู่ไม่ได้
เพราะวิจิจิจฉาเป็นธรรม ตั้งอยู่ในฐานเดียวกับการละ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

ก็อีกอย่างหนึ่งเทศนาว่า “กามราคะและพยาบาท ของบุคคลผู้เข้าปฐมณแล้ว ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความวิเศษ (คือ ทุตติยฌาน)” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “กามราคะและพยาบาท ของบุคคลผู้เข้าปฐมณ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อละ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

หรือเทศนาว่า “สัญญามนสิการ¹ ที่เป็นไปกับวิตักกะ ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อละปฐมณ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร² เทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไป กับวิตักกะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปกับวิตักกะและวิจารณ์ ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความวิเศษ คือ ทุตติยฌานเบื้องบน ของบุคคลผู้เข้าทุตติยฌาน” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปกับวิตักกะและวิจารณ์ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อละฌานอันไม่มีวิตักกะ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

---

¹ ทุตติยฌาน กับ อุปจาระ ชื่อว่า สัญญามนสิการ ฯ

² เนตติปกรณ ฌบับภูมิพลโลกิขุ ใช้สำนวนว่า “บุคคลเข้าปฐมณอยู่... สัญญามนสิการที่สหระคตด้วยวิตก ย่อมเป็นไปลดลง ดังนี้ ไม่ควร” (วิตกกสหคตา วา สณญาณสิการา ทานาย สวัตตณตตีติ น ยุชชติ เทสนา) อย่างไรก็ตาม อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญพระบาลี ตั้งข้อสังเกตว่า ในคำว่า วิตกกสหคตา ข้อความที่น่าจะเป็นได้มากกว่า คือ อวิตก ซึ่งจะสอดคล้องกับเนตติอรรถถา ซึ่งขยายความว่า ธรรมชั้นทุตติยฌาน พร้อมด้วยอุปจาระ ชื่อว่าสัญญามนสิการที่ไม่สหระคตด้วยวิตก (อวิตกกสหคตา สณญาณสิการา นาม สหอุปจาเร ทุตติยฌานธมมา) อนึ่ง คำว่า เพื่อละ หรือลดลง หมายถึง เพื่อความเสื่อมรอบจากปฐมณ ส่วนคำว่า เพิ่มขึ้น หรือเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน หมายถึง เพื่อทุตติยฌาน (ผู้เรียบเรียง)

หรือเทศนาว่า “สัญญามนสิการ (คือตติยฌานธรรม พร้อมทั้งอุปะการะ) ที่เป็นไปกับสุขในตัดตรมขมัตตุเบกขา ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมสมควร¹ ๓

เทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปกับปีติและสุข ของผู้เข้าตติยฌาน ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความวิเศษของตติยฌาน” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อละ (ปีติและสุข)” ดังนี้ ย่อมสมควร ๓

หรือเทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปกับสติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปกับสติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมสมควร ๓

เทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปกับอุเบกขาของผู้เข้าจตุตถฌาน ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “มนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมสมควร ๓

---

¹ เนตติปกรณัม ฉบับภูมิพโลภิกขุ บรรยายข้อความตรงนี้ว่า เมื่อบุคคลกำลังเข้าตติยฌานอยู่ เทศนาว่า สัญญาและมนสิการที่สหระคตด้วยวิตก วิจาร์ ย่อมเป็นไปเพิ่มขึ้นดังนี้ ไม่ควร; เทศนาว่า ย่อมเป็นไปลดลง ดังนี้ จึงควร; อีกอย่างหนึ่ง เทศนาว่า สัญญาและมนสิการที่สหระคตด้วยอุเบกขาและสุข ย่อมเป็นไปลดลง ดังนี้ ไม่ควร; เทศนาว่า ย่อมเป็นไปเพิ่มขึ้น ดังนี้ ควร (ทั้งนี้ ประโยคในช่วงต้นที่ได้กล่าวถึง สัญญามนสิการที่เป็นไปกับวิตกและวิจาระ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า หมายถึง ธรรมคือปฐมฌาน หรือธรรมชั้นกามาวจร) (ผู้เรียบเรียง)

หรือเทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการที่เป็นไปกับอากาสนัญจายตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “มนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการที่เป็นไปกับรูป ของผู้เข้าอากาสนัญจายตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

หรือเทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการที่เป็นไปกับวิญญาณ์จายตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการที่เป็นไปกับอากาสนัญจายตนะ ของผู้เข้าวิญญาณ์จายตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

หรือเทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการที่เป็นไปกับอากิญจัญญายตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการที่เป็นไปกับวิญญาณ์จายตนะ ของผู้เข้าอากิญจัญญายตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฌานวิเศษในเบื้องบน” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัตถุญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

หรือเทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปกับเนวสัญญานาสัญญาตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฉานวิเศษในเบื้องต้น” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “สัญญาูปจาระ (จิตตูปบาท ที่ทำกิจแห่งสัญญาอันคล่องแคล่ว)¹ ของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญาตนะ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อฉานวิเศษในเบื้องต้น” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “สัญญาูปจาระนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละเนวสัญญานาสัญญาตนะ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

หรือเทศนาว่า “สัญญามนสิการที่เป็นไปด้วยสามารถแห่งบริการของจิต นั้นว่า เราจะเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการละเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร² เทศนาว่า “สัญญามนสิการนั้น ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความวิเศษ” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

เทศนาว่า “จิตที่สั่งสมอบรมแล้ว ในความเป็นผู้สามารถในสมาบัติ ตามที่กล่าวแล้ว ย่อมไม่ควรซึ่งภินิหาร” ดังนี้ ย่อมไม่สมควร เทศนาว่า “ก็จิตที่สั่งสมอบรมแล้ว ในความเป็นผู้สามารถในสมาบัตินั้น ย่อมควรซึ่งภินิหาร” ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบาย สัญญาูปจาระ ว่า หมายถึง จิตตูปบาทเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ทำกิจแห่งสัญญาที่ชัดเจน และ เนตติอรรถกถา อธิบายเพิ่มเติมว่า อาจารย์ทั้งหลาย กล่าวว่า ธรรมในที่นี้คือ อากิญจัญญาตนสมาธิ ดังนี้ก็มี (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติอรรถกถา อธิบายว่า ก็เพราะผู้ที่ตั้งอยู่ในเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติเท่านั้นที่จะเข้านิโรธสมาบัติได้ ผู้ที่เสื่อมจากเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ดังนั้นจึงกล่าวว่าย่อมสมควร (ผู้เรียบเรียง)

พระสูตร 9 อย่าง ทั้งปวง ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ บัณฑิตพึงค้นคว้าตามธรรมตามวินัย ตามสัตตศาสนา โดยประการทั้งปวง ด้วยหาระ คือวิจัยแล้ว พึงประกอบด้วยยุดติหาระ ฯ ด้วยคำว่า ยุดติหาระนั้น ท่านพระมหากัจจानะ จึงกล่าวว่า “ภูมิใดและโคจรใดแห่งหาระทั้งปวงนั้น ชื่อว่า ยุดติหาระ” ฉะนี้แล ฯ จบยุดติหาระ

4. ปทัฏฐานหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ ปทัฏฐานเป็นไฉน

หาระว่า “พระชินเจ้าทรงแสดงธรรม” ดังนี้ นี้ชื่อว่า ปทัฏฐาน ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอะไร

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า **อวิชชา**มีการไม่แทงตลอดธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงเป็นลักษณะ **วิปลาส**เป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้ให้เกิด) ของอวิชชา นั้น ฯ **ตัณหา**มีการยึดมั่นเป็นลักษณะ **ปิยรูปสาดรูป**เป็นปทัฏฐานของตัณหา นั้น ฯ **โลภะ**มีความปรารถนาเป็นลักษณะ **อทินนาทาน**เป็นปทัฏฐานของโลภะนั้น ฯ **สุภัสสัญญา** (ความสำคัญว่างาม) มีการถือเอาเครื่องหมายตามสัณฐานแห่งสี (หรือถือเอานิमितและอนุพยัญชนะ) เป็นลักษณะ **ความไม่สำรวมอินทรีย์**เป็นปทัฏฐานของสุภัสสัญญานั้น ฯ **สุขัสสัญญา** (ความสำคัญว่าเป็นสุข) มีการเข้าไปอาศัยผัสสะที่มีอัสวะเป็นลักษณะ **ความชอบใจ**เป็นปทัฏฐานของสุขัสสัญญานั้น ฯ **นิจจัสสัญญา** (ความสำคัญว่าเที่ยง) มีการไม่เห็นธรรมทั้งหลายที่มีลักษณะ ประจักษ์แล้วเป็นลักษณะ **วิญญาณ**เป็นปทัฏฐานของนิจจัสสัญญานั้น ฯ **อตตัสสัญญา**มีการไม่เห็นอนิจจัสสัญญา

และทุกขสัณฺญาเป็นลักษณะ นามกายเป็นปทัฏฐานของอตตสัณฺญานัน ๑
นี้เป็นปทัฏฐานแห่งอกุศลโดยย่อ ๑

วิชามีการแทงตลอดธรรมทั้งปวงเป็นลักษณะ **เวทยธรรมทั้งปวง** (อริยสัจจ 4)
เป็นปทัฏฐานของวิชานัน ๑ **สมถะ**มีการกำจัดความซัดส่ายแห่งจิตเป็นลักษณะ
อสุภะทั้งหลายเป็นปทัฏฐานของสมถะนั้น ๑ **อโลภะ**มีการกำจัดการท่องเที่ยวไป
แห่งความอยากเป็นลักษณะ **เจตนาเป็นเครื่องงดเว้น**จากอกุศลนาทาน
เป็นปทัฏฐานของอโลภะนั้น ๑ **อโทสะ**มีความไม่พยายาบาทเป็นลักษณะ
เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นปทัฏฐานของอโทสะนั้น ๑
อโมหะมีการไม่ปฏิบัติผิดในวัตถุ (มีการแทงตลอดสภาวะในอารมณ์) เป็นลักษณะ
สัมมาปฏิบัติเป็นปทัฏฐานของอโมหะนั้น ๑ **อสุภสัณฺญา** (ความสำคัญว่าไม่งาม)
มีการถือเอาซากศพที่มีสีเขียวคล้ำและน้ำเหลืองไหลเป็นลักษณะ **ญาณนิพพิทา**
เป็นปทัฏฐานของอสุภสัณฺญานัน ๑ **ทุกขสัณฺญา**มีการกำหนดรู้ผัสสะที่มีอาสวะ
เป็นลักษณะ **เวทนา** (แม้ทั้งปวง) เป็นปทัฏฐานของทุกขสัณฺญานัน ๑
อนิจจสัณฺญามีการเห็นธรรมทั้งหลายที่มีลักษณะปรุงแต่งแล้วเป็นลักษณะ
ความเกิดและความเสื่อมเป็นปทัฏฐานของอนิจจสัณฺญานัน ๑
อนัตตสัณฺญามีความไม่ยึดมั่นในธรรมทั้งปวงเป็นลักษณะ **ธัมมสัณฺญา**
(ความสำคัญสักว่าเป็นธรรม) เป็นปทัฏฐานของอนัตตสัณฺญานัน ๑

กามคุณ 5 เป็นปทัฏฐานของกามราคะ (ความยินดีในกาม) **อินทรีย์ 5 ที่เป็นรูป**
เป็นปทัฏฐานของรูปราคะ **อายตนะที่ 6** เป็นปทัฏฐานของภวราคะ
ความตามเห็นในความเจริญที่เกิดขึ้น (คือยินดียิ่งในรูปและเวทนาเป็นต้น
ที่เกิดขึ้น) เป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้ให้เกิด) ของอุปาทานขันธ 5 **บุพเพนิวาสานุสสติ**
เป็นปทัฏฐานของญาณทัสสนะ (กัมมัตสกาตาญาณทัสสนะ)

สัทธามีความเชื่อมั่นเป็นลักษณะ และมีความน้อมใจเชื่อเป็นอาการปรากฏ **ปสาทะ** (ความผ่องใส) มีความไม่ขุ่นมัวเป็นลักษณะ **ความผ่องใสที่หยั่งลงด้วยปัญญาแล้ว** เป็นปทัฏฐานของสัทธานั้น ๆ **ความผ่องใส**มีความไม่ขุ่นมัวเป็นลักษณะ **สัทธา**เป็นปทัฏฐานของความผ่องใส นั้น ๆ

วิริยะมีความริเริ่มเป็นลักษณะ **สัมมัปปธาน 4** เป็นปทัฏฐานของวิริยะนั้น ๆ **สติ**มีการไม่เลอะเลือนเป็นลักษณะ **สติปฏฐาน**มีกายเป็นต้นเป็นปทัฏฐานของสตินั้น ๆ **สมาธิ**มีความเป็นหนึ่งเป็นลักษณะ **ฌานทั้งหลาย**เป็นปทัฏฐานของสมาธินั้น ๆ **ปัญญา**มีความรู้ทั่วเป็นลักษณะ **สัจจะทั้งหลาย**เป็นปทัฏฐานของปัญญานั้น ๆ

อีกนัยหนึ่ง **อโยนิโสมนสิการ**มีมนสิการในความชอบใจเป็นลักษณะ **อวิชา**เป็นปทัฏฐานของอโยนิโสมนสิการนั้น ๆ **อวิชา**มีความหลงลืมสัจจะ เป็นลักษณะ **อวิชานั้น**เป็นปทัฏฐานของสังขารทั้งหลาย (ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร) ๆ **สังขารทั้งหลาย**มีความมอกงามในภพใหม่เป็นลักษณะ **สังขารเหล่านั้น**เป็นปทัฏฐานของวิญญาณ (ของวิปากวิญญาณ) ๆ **วิญญาณ**มีการเกิดอันอาศัยการสืบต่อเป็นลักษณะ **ปฏิสนธิวิญญาณ**นั้นเป็นปทัฏฐานของนามรูป ๆ **นามรูป**มีการประชุมแห่งนามกายและรูปกายเป็นลักษณะ **นามรูปนั้น**เป็นปทัฏฐานของอายตนะ 6 ๆ **สฬายตนะ** (อายตนะ 6) มีการกำหนดด้วยอินทรีย์เป็นลักษณะ **อายตนะ 6** นั้นเป็นปทัฏฐานของผัสสะ ๆ **ผัสสะ**มีการประชุมกันแห่งจักขุ รูป และวิญญาณเป็นลักษณะ **ผัสสะนั้น**เป็นปทัฏฐานของเวทนา ๆ **เวทนา**มีการเสวยอารมณ์ที่น่าปรารถนา และไม่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ **เวทนานั้น**เป็นปทัฏฐานแห่งตัณหา ๆ **ตัณหา**มีการยึดมั่นเป็นลักษณะ **ตัณหานั้น**เป็นปทัฏฐานแห่งอุปาทาน 4 ๆ

อุปาทานไฉยังอุปปัตติกขันธให้เกิดขึ้น อุปาทานนั้นเป็นปทัฏฐานแห่งภพ¹ ๑
ภพมีการเกิดขึ้นแห่งนามกายและรูปกายเป็นลักษณะ ภพนั้นเป็นปทัฏฐาน
แห่งชาติ ๑ ชาติมีการปรากฏแห่งขันธเป็นลักษณะ ชาตินั้นเป็นปทัฏฐาน
แห่งชรา ๑ ชรามีการแก่หง่อมแห่งอุปธิขันธเป็นลักษณะ ชรานั้นเป็นปทัฏฐาน
แห่งมรณะ ๑ มรณะมีการเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์เป็นลักษณะ มรณะนั้นเป็นปทัฏฐาน
แห่งโสกะ ๑ โสกะได้อันกระทำความเร่าร้อนแก่ใจ โสกะนั้นเป็นปทัฏฐาน
แห่งปริเทวะ (การร้องไห้คร่ำครวญ) ๑ ปริเทวะได้อันกระทำความหลังไหลมีน้ำตา
น้ำลายเป็นต้น ปริเทวะนั้นเป็นปทัฏฐานแห่งทุกข์ ๑ ทุกข์ได้อันเบียดเบียนกาย
ทุกข์กายนั้นเป็นปทัฏฐานแห่งโทมนัส ๑ โทมนัสได้อันเบียดเบียนจิต โทมนัสนั้น
เป็นปทัฏฐานแห่งอุปายาส ๑ อุปายาสได้อันกระทำการแผดเผา อุปายาสนั้น
เป็นปทัฏฐานแห่งภพ ๑

องค์แห่งภพทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อใดพร้อมกัน เมื่อนั้นย่อมเกิดขึ้น
คือว่า การประชุมแห่งธรรม กล่าวคือ กิเลสวิภูฏะ กัมมวิภูฏะ
และวิปากวิภูฏะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ภพ ภพนั้นเป็นปทัฏฐานแห่งสังสาร
(คือ การเวียนว่ายตายเกิด) ๑ มรรคใดมีการนำออก (จากสังสาร) เป็นลักษณะ
มรรคนั้นเป็นปทัฏฐานแห่งนิโรธ ๑

ความเป็นผู้รู้จักทำ (ติดถ) เป็นที่ยังลงเป็นปทัฏฐานแห่งความเป็นผู้รู้จักปรามิทัย
อันตนดีแล้ว ความเป็นผู้รู้ปรามิทัยอันตนดีแล้ว (ปีติญญตา) เป็นปทัฏฐาน
แห่งความเป็นผู้รู้จักธรรมอันตนบรรลุแล้ว ความเป็นผู้รู้จักธรรมอันตนบรรลุแล้ว
เป็นปทัฏฐานแห่งความเป็นผู้รู้จักตน ความเป็นผู้รู้จักตนเป็นปทัฏฐาน

---

¹ ภพ 2 คือ กัมมภพ และอุปปัตติภพ ๑

แห่งความเป็นผู้มีบุญอันกระทำไว้แล้วในกาลก่อน¹ **ความเป็นผู้มีบุญอันกระทำไว้แล้วในกาลก่อน**เป็นปทัฏฐฐานแห่งการอยู่ในประเทศที่สมควร **การอยู่ในประเทศที่สมควร**เป็นปทัฏฐฐานแห่งการส่องแสงเสพสัทบุรุษ **การส่องแสงเสพสัทบุรุษ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งการตั้งตนไว้ชอบ **การตั้งตนไว้ชอบ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งศีลทั้งหลาย **ศีลทั้งหลาย**เป็นปทัฏฐฐานแห่งความไม่เดือดร้อน **ความไม่เดือดร้อน**เป็นปทัฏฐฐานแห่งปราโมช **ปราโมช**เป็นปทัฏฐฐานแห่งปีติ **ปีติ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งปัสสัทธิ (ความสงบ) **ปัสสัทธิ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งสุข **สุข**เป็นปทัฏฐฐานแห่งสมาธิ **สมาธิ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งยถาภูตญาณทัสสนะ **ยถาภูตญาณทัสสนะ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งนิพพิทาญาณ **นิพพิทาญาณ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งวิราคะ (มรรค) **วิราคะ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งวิมุตติ (ผล) **วิมุตติ**เป็นปทัฏฐฐานแห่งวิมุตติญาณทัสสนะ ฯ

โดยนัยตามที่กล่าวแล้วนี้ ธรรมอันเป็นอุปนิสัยอย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ ธรรมที่เป็นพลวปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ ธรรมทั้งปวงนั้นเป็นปทัฏฐฐาน (เป็นเหตุให้เกิดขึ้น) แห่งปัจจัยปับันนธรรมของตน ฯ เพราะเหตุนี้ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “พระชินเจ้า ย่อมทรงแสดงซึ่งธรรมใด ดังนี้ ธรรมนั้นชื่อว่า หาระ คือ ปทัฏฐฐาน ฉะนี้แล ฯ” จบปทัฏฐฐานหาระ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า ติตถัญญตา คือ การเข้าไปใกล้ท่านผู้รู้ ท่านผู้รู้เรียกว่า ติตถ (ท่า) เพราะเป็นภาวะที่เป็นที่ตั้งแห่งการหยั่งลงของบุคคลที่เข้ากัมมัญฐาน ปีติญญตา คือ การทำความดีมีค่าให้เกิดขึ้นด้วยการฟังธรรมที่สบายแล้วยังกัมมัญฐานในเชิงอกาม มัตตัญญตา คือ แม่หน้อยหนึ่งของภาวนา และการบรรลุที่สูงขึ้น และ อตตัญญตา คือ การรู้ตนที่ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร (ผู้เรียบเรียง)

5. ลักษณะหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระคือ ลักษณะเป็นไฉน

หาระที่กล่าวว่า “วุฒตมฺหิ เอกธมฺเม” เป็นต้น นี้ชื่อว่า ลักษณะ ฯ

ลักษณะนั้น กำหนดอย่างไร ธรรมทั้งหลายเหล่าใดที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน บรรดาธรรมเหล่านั้น เมื่อธรรมอย่างหนึ่ง ท่านได้กล่าวแล้ว ธรรมที่เหลือ (แม้ไม่ได้กล่าว) ก็ชื่อว่าเป็นธรรมอันท่านกล่าวแล้ว ฯ ข้อนี้ จะพึงเห็นได้อย่างไร พึงเห็นเหมือนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นสิ่งที่ไม่ตั้งมั่น เป็นของเล็กน้อย นิดหน่อย ผุพัง มีทุกข์เฉพาะหน้า เป็นของพินาศ หวันไหว เป็นของร้อน เป็นของปรุงแต่ง เป็นผู้ฆ่า ในท่ามกลางอมิตฺร” ดังนี้

ครั้นเมื่อจักขุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว อายตนะภายในที่เหลือ ย่อมเป็นอัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้ว เพราะเหตุไร เพราะอายตนะภายใน 6 ทั้งปวง ชื่อว่า มีลักษณะอย่างเดียวกัน ด้วยอรรถนะว่า ผู้ฆ่า (คือมีความไม่ตั้งมั่นเป็นเบื้องต้น) ฯ เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า “ดูกรราคะ เธอจงเป็นผู้ไม่อาศัยในรูปอันเป็นไปล่วงแล้ว ท่านอย่ายินดีรูปอันยังไม่มาถึง เธอจงปฏิบัติเพื่อนิพพิทา เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะ เพื่อการสละ เพื่อการสละคืน ซึ่งรูปอันเป็นปัจจุบัน”

ครั้งเมื่อรูปขั้นนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ชั้นที่เหลือ
ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เพราะเหตุไร เพราะว่า ชั้น 5 ทั้งปวง
มีลักษณะอย่างเดียวกัน ด้วยอรรถนะว่า เป็นผู้ฆ่า อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ในยมโกวาทสูตร¹

อนึ่ง ในปกิณณกวรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ก็กายคตาสติ อันชนเหล่าใด
ปรารถนาคด้วยดีเป็นนิตย์ ชนเหล่านั้น ผู้ทำความเพียรติดต่อกัน ในกรรมที่ควรทำ
ย่อมไม่เสพกรรมที่ไม่ควรทำ”² เป็นต้น

ครั้งเมื่อ สติอันไปแล้วในกาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ สติอันไปแล้ว
ในเวทนา สติอันไปแล้วในจิต สติอันไปแล้วในธรรม ย่อมเป็นอัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ๆ เพราะเหตุไร เพราะธรรมทั้ง 4 มีลักษณะ
อย่างเดียวกัน โดยความเป็นสติปฏิฐาน ๆ

อนึ่ง รูปายตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง อันจักขุวิญญาณเห็นแล้ว สัททายตนะ
อย่างใดอย่างหนึ่ง อันโสตวิญญาณ ได้ยินแล้ว คันธา-รสา-โผฏฐัพพายตนะ
อันวิญญาณ 3 มีขานวิญญาณเป็นต้น ทราบแล้ว (คือ ทิฏฐิ์ สุตฺ มุตฺ)
อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว วิญญาตฺ (อันวิญญาณรู้แจ้งแล้ว) ที่เหลือ
ก็ชื่อว่าอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เพราะรูปที่นับเนื่องในอัมมารมณ
มีลักษณะอย่างเดียวกันกับอารมณ์ที่ยึดไว้ ๆ

---

¹ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชันธสังยุตต์ มัชฌิมปิณณาสกฺ เถรวรรคที่ 4 ยมกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สุตทกนิกาย คาถาธรรมบท ปกิณณกวรรคที่ 21 เรื่องภิกษุชวานครภททิยะ (ผู้เรียบเรียง)

เหมือนอย่างพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่นั่นแหละ เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และ โทมนัส ในโลกเสีย”¹ ดังนี้

คำว่า“อาตาปี” ได้แก่ วิริยอินทรีย์ คำว่า“สมปชาโน” ได้แก่ ปัญฺญินทรีย คำว่า“สติมา” ได้แก่ สตินทรีย คำว่า“วิเนยย โลเก อภิชฌา โทมนสฺส” ได้แก่ สมาธิทรีย สติปฏิฐาน 4 ของบุคคลผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่อย่างนี้ ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เพราะเหตุไร เพราะความที่อินทรีย์ทั้ง 4 มีลักษณะอย่างเดียวกัน² ฯ

เมื่อสติปฏิฐาน 4 อันพระโยคาวจรเจริญอยู่ สัมมปธาน 4 ย่อมถึงความบริบูรณ์ ด้วยภาวนา เมื่อสัมมปธาน 4 อันพระโยคาวจรเจริญอยู่ อธิธิบาท 4 ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่ออธิธิบาท 4 อันพระโยคาวจรเจริญอยู่ อินทรีย์ 5 ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่ออินทรีย์ 5 อันพระโยคาวจรเจริญอยู่ พละ 5 ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อพละ 5 อันพระโยคาวจรเจริญอยู่ โโพชฌงค์ 7 ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อโพชฌงค์ 7 อันพระโยคาวจรเจริญอยู่ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา ธรรมทั้งปวงเที่ยว ดำเนินไปสู่ธรรมเครื่องตรัสรู้ เป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้ ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา ฯ เพราะเหตุไร เพราะธรรมทั้งปวง ดำเนินไปสู่การตรัสรู้ เป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้

---

¹ สังยุตตนิกาย มหาวรรค สติปฏิฐานสังยุตต์ อนนุสสุตวรรคที่ 4 วิภังคสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² บาลีสังยุตตนิกายเล่มที่ 19 (ข้อ 687-689) กล่าวภาวนาปัสนา 3 คือ กายภายใน กายภายนอก กายทั้งภายใน ทั้งภายนอก ประกอบด้วยอินทรีย์ 4 แต่ในหมวด เวทนา จิต ธรรม ไม่กล่าวอินทรีย์ 4 ที่เป็นภายในที่เป็นภายนอก ที่ไม่กล่าวนี้ เพราะมีลักษณะเดียวกับที่กล่าวแล้ว ฯ

มีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยมีการนำออกจากสังสารเป็นลักษณะ
ธรรมเหล่านั้น ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวณา เพราะมีลักษณะเหมือนกัน ฯ

ธรรมทั้งหลาย แม้อกุศลก็อย่างนั้น ย่อมถึงซึ่งการละ คือการตั้งอยู่ไม่ได้
เพราะมีลักษณะเดียวกัน ฯ คือ เมื่อสติปัญฐาน 4 อันพระโยคีเจริญอยู่
วิปลาสทั้งหลาย อันท่านย่อมละได้ และอาหารทั้งหลาย (ธรรมที่เป็นปัจจัย)
ของพระโยคินั้น ย่อมถึงซึ่งปริยญา พระโยคินั้น ย่อมเป็นผู้ไม่มีอุปาทาน
จากอุปาทานทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ประกอบแล้วจากโยคะทั้งหลาย
เป็นผู้ปราศจากคันถะทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีอาสวะจากอาสวะทั้งหลาย
เป็นผู้ข้ามขึ้นแล้วจากโอฆะทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีลูกศรจากลูกศรทั้งหลาย
และวิญญาณฐิติของพระโยคินั้น ย่อมถึงซึ่งปริยญา อนึ่ง พระโยคาวจรนั้น
ย่อมไม่ถึงซึ่งอคติ (ลำเอียง) จากการดำเนินไปแห่งอคติทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย
แม้อกุศลก็อย่างนั้นเหมือนกัน ย่อมถึงซึ่งการละ คือ ตั้งอยู่ไม่ได้
เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน ฯ

อีกอย่างหนึ่ง รูปอินทรีย์ (มีความแปรผันเป็นลักษณะ) พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงไว้ในเทศนาใด รูปธาตุ รูปขันธ์ รูปายตนะ ก็เป็นอันว่า
แสดงไว้ในเทศนานั้น เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน ฯ

ก็หรือว่า สุขเวทนาที่ทรงแสดงไว้ในเทศนาใด สุขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์
และทุกขสมุทยสังจะ ก็ทรงแสดงไว้ในเทศนานั้น ฯ หรือว่า ทุกขเวทนา
ที่ทรงแสดงไว้ในเทศนาใด ทุกขินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ และทุกขอริยสังจะ
ก็ทรงแสดงไว้ในเทศนานั้น ฯ หรือว่า อทุกขมสุขเวทนาที่ทรงแสดงไว้
ในเทศนาใด อุเบกขินทรีย์ และปฏิจจสมุปบาททั้งปวง ก็เป็นอันว่า

ทรงแสดงไว้ในเทศนานั้น ๆ ก็อทุกขมสุขเวทนากับอุเบกขินทรีย์ มีลักษณะเสมอกันก็ควร แต่ปฏิจจสมุปบาทนั้นทรงแสดงไว้ เพราะเหตุไร เพราะอวิชชาอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา¹ ๆ

ปฏิจจสมุปบาททั้งปวง ซึ่งมีอวิชชาเป็นมูล คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนั้น ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ ๆ การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนั้น อันบุคคลพึงละ เพราะเป็นฝ่ายสังกิเลส คือ เป็นไปกับภราคะ เป็นไปกับโทสะ เป็นไปกับโมหะ (ฝ่ายอนุโลม) และการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนั้น อันอริยธรรม คือ ผู้มีราคะไปปราศแล้ว ผู้มีโทสะไปปราศแล้ว ผู้มีโมหะไปปราศแล้ว พึงละ² (ฝ่ายปฏิโลม) ๆ

บัดนี้ เพื่อแสดงนัยแห่งการประกอบลักษณะหาระ ด้วยการชี้แจง ความที่ธรรมมีลักษณะอย่างเดียวกัน จึงกล่าวว่า ธรรมเหล่าใด มีลักษณะอย่างเดียวกัน**โดยกิจ** มีกิจแห่งปฐวีธาตุ เป็นต้น และแห่งนาม

---

¹ วิสาขอุบาสก ถามพระนางธัมมทินนาเถรีว่า “อวิชขานุสสัย นอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุขเวทนาทั้งหมดหรือ” ตอบว่า “คูกรท่านวิสาขะ อวิชขานุสสัยนอนเนื่องในอทุกขมสุขเวทนาทั้งปวงหาได้” (ม. มูล เล่ม 12 ข้อ 511) ๆ

² เนตติ อรรถกถา ระบุว่า หมายถึง ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายปฏิโลม พึงละได้ด้วยอริยธรรมที่ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ และปราศจากโมหะ (ผู้เรียบเรียง)

มีผัสสะ เป็นต้น โดยลักษณะ มีความกระทบกับความแข็ง เป็นต้น เป็นลักษณะ โดยสามัญญะ มีการน้อมไปในรูปนปะ เป็นต้น และโดยอนิจจตา เป็นต้น และโดยจตุปปาตะ คือ โดยภังคะ และอุปบัติ ได้แก่ ดับพร้อมกัน เกิดพร้อมกัน เมื่อธรรมเหล่านั้น ธรรมอย่างหนึ่ง ท่านแสดงไว้แล้ว ธรรมที่เหลือ ก็ชื่อว่าท่านแสดงแล้วด้วย เหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “เมื่อธรรมอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้แล้ว” ดังนี้ ฯ จบลักขณหาระ

6. จตุพยุหหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระคือ จตุพยุหะ เป็นไฉน

หาระที่กล่าวว่า “เนรุตตะ อธิปายะ นิตานะ สนธิเบื้องตันเบื้องปลาย 4 พวก” นี้ชื่อว่า จตุพยุหะ ฯ

ว่าโดยสังเขป ท่านแสดงจตุพยุหะว่า “เนรุตตะ อธิปายะ นิตานะ และสนธิ เบื้องตันเบื้องปลายของพระสูตร อันบุคคลพึงแสวงหาโดยพญัญชนะ” ดังนี้ก่อน ฯ

บรรดาบท 4 เหล่านี้ เนรุตตะเป็นไฉน

ภาษาใด ประกอบด้วยบทแห่งนิรุตติ ญาณใดเป็นไปโดยชื่อแห่งธรรมทั้งหลาย นิรุตตินั้นเป็นไฉน ญาณนั้นเป็นไฉน จริงอยู่ เมื่อใด ภิกษุยอมรู้ชื่อของอรรถะ และยอมรู้ชื่อของธรรม เมื่อนั้น เธอยอมตั้งไว้ซึ่งโวหารแห่งอรรถะและแห่งธรรม ได้โดยประการนั้น ๆ ก็ภิกษุนี้ ท่านเรียกว่า ผู้ฉลาดในอรรถะ ผู้ฉลาดในธรรม ผู้ฉลาดในพญัญชนะ (คือในอักขระและพากย์) ผู้ฉลาดในนิรุตติ (คือวิเคราะห์ศัพท์) ผู้ฉลาดในเบื้องต้นเบื้องปลายแห่งเทศนา ผู้ฉลาดในธรรมเทศนา ผู้ฉลาดในบัญญัติ

คือ คำพูดที่เป็นอดีต ผู้ฉลาดในคำพูดที่เป็นอนาคต ผู้ฉลาดในคำพูดที่เป็นปัจจุบัน ผู้ฉลาดในถ้อยคำของหญิง ผู้ฉลาดในถ้อยคำของชาย ฉลาดในถ้อยคำของผู้มิใช่เพศชายและหญิง ผู้ฉลาดในถ้อยคำมีความหมายอย่างเดียว และผู้ฉลาดในถ้อยคำมีความหมายหลายอย่าง นิรุตติ คือ บทโวหารของสัตว์ทั้งปวง บัณฑิตพึงวิเคราะห์ห้อย่างนี้ และโลกสมัญญาทั้งปวง พึงกระทำตามควร นี้ชื่อว่าประกอบด้วยบทนิรุตติ หรือเรียกว่า เนรุตตะ ฯ

บรรดาบท 4 เหล่านี้ อธิบายเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เหมือนร่มคันใหญ่ มีประโยชน์ในฤดูฝน นี้เป็นอานิสงส์ในธรรม อันบุคคลประพฤติดีแล้ว เพราะผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมไม่ไปสู่ทุคติ”¹ ดังนี้ ฯ

ในคานานี้ อะไรเป็นอธิปไตย (คือ ความประสงค์) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า

ความประสงค์นี้ว่า “สัตว์เหล่าใด พรารถนาจักพ้นจากอบายทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นจักประพฤติธรรม” ดังนี้ อธิปไตย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในคานานี้ ฯ

พระสูตรว่า “โจรผู้มีธรรมอันชั่วช้า ถูกเขาจับได้พร้อมทั้งของกลาง ย่อมเดือดร้อน และถูกจับเพราะกรรมของตน ฉันทใด หมู่สัตว์ผู้มีธรรมอันชั่วช้านี้ ละไปแล้ว ย่อมเดือดร้อน และถูกจับไปในปรโลกเพราะกรรมของตน ฉันทนั้น”² ดังนี้ ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย ชาดก มหาธรรมปาลชาดก (ผู้เรียบเรียง)

² ขุ. เถรคานา เล่ม 26 ข้อ 288 คานาพระรัฐบาล ฯ

ในกาลานี้ คำอธิบายของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร โวหารว่า “สัตว์จักเสวยวิบากอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่ายินดีของกรรมทั้งหลาย อันประกอบด้วยเจตนาอันตนกระทำแล้ว สัมผัสไว้แล้วให้เสวยทุกข์” ดังนี้ เป็นความประสงค์อธิบายในอธิการนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ผู้ใด แสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมเบียดเบียน สัตว์ทั้งหลาย ผู้ใคร่ความสุขด้วยอาชญา ผู้นั้นย่อมไม่ได้ความสุขในโลกหน้า”¹ ดังนี้ ฯ

ในกาลานี้ คำอธิบายของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร โวหารนี้ว่า “สัตว์เหล่าใด มีความปรารถนาสุข สัตว์เหล่านั้น จักไม่กระทำความอันลามก” ดังนี้ เป็นความประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในอธิการนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “เมื่อใด บุคคลเป็นผู้บริโศคมมาก มักง่วงซึม นอนหลับ พลิกกลับไปมา ดุจสุกรใหญ่อันบุคคลปรนปรี้อด้วยเหยื่อ เมื่อนั้น บุคคลนั้น เป็นคนเขลา ย่อมเข้าห้อง (นอน) บ่อย ๆ”² ดังนี้ ฯ

ในกาลานี้ คำอธิบายของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร ในอธิการนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์อธิบายว่า “สัตว์เหล่าใด ปรารถนาเพื่อยับยั้งชราและมรณะ สัตว์เหล่านั้น จักเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ จักเป็นผู้มีทวาร อันคุ้มครองแล้วในอินทริย์ทั้งหลาย จักเป็นผู้ประกอบเนือง ๆ ในความเพียร เป็นเครื่องตื่นอยู่ตลอดราตรี เบื้องต้นและตลอดราตรี เบื้องปลาย

---

¹ ขุ.ธ. เล่ม 25 ข้อ 20 เรื่องพวกเด็กตึง ฯ

² ขุ.ธ. เล่ม 25 ข้อ 33 เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล ฯ

จักเป็นผู้รู้แจ้งในกุศลธรรมทั้งหลาย และจักเป็นผู้มีความเคารพ
ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย คือ ในพระเถระทั้งหลาย พระนวกะทั้งหลาย
และพระมชฌิมะทั้งหลาย” ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ความไม่ประมาทเป็นทางเครื่องถึงอมตนิพพาน
ความประมาท เป็นทางแห่งมัจจุ ชนผู้ไม่ประมาทแล้วย่อมไม่ตาย
ชนเหล่าใดประมาทแล้ว ชนเหล่านั้นเหมือนคนตายแล้ว”¹ ดังนี้ ฯ

ในกาลานี้ มีอธิปายะของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร ในอธิการนี้
มีอธิปายะของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “สัตว์เหล่าใดผู้ปรารถนา
เพื่อแสวงหาอมตนิพพานจักมี สัตว์เหล่านั้นจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่” ดังนี้ ฯ
เทศนาว่า ชื่อว่า อธิปายะ ฯ

บรรดาบท 4 นั้น นิทานะเป็นไฉน

นายธนิยะคนเลี้ยงโค กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “คนย่อมผลิตเพลิน
เพราะอุปธิทั้งหลาย เปรียบเหมือนคนมีบุตร ย่อมผลิตเพลินเพราะบุตร คนมีโค
ย่อมผลิตเพลินเพราะโค ฉะนั้น คนใดไม่มีอุปธิ คนนั้นย่อมไม่ผลิตเพลินเลย”²

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “คนย่อมเศร้าโศกเพราะอุปธิทั้งหลาย
เปรียบเหมือนคนมีบุตร ย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโคย่อมเศร้าโศกเพราะโค
ฉะนั้น คนใดไม่มีอุปธิ คนนั้นย่อมไม่เศร้าโศกเลย” ดังนี้ ฯ

---

1 ขุ.ธ. เล่มที่ 25 ข้อ 12 เรื่องพระนางสามาวดี ฯ

2 ขุ. สุตตนิบาต เล่ม 25 ข้อ 295 ธนียสูตร ฯ โดยสังเขป ตรีสอุปธิ 4 คือ กาม กิเลส ขันธ์ อภิสังขาร ฯ

บัณฑิตย่อมทราบด้วยนิทานะ (การณะ) นี้ ด้วยวัตถุ (อุปธิ) นี้ว่า ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอุปธิที่บุคคลถือเอาในภายนอก ฉะนั้น ๖

อุปธิภายใน เหมือนอย่างมารผู้มีบาป ยังศิลาใหญ่ให้ตกไปจากภูเขาชัมภุกุฎ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “แม้ถึงว่าท่านจะพึงกลิ้งภูเขาชัมภุกุฎหมดทั้งสิ้น ความหวั่นไหว ก็จะไม่พึงมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้หลุดพ้นแล้ว โดยชอบแน่แท้”¹ ๖ “ถึงแม้ท้องฟ้าจะพึงแตก แผ่นดินพึงแยก สัตว์ทั้งหลาย พึงสะดุ้งกลัวกันหมดก็ตามที แม้ถึงว่าดอกหรือหลาวจะจ่ออยู่ที่อกก็ตามเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงทำการป้องกัน ในเพราะอุปธิทั้งหลาย” ดังนี้ ๖

บัณฑิตย่อมทราบด้วยนิทานะนี้ ด้วยวัตถุนี้ว่า ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอุปธิ คือ กาย ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า “นักปราชญ์ทั้งหลาย ไม่กล่าวเครื่องผูก ซึ่งเกิดแต่เหล็ก เกิดแต่ไม้ และเกิดแต่หญ้าปล้องว่ามันคง แต่สัตว์ผู้หลงแล้ว กำหนดแล้วในแก้วมณี และกุนชล และความเยื่อใยในบุตรและภรรยาเหล่าใด”² ดังนี้ ๖

บัณฑิตย่อมทราบด้วยนิทานะนี้ ด้วยวัตถุนี้ว่า ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสการละตัณหา ในวัตถุทั้งหลายอันเป็นภายนอก ๖

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุต ปาสาณสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ตัณหาวรรคที่ 24 เรื่องเรือนจำ (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสต่อไปว่า “นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวเครื่องผูก อันถ่วงลง อันหย่อน อันเปลื้องได้โดยยากนั้นว่ามั่นคง นักปราชญ์ทั้งหลาย ตัดเครื่องผูก แม้นั้นแล้ว เป็นผู้ไม่มีความห่วงใย ละกามสุขแล้ว ย่อมเว้นรอบ” ดังนี้ ฯ

บัณฑิตย่อมทราบด้วยนิทานะนี้ ด้วยวัตตุนีว่า ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสการละตัณหา อันเป็นวัตตอันเป็นไปในภายนอก ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “จงพิจารณาดูอัฐภาพนี้ อันกระสับกระส่าย ไม่สะอาด เป็นของเน่าเปื่อย มีกลิ่นเหม็นซึ่งอาศัยกาย มีสิ่งปฏิกูลไหลออกอยู่ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน อันชนพาลทั้งหลายปรารถนายิ่งนัก” ดังนี้ ฯ

บัณฑิตย่อมทราบด้วยนิทานะนี้ ด้วยวัตตุนีว่า ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสการละตัณหา ด้วยสามารถแห่งความสึเนหา ในวัตตอันเป็นไปในภายใน ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “พวกเธอจงตัดความเยื่อใยในตนเสีย เหมือนบุคคลดอนดอกโกมุท ที่เกิดในसारทกาล (ฤดูใบไม้ร่วง) ด้วยมือ จงพอกพูนทางแห่งสันติทีเดียว เพราะพระนิพพานอันพระสุคตแสดงแล้ว”¹ ดังนี้ ฯ

บัณฑิตย่อมทราบด้วยนิทานะนี้ ด้วยวัตตุนีว่า ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสการละตัณหา ด้วยสามารถแห่งความสึเนหาในวัตตอันเป็นไปในภายใน ฯ บทนี้ ชื่อว่า นิทานะ ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท มรรควรรคที่ 20 เรื่องสัททวิทริกของพระสารีบุตรเถระ (ผู้เรียบเรียง)

บรรดาบท 4 นั้น สนธิเบื้องต้นและเบื้องปลาย เป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “สัตว์ทั้งหลายผู้มีตมเพราะกาม ถูกตัณหาซึ่งเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้แล้ว ถูกเครื่องมุง คือตัณหาปกปิดไว้แล้ว ถูกเครื่องผูก คือ กามคุณผูกไว้แล้วด้วยความประมาท ย่อมไปสู่ชรา และมรณะ เหมือนปลาที่ปากไซ เหมือนลูกโคที่ยังตมนม ไปตามแม่โค ฉะนั้น”¹ ดังนี้ ฯ

สนธิที่ท่านกล่าวว่า กามตัณหา กามตัณหานั้นย่อมประกอบไว้โดยเบื้องต้น และเบื้องปลาย เป็นไฉน

เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “บุคคล ผู้อันราคะย่อมแล้ว ย่อมไม่รู้อรรถะ บุคคลผู้อันราคะย่อมแล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม ราคะย่อมครอบงำรชน เมื่อใด เมื่อนั้น ความมืดตื้อย่อมมี” ดังนี้ ฯ

ตัณหานั้นนั่นเอง ตรัสเรียกว่า ปุพพาปรสนธิ เพราะกระทำคามมิต และกระทำการปกคลุมสัตว์ไว้ คือ ตัณหานั้นนั่นแหละ ท่านกล่าวไว้โดยปริยฐาน ด้วยบททั้ง 2 นี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายผู้มีตมเพราะกาม ถูกตัณหา ซึ่งเป็นดุจข่ายปกคลุมแล้ว ถูกเครื่องมุงคือตัณหาปกปิดแล้ว” และ คำว่า “บุคคลผู้อันราคะย่อมแล้ว ย่อมไม่รู้อรรถะ ผู้อันราคะย่อมแล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม” ดังนี้ ฯ

ความไม่รู้อันใด อันกระทำซึ่งคามมิต นี้พึงเป็นสมุทัย และตัณหาใด ท่านกล่าวว่่านำไปเกิดในภพใหม่ ตัณหานี้ก็พึงเป็นสมุทัย ฯ ก็บทใด

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน จุฬวรรคที่ 7 ทุตติยกามสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ที่ตรัสว่า กามบทเหล่านี้ เป็นกิเลสกาม ๆ บทใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ถูกตัณหาซึ่งเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้” ดังนี้ ด้วยบทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงการกลุ้มรมุจิตแห่งกามเหล่านั้นนั้นนั้นแหละด้วยการประกอบ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่า เครื่องผูกคือตัณหา ด้วยสามารถแห่งกิเลส และด้วยสามารถแห่งการกลุ้มรมุจิต ๆ คนใด เช่นกับคนที่เข้าไปกับตัณหา มีประการตามที่กล่าวแล้ว คนเช่นนั้น ย่อมไปสู่ชราและมรณะ นี้เป็นคำอธิบายการสืบต่อเบื้องต้นและเบื้องปลาย ในคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “ตัณหา ย่อมนำไปสู่ชราและมรณะ” ตามคาถาที่ตั้งไว้ ฉะนั้น ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานนี้ว่า “ผู้ใด ไม่มีกิเลสเครื่องให้เนิ่นช้า และตัณหานอนเนื่องอยู่ ก้าวล่วงแล้วซึ่งที่ต่อ คือตัณหา และ ลืมคืออวิชชาได้ สัตว์โลกแม้ทั้งเทวโลก ผู้เป็นไปกับตัณหา ย่อมไม่รู้ซึ่งมุนี ผู้ไม่มีตัณหานั้น ผู้เที่ยวไปอยู่ในโลก”¹ ดังนี้ ๆ

ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ ชื่อว่า ปญฺญจะ (คือ ธรรมให้เนิ่นช้า) สังขารทั้งหลาย ที่ชื่อว่า ปญฺญจะ เพราะอันตัณหา ทิฏฐิ และมานะนั้นปรุงแต่งแล้ว ตัณหาที่นอนเนื่อง อยู่ในสันดาน ด้วยอรรถะว่าละไม่ได้ และได้ชื่อว่า ฐิติ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ ตั้งอยู่ ปริยภูฏานแห่งตัณหา และตัณหา ที่ท่านกล่าวว่า ท่องเที่ยวไป 36 ที่เป็นดุจข่าย ชื่อว่า สันดานะ (การสืบต่อ) โมหะ ชื่อว่า ลิม ๆ

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน จุฬวรรคที่ 7 ปญฺญชยสูตร (ผู้เรียบเรียง)

บุคคลใดก้าวล่วงอกุศลทั้งปวงนี้ คือ ปญฺจธรรม สังขารอันปญฺจธรรมนั้นปรุงแต่งแล้ว ฐิติคือการนอนเนื่องอยู่แห่งตัณหา สันตนะแห่งตัณหา และ ลิมคือโมหะ บุคคลนี้ บัณฑิตเรียกว่า ผู้ไม่มีตัณหา ฉะนั้นแล ฯ

ในปญฺจธรรมเป็นต้นเหล่านั้น อกุศลเจตนาซึ่งกลุ่มรวมจิต ด้วยอำนาจแห่งวิตกกัมมะ พึงให้ทิฏฐธัมมเวทนียะ หรืออุปัชชเวทนียะ หรืออปราปริยเวทนียะ ฉนฺใด ตัณหาก็คงให้ผล 3 อย่าง ฉนฺนั้น คือ ให้ทิฏฐธัมมเวทนียะ หรือ อุปัชชเวทนียะ หรือ อปราปริยเวทนียะ ฯ

สมดังพระดำรัสที่ตรัสว่า “บุคคลใด ย่อมทำกรรมใด ที่ทำด้วยความโลภ ด้วยกาย หรือด้วยวาจา หรือด้วยใจ บุคคลนั้น ย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้น ในทิฏฐธัมมเวทนียะนี้ หรือในอุปัชชเวทนียะนี้ หรือในอปราปริยเวทนียะนี้” ดังนี้ ฯ

พระพุทฺทพจนฺนี้ ย่อมสมควรโดยการสืบต่อเบื้องต้นและเบื้องปลาย ฯ ในการสืบต่อนั้น ปริยภูฐานแห่งตัณหา เป็นกรรมอันบุคคลพึงเสวยผล ในอัทธภาพปัจจุบัน หรือในอัทธภาพที่จะเกิดขึ้น หรือว่าในภพต่อ ๆ ไป ฉนฺใด กรรมก็ย่อมให้ผล 3 อย่าง ฉนฺนั้นเหมือนกัน ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “หากว่า คนพาลมีปกติฆ่าสัตว์ ฯล ฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิ กระทำกรรมใด เขาย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมนั้น ในอัทธภาพปัจจุบันนี้ หรือในภพที่จะเกิดขึ้น หรือในภพต่อ ๆ ไป” ดังนี้ พระพุทฺทพจนฺนี้ก็ประกอบในการสืบต่อเบื้องต้นและเบื้องปลาย ฯ

ในการสืบต่อนั้น ปรียภูฐาน แห่งตัณหาอันบุคคลพึงละได้ ด้วยกำลังแห่งการพิจารณา มีอสุภะและอนิจจะ เป็นต้น (ตหังคปหานะ) สังขารที่ปรุงแต่งด้วยปัจจัยธรรมนั้น พึงละได้ด้วยทสสนะ (ปฐมมรรค) ตัณหาจริต 36 พึงละได้ด้วยกำลังแห่งการเจริญมรรคในเบื้องบน ตัณหาแม้ทั้ง 3 อันบุคคลย่อมละได้ด้วยประการฉะนี้ ฯ ความไม่มีแห่งตัณหาใด ความไม่มีนี้ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ (นิพพานธาตุ ที่มีวิบากขันธเหลืออยู่) และความไม่มีแห่งตัณหานี้ ชื่อว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ เพราะการแตกแห่งกาย ฯ

สภาวะเครื่องผูกพัน ท่านเรียกว่า เป็นเครื่องเนิ่นช้า (ปปัญจา) เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “เพราะดำริถึงรูปที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุ อันเป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน จึงทำให้เนิ่นช้า” ดังนี้ และเหมือนอย่าง ที่ตรัสว่า “ดูกร ราธะ เธอจงเป็นผู้ไม่อาลัยในรูปที่เป็นไปล่วงแล้ว อายาอินติ รูปที่ยังไม่มาถึง จงปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อสละ เพื่อสละคืน ซึ่งรูปที่เป็นปัจจุบัน” ดังนี้ ฯ พระพุทธพจน์นี้ ย่อมประกอบ ด้วยความสืบต่อทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ฯ

อนึ่ง ธรรมเครื่องเนิ่นช้าใด สังขารทั้งหลายเหล่าใด และความยินดีซึ่งรูป อันเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันใด สภาวะนี้ทั้งหมด มีเนื้อความเป็นอย่างเดียวกัน ฯ อีกอย่างหนึ่ง พระธรรมเทศนาอันหาประมาณมิได้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยบททั้งหลายอันประกอบกันและกัน บัณฑิตเทียบเคียงพระสูตรกับพระสูตรอย่างนี้แล้ว ประกอบสนธิ โดยเบื้องต้นและเบื้องปลาย แล้วอธิบายพระสูตรเถิด ฯ

อนึ่ง สนธิเบื้องต้นและเบื้องปลายนี้ มี 4 อย่าง คือ อรรถสนธิ 1 พยัญชนสนธิ 1 เทสนาสสนธิ 1 และนิทเทสนสนธิ 1 ฯ บรรดาสสนธิ 4 เหล่านี้ อรรถสนธิ (การต่ออรรถะ) ได้แก่ บท 6 คือ

1. สังกาสนา   การบอก
2. ปกาสนา   การประกาศ
3. วิวรรณ   การเปิดเผย
4. วิภชนา   การจำแนก
5. อุตทานิกัมมตา   การทำให้ตื่น
6. ปัญญัตติ   บัญญัติ ฯ

พยัญชนสนธิ (การต่อพยัญชนะ) ได้แก่ บท 6 คือ

1. อักษรระ   ตัวอักษร
2. บท   ส่วน พากย์
3. พยัญชนะ   ทำอรรถะให้ปรากฏ
4. อากาธา   การจำแนก
5. นิรุตติ   ภาษา
6. นิทเทส   การอธิบาย ฯ

เทศนาสนธิ (แสดงลักษณะนิพพานธาตุ) ว่า บุคคลผู้ได้ฌานอาศัยปฐวีเป็นอารมณ์
เพ่งอยู่ ก็ย่อมไม่รู้¹ อาศัยอาโปเป็นอารมณ์เพ่งอยู่ ก็ย่อมไม่รู้ อาศัยเตโชเป็นอารมณ์
เพ่งอยู่ ก็ย่อมไม่รู้ อาศัยวาโยเป็นอารมณ์เพ่งอยู่ ก็ย่อมไม่รู้ ฯลฯ บุคคลได้รูปฌาน
อาศัยอากาศาณัญจายตนะ... อาศัยวิญญาณัญจายตนะ... อาศัยอากิญจัญญายตนะ
... อาศัยเนวสัญญานาสัญญายตนะเพ่งอยู่ ก็ย่อมไม่รู้ บุคคลอาศัยสันดาน
แห่งสัตว์ในโลกนี้... อาศัยสันดานแห่งสัตว์ในปรโลกเพ่งอยู่ ก็ย่อมไม่รู้
บุคคลเว้นสันดานทั้ง 2 แล้ว² วัตถุใด อันตนเห็นแล้ว (ทิวฐฐ) อันตนได้ยินแล้ว (สุต)
อันตนทราบแล้ว (มุต) และธัมมารมณ์มีอาโป เป็นต้น อันตนรู้แจ้งแล้ว (วิญญาต)
ที่บุคคลถึงแล้ว อันแสวงหาแล้ว ไม่แสวงหาแล้ว หรือวัตถุใด อันเป็นอารมณ์
ของวิตก ของวิचार หรืออันบุคคลคิดด้วยใจ อันใด บุคคลอาศัยวัตถุเหล่านั้นเพ่งอยู่
ก็ย่อมไม่รู้ ฯ แต่พระชินาสพนี้ เพ่งอยู่ด้วยฌานในผลสมบัติ ย่อมรู้
เพราะความที่ตีค้นหา ทิวฐฐ และมานะท่านละได้แล้ว ชื่อว่าย่อมรู้ ด้วยจิตที่ไม่อาศัย
ตีค้นหา ทิวฐฐ และมานะนั้น ที่ใคร ๆ ในโลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก
ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดา และมนุษย์³ ไม่ได้เพ่งอยู่ ฯ

---

¹ บทนี้ ในพระบาลี ของเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิโลกิกขุ คือ เทศนาสนธิ น จ ปฐวี นิสาย ฌายติ ฌายี ฌายี จ.
น จ อาโป นิสาย... โดยมีสำนวนแปลว่า “ผู้ได้ฌาน มิใช่อาศัยดินเพ่งฌาน ก็ย่อมเพ่งฌานได้” ซึ่งข้อความใน
เนตติอรรถกถา อธิบายว่า คำว่ามีใจอาศัยดินเพ่งฌาน คือ กระทำดินให้เป็นที่อาศัย กล่าวคือ เป็นอารมณ์
คำว่า ผู้ได้ฌาน ได้แก่ ผู้ได้ฌานด้วยฌาน คือ ผลสมบัติ ก็ผู้ได้ฌานนั้นหน่วงเอาพระนิพพาน
อันส่งออกจากสังขารทั้งปวงเป็นอารมณ์ เพ่งฌานด้วยอำนาจการเข้าฌาน แม้ในบทที่เหลือ
ก็มีนัยดังนี้ (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติอรรถกถา อธิบายคำว่านี้ ในพระบาลีว่า ยมิท อุกยมนตเรนา หมายถึง “โดยระหว่างโลกทั้งสองนี้”
ทั้งนี้ท่านเรียก ความสืบทอดของสัตว์ที่เป็นทิวฐฐโดยพิเศษว่า “โลกนี้” เรียกความสืบทอดของสัตว์
ที่ถึงการจัดเข้าไว้ในภพอื่นว่า “โลกหน้า” (ผู้เรียบเรียง)

เหมือนมารผู้มีบาป แสวงหาอยู่ซึ่งวิญญาณของกุลบุตรชื่อโคธิกะ¹ ย่อมไม่รู้
ย่อมไม่เห็น เพราะกุลบุตรนั้นมีธรรมเครื่องเน่นเข้าอันตนก้าวล่วงแล้ว
เพราะละตัณหา แม้ที่อาศัยของทิวภูมิกี่ไม่มี ก็วิญญาณของกุลบุตรโคธิกะ ฉันท
วิญญาณของท่านพระวัคกลี ก็ฉันทนั้น² อันใคร ๆ ในโลก ทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมไม่รู้
เพราะความที่จิตอันกิเลสไม่อาศัยแล้ว การเทียบเคียงอรรถะแห่งพระสูตร ทั้ง 2 นี้
ชื่อว่า เทสนาสนธิ ๆ

บรรดาสนธิเหล่านั้น นิทเทสนธิ³ เป็นไฉน

บุคคลผู้มีจิตอาศัย⁴ ฟังแสดงโดยฝ่ายอกุศล บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย
ฟังแสดงโดยฝ่ายกุศล

บุคคลมีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยกิเลส บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยไวทนานะ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยความเป็นไปในสังสาร บุคคลมีจิตไม่อาศัย
ฟังแสดงโดยความไม่เป็นไปแห่งสังสาร ๆ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยตัณหาและอวิชชา บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย
ฟังแสดงโดยสมณะและวิปัสสนา

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุต ตติยวรรคที่ 3 โคธิกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชันธสังยุตต์ มัชฌิมปิณฑาสกั เถรวรรคที่ 4 วัคกลีสูตร (ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติหารตถทีปนี ขยายความเป็น 4 ประการ คือ ปท ปทถล นิสสติดิจต และ อนิสสติดิจต (ผู้เรียบเรียง)

⁴ บุคคลมีจิตอาศัย คือ ด้วยอำนาจตัณหาและทิวภูมิกี่ หรือด้วยอำนาจกิเลสที่นอนเนื่อง ๆ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยอหิริกะและอนัตตูปปะ บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยหิริและโอตตูปปะ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยความไม่มีสติและสัมปชัญญะ บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยสติและสัมปชัญญะ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยอโยนิโส (ความไม่รู้) และ อโยนิโสมนสิการ บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยความรู้และโยนิโสมนสิการ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยความเกียจคร้านและความเป็นคนว่ายาก บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยวิริยารัมภะและความเป็นคนว่าง่าย

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยความไม่มีศรัทธาและความประมาท บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยศรัทธาและความไม่ประมาท ฯ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยความไม่ฟังพระสัทธรรมและความไม่สังวร บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยการฟังพระสัทธรรมและสังวร ฯ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยอภิขมาและพยาบาล บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยความไม่มีอภิขมาและความไม่พยาบาล ฯ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยนิวรรณทั้งหลายและสังโยชนทั้งหลาย บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยเจโตวิมุตติอันสำรอกราคะและปัญญาวิมุตติอันสำรอกอวิชชา ฯ

บุคคลผู้มีจิตอาศัย ฟังแสดงโดยอุทเททิกปฏิและสัสสติกปฏิ บุคคลผู้มีจิตไม่อาศัย ฟังแสดงโดยนิพพานธาตุที่เป็นสอุปาทิเสสและอนุปาทิเสส ฯ

การเทียบเคียงต่อนิทเทศกับนิทเทศ ด้วยสามารถแห่งจิตอาศัย แห่งนิทเทศแรก มีอกุศล เป็นต้น กับนิทเทศหลังมีสังกิเลส เป็นต้น และด้วยสามารถแห่งจิตไม่อาศัย แห่งนิทเทศแรก มีอกุศล เป็นต้น กับนิทเทศหลัง มีโฆทานะ เป็นต้นนี้ ชื่อว่านิทเทศสนธิ ฯ

เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าว จตุพยุหะว่า “เนรุตตะ อธิปายะ นิทานะ และสนธิ” ดังนี้ ฯ จบจตุพยุหหาระ

7. อาวัฏฏหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระคือ อาวัฏฏะ เป็นไฉน

เทศนาว่า “ท่านทั้งหลาย จงริเริ่ม จงก้าวหน้า จงประกอบความเพียร ในพระพุทธศาสนา จงกำจัดเสนาแห่งมัจจุ เหมือนช้างพลายกำจัดเรือนไม้้อ ฉะนั้น”¹ เป็นต้น

ในนิทเทศว่า “เอกมฺหิ ปทฺฐฐาเน” เป็นต้น นี้ชื่อว่า หาระ คือ อาวัฏฏะ ฯ

คำว่า “ท่านทั้งหลาย จงริเริ่ม จงก้าวหน้า” นี้ เป็นปทัฏฐฐาน (เหตุให้เกิดขึ้น) แห่งวิริยะ ฯ คำว่า “จงประกอบความเพียรในพระพุทธศาสนา” นี้ เป็นปทัฏฐฐาน แห่งความเพียร² อันเป็นไปกับสมาธิ ฯ คำว่า “จงกำจัดเสนาแห่งมัจจุ เหมือนช้างพลายกำจัดเรือนไม้้อ ฉะนั้น” นี้ เป็นปทัฏฐฐานแห่งปัญญา ฯ

---

¹ ส. สคาถวรรค เล่ม 15 อรุณวตีสสูตร ข้อ 617 ฯ

² อารัมภะ ความเพียรธรรมดา นิกกมะ ความเพียรกำจัดความเกียจคร้านได้ ปรักกมะ ความเพียรที่ก้าวไป ข้างหน้า ฯ

คำว่า “ท่านทั้งหลาย จงริเริ่ม จงก้าวหน้า” ดังนี้ เป็นปทัฏฐานของวิริยอินทรีย์
คำว่า “จงประกอบความเพียรในพระพุทธศาสนา” ดังนี้ เป็นปทัฏฐาน
ของสมาธิอินทรีย์ คำว่า “จงกำจัดเสนาแห่งมัจจุ เหมือนช้างกำจัดเรือนไม้้อ
ฉะนั้น” ดังนี้ เป็นปทัฏฐานของปัญญาอินทรีย์ ฯ ปทัฏฐานเหล่านี้ เป็นเทศนา ฯ

เหตุในการประกอบ (ความเพียร) ของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ประกอบ (คือผู้มีญาณ
ไม่แก่กล้า) และความริเริ่มของสัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบอยู่ (ผู้มีญาณแก่กล้า) ฯ
ในการไม่ประกอบและการประกอบทั้ง 2 นั้น สัตว์เหล่าใด มีญาณไม่แก่กล้า
ย่อมไม่ประกอบ สัตว์ผู้ไม่ประกอบนั้น เป็นผู้มีความประมาทเป็นมูล
ย่อมไม่ประกอบ เพราะความประมาทใด ความประมาทนั้น มี 2 อย่าง
คือ มีตัณหาเป็นมูล และมีอวิชชาเป็นมูล ฯ ในความประมาททั้ง 2 นั้น
สัตว์ผู้มัวอวิชชาเป็นมูล บุคคลผู้ประมาทใด อันความไม่รู้หุ้มห่อแล้ว
ย่อมไม่รู้ฐานะที่ควรรู้ว่า “ชั้น 5 เหล่านี้ มีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไป
เป็นธรรมดา” ความประมาทอันมีความไม่รู้นี้ ชื่อว่า ความประมาท
มัวอวิชชาเป็นมูล ฯ ความประมาทใดมีตัณหาเป็นมูล ความประมาทนั้นมี 3 อย่าง
คือ สัตว์ผู้มีความอยาก (ผู้ดิ้นรน) แสวงหาอยู่เพื่อโภคะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น
เพื่อให้ เกิดขึ้น ย่อมถึงความประมาทใด ความประมาทนี้ 1
สัตว์ผู้มีความอยากรักษาอยู่ เพื่อให้โภคะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่
ย่อมถึงความประมาทใด อันมีการรักษาเป็นนิमित ความประมาทนี้ 1
สัตว์ผู้มีความอยากบริโภคอยู่ซึ่งโภคะที่มีอยู่ ย่อมถึงความประมาทใด
อันมีการบริโภคเป็นนิमित ความประมาทนี้ 1 เพราะฉะนั้น ความประมาท
ที่มีตัณหาเป็นมูลจึงมี 3 อย่าง ความประมาท 4 อย่างนี้ คือ ความประมาท
ด้วยอวิชชาอย่าง 1 ด้วยตัณหา 3 อย่าง มีอยู่ในโลก ฯ

ในอวิชาและตัณหานั้น นามกาย (คือการประชุมแห่งนาม มีผัสสะเป็นต้น) เป็นปทัฏฐฐานแห่งอวิชา ฯ รูปกาย (คือการประชุมแห่งรูป มีปฐวีเป็นต้น) เป็นปทัฏฐฐานแห่งตัณหา ฯ ข้อนี้ เพราะเหตุไร เพราะความยึดมั่นของตัณหา ตั้งอยู่แล้วในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งการยึดถือว่า เป็นเรา เป็นของเรา ในรูปธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น รูปกายจึงเป็นปทัฏฐฐาน (เหตุให้เกิดขึ้น) แห่งตัณหา ความหลงใหลในรูปธรรมทั้งหลาย ตั้งอยู่แล้วในหมู่สัตว์ เพราะความที่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น มีภาวะของตนละเอียดยิ่ง และเพราะการแยกขณะแห่งอารมณ์ โดยกิจที่สืบต่อและการประชุมกัน กระทำได้โดยยาก เพราะฉะนั้น อรูปกายจึงเป็นปทัฏฐฐานแห่งอวิชา ฯ

ในรูปกายและนามกายเหล่านั้น รูปขันธ์ ชื่อว่า รูปกาย (การประชุมแห่งรูป) อรูปขันธ์ 4 ชื่อว่า นามกาย (การประชุมแห่งนาม) ฯ ขันธ์ 5 เหล่านี้ ชื่อว่า มีอุปาทาน ด้วยอุปาทาน เป็นไฉน

ขันธ์ 5 นี้ ชื่อว่ามีอุปาทาน ด้วยตัณหาที่เป็นอุปาทาน และอวิชาที่เป็นอุปาทาน ฯ ในตัณหาและอวิชานั้น ตัณหาเป็นอุปาทาน 2 อย่าง คือ กามอุปาทาน และสีลัพพตูปาทาน ฯ อวิชาเป็นอุปาทาน 2 อย่าง คือ ทิฏฐูปาทาน และอัตตวาตูปาทาน ฯ โลกียขันธ์ เป็นขันธ์ที่มีอุปาทาน 4 เหล่านี้ ขันธ์ปัญจกะ ที่มีอุปาทานนี้ ชื่อว่า ทุกขสังขะ ฯ อุปาทาน 4 เหล่าใด เป็นเหตุแห่งทุกข์ หมวด 4 แห่งอุปาทานนี้ ชื่อว่า สมุทัยสังขะ ฯ ขันธ์ 5 ที่มีอุปาทานเป็นทุกข์ เพราะเป็นวัตถุแห่งทุกข์ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงธรรมอันสมควร แก่เวไนยสัตว์ มีคำว่า “ท่านทั้งหลาย จงริเริ่ม” เป็นต้น เพื่อการกำหนดรู้ และเพื่อการละขันธ์ 5 ที่มีอุปาทานเหล่านั้น คือ เพื่อการกำหนดรู้ทุกข์ เพื่อการละสมุทัย ฯ

บรรดาความประมาททั้งหลายที่มีต้นเหตุเป็นมูลและมีวิชาเป็นมูลนั้น ความประมาทที่มีต้นเหตุเป็นมูล ย่อมแสวงหาโทษที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ย่อมรักษาโทษที่เกิดขึ้นแล้ว และย่อมทำการบริโศกเป็นเหตุ การถอยออก กล่าวคือ การรักษาจิตของตน โดยการกำหนดรู้ความยินดีเป็นต้น ของความประมาท อันมีต้นเหตุเป็นมูล 3 อย่างนั้น เป็นภาวนา อันเป็นปฏิบัติที่ ต่อความประมาทนี้ ชื่อว่า สมถะ (นี้ชื่อว่า อาวิภูฏานา ด้วยอำนาจแห่งธรรม ที่เป็นวิสภาคะในฝ่ายโฆทานะ) ๓

สมถะนั้น มีได้โดยอุบาย อย่างไร

เมื่อใด บุคคลย่อมรู้ซึ่งอัสสาทะ¹ โดยสักว่าความเป็นอัสสาทะแห่งกามทั้งหลาย และซึ่งอาทีนวะโดยสักว่าความเป็นอาทีนวะ ซึ่งนิสสรณะโดยสักว่า ความเป็นนิสสรณะ ซึ่งความต่ำทราม ซึ่งสังกิเลส ซึ่งอานิสงสีในเนกขัมมะ เมื่อนั้น สมถะย่อมมีโดยอุบายนั้น ๓

ครั้นเมื่อสมถะมีอยู่ตามที่กล่าวแล้วนั้น ปัญญาที่ใคร่ครวญซึ่งความประมาท ตามที่ กล่าวแล้ว ด้วยสามารถแห่งลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้น ปัญญาใคร่ครวญนี้ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะการเห็นโดยสภาวะอันวิเศษ (ปัญญาพิจารณานี้เป็นพุพพะ)² ธรรมทั้ง 2 เหล่านี้ คือสมถะและวิปัสสนา ย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อสมถะและวิปัสสนาทั้ง 2 เจริญอยู่

---

¹ อัสสาทะ คือ สุขโสมนัส อาศัยวัตถุกามและกิเลสกามเกิดขึ้น อาทีนวะ คือ โทษ ได้แก่ กามทั้งหลาย ที่มีความพอใจน้อย มีทุกข์มาก นิสสรณะ คือ การสลัดออกมี 3 คือ สลัดกาม สลัดรูป และสลัดธรรม ที่มีปัจจัยปรุงแต่ง โฆทานะ คือ ความบริสุทธิ์ อานิสงสีในเนกขัมมะ คือ จตุปริสุทธิศีล เป็นต้น ๓

² อีกสำนวนหนึ่งที่พบเห็นในเนตติปกรณ์ ฉบับแปลในที่อื่น อธิบายว่า การวิมังสา (พุพพะ) และ การอุปปรักขา (พพะ) ที่เกิดขึ้นเมื่อมีสมถะดังกล่าวเกิด (เป็นปาทกมาน) นี้คือ วิปัสสนา (ผู้เรียบเรียง)

ธรรมทั้ง 2 คือ ตัณหาและอวิชชา ย่อมถูกทำลาย เมื่อตัณหาและอวิชชาทั้ง 2 ถูกทำลายแล้ว อุปาทาน 4 ย่อมดับ ๆ เพราะความดับแห่งอุปาทาน ความดับแห่งภพย่อมมี เพราะความดับแห่งภพ ความดับแห่งชาติ ย่อมมี เพราะความดับแห่งชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ย่อมดับ ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนั้น ย่อมมีอย่างนี้ ๆ

เพราะฉะนั้น สัจจะ 2 นัยแรก เป็นทุกข์และเป็นสมุทัย สมถะและวิปัสสนา เป็นมรรค การดับภพเป็นพระนิพพาน ๆ สัจจะ 4 เหล่านี้ ท่านยกขึ้นแสดง ด้วยสามารถแห่งอวิชฺฐานะ (การหมุนไป) แห่งธรรมที่เป็นวิสภาคะและสภาคะ ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “อารมภถ นิกกมถ” เป็นต้น ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ต้นไม้ เมื่อรากหาอันตรายมิได้ มันคงอยู่ แม้ถูกตัดแล้ว ก็กลับงอกขึ้นได้ ฉันทุ ทุกข์นี้ เมื่อบุคคลยังถอนเชื้อ (อนุสัย) ตัณหา ขึ้นไม่ได้แล้ว ย่อมเกิดขึ้นบ่อย ๆ แม้ฉันทัน”¹ ๆ

ถามว่า ตัณหานี้ ตัณหา (ที่เป็นเชื้อ) นั้น เป็นไฉน

ตอบว่า ภาวตัณหา² (เพราะยินดีในการเกิด) ๆ

อนุสัยใด เป็นปัจจัยแก่ธรรม คือ ภาวตัณหานั้น อนุสัยนี้ คือ อวิชชา เพราะภาวตัณหา มีอวิชชาเป็นปัจจัย ๆ กิเลสทั้ง 2 คือ ตัณหาและอวิชชา³ เป็นอุปาทาน 4

---

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ตัณหาวรรคที่ 24 เรื่องนางลูกสุกร (ผู้เรียบเรียง)

² ตัณหาทั้งหมดเป็นสมุทัย ในอนุสัย 7 มีกามราคะ กับภวราคะ โดยศัพท์ กามราคะ แปลว่า กำหนดยินดีในกาม ภวราคะ แปลว่า กำหนดยินดีในการเกิด (คือ ภพ) ๆ

ชั้นเหล่านี้ มีอุปาทานด้วยอุปาทาน 4 เหล่านั้น ชั้นนี้เป็นทุกขสังขจะ
อุปาทาน 4 เป็นสมุทยสังขจะ ปัญจชั้นเป็นที่ตั้งแห่งทุกข

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงธรรม เพื่อการกำหนดรู้ทุกข
และเพื่อการละสมุทัยแห่งอุปาทานชั้น 5 นั้น ๆ

บุคคลย่อมถอนขึ้นซึ่งตัณหาสูญได้ด้วยธรรมใด ธรรมนั้น เป็นสมณะ ๆ
บุคคลย่อมกันเสียซึ่งอวิชชา อันเป็นปัจจัยแก่ตัณหาสูญ ได้ด้วยธรรมใด
ธรรมนั้นเป็นวิปัสสนา ๆ ธรรมทั้ง 2 คือ สมณะและวิปัสสนาเหล่านี้
ย่อมถึงการบริบูรณ์ ด้วยภาวนา ๆ ในธรรมทั้ง 2 นั้น ชื่อว่าเจโตวิมุตติ
(การหลุดพ้นทางใจ) เพราะ สำรอกระคะเป็นผลของสมณะ ชื่อว่าปัญญาวิมุตติ
(การหลุดพ้นทางปัญญา) เพราะสำรอกอวิชชาเป็นผลของวิปัสสนา ๆ
ด้วยประการฉะนี้ สังขจะ 2 เบื้องต้น เป็นทุกขสังขจะและสมุทยสังขจะ
สมณะและวิปัสสนา¹ เป็นมัคคสังขจะ การหลุดพ้นทั้ง 2 เป็นนิโรธสังขจะ ๆ
พึงทราบสังขจะ 4 เหล่านี้ โดยทำนองที่กล่าวแล้ว ๆ เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ต้นไม้ เมื่อรากหาอันตรายมิได้” เป็นต้น ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม
การชำระจิตให้ผ่องแผ้ว นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”² ดังนี้ ๆ

ทุจจริต 3 คือ กายตุจจริต 1 วจิตุจจริต 1 และมโนตุจจริต 1 ชื่อว่า บาปทั้งปวง
อกุศลกรรมบถ 10 คือ ปาณาติบาต 1 อทินนาทาน 1 กาเมสุมิฉฉาจาร 1

---

¹ สมณะและวิปัสสนา พึงถือเอาว่า เป็นมัคคสัมปยุตเท่านั้น ๆ

² ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร (ผู้เรียบเรียง)

มุสาวาท 1 ปิสุณาวาจา 1 ผรุสวาจา 1 สัมผัสปลลาปะ 1 อภิขมา 1 พยาบาท 1 และมิจฉาทิฎฐิ 1 ชื่อว่า บาปทั้งปวง ๆ กรรม คือการกระทำบาปทั้งปวงนั้น มี 2 อย่างคือ เจตนากรรม และเจตสิกกรรม ๆ

บรรดากรรมทั้ง 2 นั้น ปาณาติบาต 1 ปิสุณาวาจา 1 ผรุสวาจา 1 ทั้ง 3 นี้ มีโทษเป็นสมุฏฐาน ๆ อทินนาทาน 1 กาเมสุมิฉฉาจาร 1 มุสาวาท 1 ทั้ง 3 นี้ มีโทษเป็นสมุฏฐาน ๆ สัมผัสปลลาปะนี้ มีโทษเป็นสมุฏฐาน เหตุ 7 ประการ เหล่านี้ เป็นเจตนากรรม ๆ อุกุศลมูล คือ อภิขมา และโทษ อุกุศลมูล คือ พยาบาท และโทษ มิจฉามรรค คือ มิจฉาทิฎฐิ เหตุ 3 เหล่านี้ เป็นเจตสิกกรรม ๆ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “เจตนากรรม เจตสิกกรรม” ดังนี้ ๆ

อุกุศลมูล (มีโทษเป็นต้น) เมื่อถึงปัจจัย ย่อมถึงอคติ 4 อย่าง คือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยากติ และโมหาคติ ๆ ในอคติ 4 นั้น บุคคลย่อมถึงอคติใดเพราะฉันทะ อคตินี้ มีโทษเป็นสมุฏฐาน ๆ บุคคลย่อมถึงอคติใดเพราะโทสะ อคตินี้ มีโทษเป็นสมุฏฐาน ๆ บุคคลย่อมถึงอคติใดเพราะความกลัว และเพราะความหลง อคตินี้ มีโทษเป็นสมุฏฐาน ๆ ในอุกุศลมูลเหล่านั้น โทสะอันบุคคลย่อมละด้วยอสุภาวาจา โทสะอันบุคคลย่อมละด้วยเมตตาและกรุณา ๆ โมหะย่อมละได้ด้วยปัญญา ๆ อนึ่ง โทสะอันบุคคลย่อมละได้ด้วยอุเบกขา โทสะอันบุคคลละได้ด้วยเมตตาและกรุณา โมหะ (โมหาคติ) ย่อมถึงการละ คือการตั้งอยู่ไม่ได้ด้วยมูทิตา¹ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง” ดังนี้ ๆ

---

¹ ท่านอธิบายว่า มูทิตา ยังความไม่ยินดีให้เข้าไปสงบ ย่อมละโมหะที่เป็นมูลแห่งความไม่ยินดีนั้น ๆ

มิจฉัตตะ 8 คือ มิจฉาทิฎฐิ 1 มิจฉาสังกัปปะ 1 มิจฉาวาจา 1 มิจฉากัมมันตะ 1 มิจฉาอาชีวะ 1 มิจฉาวายามะ 1 มิจฉาสติ 1 และ มิจฉาสมาธิ 1 ชื่อว่า บาบทั้งปวง ฯ มิจฉัตตะนี้ ท่านเรียกว่า บาบทั้งปวง ฯ กิริยาที่ไม่กระทำ การไม่กระทำ การไม่ประพฤติตาม ซึ่งมีฉัตตะ 8 เหล่านี้ กิริยาที่ไม่กระทำ เป็นต้น นี้ ท่านเรียกว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง ฯ

เมื่อมิจฉัตตะ 8 อันบุคคลละได้แล้ว สัมมัตตะ 8 ย่อมถึงพร้อม ฯ กิริยาที่กระทำ การกระทำ การประพฤติตามสัมมัตตะ 8 การถึงพร้อมด้วยบททั้ง 3 นี้ ท่านเรียกว่า การยังกุศลให้ถึงพร้อม ฯ คำว่า “การชำระจิตให้ผ่องแผ้ว” ดังนี้ ได้แก่ ย่อมแสดงถึงการกระทำ คือ การเจริญมรรคที่เป็นอดีต เมื่อจิตผ่องแผ้ว ย่อมยังขั้น 5 ให้ผ่องแผ้ว สมดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์จักอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความหมดจดแห่งจิต” ดังนี้ จริ่งอยู่ การยังจิตให้ผ่องแผ้วมี 2 อย่าง ได้แก่ การละนิวรณ์และการถอนขึ้นซึ่งอนุสัย ฯ ภูมิที่ยังจิตให้ผ่องแผ้วก็มี 2 คือ ทัสสนภูมิและภาวนาภูมิ ฯ

บรรดาธรรมทั้งหลายที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว ในคานานัน ขันธปัญจกะได ยังจิตให้ผ่องใสโดยการแทงตลอดด้วยปริยญา ขันธปัญจกะนี้ เป็นทุกขสัจจะ

ขันธปัญจกะที่ยังจิตให้ผ่องใสจากตัณหาและสังกิเลสใด ตัณหาและสังกิเลสนี้ เป็นสมุทยสัจจะ

ขันธปัญจกะที่ยังจิตให้ผ่องใสด้วยองค์แห่งอริยมรรคใด มรรคนี้เป็นมัคคสัจจะ

ขันธปัญจกะใดผ่องแผ้วแล้วโดยบรรลุถึงอสังขตธาตุ อสังขตธาตุธรรมนี้ เป็นนิโรธ คือ เป็นนิโรธสัจจะ ฯ

สัจจะ 4 เหล่านี้ พระองค์ทรงยกขึ้นแสดง ด้วยอำนาจแห่งความหมั่นไปแห่งสภาวะ และวิสภาวะ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง” ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติ ธรรม เหมือนร่มคันใหญ่ มีประโยชน์ในฤดูฝนนี้ นี้เป็นอานิสงส์ในธรรมอันบุคคล ประพฤติดีแล้ว เพราะผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุกติ”¹ ดังนี้ ฯ

ชื่อว่า ธรรมมี 2 อย่าง คือ อินทรีย์สังวรและมรรค²

ชื่อว่า ทุกติ ก็มี 2 อย่าง คือ อบายภูมิทั้งหลาย ชื่อว่าทุกติ เพราะการเปรียบเทียบกับเทวดา หรือมนุษย์ และการเกิดทั้งปวง ชื่อว่า ทุกติ เพราะเปรียบกับพระนิพพาน ฯ

ในบาทแรกแห่งคานานั้น การที่บุคคลไม่ยังศีลสังวรให้ขาดอันใด นี้ชื่อว่าธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมรักษาตนจากอบายทั้งหลาย ฯ โดยประการตามที่กล่าวนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย คติของบุคคลผู้มีศีลมี 2 อย่าง คือ เทวดาและมนุษย์” ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย ชาดก มหาธรรมปาลชาดก (ผู้เรียบเรียง)

² คานานี้แสดงกุศล จึงกล่าวว่า มี 2 ฯ

เรื่องนายคามณี

นายคามณีชื่อว่า อสีพันธกบุตร ในนิคมชื่อว่านาลันทา ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิ มีคณโชน้ำติดตัว ประดับพวงมาลัยสาหร่าย อาบน้ำทุกเช้าเย็น บำเรอไฟ พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่ายังสัตว์ที่ตายแล้ว ทำกาลแล้วให้เป็นขึ้น ให้รู้ชอบ ชวนให้เข้าสวรรค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถกระทำให้สัตว์โลกทั้งหมด เมื่อตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ได้หรือ”¹ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรนายคามณี ถ้าอย่างนั้น เราจักย้อนถามท่าน ในข้อนี้ ปัญหาควรแก่ท่าน โดยประการใด ท่านพึงพยากรณ์ ปัญหาข้อนั้น โดยประการนั้น ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษในโลกนี้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิด ในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ มากไปด้วยอภิฉฌามีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด หมุ่มหาชนมาประชุมกันแล้ว พึงสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบผู้นั้นว่า ขอบุรุษนี้ เมื่อตายไป จงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นเมื่อตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุแห่งการสวดวิงวอน เพราะเหตุแห่งการสรรเสริญ หรือเพราะเหตุแห่งการประนมมือเดินเวียนรอบ ดั่งนี้หรือ”

นายคามณี กราบทูลว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรนายคามณี เปรียบเหมือนบุรุษโยนหินก้อนหนาใหญ่ลงในห้วงน้ำลึก

---

¹ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค คามณีสังยุตต์ ภูมกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

หมู่หมาชนฟังมาประชุมกันแล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือ เดินเวียนรอบหินนั้นว่า ขอจงโผล่ขึ้นเถิด ท่านก้อนหิน ขอจงลอยขึ้นเถิด ท่านก้อนหิน ขอจงขึ้นบกเถิด ท่านก้อนหิน ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินนั้น ฟังโผล่ขึ้น ฟังลอยขึ้น หรือฟังขึ้นบก เพราะเหตุแห่งการสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบ ของหมู่หมาชนบ้างหรือ”

นายคามณีทูลว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรนายคามณี ฉันทันเหมือนกัน บุรุษคนใดฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ มากไปด้วยอภิขมา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด หมู่หมาชนฟังมาประชุมกัน แล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือ เดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้ เมื่อตายไปจงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็จริง ถึงอย่างนั้น บุรุษนั้น เมื่อตายไป ฟังเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ฯ”

ว่าด้วยสัตว์ผู้เข้าถึงสวรรค์

“ดูกรนายคามณี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษในโลกนี้ เว้นปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ ไม่มากไปด้วยอภิขมา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบ หมู่หมาชน ฟังมาประชุมกันแล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือ เดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอ บุรุษนี้ เมื่อตายไป จงเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นเมื่อตายไป ฟังเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก เพราะเหตุแห่งการสวดวิงวอน สรรเสริญ หรือเพราะเหตุแห่งการประนมมือเดินเวียนรอบของหมู่หมาชนบ้างหรือ”

นายคามณีทูลว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรนายคามณี เปรียบเหมือนบุรุษ ลงยังห้วงน้ำลึกแล้ว ฟิงทุบหม้อเนยใส หรือหม้อน้ำมัน ก้อนกรวดหรือก้อนหิน ที่มีอยู่ในหม้อนั้น ฟิงจมลง เนยใส หรือน้ำมันที่มีอยู่ในหม้อนั้น ฟิงลอยขึ้น หม่อมหาชน ฟิงมาประชุมกัน แล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือ เดินเวียนรอบเนยใส หรือน้ำมันนั้นว่า ขอจงจมลงเถิดท่านเนยใสและท่านน้ำมัน ขอจงต่ำลงเถิด ท่านเนยใส และท่านน้ำมัน ขอจงลงภายใต้เถิดเถิดท่านเนยใส และท่านน้ำมัน ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เนยใสและน้ำมันนั้น ฟิงจมลง ฟิงต่ำลง ฟิงลงภายใต้ เพราะเหตุแห่งการสวดวิงวอน สรรเสริญ หรือเพราะเหตุแห่งการประนมมือเดินเวียนรอบของหม่อมหาชนบ้างหรือ”

นายคามณีทูลว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรนายคามณี ฉะนั้นเหมือนกัน บุรุษใด เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาท สัมผัสปปลาปะ ไม่มากไปด้วยอภิชณา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบ หม่อมหาชนจะมาประชุม แล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือ เดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้ เมื่อตายไป จงเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ก็จริง ถึงอย่างนั้น บุรุษนั้น เมื่อตายไป ฟิงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ฯ ด้วยคำตามที่กล่าวนี้ ธรรมที่บุคคล ประพฤติดีแล้ว ย่อมรักษาให้พ้นจากอบายทั้งหลาย ฯ”

ในคานานั้น ความคมกล้า คือ ความที่อริยมรรคเป็นธรรมมีประมาณยิ่งอันใด ธรรมนี้ประพฤติดีแล้ว ย่อมรักษาให้พ้นจากการเกิดทั้งหลายทั้งปวง ฯ

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “เพราะเหตุนั้น ภิกษุมีความดำริชอบ เป็นโคจร มุ่งสมาบัติปฏิญญาเป็นเบื้องหน้า รู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแล้ว ครอบงำถิ่นมัทธา พึงละทุกคติทั้งปวงได้”¹ ดังนี้ ฯ

ในคานานั้น ตัณหาและอวิชชาเป็นเหตุแห่งทุกคติทั้งหลาย และธรรมทั้ง 2 นั้น เป็นอุปาทาน 4 ฯ ชั้นธเหล่าใด ที่มีอุปาทาน 4 เหล่า นั้น ชั้นธปัญจจะนี้เป็นทุกขสังขจะ อุปาทาน 4 เหล่านี้ เป็นสมุทยสังขจะ ชั้นธ 5 เหล่าใด เป็นที่ตั้งแห่งทุกข พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อการรู้ทุกข เพื่อการละสมุทยแห่งชั้นธเหล่านั้น ฯ

บรรดาสังขจะทั้ง 2 นั้น อินทรีย์ 5 ที่เป็นรูป เป็นปทัฏฐาน (เหตุเกิด) แห่งตัณหา มนินทรีย์เป็นปทัฏฐานแห่งอวิชชา ฯ บุคคลเมื่อรักษาอินทรีย์ 5 ที่เป็นรูป ยังสมาธิให้เจริญอยู่ ย่อมข่มซึ่งตัณหา เมื่อรักษาซึ่งมนินทรีย์ ยังวิปัสสนา ให้เจริญอยู่ ย่อมข่มซึ่งอวิชชา ฯ อุปาทาน 2 คือ กามุปาทานและสีลัพพตูปาทาน อันบุคคลย่อมละได้ ด้วยการข่มตัณหา ฯ อุปาทาน 2 คือ ทิฏฐูปาทาน และอัตตวาหูปาทาน อันบุคคลย่อมละได้ ด้วยการข่มอวิชชา ฯ

อุปาทาน 4 อันบุคคลละได้แล้ว ธรรมทั้ง 2 คือ สมถะและวิปัสสนา ย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวนา หมวด 2 อันประเสริฐ กล่าวคือ สมถะและวิปัสสนานี้ ท่านเรียกว่า การประพบัติพรหมจรรย์ ฉะนั้นแล ฯ

ในการประพบัติพรหมจรรย์นั้น สามัญญผล 4 คือ โสตาปัตติผล 1 สกทาคามีผล 1 อนาคามีผล 1 และอรหัตตผลอันเลิศ 1 ทั้ง 4 นี้

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน เมฆยวรรคที่ 4 อุทตตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

เป็นผล ของการประพฤติพรหมจรรย์ ๑ สัจจะ 2 ในเบื้องต้น เป็นทุกขสัจจะ และเป็นสมุทยสัจจะ ๑ สมถะและวิปัสสนาเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ และเป็นมัคคสัจจะ ๑ ผลแห่งการประพฤติพรหมจรรย์และอสังขตธาตุ ที่เป็นอารมณ์ของพรหมจรรย์นั้นเป็นนิโรธสัจจะ ๑ สัจจะ 4 เหล่านี้แล

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” เป็นต้น เพื่อรู้สัจจะ 4 เหล่านี้ ๑

ในคาถาที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงแล้วนั้น ชันธปัญจกะใด ย่อมรักษา โดยการแทงตลอดด้วยปริยญา ชันธปัญจกะนี้เป็นทุกขสัจจะ ชันธปัญจกะใด ย่อมรักษาให้พ้นจากตัณหาและสังกิเลสใด ตัณหาและสังกิเลสนี้เป็นสมุทยสัจจะ ชันธปัญจกะที่ผ่องแผ้ว ย่อมรักษาโดยธรรมใด ธรรมนี้เป็นมัคคสัจจะ ชันธปัญจกะใด อันบุคคลบรรลूसังขตธาตุ เป็นจิตผ่องใส ธรรมที่เป็นอสังขตธาตุนี้ เป็นนิโรธสัจจะ ๑¹

อาวัวฎฐหาระ ท่านประกอบไว้ด้วยสามารถแห่งปัทฐฐาน (เหตุ) ตามที่ได้ เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “บุคคล แสวงหาในปัทฐฐานหนึ่ง หมุนไปสู่ปัทฐฐานที่เหลือ” เป็นต้น ฉะนี้แล ๑ จบอาวัวฎฐหาระ²

---

¹ เนตติปริณณ อับบภูมิมโฬิกขุ อธิบายว่า ในสัจจะ 4 นั้น ธรรมที่รักษาด้วยปฏิเวธ นี้เป็นทุกขธรรมที่เป็นแดนรักษา นี้เป็นสมุทัย ธรรมที่เป็นเหตุรักษา นี้เป็นมรรค ธรรมที่รักษา นี้เป็นนิโรธ ในเนตติอรรถกถา ระบุว่า ธรรมที่รักษา ได้แก่ นิโรธอันเป็นอารมณ์แห่งอริยมรรคที่รักษาจากทุกคติทั้งปวง (ผู้เรียบเรียง)

² อาวัวฎฐหาระนี้ เรื่องจิตตหัตถเถระ บวช-สิก 6 ครั้ง บวชในครั้งที่ 7 จึงไม่สึก ขุ. เล่ม 25 ข้อ 13 ๑

8. วิภัตติหาระ

บรรดาหาระ 16 เหล่านั้น หาระคือ วิภัตติ เป็นไฉน

นิทเทศว่า “ธมฺมณฺจ ปทฺถฐาณํ ภูมิจฺจ” เป็นต้น เป็นหาระ คือ วิภัตติ ฯ

พระสูตรทั้ง 2 คือ วาสนาภาคียสูตร และนิพเพธภาคียสูตร ปฏิปทา 2 คือ ปุญญภาคียปฏิปทา และผลภาคียปฏิปทา ศील 2 คือ สังวรศีล¹ และปหานศีล ฯ ในพระสูตรทั้ง 2 นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวาสนาภาคียสูตร ด้วยปฏิปทาอันเป็นส่วนแห่งบุญแก่บุคคลใด บุคคลนั้น ตั้งอยู่ในสังวรศีลแล้ว ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ด้วยพรหมจรรย์นั้น และทรงแสดงนิพเพธภาคียสูตร ด้วยปฏิปทาที่เป็นส่วนแห่งผลแก่บุคคลใด บุคคลนั้นตั้งอยู่ในปหานศีลแล้ว ย่อมเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยพรหมจรรย์นั้น ฯ

ในพระสูตรทั้ง 2 นั้น วาสนาภาคียสูตร เป็นไฉน

เทศนาว่า ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทีนวกถา เนกขัมมนิสังสกถา ชื่อว่า วาสนาภาคียสูตร ฯ

ในพระสูตรเหล่านั้น นิพเพธภาคียสูตร เป็นไฉน

เทศนาใด ประกาศสัจจะ เทศนานั้น ชื่อว่า นิพเพธภาคียสูตร ฯ

---

¹ สังวรศีล 5 คือ ปาติโมกข์สังวร สติสังวร ญาณสังวร ชันติสังวร วิริยสังวร ฯ ปหานศีล 5 คือ ตังคปหานะ วิกขัมภนปหานะ สมฺมจเลทปหานะ ปฏิปัสสัทธิปหานะ นิสสรณปหานะ ฯ

ในวาสนาภากิยสูตร ไม่มีภูฐานคามินิวิปัสสนา (อันเป็นปทัฏฐานแห่งอริยมรรค) ไม่มีอริยมรรค ไม่มีอริยผล แต่ในนิพเพธภากิยสูตร มีภูฐานคามินิวิปัสสนา มีอริยมรรค มีอริยผล ฯ

พระสูตรทั้ง 4 เหล่านี้ คือ วาสนาภากิยะ นิพเพธภากิยะ สังกิเลสภากิยะ และอเสกขภากิยะ ภูมิแห่งญาณ (ในพระสูตรนั้น) มีประมาณเพียงไร

บัณฑิตพึงวิจัยเทศนาแห่งพระสูตรทั้ง 4 เหล่านี้ โดยผล โดยศีล โดยพรหมจรรย์ ด้วยวิจัยหาระโดยประการทั้งปวง แล้วพึงประกอบด้วยยุตติหาระ มีประมาณเพียงนั้น (จากนั้นพึงทราบธรรมที่เป็นสาธารณะ และอสาธารณะ ในพระสูตรต่อไป) ฯ

บรรดาพระสูตรเหล่านั้น ธรรมที่ทั่วไป (สาธารณะ) เป็นไฉน

ธรรมที่ทั่วไปมี 2 อย่างคือ ทั่วไปโดยชื่อ (นามสาธารณะ)¹ และทั่วไปโดยวัตถุที่อาศัย (วัตถุสาธารณะ)² ก็หรือว่า ธรรมชาติแม้อื่นที่มีลักษณะอย่างนี้ คือ เสมอกันโดยกิจ และโดยปัจจัย เป็นต้น³

¹ เป็นบัญญัติ เช่น นาม นามบัญญัติ กุศล 21 เป็นนามสาธารณะ เป็นต้น ฯ

² เนตติหารัตถทีปนี อธิบายว่า วิภัตตินั้นมี 3 คือ ฆมมวิภตติ ภูมिवิภตติ และปทฎานวิภตติ ใน 3 อย่างนั้น แต่ละอย่างมี 2 คือ สาธารณะ และอสาธารณะ ใน 2 อย่างนั้น แต่ละอย่างมี 2 คือ นาม และวัตถุ (ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า คำว่าสาธารณะโดยชื่อ คือ มีชื่อเหมือนกันว่า กุศล อกุศล คำว่าสาธารณะโดยวัตถุ คือ ทั่วไปโดยวัตถุที่อาศัย มีวัตถุเหมือนกัน เพราะความที่ตกไปในสันตติเดียวกัน (ผู้เรียบเรียง)

กิเลสอันบุคคลพึงละด้วยทัสสนะ ทัวไปแก่มีจฉัตตนิยตบุคคล 6 จำพวก มีผู้ฆ่ามารดา เป็นต้น¹ และอนิยตบุคคล 4 จำพวก² มีเหตุคือเหตุกบุคคล เป็นต้น กามราคะและพยาบาท ทัวไปแก่ปุถุชนและพระโสดาบัน อุทัมภาคิยสังโยชน์ ทัวไปแก่ปุถุชนและพระอนาคามี โลกียสมาบัติทั้งปวง (รูปาวจรสมาบัติ อรูปาวจรสมาบัติ ทิพพิหารสมาบัติ พรหมวิหารสมาบัติ เป็นต้น) ที่พระอริยสาวก เข้าถึงได้ทัวไปกับผู้ที่ยังไม่ปราศจากราคะ จริงอยู่ โลกียสมาบัติเป็นธรรมทัวไป ย่อมไม่ล่วงอารมณ์ของตน (อันเกิดมาก่อน) ไปสู่อารมณ์อื่น ๆ (อันเกิดในภายหลัง) แม้บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมอันเป็นอวิตราคะนี้³ ย่อมเป็นไปล่วง ซึ่งธรรมนั้น⁴ เหล่านี้เป็นธรรมทัวไป

ในพระสูตรนั้น ธรรมที่ไม่ทัวไป (อสาธารณะ) เป็นไฉน

บุคคลพึงแสวงหาเสกขธรรมและอเสกขธรรม ด้วยอำนาจแห่งธรรมที่ควรละ และไม่ควรละ โดยการเทียบเคียงกับเทศนาต่อไป กามราคะและพยาบาท เป็นสาธารณะแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค แต่สภาพธรรมเป็นอสาธารณะ อุทัมภาคิยสังโยชน์เป็นสาธารณะแก่ผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค และอนาคามีมรรค สภาพธรรมเป็นอสาธารณะ ชื่อของพระเสกขะทั้งปวงเป็นสาธารณะ

---

¹ เนตติปกรณฺ ฌบฺบญฺมิพฺโลกิกฺขุ อธิบายว่า หมายถึง ผู้ที่ทำอนันตริยกรรม และเป็นนิตยมาตฺถิญฺญิ (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติปกรณฺ ฌบฺบญฺมิพฺโลกิกฺขุ อธิบายว่า หมายถึง อเหตุกบุคคลในทฺคฺติ อเหตุกบุคคล ทฺเหตุกบุคคล และตีเหตุกบุคคลในสฺคฺติ (ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติปกรณฺ ฌบฺบญฺมิพฺโลกิกฺขุ อธิบายว่า หมายถึง บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากราคะ (ผู้เรียบเรียง)

⁴ ในประโยคนี้ เนื่องจากต่างจาก เนตติปกรณฺ ฌบฺบญฺมิพฺโลกิกฺขุ ซึ่งอธิบายว่า ก็ผู้ใดประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ผู้นั้นย่อมไม่เข้าไปล่วงธรรมนั้น ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ จึงเป็นสาธารณะ (โย ทิ อิมฺหิ ฌมฺเมหิ สมฺนาคโต น โส ตํ ฌมฺมํ อุปาทิวตฺตติ. อิม ฌมฺมา สาธารณา.) (ผู้เรียบเรียง)

สภาพธรรมเป็นอสาธนะ ชื่อของผู้ดำเนินไปถึงอริยมรรคแล้วเป็นสาธนะ
สภาพธรรมเป็นอสาธนะ เสกขศีลของพระเสกขะทั้งปวงเป็นสาธนะ
สภาพธรรมเป็นอสาธนะ บัณฑิตพึงแสวงหาเทศนา โดยเทียบเคียง
กับธรรมที่เลว ปานกลาง และอุกฤษฏ์ ด้วยการพิจารณาความแตกต่างกัน
ด้วยประการฉะนี้ ฯ

การจำแนกปทัฏฐาน

ทัตสนภูมิ (ปฐมมรรค) เป็นปทัฏฐาน แห่งการก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ฯ กาวนาภูมิ
(การเจริญมรรคเบื้องต้น) เป็นปทัฏฐาน แห่งการบรรลุผลเบื้องต้น ฯ
ทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา เป็นปทัฏฐานแห่งสมณะ ฯ สุขขาปฏิบัติทาทิปาภิญญา
เป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา ฯ

บุญญกิริยาวัตตุ คือ ทานมัย เป็นปทัฏฐานสาธนะ แห่งเสียงชักชวนจากคนอื่น ฯ
บุญญกิริยาวัตตุ คือ ศีลมัย เป็นปทัฏฐานสาธนะ แห่งจินตามยปัญญา
บุญญกิริยาวัตตุ คือ กาวนามัย เป็นปทัฏฐานสาธนะ แห่งกาวนามยปัญญา ฯ

บุญญกิริยาวัตตุ คือ ทานมัย เป็นปทัฏฐานสาธนะ แห่งเสียงชักชวนจากคนอื่น
และสุตมยปัญญา ฯ บุญญกิริยาวัตตุ คือ ศีลมัย เป็นปทัฏฐานสาธนะ
แห่งจินตามยปัญญาและโยนิโสมนสิการ ฯ บุญญกิริยาวัตตุ คือ กาวนามัย
เป็นปทัฏฐานสาธนะ แห่งกาวนามยปัญญาและสัมมาทิฐิ¹ ฯ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า คำว่าปทัฏฐานสาธนะ ในที่นี้ หมายถึง มิใช่ปทัฏฐานเฉพาะ
ดังเช่น ปรโตโฆสะเป็นไปได้ด้วยเหตุอื่นนอกจากทานมัยบุญญกิริยาวัตตุ นั้น และอธิบายเพิ่มว่า
ทนายหวังความบริสุทธิ์แห่งการทำบุญ ย่อมเป็นผู้ชวนช่วยในการฟังคุณพิเศษ มีทานและศีล เป็นต้น
ผู้ใดถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้มึจิตตั้งมั่น ไม่มีวิปัสสนา ย่อมเป็นผู้สามารถในการคิดธรรม ศีลจึงเป็นเหตุ

ปฏิรูปเทศวาสะเป็นปัทมฐานสาธารณะ แห่งวิเวกและสมาธิ ๖ สัปปริสุปนิสสยะ เป็นปัทมฐานสาธารณะ แห่งความเลื่อมใสอันมั่นคง ในพระรัตนตรัยและสมณะ ๖ อัตตสัมมาปณิธิ เป็นปัทมฐานสาธารณะ แห่งหิริและวิปัสสนา ๖ การสละอกุศล (ด้วยอำนาจตทังคะ เป็นต้น) เป็นปัทมฐานสาธารณะ แห่งการพิจารณาอกุศล (ปฏิสังขานุปัสสนาปัญญา) และ สมาธินทรีย์ (คืออริยมัคคสมาธินทรีย์) ๖ ความที่ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว (ธมมสวากขาตตา) เป็นปัทมฐานสาธารณะ แห่งการปลุกกุศลมูลและผลสมาบัติ ๖ ความที่พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว (สังขสุปฏิปนฺนตา) เป็นปัทมฐานสาธารณะ แห่งพระสงฆ์ผู้ดำรงอยู่ดี ๖ สัตถุสัมปทา¹ เป็นปัทมฐานสาธารณะ (ทั่วไป) แห่งความเลื่อมใสของบุคคลผู้ยังไม่เลื่อมใส และเพื่อความเจริญยิ่งของบุคคลผู้เลื่อมใสแล้ว ๖ ความเป็นผู้มีปาติโมกขสังวรศีลอันไม่กำจัดแล้ว เป็นปัทมฐานสาธารณะ แห่งการชมบุคคลผู้เกื้อยาก และการอยู่ผาสุกแห่งบุคคลผู้มีศีลเป็นที่รัก ๖

เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “การจำแนกธรรม และการจำแนกปัทมฐาน” ดังนี้ ๖ จบวิภักติหาระ

ของจินตามยญาณ ส่วนคำว่าภวานามยในที่นี้ ได้แก่ปัญญาอันสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา กล่าวคือ สมณะ และคำว่าภวานามยปัญญา กล่าวคือ ฌานขั้นสูงและวิปัสสนา (ผู้เรียบเรียง)

¹ เนตติปรกรรม ฌบับภูมิพโลกิกขุ อธิบายว่า หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยพระศาสดา (ผู้เรียบเรียง)

9. ประวัติตนหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ ประวัติตนะ เป็นไฉน

นิทเทศที่กล่าวว่า “ย่อมเปลี่ยนธรรมที่เป็นข้าศึก” เป็นต้น เป็นประวัติตนหาระ

มิจฉาทิฏฐิของบุรุษบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิคร่ำคร่าแล้ว (คือ การไม่เกิดขึ้น) มีอยู่ ๓
ก็อกุศลธรรมอันลามกมิใช่น้อย (มีความไม่ต้องการเห็นพระอริยะเป็นต้น
มีโลภะเป็นต้น มีปาณาติบาตเป็นต้น) ของบุคคลนั้น พังเกิด เพราะมิจฉาทิฏฐิ
เป็นปัจจัย อกุศลธรรมเหล่านั้นของบุคคลนั้น คร่ำคร่าแล้ว (ไม่เกิดแล้ว) ๓
อนึ่ง กุศลธรรมมิใช่น้อยของบุคคลนั้น ย่อมเกิดเพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย
และกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวนา ๓

มิจฉาสังกัปปะของบุรุษบุคคลผู้เป็นสัมมาสังกัปปะ คร่ำคร่าแล้ว ก็อกุศลธรรม
อันลามกมิใช่น้อยเหล่าใดของบุคคลนั้น พังเกิดขึ้นเพราะมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย
ก็อกุศลธรรมเหล่านั้นของบุคคลนั้น คร่ำคร่าแล้ว อนึ่ง กุศลธรรมมิใช่น้อย
ของบุคคลนั้น ย่อมเกิดเพราะสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย และกุศลธรรมเหล่านั้น
ย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวนา ๓

โดยนัยที่กล่าวนี้ มิจฉาวิมุตติญาณทัสสนะของบุรุษบุคคล ผู้เป็นสัมมาวาจา
สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาวิมุตติ
สัมมาวิมุตติญาณทัสสนะ ถึงความคร่ำคร่าแล้ว ก็อกุศลธรรม
อันลามกมิใช่น้อยเหล่าใด ของบุคคลนั้น พังเกิดขึ้น เพราะมิจฉาวิมุตติญาณทัสสนะ
เป็นปัจจัย อกุศลธรรมเหล่านั้น คร่ำคร่าแล้ว

อนึ่ง กุศลธรรมมีไข่น้อยของบุคคลนั้นย่อมเกิดขึ้น เพราะสัมมาวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นปัจจัย และกุศลธรรมเหล่านั้นย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวณา ฯ

อีกอย่างหนึ่ง ปาณาติบาตของบุคคลใดผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เป็นอันบุคคลนั้นละแล้ว (ละด้วยตักขปทานะเป็นต้น) ฯ อทินนาทาน ของบุคคลผู้เว้นขาดจากอทินนาทานก็เป็นอันบุคคลนั้นละแล้ว ฯ โดยนัยนี้ อพรหมจรรย์ของบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ มุสาวาทของบุคคลผู้มีปกติกล่าวสัจจะ ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ ปิสุณาวาจาของบุคคลผู้ไม่กล่าวคำส่อเสียด ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ ผรุสวาจาของบุคคลผู้กล่าวคำไพเราะ ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ สัมผัสปลาปะของบุคคลผู้มีปกติกล่าวตามกาล ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ อภิขมาของบุคคลผู้ไม่มีอภิขมา ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ พยาบาทของบุคคลผู้อันไม่มีพยาบาท ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ มิจฉาทิฎฐิของบุคคลผู้สัมมาทิฎฐิ ก็ย่อมเป็นอันละได้แล้ว ฯ

ก็แต่ว่า มิจฉาทิฎฐิบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ตีเตียนอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 วาทะเป็นไปตามวาทะอันบุคคลพึงตีเตียน อันเป็นไปกับเหตุที่กระทำ อันบุคคลพึงเห็นเอง ย่อมมาถึงบุคคลนั้น ฯ¹ อนึ่ง บุคคลผู้มีมิจฉาทิฎฐินั้นเจริญอยู่ ย่อมตีเตียนซึ่งพระธรรม คือสัมมาทิฎฐิ ฯ ก็ชนเหล่าใดเป็นมิจฉาทิฎฐิ ด้วยการตีเตียนนั้น สิ่งที่ควรบูชา สิ่งที่ควรสรรเสริญ ย่อมไม่มีแก่บุคคลเหล่านั้น ผู้เจริญอยู่ ฯ

---

¹ เนตติปรกณฺ ฌบฺบภูมิพลโลกิยกุ อธิบายว่า หมายถึง ลัทธิ และลัทธิต่อ ๆ มาของผู้ตีเตียนอริยมรรคมีองค์ 8 ที่เห็นได้เอง ประกอบด้วยเหตุ นำตำหนิ ย่อมตามมา (ผู้เรียบเรียง)

ด้วยคำตามที่กล่าวนี้ มิจฉาทิฏฐิบุคคลเหล่านั้นเจริญอยู่ ย่อมติเตียนธรรม คือ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาวิมุตติ สัมมาวิมุตติญาณทัสสนะ ฯ ก็ชนเหล่าใด เป็นมิจฉาวิมุตติญาณทัสสนะ ด้วยการติเตียนนั้น การบูชา การสรรเสริญ ย่อมไม่มีแก่บุคคลเหล่านั้นผู้เจริญอยู่ ฯ

ก็แล ชนผู้ตกอยู่ในอำนาจกาลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวอย่างนี้ว่า “กามทั้งหลาย อันบุคคลพึงกิน กามทั้งหลายอันบุคคลพึงบริโภครุค กามทั้งหลายอันบุคคล พึงส่องเสพ กามทั้งหลายอันบุคคลพึงเสพเป็นนิตย กามทั้งหลายอันบุคคล พึงให้เจริญ กามทั้งหลายอันบุคคลพึงกระทำให้มาก”¹ ดังนี้

เจตนาเป็นเครื่องจเว้นจากกามทั้งหลาย เป็นอธรรมของชนเหล่านั้น ฯ ก็หรือว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวอย่างนี้ว่า “การประกอบความเพียร เพื่อทำตนให้ลำบาก (อัตตกิลมถานุโยค) ว่าเป็นธรรมนำออกจากทุกข์ (นียยานิกรรม)” ดังนี้ นียยานิกรรมของชนเหล่านั้น เป็นอธรรม ฯ ก็หรือว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวอย่างนี้ว่า “ทุกข์ คือความเร่าร้อน เป็นธรรม” ดังนี้ ธรรมคือสุข จึงเป็นอธรรมของชนเหล่านั้น ฯ

หมุนกลับวิปลาส 4

อีกนัยหนึ่ง เมื่อภิกษุตามพิจารณาในอสุภะ คือความไม่งามในสังขารทั้งปวงอยู่ สุขสัญญา (ความสำคัญว่างาม) เป็นอันเหี่ยวอมละได้ ฯ เมื่อตามเห็นทุกข์อยู่ สุขสัญญา (สำคัญว่าเป็นสุข) เป็นอันเหี่ยวอมละได้ ฯ เมื่อตามเห็นความไม่เที่ยงอยู่

---

¹ กาม 6 บทนั้น กาม 4 บทแรก มุ่งถึงวัตถุกาม กาม 2 บทหลัง มุ่งถึงกิเลสกาม ฯ

นิจสัจญา (ความสำคัญว่าเที่ยง) เป็นอันเธอยอมละได้ ๆ เมื่อตามเห็น
ความไม่มีตัวตน อตตสัจญา (ความสำคัญว่าตัวตน) เป็นอันเธอยอมละได้ ๆ

ก็หรือว่า ภิกษุ นั้น ย่อมชอบใจธรรมใด ๆ หรือเข้าใกล้ธรรมใด ๆ ด้วยทิวฏฐิ
ธรรมใดเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมที่ชอบใจ หรือธรรมที่เข้าใกล้ นั้น ๆ
ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์นั้น อันเธอกำหนดรู้แล้วโดยความเป็นข้าศึกกัน ๆ

ปรีวัตตนหาระ พึงกระทำด้วยสามารถแห่งธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กัน
ตามสมควรแก่ธรรม ที่ตนปรารถนาให้เป็นไป ฉะนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้
ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าววว่า “ยอมหมุนกลับธรรมที่เป็นข้าศึก
ในกุศลและอกุศลว่า ธรรมนี้ควรเจริญ ธรรมนี้ควรละ” ดังนี้ จปรีวัตตนหาระ

10. เววจนหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ เววจนะ เป็นไฉน

นิทเทศว่า “ถ้อยคำ มีอย่างต่าง ๆ มากในพระสูตร โดยปริยายแห่งธรรม
มีความหมายอย่างเดียวกัน” เป็นต้น เป็นเววจนหาระ ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่ง โดยเววจนะ (คำไวพจน์)
ซึ่งแทนกันและกันได้ เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า “อาสา (ความหวัง) ปิหา
(ความปรารถนา) อภินันทนา (ความยินดียิ่ง) สรา คือ ตัณหา
ที่ชานไปตั้งอยู่ในอเนกธาตุ ตัณหาที่มีความไม่รู้เป็นมูล ธรรมชาติที่เกิดก่อน
และธรรมชาติที่กระซิบทั่ว ตัณหาทั้งหมดพร้อมทั้งมูลรากอันเรากระทำให้สิ้นแล้ว”
ดังนี้ ๆ

ความหวังซึ่งประโยชน์อันมี (ในอนาคต) อันใด ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปรารถนา ว่า ประโยชน์จักมาถึงแน่แท้ ตัณหานี้ท่านเรียกชื่อว่า อาสาฯ ความปรารถนา ซึ่งประโยชน์อันกำลังเป็นไป หรือเห็นสิ่งที่ดีกว่าแล้วปรารถนาว่า ขอเราพึงเป็นเช่นนี้อันใด ตัณหานี้ท่านเรียกชื่อว่า ปิหา ฯ การรักษาประโยชน์ที่ สำเร็จ ชื่อว่า อภินันทนา คือ ย่อมยินดียิ่ง (สนุกสนาน) กับญาติที่รัก หรือย่อมยินดียิ่งซึ่งธรรม (มีรูปที่เป็นอติคุณธรรมเป็นต้น) หรือย่อมยินดี ซึ่งสัตว์และสังขาร โดยความไม่ปฏิบัติด้วยอำนาจวิปลาส ฯ

คำว่า “อเนกธาตุ” ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตรธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณ ธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ฯ¹ (โดยย่อ 18 ธาตุ) ฯ คำว่า “สรา” (แปลว่า ช่านไป) ได้แก่ บางคนมีตัณหาน้อมไปในรูป (ติดในรูป) บางคนมีตัณหาน้อมไปในเสียง บางคนมีตัณหาน้อมไปในกลิ่น บางคนมีตัณหาน้อมไปในรส บางคนมีตัณหา น้อมไปในโผฏฐัพพะ บางคนมีตัณหาน้อมไปในธรรม ฯ

ในธาตุ 6 มีรูปธาตุเป็นต้นนั้น โทมนัส 6 อันอาศัยเรือน² โสมนัส 6 อาศัยเรือน และโทมนัส 6 อาศัยเนกขัมมะ โสมนัส 6 อาศัยเนกขัมมะ รวม 24 บทเหล่านี้ เป็นฝ่ายแห่งตัณหา เป็นคำไวพจน์ของตัณหา ฯ อุเบกขา 6 ที่อาศัยเรือนนี้ เป็นฝ่ายแห่งทิฏฐิ ฯ

---

¹ พิศดารในอภิธรรม เล่ม 35 ข้อ 114 ฯ

² ตัณหาอาศัยเรือน คือ กามคุณ อาศัยเนกขัมมะ คือ ออกจากกาม ฯ

ตัณหาเหล่านั้น มีประการตามที่กล่าวในอาสาเป็นต้นนั่นแหละ ชื่อว่า รัมมณันที (ความเพลิดเพลินในธรรม) รัมมเปมัง (ความรักในธรรม) และความยึดมั่นในธรรม เป็นไปโดยอาการแห่งความปรารถนาของตัณหา คำนี้จึงเป็นเววจนะของตัณหา ฯ

เววจนะแห่งจิตเป็นต้น

คำว่า “จิตต์ มโน วิญญาณ” นี้ เป็นเววจนะแห่งจิต ฯ คำว่า “มณินทริย มโนธาตุ มนายตณ วิชานน” นี้เป็นเววจนะแห่งมณะ (ใจ) ฯ ปัญญินทริย ปัญญาพละ อธิปัญญาสิกขา ปัญญา ปัญญาขันธ์ รัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ญาณ สัมมาทิฏฐิ ตีระณะ วิปัสสนา ญาณในธรรม ญาณในอรรถะ อนุโลมญาณ ญาณในความสิ้นไป ญาณในความไม่เกิดขึ้น อนัญญาตัญญูสสามิตินทริย อัญญินทริย อัญญาตาวินทริย จักขุ วิชชา พุทธิ ภูริ เมธา อาโลกะ ก็หรือว่า ธรรมชาตಿಯังใด แม้อื่นที่มีชาตಿಯังนี้ (คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย และความเลือกสรร เป็นต้น) นี้เป็นเววจนะแห่งปัญญา ฯ

อินทริย 5 คือ ขยญาณัง อนุปปาเทญาณัง และอนัญญาตัญญูสสามิตินทริย เป็นต้น เป็นโลกุตตระ อินทริย 5 นี้ เป็นเววจนะแห่งโลกุตตรปัญญา ปัญญาทั้งปวง นอกจากเววจนะ 5 นี้ เป็นมิสสกะ คือปะปนกันทั้งโลกียะทั้งโลกุตตระ ฯ

ก็อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัทธา เพราะอรรถะว่า ความเป็นใหญ่ ในลักษณะแห่งความ น้อมใจเชื่อ ชื่อว่า วิริยะ เพราะอรรถะว่า ความริเริ่ม ชื่อว่า สติ เพราะอรรถะว่า การไม่เลอะเลือน ชื่อว่า สมาธิ เพราะอรรถะว่า ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถะว่า ความรู้ทั่ว ฯ

เววจนะแห่งพุทธานุสติ

เววจนะนี้ เหมือนอย่างทีกล่าวในพุทธานุสติว่า

“แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม” ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสมบูรณ์แห่งพละ เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งเวสาร์ชฌญาณ เป็นผู้มีปฏิสัมภิทาอันบรรลุแล้ว เป็นผู้ละแล้วซึ่งโยคะ 4 เป็นผู้ก้าวล่วงการถึงอคติ เป็นผู้มีลูกศรอันถอนขึ้นแล้ว เป็นผู้ไม่มีผลเกิดขึ้น เป็นผู้ย่อเข้าศึกได้แล้ว เป็นผู้ยังปริยฎฐานให้ดับสนิท เป็นผู้พ้นจากเครื่องจองจำ มีเครื่องผูกอันแก้ออกแล้ว เป็นผู้ก้าวล่วงแล้วซึ่งอธยาสัย เป็นผู้ทำลายความมืด เป็นผู้มีจักขุ เป็นผู้ก้าวล่วงโลกธรรม เป็นผู้ปราศจากความยินดีความยินร้าย เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในธรรมที่น่าปรารถนา และไม่น่าปรารถนา เป็นผู้ครอบงำเครื่องจองจำ เป็นผู้มีสงครามอันหยุดแล้ว เป็นผู้รุ่งเรืองยิ่ง เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งคบเพลิง เป็นผู้กระทำซึ่งแสงสว่าง เป็นผู้กระทำความรุ่งโรจน์ เป็นผู้ขจัดความมืด เป็นผู้ละการเบียดเบียนของกิเลส เป็นผู้มีวรรณะหาประมาณมิได้ เป็นผู้มีวรรณะไม่พึงประมาณ เป็นผู้มีวรรณะอันไม่พึงนับ เป็นผู้กระทำความรุ่งเรือง เป็นผู้กระทำพระรัศมี เป็นผู้กระทำพระธรรมให้มีรัศมีรุ่งโรจน์ ดังนี้ คำว่า “พระพุทธานุสติ และ พระผู้มีพระภาคเจ้า” นี้เป็น เววจนะของพุทธานุสติ ฯ

เวาจนะแห่งธัมมานุสติ

อนึ่ง ในธัมมานุสติ บัณฑิตกล่าวเวาจนะไว้ว่า “พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว อันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนทั้งหลายจะพึงรู้เฉพาะตน” ดังนี้ พระธรรมนี้ใด เป็นเครื่องขจัดความเมา (มทนิมฺมทโน) เป็นเครื่องนำออกซึ่งความกระหาย (ปิปาสวินโย) เป็นเครื่องถอนขึ้นซึ่งอาลัย เป็นเครื่องตัดซึ่งวิภวัญ्ञะ เป็นธรรมว่างจากสังขตะ เป็นของได้ยากอย่างยิ่ง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นเครื่องสำรอกราคะ เป็นความดับทุกข์ เป็นพระนิพพาน

นิพพาน ชื่อว่า อสังขตะ ชื่อว่า อนันตะ (ไม่มีที่สุด) ชื่อว่า อนาสวะ ชื่อว่า ปรมัตถสังขจะ ชื่อว่า ปาระ (ฝั่ง) ชื่อว่า นิปุณะ (ละเอียด) ชื่อว่า สุทุกุทสะ (เห็นได้ยาก) ชื่อว่า อชชชระ (ไม่คร่ำคร่า) ชื่อว่า ฐวะ (มั่นคง) ชื่อว่า อปโลกินะ (ไม่บุบสลาย) ชื่อว่า อนิทัสสนะ (ไม่เห็นด้วยจักขุ) ชื่อว่า นิปปปัญจะ (ไม่มีธรรมเนีนชา) ชื่อว่า สันตะ (สงบจากสังขาร) ชื่อว่า อมตะ ชื่อว่า ปณิตะ (สูงสุด) ชื่อว่า สิวะ (มีความเย็น) ชื่อว่า เขมะ (ปราศจากอันตราย) ชื่อว่า ตัณหักขยะ (สิ้นตัณหา) ชื่อว่า อัจจริยะ (อัศจรรย์) ชื่อว่า อัพภูตะ (ไม่เกิดแล้วมีอยู่) ชื่อว่า อนิติกะ (ปราศจากทุกข์) ชื่อว่า อนิติกธรรม (ธรรมปราศจากทุกข์) พระนิพพานนี้ อันพระสุคตทรงแสดงแล้ว”¹ ฯ

พระนิพพานไม่เกิด ไม่มีปัจจัยให้เกิด ไม่มีอันตราย ไม่มีปัจจัยกระทำอันตราย ไม่มีความโศก ปราศจากความโศกแล้ว ไม่มีอุปสรรค ไม่มีธรรมเป็นอุปสรรค พระนิพพานนี้ อันพระสุคตทรงแสดงแล้ว ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า

---

¹ อรรถกถา อสังขตสูตร ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ฯ

ตรัสว่า “นิพพานเป็นธรรมลึกซึ้ง เป็นธรรมเห็นได้ยาก เป็นธรรมสูงสุด เป็นธรรมไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ไม่มีธรรมอื่นเสมอ ไม่มีธรรมอื่นเปรียบ เป็นธรรมเจริญที่สุด เป็นธรรมประเสริฐที่สุด” ดังนี้ ฯ

นิพพาน ชื่อว่า เลณะ (ที่พักอันปลอดภัย) ชื่อว่า ตาณะ (ที่ต้านทาน) ชื่อว่า อรณะ (กำจัดภัย) ชื่อว่า อนังคณะ (ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน) ชื่อว่า อากาจะ (บริสุทธิ์สะอาด) ชื่อว่า วิมลละ (ปราศจากมลทิน) ชื่อว่า ทีปะ (เกาะไม่จมด้วยไอหะ 4) ชื่อว่า สุขอันสงบจากสังสาร ชื่อว่า อัปปมาณะ (ไม่มีประมาณ) ชื่อว่า ปติฏฐะ (ที่พึ่ง) ชื่อว่า อภิญจนะ (ไม่มีกังวล) ชื่อว่า อัปปปัญจะ (ไม่มีธรรมเครื่องเน้นซ้ำ) อันพระสุคตแสดงไว้แล้ว ฯ คำนี้ เป็นเววจนะ ในอัมมานุสติ ฯ

เววจนะแห่งสังฆานุสติ

สังฆานุสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออายุธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ พระสงฆ์นี้ใด คือ คู่แห่งบุรุษ 4 เป็นบุรุษบุคคล 8 พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ควรแก่การบูชา เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะเป็นสาระ มีศีลเป็นตนของสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มองใสดูจความใสของเนยใสของสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ยกคุณที่มีสาระของสัตว์ทั้งหลาย เป็นเสาหลักที่มั่นคงของสัตว์ทั้งหลาย

เป็นดังดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมของสัตว์ทั้งหลาย เป็นที่สักการบูชาของทวยเทพ และมนุษย์ทั้งหลาย” คำนี้ ก็เป็นเววจนะในสังฆานุสติ ฯ

เววจนะแห่งสีลานุสติ

ก็คำที่กล่าวไว้ในสีลานุสติว่า “ศีลทั้งหลายไม่ขาด (อชฌทานิ ไม่เป็นท่อน) ไม่ทะลุ (อจฉิททานิ) ไม่ต่าง (อสพลานิ) ไม่พร้อย (อกมฺมาसानิ) เป็นอริยศีล เป็นศีล อันพระอริยะใคร่ เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว อันตณฺหาและทิวฺฐิ ไม่ถูกต้องแล้ว เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ก็ศีล ชื่อว่า อลังการ เพราะเป็นเครื่องประดับองค์เบื่องบนในึงดงาม¹ ศีล ชื่อว่า นิธานะ เพราะอรรถะว่าก้าวล่วงอันตรายโดยประการทั้งปวง ศีล ชื่อว่า ศิลปะ (ชญุศิลปะ) เพราะความที่ธนูศิลป์ เป็นเครื่องแทงได้ตลอดเวลา ศีล ชื่อว่า เวลา (ฝั่ง) เพราะอรรถะว่าไม่ก้าวล่วง ศีล ชื่อว่า ธัญญะ เพราะอรรถะว่าเป็นทรัพย์ ตัดความขัดสน ศีล ชื่อว่า อาทาสะ (แวน) เพราะอรรถะว่าเป็นเครื่องส่องดูธรรม ศีล ชื่อว่า ปราสาท เพราะอรรถะว่า เป็นเครื่องแลดูโลก ชื่อว่า ศีล ย่อมเป็นไปในภูมิทั้งปวง มีอมตนิพพานเป็นที่สุด” คำนี้เป็นเววจนะในสีลานุสติ ฯ

ก็ในจาคานุสติ ท่านกล่าวว่า “ในสมัยใด อริยสาวกอยู่ครองเรือน เป็นผู้มิจาคะ อันสละแล้ว มีฝ่ามืออันล้างแล้ว ยินดีในการสละ ควรแก่ผู้ขอ ยินดีในการจำแนกทาน” ดังนี้ คำนี้ก็เป็นเววจนะในจาคานุสติ ฯ เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะจึงกล่าวว่า “เววจนะทั้งหลายมีมาก” ดังนี้ ฯ จบเววจนหาระ

---

¹ ศีลเป็นเครื่องประดับองค์สูงสุด คือ ปัญญา (สัมมาทิฐิ) เป็นองค์สูงสุด ฯ

11. บัญญัติหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ บัญญัติ เป็นไฉน

นิทเทศว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่ง ด้วยบัญญัติ มีอย่างต่าง ๆ มีใช้น้อย” ดังนี้ เป็นบัญญัติหาระ ฯ

เทศนา โดยปกติกถาอันใด เทศนານี้ ชื่อว่า **นิกเขปบัญญัติ**

ถามว่า ก็เทศนาโดยปกติกถา เป็นบัญญัติอะไร

ตอบว่า บัญญัติสี่จะ 4 เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “อิทํ ทุกขํ”¹ ดังนี้

บัญญัตินี้ เป็นนิกเขปบัญญัติ แห่งชั้น 5 เป็นนิกเขปบัญญัติ แห่งธาตุ 6 ธาตุ 18 อายุตนะ 12 และแห่งอินทรีย์ 10 ฯ

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย² ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลिन ความอยากมี อยู่ในกวีการาหาราหารไซรั วิญญาณที่ตั้งอยู่งอกงามในที่นั้น ในที่ใดวิญญาณ ตั้งอยู่งอกงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลง แห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีการเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญ แห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใด

---

¹ คำว่า อิทํ ทุกขํ แปลว่า นี้ทุกขํ แสดงอินทรีย์ 10 คือ รูปอินทรีย์ 8 มนินทรีย์ 1 เวทนินทรีย์ 1 ฯ ส่วนอินทรีย์ 5 มีสัทอินทรีย์ เป็นต้น ท่านไม่ถือเอาในที่นี้เพราะหยั่งลงในมรรค ฯ

² ส. นิตานวคฺค เล่มที่ 16 ข้อ 256 เรื่องอาหาร 4 ฯ

มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติชราภพต่อไป ในที่ใด
มีชาติชราภพต่อไป ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราเรียกที่นั้นว่า **มีความโศก
ก่อนความยุ่งยาก มีความคับแค้น** ดังนี้ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี
ความเพลิดเพลิน ความอยาก มีอยู่ในผัสสาหารไซร้ ฯลฯ ถ้าความยินดี
ความเพลิดเพลิน ความอยาก มีอยู่ในมนโสนัญเจตนาหารไซร้
วิญญาณก็ตั้งอยู่อกงามในที่นั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่อกงาม ในที่นั้น
ย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้น
ย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย
ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป
ในที่นั้นย่อมมีชาติชราภพต่อไป ในที่ใดมีชาติชราภพต่อไป
เราเรียกที่นั้นว่า **มีความโศก ก่อนความยุ่งยาก มีความคับแค้น**” ดังนี้ ฯ

บัญญัตินี้ ชื่อว่า ปถวบัญญัติแห่งทุกข์และสมุทัย ฯ

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความอยาก
ไม่มีอยู่ในกวีการาหารไซร้ วิญญาณก็ไม่ตั้งอยู่ ไม่งอกงาม ในกวีการาหารนั้น
ในที่ใดวิญญาณไม่ตั้งอยู่ ไม่งอกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป
ในที่ใดไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย
ในที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติชราภพต่อไป
ในที่ใดไม่มีชาติชราภพต่อไป ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราเรียกที่นั้นว่า **ไม่มีความโศก
ไม่มีความยุ่งยาก ไม่มีความคับแค้น** ดังนี้ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี
ความเพลิดเพลิน ความอยากไม่มีในผัสสาหาร ฯลฯ ไม่มีในมนโสนัญเจตนาหาร ฯลฯ
ไม่มีในวิญญาณาหารไซร้ วิญญาณก็ไม่ตั้งอยู่ ไม่งอกงามในอาหารนั้น ในที่ใด
วิญญาณไม่ตั้งอยู่ ไม่งอกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใด

ไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใด
ไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีความเกิดในภพใหม่ต่อไป
ในที่ใดไม่มีความเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติ ชรา มรณะต่อไป
ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราเรียกที่นั้นว่า “ไม่มีความโศก ไม่มีความยุ่งยาก
ไม่มีความคับแค้น” ดังนี้ ฯ

บัญญัตินี้ ชื่อว่า ปริณญาบัญญัติแห่งทุกข ชื่อว่า ปหานบัญญัติแห่งสมุทัย
ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ชื่อว่า สัจฉิกิริยาบัญญัติแห่งนิโรธ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเจริญสมาธิเถิด
ภิกษุผู้ไม่ประมาท มีปัญญา มีสติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว
ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ก็ภิกษุย่อมรู้ตามความเป็นจริงอย่างไร
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “จักขุไม่เที่ยง” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า
“รูปทั้งหลายไม่เที่ยง” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “จักขุวิญญาณไม่เที่ยง”
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “จักขุสัมผัสไม่เที่ยง” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า
“สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย
ก็ไม่เที่ยง” ดังนี้ โสตะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ ย่อมรู้
ตามความเป็นจริงว่า “ใจไม่เที่ยง” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “ธรรมทั้งหลาย
ไม่เที่ยง” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “มโนวิญญาณไม่เที่ยง” ย่อมรู้
ตามความเป็นจริงว่า “มโนสัมผัสไม่เที่ยง” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า
“สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
ก็ไม่เที่ยง” ดังนี้ ฯ

บัญญัตินี้ ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ชื่อว่า ปริญาบัญญัติแห่งทุกข์ ชื่อว่า ปหานบัญญัติแห่งสมุทัย สัจฉิกิริยาบัญญัติแห่งนิโรธ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกร ราชะ เธอจงรู้ เธอจงทำลาย จงทำรูป ให้เป็นของเล่นสนุกสนานไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาด้วยปัญญา เพราะ ความสิ้นไปแห่งตัณหาเป็นการสิ้นไปแห่งทุกข์ เพราะการสิ้นไปแห่งทุกข์ เป็นนิพพาน ฯ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ เธอจงรู้ เธอจงทำลาย จงทำ วิญญาณ ให้เป็นของเล่นสนุกสนานไม่ได้ เธอจงปฏิบัติ เพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาด้วยปัญญา เพราะการสิ้นไปแห่งตัณหา เป็นการสิ้นไปแห่งทุกข์ เพราะการสิ้นไปแห่งทุกข์ เป็นนิพพาน ฯ”¹

บัญญัตินี้ ชื่อว่า นิโรธบัญญัติแห่งนิโรธ ชื่อว่า นิพพิทาบัญญัติแห่งความยินดี ชื่อว่า ปริญาบัญญัติแห่งทุกข์ ชื่อว่า ปหานบัญญัติแห่งสมุทัย ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ชื่อว่า สัจฉิกิริยาบัญญัติแห่งนิโรธ ฯ

ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “ทุกข์” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกขสมุทัย” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกขนิโรธ” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้

บัญญัตินี้ ชื่อว่า ปฏิเวธบัญญัติแห่งสัจจะทั้งหลาย ชื่อว่า นิกเขปบัญญัติ แห่งทสสนภูมิ ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ชื่อว่า สัจฉิกิริยาบัญญัติ แห่งโสดาปัตติผล ฯ

---

¹ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ราชสังยุต ปฐมวรรคที่ 1 สัตตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวะ” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวะสมุทัย” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวะนิโรธ” ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวะนิโรธคามินีปฏิปทา” ๖ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า อาสวะเหล่านั้นย่อมดับไปไม่มีส่วนเหลือ ๖

บัญญัติ นี้ ชื่อว่าอุปปาทบัญญัติแห่งขยญาณ (ญาณในความสิ้นไป) ชื่อว่าโอกาสบัญญัติแห่งญาณในความไม่เกิดขึ้น¹ ชื่อว่าภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ชื่อว่าปริญาบัญญัติแห่งทุกข์ ชื่อว่าปหานบัญญัติแห่งสมุทัย ชื่อว่าอารัมภบัญญัติแห่งวิริยอินทรีย์ ชื่อว่าอาภวนาบัญญัติ (นำกิเลสเพียงดั่งไขข้างออก²) แห่งไขแมลงวัน ชื่อว่านิกเขปบัญญัติแห่งภาวนาภูมิ ชื่อว่าอภินิชาตบัญญัติ (การทำลาย) แห่งอกุศลธรรมอันลามก ๖

บัญญัติเทศนาธรรมจักร

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ทุกข์” ๖ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ “นี่ทุกข์สมุทัย” ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ “นี่ทุกข์นิโรธ” ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยฟังมาก่อน ว่า “นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้³ ๖

---

¹ เนตติปรภณฺณํ ฉบบฺภูมิพโลภิกขุ ระบุนวํ หมายถึง อนุปปาทญาณ (ผู้เรียบเรียง)

² ไขข้าง คือ ไขแมลงวัน

³ วินัยปิฎก มหาวรรค ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ผู้เรียบเรียง)

บัญญัตินี้ ชื่อว่า เทสนาบัญญัติ แห่งสัจจะทั้งหลาย ชื่อว่า นิกเขปบัญญัติ แห่งสุตมยปัญญา ชื่อว่า สัจฉิกิริยาบัญญัติแห่งอัญญาตัญญูสามีนทรีย์ ชื่อว่า ปวัตตนาบัญญัติแห่งธรรมจักร ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ทุกข์นี้นั่นแล อันบุคคลควรกำหนดรู้” ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ “ทุกข์สมุทัยนี้นั่นแล อันบุคคลควรละ” ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ “ทุกข์นิโรธนี้นั่นแล อันบุคคลควรกระทำให้แจ้ง” ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทานนี้นั่นแล อันบุคคลควรเจริญ” ดังนี้ ฯ

บัญญัตินี้ ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ชื่อว่า นิกเขปบัญญัติแห่งจินตามยปัญญา ชื่อว่า สัจฉิกิริยาบัญญัติแห่งอัญญินทรีย์ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลาย
ที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ทุกข์นี้นั้นแล เราได้กำหนดรู้แล้ว”
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ ว่า “ทุกข์สมุทัยนี้นั้นแล เราละได้แล้ว”
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ ว่า “ทุกข์นิโรธนี้นั้นแล เรากระทำให้แจ้งแล้ว”
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลาย
ที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทานั้นนั้นแล เราก็จერิญแล้ว” ดังนี้ ฯ

บัญญัติ นี้ ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ชื่อว่า นิเคขปบัญญัติ
แห่งภาวนามยปัญญา ชื่อว่า สัจฉิกิริยาบัญญัติแห่งอัญญาตาวิสุทธิ
และชื่อว่าปวัตตนาบัญญัติแห่งพระธรรมจักรแล ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปล่งอุทานว่า “มุนี ได้สละแล้วซึ่งสังขารในภ
อันเป็นเหตุเกิดกรรม ที่ชั่งได้ (ตุล) และชั่งไม่ได้ (อตุล) มีความยินดีในภายใน
มีจิตมั่นคงปลงอายุสังขาร

(เพราะ) ได้ทำลายกิเลส
ให้ เกิด ต น แ ล้ ว
ดูจการทำลายเพราะ
ฉะนั้น” ฯ

คำว่า “ตุล” ได้แก่ สังขารธาตุ ๗ คำว่า “อตุล” ได้แก่ นิพพานธาตุ ๗¹
คำว่า “ตุลมตุลญจ สมภว” ได้แก่ อภิญญาบัญญัติแห่งธรรมทั้งปวง
และ นิกเขปบัญญัติแห่งอัมมปฏิสัมภทา ๗ คำว่า “มุณี ได้สละแล้วซึ่งสังขารในภพ”
ได้แก่ ปริจาคบัญญัติแห่งสมุทัย และปริญาบัญญัติแห่งทุกข ๗
คำว่า “มีความยินดีในภายใน มีจิตมั่นคง” ได้แก่ ภาวนาบัญญัติแห่งกายคตาสติ
และฐิติบัญญัติแห่งเอกัคคตาคจิต ๗ คำว่า “ได้ทำลายกิเลสให้เกิดตนแล้ว
ดูจการทำลายเกราะ” ได้แก่ อภินิพพิทาบัญญัติแห่งจิต (การเบื่อหน่ายอย่างยิ่ง)
เป็นอุปาทานบัญญัติของพระสัพพัญญูพุทธะ เป็นปทาลนาบัญญัติ (ทำลาย)
แห่งกระเปาะไข คือ อวิชชา๗ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า “ตุลมตุลญจ สมภว” แปลว่า เป็นเหตุเกิดกรรมที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะมารว่า “บุคคลใด ได้เห็นทุกข มีกามใดเป็นแดนมอบให้
บุคคลนั้น พึงน้อมไปในกามทั้งหลายได้อย่างไร เพราะกามทั้งหลาย
เป็นเครื่องข้องในโลก บุคคลมีสติ รู้อย่างนี้ พึงศึกษาเพื่อกำจัดกามเหล่านั้น”² ๗

คำว่า “โย ทุกข” แปลว่า บุคคลใด...ทุกข ได้แก่ เววจนบัญญัติ และปริญาบัญญัติ
แห่งทุกข ๗ คำว่า “โยโตนิทาน” แปลว่า กามใดเป็นการมอบให้ เป็นภวบัญญัติ
และปทานบัญญัติแห่งสมุทัย ๗ คำว่า “อททุกขิ” แปลว่า ได้เห็นแล้ว
เป็นเววจนบัญญัติ และปฏิเวธบัญญัติแห่งญาณจักขุ ๗

---

¹ อรรถกถา อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต สันชานวรรคที่ 1 ภูมิจาลสูตร อธิบายว่า คำว่า ตูละ และ อตูละ
ครอบคลุมได้หลายนัย อาทิ ตูละ คือกรรมฝ่ายกามาวจร และ อตูละ คือกรรมฝ่ายมหัคคตะ หรืออิกนัยหนึ่ง
กามาวจรกรรม รูปาวจรกรรม ชื่อว่าตูละ อรูปาวจรกรรม ชื่อว่าชื่อตูละ หรืออิกนัยหนึ่ง วิกานน้อยชื่อตูละ
วิกานมากชื่อตูละ หรืออิกนัยหนึ่ง อตูลญจ สมภว ได้แก่ พระนิพพานและภพ (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม 15 ข้อ 477 เรื่องมารเขิญเสวยราชสมบัติ ๗

คำว่า “บุคคลนั้น ฟังน้อมไปในกามทั้งหลายได้อย่างไร” เป็นเวทจนบัญญัติ และอภินิเวศบัญญัติแห่งกามตัณหา ฯ คำว่า “เพราะรู้กามทั้งหลาย เป็นเครื่องข้องในโลก” เป็นทัสสนบัญญัติโดยเป็นข้าศึกแห่งกามทั้งหลาย ฯ จริงอยู่ กามทั้งหลายเปรียบเทียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เปรียบเหมือนเหว และอสรพิษ ฯ

คำว่า “เตสํ สติมา” แปลว่า มีสติ....แห่งกามเหล่านั้น เป็นอุปจยบัญญัติ (บัญญัติไม่สั่งสมไว้) แห่งสาระ เป็นนิกเขปบัญญัติแห่งกายคตาสติ และเป็นภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ฯ

คำว่า “วินยาย สิกเข” แปลว่า ฟังศึกษาเพื่อการกำจัด เป็นปฏิเวธบัญญัติ แห่งการกำจัดราคะ การกำจัดโทสะ การกำจัดโมหะ ฯ

คำว่า “ชนตุ” (บุคคล) เป็นเวทจนบัญญัติแห่งพระโยคี จริงอยู่ ในกาลใด พระโยคีได้รู้ว่า “กามทั้งหลายเป็นเครื่องข้อง” ดังนี้ ในกาลนั้น พระโยคินั้น ย่อมยังกุศลธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้น เพื่อไม่ให้กามทั้งหลายเกิดขึ้น พระโยคินั้น ย่อมพยายามเพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น บัญญัตินี้เป็นวាយามบัญญัติ เพื่อการบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เป็นนิกเขปบัญญัติของบุคคลผู้ไม่ยินดีโลกียธรรม ในคำว่า กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเป็นต้นนั้น พระโยคินั้นย่อมพยายามเพื่อดำรงอยู่ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ บัญญัตินี้เป็นอุปมาทบัญญัติแห่งภาวนา เป็นนิกเขปบัญญัติแห่งวิริยอินทรีย์ เป็นอารักขบัญญัติแห่งกุศลธรรม เป็นฐิติบัญญัติ แห่งอภิจิตตสิกขา เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “บุคคลใด ได้เห็นทุกข์แล้ว มีกามใดเป็นแดนมอบให้” เป็นต้น ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “สัตว์โลกมีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน ย่อมเห็นเหมือนมีรูปที่ยั่งยืน คนพาลมีอุปธิเป็นเครื่องผูกไว้ ถูกความมืดหุ้มห่อแล้ว ย่อมปรากฏราวระว่าเที่ยงยั่งยืน กิเลสเป็นเครื่องกังวลย่อมไม่มี แก่บัณฑิตผู้เห็นอยู่”¹ ฯ

คำว่า “สัตว์โลกมีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน” เป็นเทศนาบัญญัติแห่งวิปัสสนา ฯ

คำว่า “ย่อมเห็นเหมือนมีรูปที่ยั่งยืน” เป็นวิปริตบัญญัติของโลก ฯ

คำว่า “คนพาลมีอุปธิเป็นเครื่องผูกไว้” เป็นปกวบัญญัติแห่งการท่องเที่ยว ของตัณหาอันลามก เป็นกิจจบัญญัติของปริยฎฐาน เป็นพลวบัญญัติ ของกิเลสทั้งหลาย เป็นวิรุหนบัญญัติ (บัญญัติที่งอกงาม) แห่งสังขารทั้งหลาย ฯ

คำว่า “ถูกความมืดหุ้มห่อแล้ว” เป็นเทศนาบัญญัติ และเป็นเววจนบัญญัติ แห่งความโง่เขลา คือ อวิชชา ฯ

คำว่า “ย่อมปรากฏราวระว่าเที่ยงยั่งยืน” เป็นทัสสนบัญญัติแห่งทิพยจักขุ เป็นนิกเขปบัญญัติแห่งปัญญาจักขุ ฯ

คำว่า “กิเลสเครื่องกังวล ย่อมไม่มีแก่บัณฑิตผู้เห็นอยู่” เป็นปฏิเวธบัญญัติ ของสัตว์ทั้งหลาย ก็กิเลสเครื่องกังวล คืออะไร กิเลสเครื่องกังวล คือ ราคะ กิเลสเครื่องกังวล คือ โทสะ กิเลสเครื่องกังวล คือ โมหะ

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม 25 ข้อ 157 เรื่องหญิง 500 ถูกเผาทั้งเป็น

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “สัตว์โลกมีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน”
เป็นต้น ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว
ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว อันปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติ อันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัย
กระทำไม่ได้แล้ว อันปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออก (นิสสรณะ)
ซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว ที่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว อันปรุงแต่งแล้ว
จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว
อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว อันปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ เพราะฉะนั้น การสลัดออก
ซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว ที่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว อันปรุงแต่งแล้ว
จึงปรากฏ”¹ ดังนี้ ฯ

ข้อว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดขึ้นแล้ว ไม่เป็นแล้ว
อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว อันปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้” ดังนี้
บัญญัตินี้เป็นเทศนาบัญญัติ และเป็นเววจนบัญญัติแห่งนิพพาน ฯ

ข้อว่า “การสลัดออก ซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว ที่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว
อันปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้” ดังนี้ เป็นเววจนบัญญัติแห่งสังขตะ
และเป็นอุปนยณบัญญัติ (บัญญัติที่น้อมเข้าไปใกล้) แห่งสังขตะ ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม 25 ข้อ 160 แสดงเววจนนิพพาน คือ อชาติ อภูต อกต อสงขต ฯ

ชื่อว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประดับแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่” ดังนี้ เป็นเวทจนบัญญัติแห่งนิพพาน และเป็นโชตนาบัญญัติ (บัญญัติการอธิบาย) แห่งนิพพาน ฯ

ชื่อว่า “เพราะฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว ที่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ประดับแต่งแล้ว จึงปรากฏ” ดังนี้ บัญญัตินี้ เป็นเวทจนบัญญัติแห่งนิพพาน เป็นนियยานิกบัญญัติแห่งมรรค เป็นนิสสรณบัญญัติจากสังสาระ ฯ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “โน เจต ภิกขเว อภวิสส” ดังนี้ ฯ

ด้วยเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่งด้วยบัญญัติทั้งหลาย มีอย่างต่าง ๆ” ดังนี้ ฯ จบบัญญัติหาระ

12. โอตรณหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ โอตรณะ เป็นไฉน

นิเทศที่กล่าวว่า “ปฏิจจสมุปบาทใด” เป็นต้น เป็นโอตรณหาระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “บุคคลพ้นวิเศษแล้วในสิ่งทั้งปวง ในเบื้องบน ในเบื้องต่ำ ไม่ตามเห็นว่าเป็นเรา บุคคลพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ เข้ามาได้ซึ่งโอชะ ที่ตนยังไม่เคยข้าม เพื่อความไม่เกิดอีก”¹ ดังนี้ ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม 25 ข้อ 147

คำว่า “อุทธรณ์” ในเบื้องต้น ได้แก่ รูปธาตุและอรูปรธาตุ ๆ คำว่า “โอโธ” ในเบื้องต้นได้แก่ กามธาตุ ๆ คำว่า “สพฺพธิ วิปปมุตฺโต” (พ้นวิเศษแล้วในสิ่งทั้งปวง) ความว่า การพ้นนี้ เป็นการพ้นด้วยอเสกขะ¹ ในโลกธาตุ 3 (กามธาตุ รูปธาตุ อรูปรธาตุ) ๆ อเสกขะทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแหละ เป็นอินทรีย์ 5 มีสัทธินทรีย์ เป็นต้น เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อโอตฺตรณา (คือ การหยั่งลง) ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย ๆ

อินทรีย์ 5 ที่เป็นอเสกขะเหล่านั้นนั้นแหละเป็นวิชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชา อวิชาจึงดับ เพราะความดับแห่งอวิชา สังขารจึงดับ เพราะความดับแห่งสังขาร วิญญานจึงดับ เพราะความดับแห่งวิญญาน นามรูปจึงดับ เพราะความดับแห่งนามรูป สฬายตนะจึงดับ เพราะความดับแห่งสฬายตนะ ผัสสะจึงดับ เพราะความดับแห่งผัสสะ เวทนาจึงดับ เพราะความดับแห่งเวทนา ตัณหาจึงดับ เพราะความดับแห่งตัณหา อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ โอตฺตรณานี้ ชื่อโอตฺตรณา (คือ การหยั่งลง) ด้วยปฏิจฺจสมุปบาททั้งหลาย ๆ

อินทรีย์ 5 ที่เป็นอเสกขะเหล่านั้นนั้นแหละ บัณฑิตสงเคราะห์ไว้ด้วยชั้น 3 คือ ด้วยศีลชั้น ด้วยสมาธิชั้น ด้วยปัญญาชั้น โอตฺตรณานี้ ชื่อโอตฺตรณา (คือ การหยั่งลง) ด้วยชั้น 3 ๆ

---

¹ พระบาลี ในเนตติปริภมม์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ แสดงไว้ว่าหมายถึง อเสกขาวิมุตติ (ผู้เรียบเรียง)

อินทรี 5 ที่เป็นอเสกขะเหล่านั้นนั้นแหละ นับเนื่องในสังขาร (คือ หยั่งลงในสังขารชั้น) สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ไม่มีอาสวะ และไม่เป็นองค์แห่งภพ (ส่วนแห่งการเกิด) สังขารเหล่านั้น บัณฑิตสงเคราะห์ไว้ด้วยธรรมาตุ โอตระณานี้ ชื่อโอตระณา (คือการหยั่งลง) ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ

ธรรมาตุ นั้น นับเนื่องในธัมมาตนะ อายตนะใด ไม่มีอาสวะ และไม่มีองค์แห่งการเกิด เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่า โอตระณา ด้วยอายตนะทั้งหลาย ฯ

คำว่า “อโย อหสมิติ อนานุปสสิ” (บุคคลไม่ตามเห็นว่า นี่เป็นเรา) ความว่า บุคคลผู้มีสักกายทิฏฐิอันถอนขึ้นแล้วนี้ได้ การถอนขึ้นซึ่งสักกายทิฏฐินั้น เป็นเสกขวิมุตติ เสกขะทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแหละ เป็นอินทรี 5 ฯ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อโอตระณาด้วยอินทรีทั้งหลาย ฯ

อินทรี 5 ที่เป็นเสกขะเหล่านั้นนั้นแหละเป็นวิชา เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิชา อวิชาจึงดับ เพราะความดับแห่งอวิชา สังขารจึงดับ ปฏิจจสมุปบาททั้งปวง เป็นไปด้วยอาการอย่างนี้ ฯ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อโอตระณา ด้วยปฏิจจสมุปบาททั้งหลาย

วิชานั้นนั้นแหละ เป็นปัญญาชั้น ฯ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อโอตระณา ด้วยชั้นทั้งหลาย ฯ วิชานั้นนั้นแหละ นับเนื่องในสังขาร สังขารเหล่านี้ ไม่มีอาสวะ และไม่เป็นองค์แห่งการเกิดขึ้น สังขารเหล่านั้น ท่านสงเคราะห์ไว้ในธรรมาตุ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อโอตระณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ ธัมมาตุ นั้น นับเนื่องในธัมมาตนะ อายตนะใด ไม่มีอาสวะ และไม่เป็นองค์แห่งการเกิดขึ้น เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อโอตระณา ด้วยอายตนะทั้งหลาย ฯ บุคคลพ้นวิเศษแล้ว

ด้วยเสกขวิมุตติ และอเสกขวิมุตติ ข้ามได้แล้วซึ่งโอฆะ ที่ตนยังไม่เคยข้าม เพื่อความไม่เกิดอีก ๆ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “อุทฺธ อโธ” ดังนี้ ๆ

“การเคลื่อนไป ย่อมมีแก่บุคคลผู้อันตถาและทิวฐิอาศัย การเคลื่อนไป ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้อันตถาและทิวฐิไม่อาศัย เมื่อการเคลื่อนไปไม่มี ปัสสัทธิย่อมมี เมื่อปัสสัทธิมีอยู่ ความยินดีย่อมไม่มี เมื่อความยินดีไม่มีอยู่ การมาและการไปย่อมไม่มี เมื่อการมาและการไปไม่มี จุติ และการเกิดก็ย่อมไม่มี เมื่อจุติ และการเกิดไม่มี โลกนี้ก็ไม่มี โลกหน้าก็ไม่มี ระหว่างโลกทั้ง 2 ก็ไม่มี ปฏิจจสมุปบาทนี้นั้นแลเป็นที่สุดแห่งทุกข์”¹ ดังนี้ ๆ

คำว่า “นิสสิตสส จลิต”² อธิบายว่า ชื่อว่า**นิสสัย** (ความประพฤตินอนเนื่อง อยู่ในสันดาน) มี 2 อย่าง คือ **ตถหานิสสัย** และ **ทิวฐินิสสัย** ในธรรมทั้ง 2 นั้น เจตนาของบุคคลผู้กำหนดแล้วอันใด เจตนาธรรมนี้ ชื่อว่า ตถหานิสสัย ๆ เจตนาของบุคคลผู้หลงอันใด เจตนาธรรมนี้ ชื่อว่า ทิวฐินิสสัย ๆ ก็เจตนาเป็นสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ปฏิจจสมุปบาททั้งปวง เป็นไปด้วยอาการอย่างนี้ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตรณา ด้วยปฏิจจสมุปบาททั้งหลาย ๆ

ในตถหานิสสัยและทิวฐินิสสัยนั้น เวทนาของบุคคลผู้กำหนดอันใด เวทนานี้ เป็นสุขเวทนา (คือ นอนเนื่องในสุขเวทนา) เวทนาของบุคคลผู้หลงอันใด เวทนานี้ เป็นอทุกขมสุขเวทนา (คือ นอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุข) เวทนาทั้ง 2 นี้

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน จตตถนินพพานสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม 25 ข้อ 161 เรื่องนินพพาน ไม่มีการมา ไม่มีการไป (อาคต คต) ๆ

เป็นเวทนาชั้น เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยชั้นทั้งหลาย ๆ ในชั้นนั้น สุขเวทนาเป็นอินทรีย์ 2 คือ สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ ส่วนอทุกขมสุขเวทนาเป็นอุเบกขินทรีย์ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย ๆ อินทรีย์เหล่านั้นนั้นแหละ หยั่งลงในสังขาร สังขารเหล่าใด มีอาสวะเป็นองค์แห่งการเกิด สังขารเหล่านั้นสงเคราะห์ในธรรมธาตุ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ๆ ธรรมธาตุนั้น นับเนื่องในธัมมายตนะ आयตนะใดมีอาสวะเป็นองค์แห่งการเกิด เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยอายตนะทั้งหลาย

คำว่า “ การเคลื่อนไป ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่อาศัย ” ความว่า บุคคลอันค้นหาไม่อาศัย ด้วยอำนาจสมณะ หรือบุคคลผู้อันทวิภูฏิไม่อาศัย ด้วยอำนาจวิปัสสนา วิปัสสนาอันใด อันนี้เป็นวิชา เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิชา อวิชาจึงดับ เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ปฏิจจสมุปบาททั้งปวงเป็นไปอย่างนี้ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยปฏิจจสมุปบาททั้งหลาย ๆ

วิปัสสนานั้นนั้นแหละ เป็นปัญญาชั้น เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยชั้นทั้งหลาย ๆ วิปัสสนานั้นนั้นแหละ เป็น 2 อินทรีย์ คือ วิริยินทรีย์ และปัญญินทรีย์ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย ๆ วิปัสสนานั้นนั้นแหละ นับเนื่องในสังขาร สังขารเหล่าใด ไม่มีอาสวะ และไม่เป็นองค์แห่งการเกิด สังขารเหล่านั้น สงเคราะห์ในธรรมธาตุ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ๆ ธรรมธาตุนั้น หยั่งลงในธัมมายตนะ आयตนะใดไม่มีอาสวะ และไม่เป็นองค์แห่งการเกิด เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตตรณา ด้วยอายตนะทั้งหลาย ๆ

คำว่า “ปัสสทุธิยา สติ” ได้แก่ ปัสสทุธิ 2 อย่าง คือ ความสงบอันเป็นไปทางกาย และความสงบอันเป็นไปทางใจ กายิกสุขุอันใด นี้ชื่อว่า กายปัสสทุธิ เจตสิกสุขุอันใด นี้ชื่อว่า เจตสิกปัสสทุธิ ๓ บุคคลผู้มีกายอันสงบแล้ว ย่อมเสวยสุขุจิตของผู้มี สุขุยอมตั้งมั่น ผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วย่อมรู้ตามความเป็นจริง บุคคลเมื่อรู้ตามความเป็นจริงยอมเปื้อน่าย เมื่อเปื้อน่ายยอมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นเพราะหมดความยินดี ญาณในจิตที่หลุดพ้นแล้วว่า เราหลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ว่าชาติสิ้นแล้ว การประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ควรกระทำ เราทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ดังนี้ ๓

บุคคลนั้น ย่อมไม่น้อมไปในรูปทั้งหลาย ย่อมไม่น้อมไปในเสียงทั้งหลาย ย่อมไม่น้อมไปในกลิ่นทั้งหลาย ย่อมไม่น้อมไปในรสทั้งหลาย ย่อมไม่น้อมไปในโณภูฏัพพะทั้งหลาย ย่อมไม่น้อมไปในธรรมทั้งหลาย เพราะความสิ้นราคะ เพราะความสิ้นโทสะ เพราะความสิ้นโมหะ

เมื่อจะบัญญัติ พึงประกาศสัตว์ผู้ไปแล้วอย่างนั้นว่า¹ กำลังยืนอยู่ กำลังเที่ยวไปด้วยรูปใด แต่เพราะความสิ้นไปแห่งรูปนั้น เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะสละ เพราะสละคีน เป็นสัตว์พ้นแล้วในการนับว่ารูป (เพราะ) สัตว์ผู้ไปแล้วอย่างนั้น ไม่ถึงแล้วซึ่งการนับว่า “มีอยู่” ดังนี้บ้าง ไม่เข้าถึงแล้วว่า “ไม่มีอยู่” ดังนี้บ้าง ไม่เข้าถึงแล้วว่า “มีอยู่ ไม่มีอยู่” ดังนี้บ้าง ไม่เข้าถึงแล้วว่า “มีอยู่ก็มีใจ ไม่มีอยู่ก็มีใจ” ดังนี้บ้าง โดยที่แท้ สัตว์นั้นสุขุม คือ ยากที่ใคร ๆ จะเข้าใจได้ เป็นสัตว์มีคุณไม่มีประมาณ อันบุคคลไม่พึงนับ

---

¹ บาลีว่า ตถาคโต มีความหมาย 2 อย่าง คือ พระพุทธเจ้า และสัตว์ (จากอภิธานปิฎกปัฏฐก หน้า 159 ข้อ 1099)

ยอมถึงซึ่งการนับว่า สัตว์นั้นสงบแล้วทีเดียว เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งโทสะ เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ ฯ

เมื่อจะบัญญัติ ฟังประกาศสัตว์ผู้ไปแล้วอย่างนั้นว่า กำลังยืนอยู่ กำลังเที่ยวไปด้วยเวทนาใด ฯลฯ ด้วยสัญญาใด ฯลฯ ด้วยสังขารทั้งหลายเหล่าใด ฯลฯ ด้วยวิญญาณใด แต่เพราะความสิ้นไปแห่งวิญญาณนั้น เพราะคล้ายกำหนด เพราะความดับ เพราะสละ เพราะสละคืน ซึ่งเป็นสัตว์ พ้นแล้ว ในการนับว่าวิญญาณ เพราะสัตว์ผู้ไปแล้วอย่างนั้น ไม่เข้าถึงแล้ว ซึ่งการนับว่า “มีอยู่” ดังนี้บ้าง ไม่เข้าถึงแล้วซึ่งการนับว่า “ไม่มีอยู่” ดังนี้บ้าง ไม่เข้าถึงแล้วซึ่งการนับว่า “มีอยู่ ไม่มีอยู่” ดังนี้บ้าง ไม่เข้าถึงแล้วซึ่งการนับว่า “มีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็มิใช่” ดังนี้บ้าง โดยที่แท้สัตว์นั้นสุขุมคือยากที่ใคร ๆ จะเข้าใจได้ เป็นสัตว์มีคุณไม่มีประมาณ อันบุคคลไม่พึงนับแต่ยอมถึงซึ่งการนับว่า สัตว์นั้นสงบแล้ว เพราะสิ้นราคะ เพราะสิ้นโทสะ เพราะสิ้นโมหะ ฯ

คำว่า “อาคต” ได้แก่ ผู้มาในโลกนี้

คำว่า “คต” ได้แก่ สัตว์ละภพนี้ไป ฯ อธิบายว่า แม้การมาและการไปก็ย่อมไม่มี ฯ

คำว่า “เนวิธ” แปลว่า ในโลกนี้ก็ไม่มี ได้แก่ อายุตนะภายใน 6 ฯ

คำว่า “น หุรี” แปลว่า ในโลกอื่นก็ไม่มี ได้แก่ อายุตนะภายนอก 6 ฯ

คำว่า “น อุกยมนตเรน” แปลว่า ระหว่างโลกทั้ง 2 ก็ไม่มี ได้แก่ ย่อมไม่เห็นตนในธรรมทั้งหลายที่ตั้งขึ้นด้วยผัสสะ ฯ

คำว่า “เอเสวนโต ทุกขสส” แปลว่า นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ได้แก่ ปฏิจจนุปบาท อธิบายว่า ปฏิจจนุปบาทนั้น มี 2 คือ โลกียะและโลกุตตระ ฯ ใน 2 อย่างนั้น โลกียะปฏิจจนุปบาทว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย จนกระทั่งถึง ชรา มรณะ ฯ โลกุตตระปฏิจจนุปบาทว่า ความไม่เดือดร้อน ย่อมเกิดแก่ผู้มีศีล จนกระทั่งถึงญาณรู้ว่า กิจอย่างอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี ฯ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “การเคลื่อนไปย่อมมีแก่ผู้อาศัย การเคลื่อนไปย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่อาศัย ฯ ล ฯ ปฏิจจนุปบาทนี้นั้นแหละ เป็นที่สุดแห่งทุกข์” ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ความโศกก็ดี ความร่ำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี แต่ละอย่างมากมายในโลกนี้ เพราะอาศัยสัตว์หรือสังขาร อันเป็นที่รัก เมื่อไม่มีสัตว์ หรือสังขาร อันเป็นที่รัก ความโศก ความร้องไห้ ร่ำไร และความทุกข์เหล่านี้ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้แล ผู้ใด ไม่มีสัตว์หรือสังขาร อันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความโศก เพราะเหตุนี้ ผู้ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจตุจตุลี ไม่พึงทำสัตว์หรือสังขาร ให้เป็นที่รักในโลกไหน ๆ”¹ ดังนี้ ฯ

ชื่อว่า “ความโศกก็ดี ความร่ำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี แต่ละอย่างมากมายในโลกนี้ เพราะอาศัยสัตว์หรือสังขาร อันเป็นที่รัก” นี้เป็นทุกขเวทนา ฯ

ชื่อว่า “เมื่อไม่มีสัตว์หรือสังขาร อันเป็นที่รัก ความโศก ความร้องไห้ ร่ำไร และความทุกข์เหล่านี้ ย่อมไม่มี” นี้เป็นสุขเวทนา ฯ เวทนา ได้แก่ เวทนาขันธ ๓ เวทนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตธนา ด้วยขันธทั้งหลาย ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม 25 ข้อ 176 เรื่องรักมีเท่าไร ทุกข์มีเท่านั้น ฯ

เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะ ชรามรณะทั้งปวงมีด้วยอาการอย่างนี้ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตรณา ด้วยปฏิจจสมุปบาททั้งหลาย ฯ

บรรดาเวทนาเหล่านั้น สุขเวทนาเป็นอินทรีย์ 2 คือ สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ ทุกขเวทนาเป็นอินทรีย์ 2 คือ ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตรณา ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย ฯ อินทรีย์เหล่านั้นนั้นแหละ หยั่งลงในสังขาร สังขารเหล่านี้ มีอาสวะและเป็นองค์แห่งภพ สังขารเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยธัมมธาตุ นี้ชื่อว่าโอตรณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ ธัมมธาตุนั้น นับเนื่องในธัมมายตนะ อายตนะใด มีอาสวะเป็นองค์แห่งภพ นี้ชื่อว่าโอตรณา ด้วยอายตนะทั้งหลาย ฯ

ชื่อว่า “เพราะเหตุนั้นแล ผู้ใด ไม่มีสัตว์หรือสังขาร อันเป็นที่รักในกาลไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มีความสุขปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจตุรฐิติ ไม่พึงทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รักในกาลไหน ๆ” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นการละตัณหา** ฯ เพราะความดับแห่งตัณหา อุปาทานจึงดับ เพราะความดับแห่งอุปาทาน ภพจึงดับ ชรามรณะทั้งปวงย่อมดับด้วยอาการอย่างนี้ นี้ชื่อว่าโอตรณา ด้วยปฏิจจสมุปบาททั้งหลาย ฯ

การละตัณหาเหล่านั้นนั้นแหละเป็นสมณะ สมณะนั้นเป็นอินทรีย์ 2 คือ สตินทรีย์ และสมาธิินทรีย์ นี้ชื่อว่าโอตรณา ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย ฯ

สมณะนั้นนั้นแหละเป็นสมาธิขันธ นี้ชื่อว่าโอตรณา ด้วยขันธทั้งหลาย ฯ สมณะนั้นนั้นแหละนับเนื่องในสังขาร สังขารเหล่านี้ ไม่มีอาสวะ

และไม่เป็นองค์แห่งภพ สังขารเหล่านั้นสงเคราะห์ในธัมมชาตุนี้ชื่อว่าโอตธรรณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ

ธัมมชาตุนั้น นับเนื่องในธัมมายตนะ อายตนะใด ไม่มีอาสวะ และไม่ใช่องค์แห่งภพ นี้ชื่อว่าโอตธรรณา ด้วยอายตนะทั้งหลาย ฯ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “เยเกจิ โสกา” เป็นต้น ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ถ้าว่าวัตถุสาม จะสำเร็จแก่สัตว์ผู้ปรารถนาอยู่ไซ้ สัตว์ปรารถนาสิ่งใดได้สิ่งนั้นแล้ว ก็ย่อมมีใจเอิบอิม (ปีติมน) แน่แท้ ฯ ถ้าเมื่อสัตว์นั้นปรารถนาอยู่ เกิดความอยากได้แล้ว กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมไปไซ้ สัตว์นั้นย่อมย่อยยับเหมือนลูกศรแทง ฉะนั้น ฯ ผู้ใดจงเว้นกามทั้งหลาย เหมือนอย่างบุคคลเว้นศีรชะงูด้วยเท้าของตน ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ย่อมก้าวล่วงตัณหาในโลกนี้ได้”¹ ดังนี้ ฯ

ในกาลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีใจเอิบอิมนี้ ได้แก่ ความยินดี ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “ในกาลใด สัตว์นั้นย่อยยับเหมือนลูกศรแทง” นี้เป็นปฏิฆะ ฯ ก็ความยินดีและปฏิฆะ เป็นฝ่ายแห่งตัณหา ก็แล อายตนะทั้งหลายมี 10 รูป เป็นปทัฏฐาน (เป็นเหตุใกล้) แห่งตัณหา นี้ชื่อว่าโอตธรรณา ด้วยอายตนะทั้งหลาย ฯ อายตนะที่มีรูป 10 รูปเหล่านั้นนั้นแหละ เป็นรูปกาย ประกอบด้วยนาม ทั้ง 2 นั้น เรียกว่า นามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา พุทธวจนะนี้ทั้งปวงย่อมเป็นไปด้วยอาการอย่างนี้ นี้ชื่อว่าโอตธรรณา ด้วยปฏิฆจสมุปบาททั้งปวง ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่มที่ 25 ข้อ 408 เรื่องกาม ฯ

นามรูปนั้นนั่นแหละเป็นธาตุ 18 นี้ชื่อว่าโอตธรณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ

ในนามรูปนั้น รูปกายอันใด นี้เป็นอินทริย์ที่เป็นรูป 5 นามกายอันใด นี้เป็นอินทริย์ที่เป็นอรุปล 5 อินทริย์เหล่านี้เป็น 10 อย่าง นี้ชื่อว่าโอตธรณา ด้วยอินทริย์ทั้งหลาย ฯ

ในคาคานัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ในกาลใด ผู้ใดงตเว้นกามเหมือนอย่างบุคคลเว้นศีรชงด้วยเท้าของตน ผู้นั้น เป็นผู้มัสติ ย่อมก้าวล่วงตัณหาในโลกนี้ได้” ดังนี้

คาคานี เป็นสุอุปาทิสเสสนิพพานธาตุ เทศนาที่หยั่งลงนี้ ชื่อว่าโอตธรณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ

สุอุปาทิสเสสนิพพานธาตุนั้นนั่นแหละเป็นวิชชา เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิชชา อวิชชาจึงดับ เพราะความดับแห่งอวิชชา สังขารจึงดับ คำทั้งปวงยอมเป็นไป ด้วยอาการอย่างนี้ นี้ ชื่อว่าโอตธรณา ด้วยปฏิจจสมุปลบาททั้งหลาย ฯ วิชชานั้นนั่นแหละเป็นปัญญาขันธ นี้ชื่อว่าโอตธรณา ด้วยขันธทั้งหลาย ฯ

วิชชานั้นนั่นแหละ เป็นอินทริย์ 2 คือ วิริยอินทริย์ และปัญญินทริย์ นี้ชื่อว่าโอตธรณา ด้วยอินทริย์ทั้งหลาย ฯ วิชชานั้นนั่นแหละ นับเนื่องในสังขาร สังขารเหล่าใด ไม่มีอาสวะและไม่มืองค์แห่งภพ สังขารเหล่านั้นสงเคราะห์ด้วยธัมมธาตุ นี้ชื่อว่า โอตธรณา ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ

ธัมมธาตุนั้น นับเนื่องในธัมมายนตะ आयตนะใดไม่มีอาสวะและไม่มืองค์แห่งภพ นี้ชื่อว่าโอตธรณา ด้วย आयตนะทั้งหลาย ฯ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “กามํ กามยมานสส” เป็นต้น ฯ

ด้วยคำมีประมาณเท่านั้น อินทรีย์ ชั้นธ ชาติ และอายตนะ อาศัยการประชุมลง และการหยั่งลง พึงให้อินทรีย์ชั้นธ ชาติ และอายตนะอาศัยหยั่งลงอย่างนี้ ด้วยเหตุที่นั่นท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “โย จ ปฏิจจสมุปปาโท” เป็นต้น ๆ จบโอตรณหาระ

13. โสณหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ โสณะ เป็นไฉน

คาถาว่า “วิสขุชิตมहि ปณฺเฑห” เป็นต้น เป็นโสณหาระ¹ ๆ

ท่านอชิตะ ย่อมทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในปารายนวรรค โดยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสัชนาแล้ว โดยประการนั้น ๆ นี้ พึงทราบว่าเป็นโสณหาระ ๆ

เนื้อความแห่งคาถา อันท่านอชิตะทูลถามว่า “โลก คือ หมูสัตว์อันอะไรหุ้มห่อไว้ โลกไม่แจ่มแจ้งเพราะอะไร พระองค์ตรัสอะไร ว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรอชิตะ โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่แจ่มแจ้ง เพราะความสงสัย² เรากล่าวตันทว่า เป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ ๆ

---

¹ เนตติหรัตถทีปนี ขยายความว่า หมายถึง หารอันมีลักษณะการชำระ ใน 5 ประการ คือ ปท ปทตถ ปุจฉา วิสขุชนา และ อารมภ

² พระไตรปิฎกแปล “เววิจฉา” ว่า เพราะความตระหนี่ (เพราะความประมาท) ในที่นี้แปลตามศัพท์ว่า “เพราะความสงสัย” (อุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม 25 ข้อ 425)

ในปัญหาที่ทูลถามว่า “โลก คือหมู่มสัตว์อันอะไรหุ้มห่อไว้”

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชำระบทด้วยพระดำรัสว่า “โลก อันอวิชชาหุ้มห่อไว้”
แต่มิได้ทรงชำระบทริเริ่ม (เพราะยังไม่สิ้นสุดเนื้อความที่ต้องการเพื่อจะรู้) ฯ
ในปัญหาว่า “โลกไม่แจ่มแจ้งเพราะอะไร”

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชำระบทว่า “โลกไม่แจ่มแจ้ง เพราะความสงสัย เพราะ
ความประมาท” แต่มิได้ทรงชำระบทริเริ่ม ฯ ในปัญหาว่า “พระองค์ตรัสอะไร
ว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้”

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชำระบทว่า “เรากล่าวตมทหาว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้”
แต่มิได้ทรงชำระบทริเริ่ม ฯ ในปัญหาว่า “อะไร เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น”

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มบทอันหมดจดแล้วด้วยพระดำรัสว่า “ทุกข์ เป็นภัยใหญ่
ของโลกนั้น” ดังนี้ เพราะเนื้อความที่ท่านอชิตะ ต้องการเพื่อจะรู้นั้น
เป็นบทที่ให้เข้าใจ ฯ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
“โลก อันอวิชชาหุ้มห่อไว้” เป็นต้น ฯ

ท่านอชิตะทูลถามว่า “กระแสน้ำหลายย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง อะไรเป็น
เครื่องกั้นกระแสน้ำหลาย ขอพระองค์จงตรัสบอกเครื่องกั้นกระแสน้ำหลาย
กระแสน้ำหลายอันบังคืดย่อมปิดได้ด้วยอะไร” ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรอชิตะ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสในโลก
เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำหลาย กระแสน้ำนั้น อันบังคืด
ย่อมปิดได้ด้วยปัญญา” ดังนี้ ฯ

ในปัญหาที่ทูลถามว่า “กระแสน้ำทั้งหลาย ย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย” ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับว่า “สติ เป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำเหล่านั้น” แต่มิใช่ทรงชำระบริวารเริ่ม ฯ ในปัญหาว่า “ขอพระองค์จงตรัสบอกเครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย กระแสน้ำเหล่านั้น อันบัณฑิตย่อมปิดได้ด้วยอะไร” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มบทอันหมดจดแล้ว ด้วยพระดำรัสว่า “กระแสน้ำเหล่านั้น อันบัณฑิตย่อมปิดได้ด้วยปัญญา” ดังนี้ ฯ

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ยานิ โสทานิ โลกสมิ” เป็นต้น ฯ

ในปัญหาของท่านอชิตะว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญทุกข์ ปัญญา สติ และนามรูปธรรมทั้งหมดนี้ ย่อมดับไป ณ ที่ไหน พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ของจงตรัสบอก ปัญหาข้อนี้แก่ข้าพระองค์เถิด” ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มบทอันบริสุทธิ์ว่า “ดูกร อชิตะ เราจะบอกปัญหาที่ท่านถามแล้ว นามและรูปย่อม ดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด สติและปัญญานี้ ย่อมดับไป ณ ที่นั่น เพราะความดับแห่งวิญญาน” ดังนี้ ฯ

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ดูกรอชิตะ เราจะบอกปัญหาที่ท่านถามแล้ว” เป็นต้น ฯ ในปัญหาใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มบทอันบริสุทธิ์แล้วด้วยอาการอย่างนี้ ปัญหานั้นย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสดาแล้ว ฯ แต่ในปัญหาใด พระองค์ทรงเริ่มบทอัน (ยัง) ไม่บริสุทธิ์ปัญหานั้น ย่อมไม่เป็นอันวิสดาก่อน ฯ ด้วยเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “ในปัญหาอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสดาแล้ว” ดังนี้ ฯ จบโสธนหาระ

14. อธิฐานหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ อธิฐานะเป็นไฉน

คาถาว่า “เอกตตตาย ธมมา เยปิ จ เวมตตตาย นิททิฏฐา” เป็นต้น
เป็นอธิฐานหาระ

ธรรมเหล่าใด มีทุกขสัจจะเป็นต้น อันพระองค์ทรงแสดงแล้ว
(โดยความเป็นอันเดียวกันและต่างกัน) ในธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น
บังเกิดพึงทรงไว้อย่างนั้น คือ ไม่พึงใคร่ครวญโดยประการอื่น ๆ

คำว่า “ทุกข์” ได้แก่ เอกัตตตา (ภาวะอย่างเดียวกัน) ๆ ในอรรถะทั้งหลายมีทุกข์
เป็นต้นนั้น ทุกข์เป็นไฉน การเกิดเป็นทุกข์ (ชาติ ทุกขา) ความแก่เป็นทุกข์
(ชรา ทุกขา) ความป่วยไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์
การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักเป็นทุกข์
ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์ รูปเป็นทุกข์
เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณเป็นทุกข์

ความแปลกกันแห่งทุกข์นั้น ๆ นี้
ชื่อว่า เวมตตตา (ความต่างกัน)
แห่งทุกข์ ๆ

คำว่า “ทุกขสมุทัย” ได้แก่ เอกัตตตา คือความเสมอกันแห่งสมุทัย ฯ ในอรรถะแห่งทุกขสมุทัยนั้น ทุกขสมุทัยเป็นไฉน ตัณหานี้ใด อันเป็นเหตุเกิด ในภพใหม่ ประกอบด้วยความยินดีและกำหนด มีความเพลิดเพลิน อยู่ในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ความต่างกันนี้ ชื่อว่า เวมัตตตา (แห่งสมุทัย)¹ ฯ

คำว่า “ทุกขนิโรธ” ได้แก่ เอกัตตตา คือ ภาวะอย่างเดียวกันแห่งการดับ ฯ ในอรรถะนั้น ทุกขนิโรธเป็นไฉน ความสำรอก ความดับโดยไม่เหลือ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่ติดอยู่ (ความไม่มีอาลัย) แห่งตัณหานั้นนั้นแหละ ภาวะนี้ ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ

คำว่า “ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา” ได้แก่ เอกัตตตา คือ ภาวะอย่างเดียวกัน แห่งปฏิบัติที่ถึงความดับทุกข์ ฯ ในอรรถะนั้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติเป็นไฉน อริยมรรคมีองค์ 8 นี้เท่านั้น สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ² ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ คำว่า “มคฺโค”² ได้แก่ เอกัตตตา คือ ภาวะอย่างเดียวกันแห่งมรรค ชื่อว่า เอกัตตตา ฯ ในอรรถะแห่งมรรคนั้น

---

¹ พิสดารใน อภิธรรม เล่ม 35 สัจจวิภังค์ ข้อ 154

² มรรค (หนทาง) 7 สาย มี วจันตถะว่า สภาวะใด ย่อมแสวงหาผลนั้น ฯ เพราะเหตุ นั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า มรรค หรือชื่อว่า มรรค เพราะอรรถว่า อันบุคคลผู้ต้องการผลนั้นแสวงหา (อรรถกถา) ชื่อว่า มรรค เพราะยังสัตว์ให้มุ่งหน้าไป สุดติ ทุกคติ และนิพพาน (อภิธัมมัตถวิภาวินี หน้า 219)

มรรคเป็นไฉน มรรค (หนทาง) อันยังสัตว์ให้ถึงนรก มรรคอันยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน มรรคอันยังสัตว์ให้ถึงเปตวิสัย มรรคอันยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดอสุร มรรคอันยังสัตว์ให้ถึงสวรรค์ มรรคอันยังสัตว์ให้ถึงความเป็นมนุษย์ มรรคอันยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน มรรคนี้ ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ

คำว่า “นิโรธ” ได้แก่ เอกัตตตา คือ ความเสมอกันแห่งความดับ ชื่อว่าเอกัตตตา ฯ ในอรรถแห่งนิโรธนั้น นิโรธเป็นไฉน ความดับ (นิโรธ) โดยพิจารณา (เจริญธรรมตรงกันข้าม) ความดับโดยไม่พิจารณา (ธณิกนิโรธ) ความดับความยินดี ความดับปฏิฆะ ความดับมานะ ความดับมกฺขะ (ความลบหลู่) ความดับปฬาสะ (ความขี้้งเคียด) ความดับอภิสสา ความดับมัจฉริยะ ความดับกิเลสทั้งปวง ความดับต่างกันนี้ ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ

คำว่า “รูป” ได้แก่ เอกัตตตา คือ ความที่รูปเสมอกันโดยไม่เพ่งรูปที่ต่างกัน ชื่อว่า เอกัตตตา ฯ ในอรรถแห่งรูปนั้น รูปเป็นไฉน รูปที่เป็นมหาภูตะมี 4 การเรียกรูปอาศัยมหาภูตะ 4 (มี 24) ความต่างกันนี้ชื่อว่า เวมัตตตา แห่งรูป ฯ บรรดารูปเหล่านั้น มหาภูตะ 4 เป็นไฉน ปรวิชาติ อวาโปชาติ เตโชชาติ และ วาโยชาติ นี้เรียกว่า มหาภูตะ 4 ฯ

บัณฑิตย่อมกำหนดธาตุทั้งหลาย โดยอาการ 2 อย่าง คือ โดยสังเขป และโดยพิสดาร ฯ บัณฑิตย่อมกำหนดธาตุทั้งหลายโดยพิสดารอย่างไร ย่อมกำหนดปรวิชาติโดยพิสดาร ด้วยอาการทั้งหลาย 20 อย่าง ย่อมกำหนดอวาโปชาติโดยพิสดาร ด้วยอาการทั้งหลาย 12 อย่าง ย่อมกำหนดเตโชชาติโดยพิสดาร ด้วยอาการทั้งหลาย 4 อย่าง ย่อมกำหนดวาโยชาติโดยพิสดาร ด้วยอาการทั้งหลาย 6 อย่าง ฯ

ย่อมกำหนดปถวีธาตุโดยพิสดารด้วยอาการ 20 เป็นไฉน ย่อมกำหนดรู้ ปถวีธาตุ โดยอาการ 20 เหล่านี้ คือ ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม¹ หัวใจ ตับ พังผืด ไต² ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า มันสมองในศีรษะ ดังนี้ ฯ

ย่อมกำหนดอาโปธาตุโดยพิสดารด้วยอาการ 12 เป็นไฉน ย่อมกำหนดรู้ อาโปธาตุ ด้วยอาการ 12 เหล่านี้ คือ ในกายนี้มี น้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง โลหิต เหงื่อ มันชั้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร ดังนี้ ฯ

ย่อมกำหนดเตโชธาตุโดยพิสดารด้วยอาการ 4 เป็นไฉน ย่อมกำหนดรู้ เตโชธาตุ ด้วยอาการ 4 เหล่านี้ คือ กายนี้ย่อมเร่าร้อน ด้วยเตโชธาตุอันใดที่กำลังแล้ว กายนี้ย่อมคร่ำคร่า ด้วยเตโชธาตุอันใด ที่ให้ถึงความบกพร่องแห่งอินทรีย์ กายนี้ย่อมแผดเผา ด้วยเตโชธาตุอันใด ที่ทำให้คร่ำครวญ ว่าเร่าร้อน ฯ ของที่กินแล้ว ที่ดื่มแล้ว ที่เคี้ยวแล้ว ที่ลิ้มแล้ว ย่อมถึงการแปรเปลี่ยนไป (ย่อย) ด้วยเตโชธาตุอันใด เตโชธาตุทั้ง 4 นั้น มีอยู่ในกายนี้ ดังนี้ ฯ

ย่อมกำหนดวาโยธาตุโดยพิสดารด้วยอาการ 6 เป็นไฉน ย่อมกำหนดรู้ วาโยธาตุ ด้วยอาการ 6 เหล่านี้ว่า ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ใหญ่ น้อย ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ (ทำให้เหยียดเป็นต้น) ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ดังนี้ ฯ³

---

¹ วกกั ในวิสุทธิมรรค ระบุว่า เป็น ไต (ผู้เรียบเรียง)

² ปิหกั ในวิสุทธิมรรค ระบุว่า เป็น ม้าม (ผู้เรียบเรียง)

³ อนึ่ง ภูตรูป ชื่อว่า เอกัตตดา ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ชื่อว่า เวมัตตดา ฯ ปถวีธาตุ ชื่อว่า เอกัตตดา ฯ อาการ 20 แห่งปถวีธาตุ ชื่อว่า เวมัตตดา ฯ ที่เหลือก็เช่นนี้ ฯ

พระโยคาวจร พิจารณารูป

พระโยคาวจร ผู้เข้าไปหมายรู้อยู่ ชั่งอยู่ ไคร่ครวญอยู่ หยั่งลงอยู่ พิจารณาอยู่ ซึ่งธาตุทั้งหลายโดยสภาวะโดยพิสดาร ด้วยอาการ 42 เหล่านี้ อย่างนี้ ย่อมไม่เห็นกาย หรือส่วนแห่งกายอะไร ๆ ที่ควรถือเอา เมื่อบุคคลไคร่ครวญอยู่ ซึ่งบ่อน้ำคร่ำ ไม่พึงเห็นอะไร ๆ ที่ควรถือเอา ฉันทใด เมื่อบุคคลไคร่ครวญอยู่ ซึ่งกองอยากเยื่อ ไม่พึงเห็นอะไร ๆ ที่พึงถือเอา ฉันทใด เมื่อบุคคลไคร่ครวญอยู่ ซึ่งกระท่อมที่ถ้ำอายุจาระ ไม่พึงเห็นอะไร ๆ ที่พึงถือเอา ฉันทใด เมื่อบุคคลไคร่ครวญอยู่ซึ่งป่าช้า (ศพ) ไม่พึงเห็นอะไร ๆ ที่ควรถือเอา ฉันทใด

พระโยคาวจร ผู้เข้าไปหมายรู้อยู่ ชั่งอยู่ ไคร่ครวญอยู่ หยั่งลงอยู่ พิจารณาอยู่ ซึ่งธาตุทั้งหลายโดยสภาวะ โดยพิสดารด้วยอาการ 42 เหล่านี้ ย่อมไม่เห็นกาย¹ หรือส่วนแห่งกายอะไร ๆ ที่ควรถือเอาฉันทนั้นเหมือนกัน ฯ

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ก็ปถวิธาตุทั้งภายใน ทั้งภายนอก เหล่านี้แล ปถวิธาตุนั้นสักว่า เป็นปถวิธาตุเท่านั้น พึงเห็นรูปทั้งปวงนั้นตามเป็นจริง ด้วยสัมมปัญญานี้ว่า รูปนั้น ไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นรูปทั้งปวงนั้น ตามความเป็นจริง ด้วยสัมมปัญญานี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปถวิธาตุ จิตย่อมคลายกำหนดในปถวิธาตุ ฯ ก็อาโปธาตุ ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ฯลฯ ก็เตโชธาตุ ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ฯลฯ ก็วาโยธาตุ ทั้งภายใน ทั้งภายนอก วาโยธาตุนั้น สักว่าเป็นวาโยธาตุเท่านั้น พึงเห็นรูปทั้งปวงนั้น ตามเป็นจริงด้วยสัมมปัญญานี้ว่า รูปนั้น ไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นรูปนั้น ตามความเป็นจริง

---

¹ กายคือรูป ชื่อว่า เอกัตตา ส่วนของกาย ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ

ด้วยสัมมปปัญญา อย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายวาทะธาตุ จิตย่อมคลายกำหนด
ในวาทะธาตุ” ความต่างกันแห่งรูปนั้น ชื่อว่า เวมัตตตา แห่งรูป ๗

คำว่า “อวิชชา” ชื่อว่า เอกัตตตา (ความมีภาวะอย่างเดียว) ๗
บรรดาอภุศลธรรมเหล่านั้น อวิชชาเป็นไฉน ความไม่รู้ในทุกข์
ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
ความไม่รู้ในขันธ आयตนะ ธาตุ อันเป็นส่วนเบื้องต้น (อดีตอัทธา) ความไม่รู้ในขันธ
 आयตนะ ธาตุ อันส่วนเบื้องปลาย (อนาคตอัทธา) ความไม่รู้ทั้งส่วนเบื้องต้น
 ทั้งส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมอันอาศัยกันเกิดขึ้น คือ เพราะธรรมนี้
 เป็นปัจจัยธรรมนี้ จึงเกิดขึ้น ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้
 ความไม่ตรัสรู้ตาม ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่พิจารณา
 การไม่เข้าไปกำหนด การไม่เข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะ การไม่เข้าไปเพ่งพิณิจ
 การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรมปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง
 ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา
 อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อภุศลมูล คือโมหะ
 นี้ชื่อว่า เวมัตตตา แห่งอวิชชา ๗

คำว่า “วิชชา”¹ ชื่อว่า เอกัตตตา (ความมีภาวะอย่างเดียว) ๗ บรรดาอภุศลธรรม
เหล่านั้น วิชชาเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ
 ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความรู้ในส่วนอดีต ความรู้ในส่วนอนาคต
 ความรู้ทั้งในส่วนอดีต ทั้งในส่วนอนาคต ความรู้ในธรรมทั้งหลาย
 อันเป็นอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุပ္บาท ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย

---

¹ ธรรมสังคณี เล่ม 34 ข้อ 694 ๗

ความเลือกสรร ฉัมมวิจยะ การกำหนดโดยชอบ การเข้าไปกำหนด การเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาตั้งแผ่นดิน (ภุริ) ปัญญาจำกัดกิเลส (เมธา) ปัญญาเป็นเครื่องนำไป วิปัสสนา ความรู้ชัด ปัญญาเป็นเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาตรา ปัญญาเหมือนปราสาท แสงสว่างคือปัญญา ความรุ่งเรืองคือปัญญา ปัญญาตั้งดวงแก้ว อโมหะ ฉัมมวิจยะ สัมมาทิฏฐิ ฉัมมวิจยะสัมโพชฌงค์ ๑๐ (การณะ) แห่งอริยมรรค (มคคังค) การหยั่งลงในอริยมรรค (มคคปริยาปนนิ) นี้ชื่อว่าเวมัตตตาแห่งวิชา ฯ

คำว่า “สมาบัติ” ชื่อว่า เอกัตตตา ฯ ในอรรถแห่งสมาบัตินั้น สมาบัติเป็นไฉน สัญญาสมาบัติ (การเข้าฌานประกอบด้วยสัญญา) อสัญญาสมาบัติ (คือ สมาบัติที่เกิดขึ้นเพื่อสงบระงับสัญญา หรือสัญญาวิราคะ) เนวสัญญานาสัญญาสมาบัติ วิภูตสัญญาสมาบัติ (คือวิญาณัญญาตนสมาบัติ) นิโรธสมาบัติ สมาบัติที่ต่างกันนี้ ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ

คำว่า “ฌายี” คือ ฌานลาภี ชื่อว่า เอกัตตตา ฯ ในอรรถแห่งฌายีนั้น ฌายีเป็นไฉน พระเสกขะผู้มีปกติเพ่ง (ฌายี) มีอยู่ พระอเสกขะ ผู้มีปกติเพ่งมีอยู่ เนวเสกขนาเสกขบุคคล ผู้มีปกติเพ่งมีอยู่ อาชานियบุคคล (พระอรหันต์) ผู้มีปกติเพ่งมีอยู่ บุคคลเปรียบด้วยม้ามีฝีเท้าเร็ว มีปกติเพ่งมีอยู่ บุคคลผู้ยิ่งด้วยทิฐฐิ มีปกติเพ่ง บุคคลผู้ยิ่งด้วยตัณหา มีปกติเพ่ง บุคคลผู้ยิ่งด้วยปัญญา มีปกติเพ่ง (ด้วยลักขณุปนิชฌาน) มีอยู่ ฌายีที่ต่างกันนี้ ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ

คำว่า “สมาธิ” คือ เอกัคคตา ชื่อว่า เอกัตตตา ฯ ในอรรถะแห่งสมาธินั้น สมาธิเป็นไฉน สรณสมาธิ (คือ เอกัคคตาในอกุศลจิต) อรณสมาธิ (คือ สมาธิที่เป็นกุศล และอัพยาทตะ) สเวรสมาธิ (คือ เอกัคคตาในปฏิฆจิต) อเวรสมาธิ (คือ เมตตาเจโตวิมุตติ) สัพยาปชชสมาธิ (คือ เอกัคคตาในปฏิฆจิต) อัพยาปชชสมาธิ (คือ เมตตาเจโตวิมุตติ) สปัตติกสมาธิ นิปปตติกสมาธิ สามิสสมาธิ (คือ โลกียสมาธิ) นiramisสมาธิ (คือ โลกุตตรสมาธิ) สสังขารสมาธิ (สมาธิข่มกิเลสได้ยาก คือ ทุกขาปฏิบัติโทหัตถาภิญญสมาธิ และสุขาปฏิบัติโทหัตถาภิญญสมาธิ) อสังขารสมาธิ (คือ นอกจากสังขารสมาธินั้น) เอกังสภาวิตสมาธิ (สมาธิของสุกขวิปัสสกะ) อุกยัังสภาวิตสมาธิ (คือ สมาธิของสมถยานิก) อุกยโยภาวิตภาวนาสมาธิ (คือ สมาธิของกายสักขีผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง) สวิตักกสวิจารสมาธิ อวิตกกสวิจารมัตตสมาธิ อวิตกกอวิจารสมาธิ หานภาคิยสมาธิ (คือ สมาธิอันเป็นไปในส่วนที่เสื่อม) รุติภาคิยสมาธิ (คือ สมาธิอันเป็นส่วนแห่งการตั้งอยู่) วิเสสภาคิยสมาธิ (คือ สมาธิอันเป็นส่วนวิเศษ) นิพเพธภาคิยสมาธิ (คือ สมาธิอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอด) โลกียสมาธิ โลกุตตรสมาธิ มิจฉาสมาธิ สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่า เวมัตตตา แห่งสมาธิ ฯ

คำว่า “ปฏิบัติ” คือ ข้อปฏิบัติ ชื่อว่า เอกัตตตา ฯ ในอรรถะแห่งปฏิปัตธานั้น ปฏิปัตทาเป็นไฉน อากาศหปฏิบัติ (คือ ปฏิปัตทาในการประกอบเนื่อง ๆ ในกามสุข) นิขณามปฏิบัติ (คือ ปฏิปัตทาในอรรถกิลมถานุโยค) มัชฌิมปฏิบัติ อขมาปฏิบัติ (คือ ไม่อดทนในการทำ ความเพียร) ขมาปฏิบัติ สมาปฏิบัติ (คือ ให้มิจฉาวิตกสงบ) ปฏิปัตทาที่ฝึกมโนมิตรีย ทุกขาปฏิบัติที่รู้ได้ช้า ทุกขาปฏิบัติที่รู้ได้เร็ว สุขาปฏิบัติที่รู้ได้ช้า สุขาปฏิบัติที่รู้ได้เร็ว ปฏิปัตทานี้ ชื่อว่า เวมัตตตา ฯ

คำว่า “กาย” คือ กาย ชื่อว่า เอกัตตตา ฯ ในอรรถแห่งกายนั้น กายเป็นไฉน นามกาย และรูปกาย ในนามกาย และรูปกายทั้ง 2 นั้น รูปกายเป็นไฉน เกสา โลมานขา ทันตา ตโจ มังสัง นหารุ อัญญิ อัญญิมิณฺชัง วักกัํ ทหยังฺ ยกนังฺ กิโลมกัํ ปิทกัํ ปัพผาสัง ันตัง ันตคฺคณัง ุทริยัง กรีสัง ิปตัง ฺสมหัง ฺพุโพ โลหิตัง ฺเสโท เมโท ัสสุ วสา เขโพ สิงฆานิกา ลสิกา มุตตัง ฺมตถลุงคัง นี้ชื่อว่า **รูปกาย** ฯ **นามกาย** คือ นาม เวทนา สัญญา เจตนา จิต ผัสสะ มนสิการ กายทั้ง 2 นี้ ชื่อว่า เวมัตตตาแห่งกาย ฯ

โดยนัยตามที่กล่าวแล้วนี้ ธรรมใด (มีชาติเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง) มีภาวะเสมอแก่ธรรมใด (คือ มีภาวะเสมอแก่ชราเป็นต้น) **ธรรมนั้น** ชื่อว่า **เอกิ** (มีภาวะอย่างเดียวโดยเป็นทุกข์เป็นต้น) เพราะความที่ธรรมนั้น มีความเป็นไปได้ อย่างเดียว (ภาวะนี้เรียกว่า เอกัตตตา) ฯ ก็หรือว่า ธรรมใด แปรไปด้วยภาวะใด ๆ ธรรมนั้น ย่อมถึงความต่างกันด้วยภาวะนั้น ๆ (นี้เรียกว่า เวมัตตตา) ฯ ด้วยอาการอย่างนี้ อันบุคคลผู้ถาม พึงพิจารณาในพระสูตร¹ หรือในไวยากรณ์ หรือในคาถาก่อน บุคคลย่อมถามอะไรโดยเอกัตตตา หรือโดยเวมัตตตา ฯ ถ้าถามโดยเป็นเอกัตตตา ก็พึงตอบโดยเอกัตตตา ถ้าถามโดยเวมัตตตา ก็พึงตอบโดยเวมัตตตา ฯ ถ้าถามโดยสัตตาทิฏฐาน ก็พึงตอบโดยสัตตาทิฏฐาน ถ้าถามโดยธัมมาธิฏฐาน ก็พึงตอบโดยธัมมาธิฏฐาน หรือถามโดยประการใด ๆ ก็พึงตอบโดยประการนั้น ๆ เพราะเหตุนี้ ทานพระมหากัจจายะจึงกล่าววว่า “ธรรมทั้งหลาย โดยที่ทรงแสดงแล้ว โดยความเป็นอย่างเดียวกัน” เป็นต้น ฯ จบอริฏฐานหาระ

---

¹ คำว่า “ในพระสูตรหรือในไวยากรณ์” คือ ด้วยอำนาจพระสูตรที่แสดงโดยคำถาม ฯ

15. ปริกขารหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือ ปริกขารเป็นไฉน

คาถาว่า “เย ธมมา ยัม ธมมัม ขนยนติ” เป็นต้น ชื่อว่า ปริกขารหาระ ฯ

ธรรมใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิดขึ้น ธรรมนั้น ชื่อว่า ปริกขาร (ปริกขารโ) ปริกขารมีลักษณะอย่างไร ปริกขารมีการให้เกิดเป็นลักษณะแห่งธรรมนั้น

โดยสังเขป ธรรม 2 อย่าง คือ เหตุและปัจจัย¹ ย่อมยังธรรมให้เกิดขึ้น ฯ

บรรดาธรรม 2 นั้น เหตุมีลักษณะอย่างไร ปัจจัยมีลักษณะอย่างไร เหตุมีลักษณะไม่ทั่วไป (อสาธารณะ) คือ เหตุมีลักษณะให้ผลไม่ทั่วไป นอกจากผลที่ตนให้เกิดขึ้น ส่วนปัจจัยมีลักษณะเป็นปัจจัยทั่วไป (สาธารณะ) แก่ผลทั้งปวง ทั้ง 2 นั้น พึงมีอย่างไร เหมือนเมล็ดพืช เป็นของไม่ทั่วไป แก่หน่อที่เกิดขึ้น ดิน (ปฐวี) น้ำ (อาโป) เป็นของทั่วไปแก่หน่อ เพราะดินและน้ำ เป็นปัจจัย อีกนัยหนึ่ง น้ำนมสดที่ใส่เก็บไว้ในหม้อ ย่อมเป็นนมส้ม (เปรี้ยว) ก็การกำหนดที่ยั่งยืน ย่อมไม่มีแก่นมสดและนมส้ม ฉนใด การกำหนดที่ยั่งยืน ก็ย่อมไม่มีแก่เหตุและปัจจัย ฉนนัน² ฯ

---

¹ เนตติหารัตถทีปนี อธิบายว่า เหตุ เป็นสภาค อชฌติก ขนก และอสาธารณ ส่วนปัจจัย เป็นวิสภาค พาหิย อุปลมก และสาธารณ (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติปกรณ์ ฉบับภูมิโพล แปลข้อความตรงนี้ว่า ก็หรือว่า นมสดที่ใส่ไว้ในหม้อย่อมเป็นนมส้ม แต่่นมสด และนมส้ม ย่อมไม่มีการดำรงอยู่ในเวลาเดียวกัน ฉนใด เหตุและปัจจัย ก็ย่อมไม่มีการดำรงอยู่ในเวลาเดียวกัน ฉนนัน (ผู้เรียบเรียง)

จริงอยู่ สังสารนี้ มีเหตุมีปัจจัยก็เกิดขึ้น เพราะพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงเกิด เพราะสังสารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงเกิด ปฏิจจสมุปบาททั้งปวง ย่อมเป็นสังขารเกิดขึ้น โดยเหตุปัจจัย มีอวิชชาเป็นต้นอย่างนี้ อย่างไรก็ตาม คือ อวิชชาเป็นเหตุแห่งอวิชชา มนสิการโดยไม่แยบคายเป็นปัจจัยแก่อวิชชา อวิชชาที่เกิดก่อนเป็นเหตุของอวิชชาที่เกิดภายหลัง ในปฏิจจสมุปบาทนั้น อวิชชาที่เกิดก่อนเป็นอวิชชาอสังขาร อวิชชาที่เกิดภายหลังเป็นอวิชชาปริยฎฐาน อวิชชาที่เกิดก่อนเป็นเหตุพอกพูน อวิชชาปริยฎฐาน เพราะสมนันตรเหตุดุจหน่อแห่งพืช ก็ผลโต เกิดในที่ใด ผลนี้ก็เป็นเหตุโดยปริ้มปรเหตุ จริงอยู่ เหตุมี 2 อย่าง คือ สมนันตรเหตุ และปริ้มปรเหตุ แม้อวิชชาก็เป็นเหตุทั้ง 2 อย่างนี้ ๆ

ก็หรือว่า ภาชนะกระเบื้อง ใส่น้ำมันเป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องอุปการะแก่ประทีป มิใช่สภาวะเหตุ เพราะภาชนะกระเบื้องเป็นต้น ไม่อาจให้ไฟที่ยังไม่มี เพื่อให้ลูกโพลงได้ จึงเป็นเพียงปัจจัยแก่ประทีป สภาวะเหตุจึงเป็นจุดประทีป ๆ ด้วยประการฉะนี้ เหตุจึงเป็นจุดประทีปที่มีอยู่ ปัจจัยจึงเป็นจุดภาชนะกระเบื้องเป็นต้น ที่ไม่มีไฟ ฉะนั้น ๆ อนึ่ง ภาวะที่มีอยู่ภายในเป็นเหตุ ภาวะภายนอกเป็นปัจจัย ภาวะที่ให้เกิดเป็นเหตุ ภาวะที่อุปการะเป็นปัจจัย เหตุไม่ทั่วไปแก่ผลอื่น แต่ปัจจัยทั่วไปแก่ผลทั้งปวง ๆ

ผลโตของเหตุ กล่าวคือ เหตุปัจจัยซึ่งยังไม่ขาดสาย ผลนั้น เป็นผลแห่งการสืบต่อผลโตที่เกิดจากเหตุ ผลนั้นคือการเกิด ผลโตมีปฏิสนธิ ผลนั้นมีการเกิดใหม่ในภพใหม่

อันใดเป็นอรรถะแห่งปถิโธธ อันนั้นเป็นอรรถะแห่งปริยฎฐาน
อันใดไม่มีการถอนขึ้น อันนั้นเป็นอนุสัย อันใดไม่มีการแทงตลอด อันนั้น
เป็นอรรถะแห่งอวิชา อรรถะใดไม่มีการกำหนดรู้ อรรถะนั้น
เป็นพีชเชื้อแห่งวิญญาน ๖

ในทีใด ไม่มีการเข้าไปตัด ในทีนั้นย่อมมีสันตติ ในทีใดมีสันตติ ทีนั้นย่อมมีการเกิด
ในทีใดมีการเกิด ทีนั้นมืผล ทีใดมีผล ทีนั้นมืปฏิสนธิ ทีใดมืปฏิสนธิ ทีนั้นมืภพใหม่
ทีใดมืภพใหม่ ทีนั้นมืปถิโธธ ทีใดมืปถิโธธ ทีนั้นมืปริยฎฐาน ทีใดมืปริยฎฐาน
ทีนั้นไม่มีการถอนขึ้น ทีใดไม่มีการถอนขึ้น ทีนั้นมือนุสัย ทีใดมือนุสัย
ทีนั้นไม่มีการแทงตลอด ทีใดไม่มีการแทงตลอด ทีนั้นมือวิชา ทีใดมือวิชา
ทีนั้นมืวิญญานเป็นไปกับาสวะที่ไม่กำหนดรู้ ทีใดวิญญานอันเป็นไปกับาสวะ
ยังไม่หมายรู้แล้ว ทีนั้นย่อมมีพีชแห่งวิญญาน (นี่เป็นการแสดง ปริมปรัจจัย
คือ ปัจจัยทีเกิดสืบต่อกัน) ๖

ศีลขันธเป็นปัจจัยแก่สมาริขันธ สมาริขันธเป็นปัจจัยแก่ปัญญาขันธ ปัญญาขันธ
เป็นปัจจัยแก่วิมุตติขันธ วิมุตติขันธเป็นปัจจัยแก่วิมุตติญาณทัสสนขันธ ๖
ความเป็นผู้รู้จักทำเป็นทีหย่งลง เป็นปัจจัยแก่ความเป็นผู้รู้จักปราโมชอันตนตีมแล้ว
ความเป็นผู้รู้จักปราโมชอันตนตีมแล้ว เป็นปัจจัยแก่ความเป็นผู้รู้จักธรรม
อันตนบรรลุลแล้ว ความเป็นผู้รู้จักธรรมอันตนบรรลุลแล้ว เป็นปัจจัย
แก่ความเป็นผู้รู้จักตน ๖

อีกนัยหนึ่ง จักขุวิญญานย่อมเกิดเพราะอาศัยจักขุและรูป ๖ ใน 2 อย่างนั้น
จักขุ ชื่อว่า ปัจจัย เพราะความเป็นใหญ่ (อินทริย์) รูปทั้งหลาย ชื่อว่า ปัจจัย
เพราะความเป็นอารมณ อโโลกะ ชื่อว่า ปัจจัย เพราะความเป็นอุปนิสสยะ

(ทั้ง 3 นี้ ไม่เป็นสภาวะเหตุเพราะไม่มีการสืบต่อ) มนสิการ คือ กิริยามโนธาตุ เป็นสภาวะเหตุ สังขารทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่วิญญาน เป็นสภาวะเหตุ วิญญานเป็นปัจจัยแก่นามรูป เป็นสภาวะเหตุ นามรูปเป็นปัจจัยแก่สฬายตนะ เป็นสภาวะเหตุ เวทนาเป็นปัจจัยแก่ตัณหา เป็นสภาวะเหตุ ตัณหาเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน เป็นสภาวะเหตุ อุปาทานเป็นปัจจัยแก่ภพ เป็นสภาวะเหตุ ภพเป็นปัจจัยแก่ชาติ เป็นสภาวะเหตุ ชาติเป็นปัจจัยแก่ชรามรณะ เป็นสภาวะเหตุ ชรามรณะเป็นปัจจัยแก่โสกะ เป็นสภาวะเหตุ โสกะเป็นปัจจัยแก่ปริเทวะ เป็นสภาวะเหตุ ปริเทวะเป็นปัจจัยแก่ทุกข์ เป็นสภาวะเหตุ ทุกข์เป็นปัจจัยแก่โทมนัส เป็นสภาวะเหตุ โทมนัสเป็นปัจจัยแก่อุปายาส เป็นสภาวะเหตุ ฯ

เหตุปัจจัย อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นสภาพมีกำลัง (คือ อุปนิสสยะ) ให้เกิดขึ้น และอุปถัมภ์ตามที่ได้กล่าวมานี้ เหตุปัจจัยทั้งปวงนั้น ชื่อว่า ปริกขาระ ฯ ด้วยเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะจึงกล่าวว่า “เย ธมมา ยัมม ชนยนติ” เป็นต้น ฉะนี้แล ฯ จบปริกขารหาระ

16. สมารปนหาระ

บรรดาหาระ 16 นั้น หาระ คือสมารปนะ เป็นไฉน

คาถาว่า “เย ธมมา ยัมมลา เย เจกตถา ปกาสิกตา มุนินา” เป็นต้น ชื่อว่าสมารปนหาระ ฯ

ปทัฏฐานทั้งหลาย (ธรรมที่เป็นเหตุ) มีประมาณเท่าไร ย่อมหยั่งลง (ประชุม) ในปทัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ปทัฏฐานเหล่าใด ที่ไม่ได้กล่าวไว้ในพระสูตร

พึงแสวงหาปทัฏฐานเหล่านั้น แล้วยกขึ้นด้วยหาระ คือ สมาโรปนะนี้ เหมือนปทัฏฐานจำนวนมาก ย่อมหยั่งลงในหาระคืออาวฏฐะ ฉะนั้น ฯ ในหาระ คือ สมาโรปนะที่พึงยกขึ้นเหล่านั้น สมาโรปนะ (คือการยกขึ้น) มี 4 อย่าง คือ ปทัฏฐาน 1 เวจนะ 1 ภาวนา 1 ปหานะ 1 ฯ

ในสมาโรปนะ 4 เหล่านี้ สมาโรปนะ ด้วยปทัฏฐาน เป็นไฉน

“สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ กุสลสฺสุปฺสมปทา สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ”¹ การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม การยังจิตให้ผ่องแผ้ว นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ

ด้วยพระพุทธพจน์ตามที่กล่าวนี้ อะไรเป็นปทัฏฐานแห่งคำสอนนั้น สุจริต 3 คือ กายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต สุจริต 3 นี้ เป็นปทัฏฐานแห่งคำสอนในปทัฏฐาน คือ หมวด 3 แห่งสุจิตนั้น สุจิตอันเป็นไปทางกาย และทางวาจา อันใด **นี่เป็นศีลขันธ์** ในมโนสุจริต คือ อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็ง) และอภัยบาท อันใด **นี่เป็นสมาธิขันธ์** และสัมมาทิฐิ อันใด **นี่เป็นปัญญาขันธ์** หมวด 3 แห่งขันธ์นี้เป็นปทัฏฐาน ในหมวด 3 แห่งขันธ์นั้น ศีลขันธ์และสมาธิขันธ์ **เป็นสมณะ ปัญญาขันธ์ เป็นวิปัสสนา** หมวด 2 แห่งสมณะและวิปัสสนานี้ เป็นปทัฏฐาน ในหมวด 2 ชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะสํารอกฺราคะ เป็นผลของสมณะ ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะสํารอกฺอวิชชา เป็นผลของวิปัสสนา หมวด 2 นี้ เป็นปทัฏฐานแห่งคำสอน ฯ

---

¹ ทัมนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร (ผู้เรียบเรียง)

วณะ (ป่า) เป็นปัทมฐานแห่งสิ่งที่เกิดในป่า (วณะ) ฯ

ก็อะไร ชื่อว่า ป่า อะไร ชื่อว่า สิ่งที่เกิดในป่า ฯ กามคุณ 5 ชื่อว่า ป่า
ค้นหา ชื่อว่า สิ่งที่เกิดในป่า นี้ชื่อว่า ปัทมฐาน ฯ การถือซึ่งนิมิตว่า “หญิง”
หรือ ว่า “ชาย” ชื่อว่า ป่า ฯ การถืออนุพยัญชนะ แห่งอวัยวะน้อยใหญ่เหล่านั้น
ว่า “ตาสวย หูสวย จมูกสวย ลิ้นสวย กายสวย” ดังนี้ ชื่อว่าสิ่งที่เกิดในป่า (วณะ)
นี้ชื่อว่าปัทมฐาน ฯ

อายตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก 6 อันยังมิได้รู้โดยรอบแล้ว ชื่อว่าป่า
สังโยชน์อาศัยอายตนะทั้ง 2 นั้นเกิดขึ้นอันใด นี้ชื่อว่า สิ่งที่เกิดในป่า
นี้ชื่อว่า ปัทมฐาน ฯ อนุสัย ชื่อว่า ป่า ปริยภูฐาน ชื่อว่า สิ่งที่เกิดในป่า
นี้ชื่อว่า ปัทมฐาน ฯ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “จงตัดป่า
และสิ่งที่เกิดในป่า”¹ การยกขึ้นแสดงนี้ ชื่อว่า สมารูปนะ โดยปัทมฐาน ฯ

ในสมารูปนหาระนั้น สมารูปนะ โดยเววจนะเป็นไฉน

ชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะสำรอกราคะ เป็นเสกขผล ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ
เพราะสำรอกอวิชชา เป็นอเสกขผล นี้ชื่อว่า เววจนะ ฯ ชื่อว่า เจโตวิมุตติ
เพราะสำรอกราคะ เป็นอนาคามีผล ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะสำรอกอวิชชา
เป็นอรหัตตผลอันเลิศ นี้ชื่อว่า เววจนะ ฯ

ชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะสำรอกราคะ เป็นการก้าวล่วงกามธาตุ ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ
เพราะสำรอกอวิชชา เป็นการก้าวล่วงธาตุ 3 นี้ชื่อว่า เววจนะ ฯ ปัญญินทรีย์

---

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท มรรควรรคที่ 20 เรื่องพระเถระแก่ (ผู้เรียบเรียง)

ปัญญาพละ อธิปัญญาสิกขา ปัญญาชั้นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์
อุเบกขาสัมโพชฌงค์¹ ญาณ สัมมาทิฐิ การพิจารณา การใคร่ครวญ ภูริวิปัสสนา
ญาณในธรรมทั้งปวง นี้ชื่อว่า เวจนะ การยกขึ้นนี้ ชื่อว่า สมาโรปนะ
โดยเวจนะ ฯ

ในสมาโรปนะ 4 นั้น สมาโรปนะ โดยภาวนาเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสภาวนาใด โดยประการใดว่า “ดูกรภิกษุ
เพราะเหตุนี้แหละ เธอเป็นผู้มีปกติตามเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงนำอภิขมาและโทมนัสในโลกออก” ดังนี้ ฯ คำว่า “อาตปปี”
ได้แก่ วิริยอินทรีย์ ฯ คำว่า “สมปชาโน” ได้แก่ ปัญฺณินทรีย์ ฯ คำว่า “สติมา”
ได้แก่ สตินทรีย์ ฯ ข้อว่า “พึงนำอภิขมาและโทมนัสในโลกออก”
ได้แก่ สมาธิินทรีย์ ฯ

สติปัญญา 4 ของภิกษุผู้ตามเห็นกายในกายอยู่อย่างนี้ ย่อมถึงความบริบูรณ์
ด้วยภาวนา ฯ เพราะเหตุไร

เพราะความที่อินทรีย์ 4 มีลักษณะอย่างเดียวกัน ฯ เมื่อ สติปัญญา 4
อันภิกษุเจริญอยู่ สัมมัปปธาน 4 ย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวนา ฯ
เมื่อสัมมัปปธาน 4 อันภิกษุเจริญอยู่ อิทธิบาท 4 ย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวนา ฯ

---

¹ ในที่นี้จัด อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นเวจนะของปัญญา อย่างไรก็ตาม ในวิสุทธิมรรค ได้มีการอธิบาย
อุเบกขา 10 ประการ ซึ่งจัดเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ฉฬงคุเปกขา พรหมวิหารูปกขา โพชฌังคุเปกขา
ตตรมัชฌัตตุเปกขา ฌานูปกขา และปาริสุทฺธูปกขา มุ่งหมายถึง ตตรมัชฌัตตาเจตสิก กลุ่มที่ 2 วิปัสสนูปกขา
และสังขารูปกขา มุ่งหมายถึงปัญญาเจตสิก และ กลุ่มที่ 3 วิริยูปกขา และเวทณูปกขา มุ่งหมายถึง
วิริยะที่ไม่ตั้งเครียด และหย่อนยานเกินไป และอทุกขมสุขเวทนา ตามลำดับ (ผู้เรียบเรียง)

เมื่ออิทธิบาท 4 อันภิกษุเจริญอยู่ อินทรีย์ 5 ย่อมถึงการบริบูรณ์ด้วยภาวนา ฯ
ธรรมทั้งปวงย่อมถึงความบริบูรณ์ ด้วยภาวนาโดยประการนั้น ๆ
อย่างนี้ ฯ เพราะเหตุไร เพราะธรรมทั้งปวง เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ เป็นฝ่ายตรัสรู้
มีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยมีการนำออกเป็นลักษณะ ธรรมทั้งปวงเหล่านั้น
ย่อมถึงความบริบูรณ์ เพราะความมีลักษณะอย่างเดียวกัน ภาวนานี้
ชื่อว่า สมาโรปนะ โดยภาวนา ฯ

ในสมาโรปนะ 4 นั้น สมาโรปนะ โดยปหานะเป็นไฉน

ภิกษุผู้มีปกติตามเห็นภายในกายอยู่ ย่อมละวิปlass “ในความไม่งาม ว่างาม”
ดังนี้ คำข้าวเป็นอาหารของกายนั้น ย่อมถึงการรู้รอบ เป็นผู้ไม่ยึดมั่น
ด้วยกามุปาทาน เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยกามโยคะ ย่อมไม่ประกอบด้วย
ตัวยอกิษฌากายคันถะ เป็นผู้ไม่มีอาสวะด้วยกามาสวะ เป็นผู้ข้ามขึ้นแล้ว
ซึ่งกาโมฆะ เป็นผู้ไม่มีลูกศรด้วยลูกศรคือราคะ วิญญาณฐิติที่เข้าถึงรูปของกายนั้น
ย่อมถึงการรู้รอบ ราคะในรูปธาตุของกายนั้นย่อมเป็นอันภิกษุนั้นละได้แล้ว
และย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ฯ

ภิกษุผู้มีปกติตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ย่อมละวิปlass “ในทุกข์ว่าเป็นสุข” ดังนี้ และผัสสะเป็นอาหารของเวทนานั้น ย่อมถึงการรู้รอบ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความยึดมั่นด้วยอุปาทานคือภพ ย่อมไม่ประกอบด้วยภวโยคะ ย่อมไม่ประกอบด้วยพยาบาทกายคันถะ ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะด้วยอาสวะคือ ภวาสวะ ย่อมเป็นผู้ข้ามขึ้นแล้วซึ่งภโวชะ ย่อมเป็นผู้ไม่มีลูกศรด้วยลูกศรคือโทสะ วิญญาณฐิติที่เข้าถึงเวทนาของเวทนานั้น ย่อมถึงการรู้รอบราคะในเวทนาธาตุของเวทนานั้น ย่อมเป็นอันภิกษุนั้นละได้แล้ว และย่อมไม่ถึงโทสาคติ ฯ

ภิกษุผู้มีปกติเห็นจิตในจิตอยู่ ย่อมละวิปlass “ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง” ดังนี้ และวิญญาณเป็นอาหารของจิตนั้น ย่อมถึงการรู้รอบ ย่อมไม่เป็นผู้ยึดมั่นด้วยทิฏฐูปาทาน ย่อมไม่ประกอบด้วยทิฏฐิโยคะ ย่อมไม่ประกอบด้วยสึลัพท์ตปรามาสกายคันถะ ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะด้วยทิฏฐัสสวะ ย่อมเป็นผู้ข้ามขึ้นแล้วซึ่งทิฏฐิโชนะ¹ ย่อมเป็นผู้ไม่มีลูกศรด้วยลูกศรคือมานะ วิญญาณฐิติที่เข้าถึงสัญญาของจิตนั้น ย่อมถึงการรู้รอบราคะในสัญญาธาตุ ย่อมเป็นอันภิกษุนั้นละได้แล้ว และย่อมไม่ถึงภยาคติ ฯ

ภิกษุผู้มีปกติตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมละวิปlass “ในสิ่งที่เป็นอนัตตา ว่าเป็นอัตตา” ดังนี้ และมโนสัญญาเจตนาเป็นอาหารของสิ่งที่เป็นอนัตตานั้น ย่อมถึงการรู้รอบ ย่อมเป็นผู้ไม่ยึดมั่นด้วยอัตตวาทุปาทาน ย่อมเป็นผู้ไม่ประกอบแล้วด้วยอวิชชาโยคะ ย่อมไม่ประกอบ

---

¹ ทั้งนี้ วิสุทธิมรรค ชันธนิเทศ อธิบายว่า ผู้เห็นวิญญาณโดยความเป็นอนิจจัง ย่อมข้ามอวิชชาโชนะ ย่อมแยกตนออกจากอวิชชาโยคะได้ ย่อมเป็นผู้หาอาสวะมิได้ทางอวิชชาสวะ (ผู้เรียบเรียง)

ด้วยอิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะด้วยอวิชชาสวะ
ย่อมเป็นผู้ข้ามขึ้นแล้วซึ่งอวิชโชหะ¹ ย่อมเป็นผู้ไม่มีลูกศรด้วยลูกศรคือโมหะ
วิญญานฐิติที่เข้าถึงสังขารของสิ่งที่เป็นอนัตตานั้น ย่อมถึงการรู้รอบราคะ
ในสังขารธาตุของอนัตตานั้น ย่อมเป็นอันภิกษุขึ้นได้แล้ว และย่อมไม่ถึงโมหาคติ
การยกเทศนาขึ้นนี้ ชื่อว่า สมาโรปนะ ด้วยปหานะแล ฯ

ด้วยเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “ธรรมเหล่าใดเป็นมูล
แก่ธรรมเหล่าใด และธรรมเหล่าใด มีอรรถะอย่างเดียวกัน อันพระมหามุนี
ทรงประกาศแล้ว ธรรมเหล่านั้น อันบัณฑิตพึงยกขึ้นแสดง ทหาระที่มีลักษณะนี้
ชื่อว่า สมาโรปนะ” ดังนี้ ฯ จบสมาโรปนหาระ และจบทวารวิงค์ 16 เพียงเท่านี้ ฯ

---

¹ ทั้งนี้ วิสุทฺธิมรรค ชันธนิเทศ อธิบายว่า ผู้เห็นสัญญาและสังขารโดยความเป็นอนัตตา
ย่อมข้ามทิวฐิโหหะ ย่อมแยกตนออกจากทิวฐิโยหะได้ ย่อมเป็นผู้หาอาสวะมิได้ทางทิวฐาสวะ (ผู้เรียบเรียง)

हारसम्पात्वार 16

1. เทสนาहारสัมปาตะ

ท่านพระมหากัจจายนะกล่าวคาถาว่า “หาระ 16 ควรกระทำก่อนแล้วใคร่ครวญธรรมที่เป็นทิศด้วย ทิสาลोजนน้อย และย่อไว้ด้วยอังกุสนัย ฟังแสดงสุดตะด้วยนัยทั้ง 3 อย่างนี้” ดังนี้

ถามว่า นิทเทสแห่งคานันนั้น ฟังเห็น ณ ที่ไหน

ตอบว่า ฟังเห็นในการประชุมแห่งหาระ ฯ

ในहारसम्पाตะ 16 นั้น เทสนาहारสัมปาตะ¹ เป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ภิกษุผู้มีจิตไม่รักษาแล้ว เป็นมิจฉาทิฎฐิ และถูกถินมิหะระครอบงำแล้ว ย่อมไปสู่อำนาจแห่งมาร”² ดังนี้ ฯ

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไร ด้วยคำว่า “มิจิตไม่รักษาแล้ว” นี้

ตอบว่า ความประมาท ความประมาทนั้นเป็นทางแห่งความตาย ฯ

คำว่า “มิจฉาทิฎฐิหเตน จ” (เป็นมิจฉาทิฎฐิ) อธิบายว่า เมื่อใดบุคคลเห็นชั้นธัญจกะ ที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็วิปลาต

---

¹ หารसम्पात्वार ะแปลว่า วาระว่าด้วยการประชุมหาระ ฯ เทสนาहारสัมปาตะแปลว่า การประชุมแห่งเทสนาหาระ ฯ

² ขุททกนิกาย อุทาน เมฆยวรรคที่ 4 อุทตตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสถึงบุคคลวิปลาสนั้นว่า ชื่อว่า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ๗ ก็วิปลาสนั้นมีลักษณะอย่างไร วิปลาสมีความถือเอาสิ่งตรงกันข้ามเป็นลักษณะ ๗ บุคคลผู้ถือเอาสิ่งตรงกันข้ามนั้น ย่อมให้คลาดเคลื่อนอย่างไร ย่อมให้คลาดเคลื่อนในธรรม 3 อย่าง คือ ยังสัญญาให้คลาดเคลื่อน ยังจิตให้คลาดเคลื่อน และยังทิฎฐิให้คลาดเคลื่อน ๗ บุคคลนั้นย่อมให้คลาดเคลื่อนในที่ไหน ย่อมให้คลาดเคลื่อนในวัตถุแห่งอรรถภาพ 4 (คือ ในรูปกาย เวทนา จิต ธรรม) บุคคลนั้นย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง ย่อมตามเห็นตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมตามเห็นรูปในตนบ้าง ย่อมตามเห็นตนในรูปบ้าง ๗ ย่อมตามเห็นเวทนา ฯลฯ ย่อมตามเห็นสัญญา ฯลฯ ย่อมตามเห็นสังขารทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมตามเห็นวิญญูณ โดยความเป็นตนบ้าง ย่อมตามเห็นตนว่ามีวิญญูณบ้าง ย่อมตามเห็นวิญญูณในตนบ้าง ย่อมตามเห็นตนในวิญญูณบ้าง อย่างนี้ ๗

วัตถุแห่งอรรถภาพ 4

ในวัตถุแห่งอรรถภาพ 4 มีรูปเป็นต้นนั้น รูป เป็นวัตถุวิปลาสที่ 1 ย่อมเป็นไปโดยนัยว่า “อสุภะ สุภะ” ดังนี้ ๗ เวทนา เป็นวัตถุวิปลาสที่ 2 ย่อมเป็นไปโดยนัยว่า “ทุกขะ สุขะ” ดังนี้ ๗ สัญญาและสังขารทั้งหลาย เป็นวัตถุแห่งวิปลาสที่ 3 ย่อมเป็นไปโดยนัยว่า “อนตตนิ อตตตา” ดังนี้ ๗ วิญญูณ เป็นวัตถุแห่งวิปลาสที่ 4 ย่อมเป็นไปโดยนัยว่า “อนิจฺเจ นิจฺจ” ดังนี้ ๗

ธรรมทั้ง 2 เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต คือ ตัณหาและอวิชชา จิตอันตัณหาหุ้มห่อแล้ว ย่อมให้วิปลาสด้วยวิปลาส 2 คือ ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๗ จิตอันทิฎฐิ (ทิฎฐิสหิตอวิชชา) หุ้มห่อแล้ว ย่อมให้วิปลาสด้วยวิปลาส 2 คือ ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าตน

ในตัณหาและอวิชชาประกอบด้วยทวิภูฏินัน¹ บุคคลใด มีอวิชชาประกอบด้วยทวิภูฏินัน บุคคลนั้น ย่อมตามเห็นรูปที่เป็นอดีตโดยความเป็นตน ย่อมตามเห็นเวทนาอันเป็นอดีต ฯลฯ ย่อมตามเห็นสัญญาอันเป็นอดีต ฯลฯ สังขารทั้งหลายอันเป็นอดีต ฯลฯ ย่อมตามเห็นวิญญูณอันเป็นอดีต โดยความเป็นตนฯ

ในธรรมทั้ง 2 นั้น บุคคลใด มีตัณหาวิปลาส บุคคลนั้น ย่อมยินดีซึ่งรูปอันยังไม่มาถึง (อนาคต) ฯลฯ เวทนาอันยังไม่มาถึง ฯลฯ สัญญาอันยังไม่มาถึง ฯลฯ สังขารทั้งหลายอันยังไม่มาถึง ย่อมยินดีซึ่งวิญญูณอันยังไม่มาถึง ฯ

ธรรมทั้ง 2 คือ ตัณหาและอวิชชา เป็นอุปกิเลสของจิต เพราะเป็นมูลเหตุแห่งวิปลาสที่มีโทษอย่างยิ่ง ฯ จิตเมื่อหมดจด (บริสุทธิ์) ย่อมหมดจดจากเครื่องเศร้าหมองทั้ง 2 นั้น ฯ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ แก่สัตว์เหล่านั้น ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น แก่ผู้มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน คือว่า ย่อมไม่ปรากฏแก่สัตว์ผู้เล่นไปอยู่ ผู้ท่องเที่ยวไปอยู่ สุนทรคราวเดียว สู้กำเนิดสัตว์เดรัจฉานคราวเดียว สู้เปตวิสัยคราวเดียว สู้สุรกายคราวเดียว สู้เทพทั้งหลายคราวเดียว และส่มนุษย์ทั้งหลายคราวเดียว ฯ

คำว่า “ถูกถีนมิทระครอบงำ” ได้แก่ ความป่วยไข้ คือ ความไม่ครบแก่การงานของจิต ชื่อว่า ถีนะ ความหดหู่ของกาย (นามขันธ 3 ที่เหลือ) ชื่อว่า มิทระ ฯ

---

¹ ตัณหาและอวิชชา เป็นมูลเหตุแห่งวิปลาสทั้งหลาย ตัณหาไม่เกิดปราศจากอวิชชา เมื่อกล่าวถึง ตัณหาวิปลาส ก็แสดงว่ามีอวิชชาด้วย เมื่อกล่าวถึงทวิภูฏินันก็แสดงถึงมีอวิชชาด้วย (จากฎีกา) ฯ

คำว่า “ไปสู่อำนาจของมาร” ได้แก่ ไปสู่อำนาจของกิเลสมาร และสัตตมาร¹ (คือ เทวบุตรตมาร) จริงอยู่ บุคคลนั้นผู้อันมารกำบังแล้ว ย่อมเป็นผู้มุ่งหน้า ไปสู่สังสาร ฯ

ประชุมเทศนาลงในสังจะ 4

สังจะเหล่านี้ 2 สังจะแรก พระองค์ทรงแสดง**ทุกข์และสมุทัย** พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความรอบรู้และเพื่อการละ คือ เพื่อการกำหนดรู้ทุกข์ เพื่อการละสมุทัยแห่งสังจะทั้ง 2 นั้น ฯ สังจะใด ย่อมรู้ทั่วด้วยอริยมรรคใด และย่อมละด้วยอริยมรรคใด นี้ชื่อว่า**มรรค** ฯ การละตัณหาและอวิชชา นี้ชื่อว่า**นิโรธ** ฯ เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าประชุมลงในสังจะ 4 นี้ ฉะนั้น ฯ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า “อรกฺขิตฺเตน จิตฺเตน” เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะจึงประชุมเทศนาหาระนี้ว่า “อัสสาทะ (ความยินดี) อาทีนวะ (โทษ) นิสสรณะ (การสลัดออก) ผล (อานิสงส์) อุบาย (ข้อแนะนำ) อาณัตติ (บัญญัติเทศนา) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า เทศนาหาระ” ดังนี้

จบเทศนาหารสัมปาทะ

---

¹ มัจจิมาร อภิสังขารมาร ชันธมาร เหล่านี้เกิดเพราะกิเลสมาร ส่วนสัตตมารเป็นอุปาทาบัญญัติ ในอุปาทานชั้น 5 เป็นอาณัตติ คือ บัญญัติเทศนา ฯ

2. วิจัยหารสัมปาตะ

ในหารสัมปาตะ 16 นั้น วิจัยหารสัมปาตะ เป็นไฉน

ในวิจัยหารสัมปาตะนั้น ความปรารถนามี 2 อย่าง คือ มีกุศล (เป็นปัจจัย) บ้าง มีอกุศล (เป็นปัจจัย) บ้าง ๆ ความปรารถนาที่มีอกุศล (เป็นปัจจัย) ย่อมยังสัตว์ให้ถึงสังสาร แต่ความปรารถนาที่มีกุศล (เป็นปัจจัย) ย่อมให้ถึงพระนิพพาน คือความปรารถนาที่เป็นเหตุละ ฯ^{1, 2}

แม้มานะก็มี 2 อย่าง คือ มีกุศล (เป็นปัจจัย) บ้าง มีอกุศล (เป็นปัจจัย) บ้าง ๆ บุคคลอาศัยมานะใด ย่อมละมานะ มานะนี้ ชื่อว่ากุศล (คืออาศัยกุศล) แต่มานะใด ย่อมให้ทุกข์เกิดขึ้น มานะนี้เป็นอกุศล ๆ ในความปรารถนาที่ยังสัตว์ให้ถึงสังสาร และนิพพานนั้น ความปรารถนาที่มีกุศล (เป็นปัจจัย) ได้แก่ ความปรารถนา ย่อมเกิดแก่กุลบุตรผู้ปรารถนาอริยผลว่า “พระอริยะทั้งหลาย ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งอายตนะอันสงบแล้ว (อริยผล) อันใด เราก็จักกระทำให้แจ้งอายตนะ (อริยผล) อันนั้น” ดังนี้ โทมนัสนี้ เรียกว่า เนกขัมมสิตะ เพราะความปรารถนาเป็นปัจจัย โทมนัสจึงเกิดขึ้น ฯ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า ในคัมภีร์ 2 อย่างนั้น คัมภีร์ชื่อว่า สังสารคามินี เพราะอรรถว่า ให้ไปสู่สังสาระ คัมภีร์ที่ชื่อว่า อปจยคามินี เพราะอรรถว่า ให้ถึงพระนิพพานอันหาปัจจัยมิได้ ท่านจึงกล่าวว่ ปทานคัมภีร์ (ผู้เรียบเรียง)

² อรรถกถา อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต จตุตถปัณณาสก์ ภิกขุณีสูตร อธิบายว่า บุคคลอาศัยคัมภีร์อันเป็นปัจจุบันที่เห็นไปแล้วอย่างนี้ ในบัดนี้ ย่อมละบุพคัมภีร์อันมีวิภูษะเป็นมูล ถ้ามว่า ก็คัมภีร์อันเป็นปัจจุบันนี้เป็นกุศลหรืออกุศล ตอบว่า เป็นอกุศล ถ้ามว่า ควรเสพหรือไม่ควรเสพ ตอบว่า ควรเสพ ถ้ามว่า จะชักปฏิสนธิมาหรือไม่ชักมา ตอบว่า ไม่ชักมา แต่ควรละความใคร่ในคัมภีร์ที่ควรเสพ อันเป็นปัจจุบัน แม้นี้เสียทีเดียว (ผู้เรียบเรียง)

ความปรารถนามีกุศล (เป็นปัจจัย) นี้ ชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะสํารอกราคะ ความปรารถนามีกุศล (เป็นปัจจัย) นั้น ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะสํารอกอวิชา (ความปรารถนามีกุศลเป็นปัจจัยย่อมไม่มีโทษ เพราะมุ่งอริยผลอันไม่มีโทษ) ฯ

ถามว่า อะไรเป็นเครื่องตรวจสอบปัญญาวิมุตตินั้น ฯ

ตอบว่า องค์แห่งมรรคมองค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ย่อมตรวจสอบปัญญาวิมุตติ เพราะอริยมรรคนั้นเป็นมูล ฯ

ถามว่า การตรวจสอบปัญญาวิมุตตินั้น พึงเห็นในที่ไหน

ตอบว่า พึงเห็นในฌานที่ 4 เพราะเป็นฌานสูงสุด จริงอยู่ บุคคลใดได้ฌานที่ 4 ย่อมยังจิตประกอบด้วยองค์ 8 เหล่านี้ คือ บริสุทธิ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน จิตควรแก่การงาน จิตตั้งมั่น จิตไม่หวั่นไหว ให้เจริญอยู่ ฌานลาภีบุคคลนั้นย่อมบรรลुकุณวิเศษ 4 อย่าง ในฌานที่ 4 นั้น คือ ย่อมบรรลुकุณญาณ 6 และคุณธรรมพิเศษอีก 2 คือ มโนมยิตติ และวิปัสสนาญาณ ฯ ก็จิตในฌานที่ 4 นั้น ย่อมมีเมื่อไร ความผ่องแผ้วก็ย่อมมีเมื่อนั้น ความผ่องแผ้วย่อมมีเมื่อไร กิเลสเพียงดั่งเนินก็ย่อมไม่มีเมื่อนั้น กิเลสเพียงดั่งเนินย่อมไม่มีเมื่อไร จิตควรแก่การงานก็ย่อมมีเมื่อนั้น จิตควรแก่การงานย่อมมีเมื่อไร จิตตั้งมั่นก็ย่อมมีเมื่อนั้น จิตตั้งมั่นย่อมมีเมื่อไร จิตไม่หวั่นไหวก็ย่อมมีเมื่อนั้น เพราะฉะนั้น การตรวจสอบปัญญาวิมุตตินั้น จึงทราบได้ในฌานที่ 4 ฯ

ในฝ่ายทั้ง 2 คือตัณหาและอวิชชา นั้น คำทั้ง 2 คือ กิเลสเพียงตั้งเนิ่น และอุปกิเลส เป็นฝ่ายแห่งตัณหา ความหวั่นไหวอันใด และความไม่ตั้งมั่นแห่งจิตอันใด นี้เป็นฝ่ายแห่งทวิภูฏี (อวิชชา) ฯ

อินทรีย์ 4 คือ ทุกชินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ สุขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ย่อมดับไปในภวนที่ 4 อุเบกชินทรีย์ที่เหลือ ย่อมมีแก่พระโยคินั้น ฯ พระโยคินั้น ย่อมใส่ใจซึ่งสมบัติเบื้องต้น เพราะความยินดีในสมบัติอันสงบ เมื่อพระโยคินั้น ใส่ใจสมบัติเบื้องต้นอยู่ สัญญาในภวนที่ 4 ย่อมเป็นราวกะว่าสัญญาหยาบตั้งอยู่ และไม่ยินดีปฏิขัสสัญญา (ปัญจวิญญาณ) อยู่ พระโยคินั้น จึงกระทำในใจ ถึง “อนนตฺ อากาส” เป็นไปเพราะการก้าวล่วงรูปสัญญาโดยไม่เหลือ เพราะการตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขัสสัญญาทั้งหลาย และเพราะไม่ใส่ใจซึ่งนानตตสัญญา (อกุศลสัญญาต่าง ๆ) กระทำให้แจ้งซึ่งอากาसानัญจายตนะสมบัติ เข้าถึงอยู่ ฯ รูปาวจรสัญญา ชื่อว่า มีการนำออกด้วยอภิญญา ไวการ (ความลามก) ในอารมณ์ต่าง ๆ ชื่อว่า นานตตสัญญา พระโยคีย่อมก้าวล่วงรูปาวจรสัญญา และนานตตสัญญานั้น และปฏิขัสสัญญาของพระโยคาวจรนั้น ย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ รูปาวจรสมาธิ คือโอกาสของพระโยคีย์ผู้มีจิตตั้งมั่นอย่างนี้ ย่อมอันตรธานไป และการเห็นกสิณรูปทั้งหลาย ก็ย่อมอันตรธานไป ด้วยอำนาจแห่งรูปาวจรสมาธิ รูปาวจรสมาธิ ทั้ง 2 นั้น ประกอบด้วยองค์ 6 นั้น ควรพิจารณาว่า ใจของเรา ไม่ประกอบด้วยอภิขณาในโลกทั้งปวง จิตของเราไม่มุงร้ายในสัตว์ทั้งปวง ความเพียรอันเราเริ่มประคองไว้แล้ว กายของเราสงบแล้ว ไม่ปั่นป่วนแล้ว จิตของเราตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่านแล้ว สติของเราปรากฏไม่หลงลืมแล้ว ฯ

ในองค์ 6 เหล่านั้น ใจไม่ประกอบด้วยอภิขณาในโลกทั้งปวงอันใด จิตไม่มุงร้าย ในสัตว์ทั้งปวงอันใด ความเพียรเริ่มแล้วประคองไว้อันใด จิตที่ตั้งมั่นไม่ซัดส่ายอันใด

ทั้งหมดนี้ ชื่อว่า **สมถะ** ๑ กายอันสงบแล้วไม่ปั่นป่วนอันใด นี้ชื่อว่าสมาธิบริกขาร ๑ สติปรากฏแล้ว ไม่หลงลืมอันใด นี้ชื่อว่า **วิปัสสนา** ๑

ญาณทัตสนะ 5

สมาธิอรหัตผลใด ได้ด้วยสมถะวิปัสสนาปฏิปทา

สมาธินั้น พึงทราบว่ามีญาณทัตสนะ 5 อย่าง คือ ญาณทัตสนะย่อมปรากฏ เฉพาะแก่พระอรหันต์เท่านั้นว่า “สมาธินี้ เป็นสมาธิมีสุขในปัจจุบัน” ดังนี้ ญาณทัตสนะย่อมปรากฏ เฉพาะแก่พระอรหันต์เท่านั้นว่า “สมาธินี้ เป็นสมาธิมีสุขวิบากต่อไป”¹ ดังนี้ ญาณทัตสนะย่อมปรากฏ เฉพาะแก่พระอรหันต์เท่านั้นว่า “สมาธินี้ เป็นอริยะไม่มีอามิส” ดังนี้ ญาณทัตสนะย่อมปรากฏ เฉพาะแก่พระอรหันต์เท่านั้นว่า “สมาธินี้ เป็นสมาธิอันบุรุษผู้ไม่ต่ำทรามเสพแล้ว” ดังนี้ ญาณทัตสนะย่อมปรากฏ เฉพาะแก่พระอรหันต์เท่านั้นว่า “สมาธินี้ เป็นสมาธิสงบแล้ว ประณีต ได้ความสงบระงับ มีการบรรลุภาวะแน่วแน่ และมีการข่ม การห้ามปัจจนิกธรรม ที่มีการปรุงแต่งเป็นไป” ดังนี้ ๑ ก็ญาณทัตสนะย่อมปรากฏ เฉพาะแก่พระอรหันต์เท่านั้นว่า “เรามีสติเข้าถึง เรามีสติออก ซึ่งสมาธินั้น” ดังนี้แล ๑

ในสมาธิเหล่านั้น สมาธิใดมีสุขในปัจจุบัน สมาธิใดมีสุขวิบากต่อไป **สมาธินี้ เป็นสมถะ** ๑ สมาธิใดเป็นอริยะไม่มีอามิส² สมาธิใดอันบุรุษผู้ไม่ต่ำทรามเสพแล้ว สมาธิใด สงบแล้ว ประณีต ได้ความสงบระงับ บรรลุภาวะแน่วแน่ มีการข่ม

---

¹ เนตติอรรถกถา ระบุว่า หมายถึง สมาธิสุขในอรหัตผล (ผู้เรียบเรียง)

² ไม่มี กามอามิส วัฏฏอามิส โลกอามิส (อรรถกถา) ๑

การห้ามปัจจนิกธรรมซึ่งมีการปรุงแต่งเป็นไป และสมาธิที่ท่านกล่าวว่า
เรามีสติเข้าถึง เรามีสติออก ดังนี้ **สมาธิเหล่านี้ เป็นวิปัสสนา** ๖

สมาธิใด อันเป็นปฏิปทาเบื้องต้นแห่งอรรถผลสมาธิ สมาธินั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็น
โดยอาการ 5 อย่าง คือ ความแผ่ชานไปแห่งปีติ ความแผ่ชานไปแห่งสุข
ความแผ่ชานไปแห่งใจ (เจโตปริยะ) ความแผ่ชานไปแห่งอาโลกะ
และปัจจนิกณานิมิต ๖

ในอาการ 5 เหล่านี้ การแผ่ไปแห่งปีติอันใด การแผ่ไปแห่งสุขอันใด
การแผ่ไปแห่งใจอันใด การแผ่ไปอันนี้เป็นสมณะ ๖ การแผ่ไปแห่งอาโลกะอันใด
และปัจจนิกณานิมิตอันใด นี้ชื่อว่าเป็นวิปัสสนา¹ ๖

กสิณายตนะมี 10 คือ ปฐวีกสิณ² อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นิลกสิณ
ปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อากาสกสิณ (คือ ปฐมอรูปรมาณที่เป็นไป
ในกสิณคณาภิมาภาส) วิญญาณกสิณ (คือ อรูปรมาณที่ 2 ซึ่งมีอรูปรวิญญาณที่ 1
เป็นอารมณ์) ๖ ในกสิณายตนะ 10 นั้น ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ
นิลกสิณ ปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อันใด กสิณทั้ง 8 นี้ เป็นสมณะ ๖
อากาสกสิณ และวิญญาณกสิณอันใด ทั้ง 2 นี้ ท่านกล่าวว่า เป็นวิปัสสนา
(เพราะภาวะแห่งวิปัสสนาธิฐาน) ๖ โดยอาการอย่างนี้ อริยมรรคทั้งปวง
อันเรากล่าวแล้ว โดยอาการใด ๆ ก็พึงประกอบด้วย สมณะและวิปัสสนา

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า หมายถึง ปีติผรมตา (ปัญญาในฌานที่ 2 ที่แผ่ไปสู่ปีติ) สุขผรมตา (ปัญญาในฌานที่ 3 ที่แผ่ไปสู่ความสุข) เจโตผรมตา (ปัญญาในการกำหนดใจผู้อื่น) อาโลกผรมตา (คือ ทิพจักขุ ความที่ปัญญาแผ่ไปสู่แสงสว่าง) และปัจจนิกณานิมิต (คือ ปัจจนิกณญาณของพระโยคาวจร ผู้ออกจากสมาธินั้น ๆ) (ผู้เรียบเรียง)

² ปฐวีกสิณ คือ มณฑลแห่งปฐวี ที่มีบริกรรมอันกระทำแล้ว ๖

โดยอาการนั้น ๆ ๓ สมณะ (สมาธิภูฐาน) และวิปัสสนาธรรมเหล่านี้ ท่านสงเคราะห์ไว้ด้วยธรรม 3 คือ ด้วยอนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุุปัสสนา ๓ พระโยคีนั่น เมื่อยังสมณะวิปัสสนาให้เจริญ ย่อมยังวิโมกขมุขทั้ง 3 ให้เจริญ ๓ เมื่อยังวิโมกขมุขทั้ง 3 ให้เจริญ ย่อมยังขันธ 3 (มีศีลขันธเป็นต้น) ให้เจริญ ๓ เมื่อยังขันธ 3 ให้เจริญ ย่อมยังอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ให้เจริญ ๓

วิโมกขมุข 3

บุคคลผู้ราคะจริต เมื่อศึกษาด้วยอธิจิตตสิกขา เมื่อละอกุศลมูลคือโลภะ เมื่อเข้าถึงซึ่งผัสสะอันเป็นเหตุแห่งสุขเวทนา เมื่อกำหนดรู้ซึ่งสุขเวทนา เมื่อนำออกซึ่งมลทินคือราคะ เมื่อสลัดออกซึ่งรฐีคือราคะ เมื่อคายออกซึ่งพิชรายคือราคะ เมื่อให้ดับซึ่งไฟคือราคะ เมื่อถอนลูกศรคือราคะ เมื่อวางซึ่งชกฏคือราคะ ย่อมนำออกไปด้วย **อนิมิตตวิโมกขมุข** คืออนิจจานุปัสสนา ๓

บุคคลผู้โทสะจริต เมื่อศึกษาด้วยอธิศีลสิกขา เมื่อละอกุศลมูลคือโทสะ เมื่อเข้าถึงผัสสะอันเป็นเหตุแห่งทุกขเวทนา เมื่อกำหนดรู้ทุกขเวทนา เมื่อนำออกซึ่งมลทินคือโทสะ เมื่อสลัดออกซึ่งรฐีคือโทสะ เมื่อคายพิชรายคือโทสะ เมื่อให้ดับซึ่งไฟคือโทสะ เมื่อถอนลูกศรคือโทสะ เมื่อวางซึ่งชกฏคือโทสะ ย่อมออกไปด้วย**อัปณิหิตวิโมกขมุข** คือทุกขานุปัสสนา ๓

บุคคลผู้โมหะจริต เมื่อศึกษาด้วยอธิปัญญาสิกขา เมื่อละอกุศลมูลคือโมหะ เมื่อเข้าถึงผัสสะอันเป็นเหตุแห่งอกุศลทุกขเวทนา เมื่อกำหนดรู้ซึ่งอกุศลทุกขเวทนา เมื่อนำออกซึ่งมลทินคือโมหะ เมื่อสลัดออกซึ่งรฐีคือโมหะเมื่อคายพิชรายคือโมหะ เมื่อให้ดับซึ่งไฟคือโมหะ เมื่อถอนลูกศรคือโมหะ เมื่อวางซึ่งชกฏคือโมหะ ย่อมออกไปด้วย**สุญญตวิโมกขมุข** คืออนัตตานุุปัสสนา ๓

บรรดาวิโมกขมุข 3 นั้น สุกุญฺญตวิโมกขมุข (ทางหรือทวารแห่งสุกุญฺญตวิโมกข์) มีปัญญาเป็นประธาน อนิมิตตวิโมกขมุขมีสมาธิเป็นประธาน อัปภินิหิตวิโมกขมุข มีศีลเป็นประธาน บุคคลนั้นเมื่อยังวิโมกขมุข 3 ให้เจริญ ชื่อว่า ย่อมยังขั้น 3 ให้เจริญ เมื่อยังขั้น 3 ให้เจริญ ชื่อว่า ย่อมเจริญซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ในอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 นั้น สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ อันใด นี้ชื่อว่า **ศีลขั้น** สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อันใด นี้ชื่อว่า **สมาธิขั้น** สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ อันใด นี้ชื่อว่า **ปัญญาขั้น** ฯ

ในขั้นนั้น ศีลขั้นและสมาธิขั้น เป็นสมณะ ปัญญาขั้น เป็นวิปัสสนา บุคคลใดย่อมยังสมณวิปัสสนาให้เจริญ องค์แห่งภพ (อุปปัตติภพ) 2 คือ กายและจิต ของบุคคลนั้น ย่อมถึงซึ่งความเจริญ บาททั้ง 2 คือ ศีลและสมาธิ เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับภพ ฯ ภิกษุ นั้น ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีกายอบรมแล้ว มีศีลอบรมแล้ว¹ มีจิตอบรมแล้ว มีปัญญาอบรมแล้ว เมื่อกายอันบุคคลนั้นอบรมอยู่ ธรรมทั้ง 2 คือ สัมมากัมมันตะและสัมมาวาชามะ ย่อมถึงซึ่งความเจริญ เมื่อศีลอันบุคคลนั้นอบรมอยู่ ธรรมทั้ง 2 คือ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะ ย่อมถึงซึ่งความเจริญ เมื่อจิตอันบุคคลนั้นอบรมอยู่ ธรรมทั้ง 2 คือ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ย่อมถึงซึ่งความเจริญ เมื่อปัญญาอันบุคคลนั้นอบรมอยู่ ธรรมทั้ง 2 คือ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ ย่อมถึงซึ่งความเจริญ ฯ

ในธรรมทั้ง 2 นั้น สัมมากัมมันตะอันเป็นกายสุจริต เจตนาอันใด สัมมาวาชามะ ที่เป็นไปกับกายสุจริตนั้นอันใด พึงเป็นไปทางกาย พึงเป็นไปทางใจ

---

¹ เนตติอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อบรมกาย หมายถึง การบำเพ็ญอภิสมจาริกศีล ส่วนคำว่า อบรมศีล หมายถึง การบำเพ็ญอาทิพรหมจริยศีล อีกอย่างหนึ่ง คำว่าอบรมกาย หมายถึง การสำรวมอินทริย์ ส่วนคำว่า อบรมศีล หมายถึง การอบรมศีล ด้วยอำนาจศีลที่ยังเหลือ (ผู้เรียบเรียง)

ในมรรคทั้ง 2 นั้น มรรคใดสงเคราะห์ทางกาย มรรคนั้น
เมื่อกายอันบุคคลอบรมแล้ว ย่อมถึงความเจริญ มรรคใดสงเคราะห์เข้าในจิต
มรรคนั้นเมื่อจิตอันบุคคลอบรมแล้ว ย่อมถึงความเจริญ ฯ

พระโยคินั้นเมื่อยังสมณะและวิปัสสนาให้เจริญ ย่อมถึงอริคม 5 อย่าง
คือ เป็นผู้บรรลุเร็วพลัน (ชิปปาธิคม) เป็นผู้บรรลุวิมุตติ (วิมุตตาธิคม)
เป็นผู้บรรลุใหญ่ (มหาธิคม) เป็นผู้บรรลุไพบุลย์ (วิปูลาธิคม) เป็นผู้บรรลุไม่เหลือ
(อนวเสสาธิคม) ในอริคมเหล่านั้น¹ ชิปปาธิคม มหาธิคม และวิปูลาธิคม
ย่อมมีด้วยสมณะ วิมุตตาธิคม และอนวเสสาธิคม ย่อมมีด้วยวิปัสสนา ฯ

ในการอบรมสมณะวิปัสสนานั้น² พระศาสดาไดย่อมแสดง พระศาสดานั้น
ประกอบด้วยกำลัง 10 ย่อมยังสาวกทั้งหลาย ไม่ให้ขัดแย้งกันด้วยโอวาท
พระศาสดานั้นย่อมทรงแสดงพระโอวาทนั้น โดยอาการ 3 อย่างว่า
พวกเธอจงทำสิ่งนี้ (คือ จงเข้าถึงสรณคมน์ มีศีลเป็นต้นนี้อยู่เถิด)
พวกเธอจงทำโดยอุบายนี้ (คือ จงชำระสรณคมน์มีศีลเป็นต้น ให้บริสุทธิ์โดยวิธีนี้)
ธรรมนี้ อันพวกเธอกระทำอยู่ จักมีประโยชน์ เกื้อกูล และความสุขแก่พวกเธอ
พระสาวกนั้น อันพระศาสดากล่าวสอนแล้ว พรา้สอนแล้วโดยประการนั้น
ก็กระทำอยู่โดยประการนั้น ปฏิบัติอยู่โดยประการนั้น ย่อมไม่บรรลุภูมิ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า ชื่อว่า ชิปปาธิคม เพราะพระโยคาวจรย่อมบรรลุสัจจะ 4 ในคราวเดียว
และไม่ต้องมีหน้าที คือการเจริญวิเสสเหมือนโลกียสมาบัติ ชื่อว่า วิมุตตาธิคม เพราะละธรรมที่ควรละ
ด้วยอำนาจหลุดพ้นโดยส่วนเดียว ชื่อว่า มหาธิคม เพราะการบรรลุสี่ขั้นเป็นต้น ซึ่งเป็นธรรม
มีคุณใหญ่กว่าโลกียธรรม ชื่อว่า วิปูลาธิคม เพราะการบรรลุผลอันไพบุลย์ และ ชื่อว่า อนวเสสาธิคม
เพราะไม่เหลือธรรมอะไร ๆ ที่ตนต้องกระทำอีก (ผู้เรียบเรียง)

² ม. ม. เล่ม 12 ข้อ 167 มหาสีหนาทสูตร ฯ

(คือ ทัสสนภูมิและภาวนาภูมิ) นั้น นี้มิใช่ฐานะที่มีได้ (คือ เหตุนี้ไม่มีอยู่ ประการที่หนึ่ง) พระสาวกนั้น อันพระศาสดากล่าวสอนแล้วโดยประการนั้น พร่ำสอนแล้วโดยประการนั้น จักไม่ยั้งศีลขันธให้บริบูรณ์ จักไม่บรรลुซึ่งภูมิ นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ (ประการที่ 2) พระสาวกนั้น อันพระศาสดาโอวาทแล้วอย่างนั้น พร่ำสอนแล้วอย่างนั้น จักยั้งศีลขันธให้บริบูรณ์ จักบรรลุซึ่งภูมิ (ทัสสนภูมิหรือภาวนาภูมิ) นั้น ดังนี้ นี้เป็นฐานะที่มีอยู่ (ประการที่ 3) ฯ

ฐานะนี้ว่า “เมื่อท่านปฏิญาณตนว่า เป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ ท่านก็มีได้ตรัสรู้แล้ว” ดังนี้ ย่อมไม่มี ฯ

ฐานะนี้ว่า “ท่านปฏิญาณตนว่า มีอัสวะทั้งปวงสิ้นแล้ว ก็อัสวะทั้งหลายเหล่านี้ ของท่าน ยังไม่สิ้นไป” ดังนี้ ย่อมไม่มี ฯ

ฐานะนี้ว่า “ท่านแสดงธรรม เพื่อประโยชน์แก่กรรมใด ธรรมนั้นย่อมไม่นำไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่บุคคลผู้ปฏิบัตินั้น” ดังนี้ ย่อมไม่มี ฯ

ฐานะนี้ว่า “สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรม สาวกนั้น จักไม่กระทำให้แจ้ง ซึ่งวิเสสาธมอันโอฬารอื่นอีกโดยลำดับ” ดังนี้ ย่อมไม่มี ฯ

ฐานะนี้ว่า “ก็ธรรมเหล่าใดแล เป็นธรรมกระทำอันตราย ธรรมเหล่านั้น ไม่สมควรเพื่อทำอันตรายแก่ผู้เสพออยู่” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “ก็ธรรมเหล่าใด ไม่เป็นธรรมนำออก ธรรมเหล่านั้นย่อมนำออก เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่บุคคลผู้ปฏิบัตินั้น” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “ก็ธรรมเหล่าใด เป็นธรรมนำออก ธรรมเหล่านั้น ย่อมนำออก เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่ผู้ปฏิบัตินั้น” ดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “ก็แล สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ถึง สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ (นิพพานที่มีชั้นที่เหลือ) จักไม่ถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานที่ไม่มีชั้นที่เหลือ” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “พระอริยบุคคล ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยมัคคทิฏฐิ พึงปลงซึ่งมารดาจากชีวิต หรือพึงทำการฆ่าด้วยมือ หรือด้วยเท้า” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “บุคฺชนพึงปลงซึ่งมารดาจากชีวิต หรือพึงทำการฆ่าด้วยมือหรือเท้า” ดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้ ฯ

พระอริยบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิ พึงปลงซึ่งบิดาจากชีวิต ฯลฯ พึงปลงซึ่งพระอรหันต์จากชีวิต ก็มีโดยนัยที่กล่าวแล้ว ฯ

“พระอริยบุคคล ผู้ถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิ พึงทำลายสงฆ์ ผู้มีสังวาสเสมอกัน ผู้อยู่ในสีมาเดียวกัน (ด้วยเหตุ 5 คือ ด้วยกรรม อุทเทส โวหาร อนุสาวนา การจับสลาก) หรือว่าพึงยังสงฆ์ให้ร้าวรานกัน” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิ มีจิตประทุษร้ายพระตถาคต พึงยังโลหิตให้ห้อขึ้น หรือมีจิตประทุษร้าย พึงทำลายสอุปของพระตถาคต ผู้ปรินิพพานแล้ว” ดังนี้ ก็มีใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “ปุถุชนผู้มีจิตประทุษร้ายพระตถาคต พึงยังโลหิตให้ห้อขึ้น หรือมีจิตประทุษร้าย ถึงทำลายสถูปของพระตถาคต ผู้ปรินิพพานแล้ว” ดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมัคคทิกฺขุณี พึงอ้างศาสดาอื่น แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “ปุถุชนพึงอ้างศาสดาอื่น” ดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมัคคทิกฺขุณี พึงแสวงหาบุคคลผู้ควรซึ่งทักษิณานอกจากพระศาสนานี้” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “ปุถุชนพึงแสวงหาบุคคลอื่นจากพระศาสนานี้” ดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมัคคทิกฺขุณี พึงเชื่อถือซึ่งความบริสุทธิ์ของตน ด้วยทิกฺขุสฺสุมตมมกฺค กล่าวคือการตื่นข่าว” ดังนี้ มิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ฐานะนี้ว่า “ปุถุชนพึงเชื่อถือซึ่งความบริสุทธิ์ของตน ด้วยทิกฺขุสฺสุมตมมกฺค กล่าวคือการตื่นข่าว” ดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ตำแหน่งอันสูงสุด

ข้อว่า “หญิงจะพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ไซร้” นั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ฯ

ข้อที่ว่า “บุรุษจะพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ” ดังนี้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ข้อที่ว่า “หญิงจะพึงเป็นท้าวสักกะจอมเทพ” ดังนี้ นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ ๑

ข้อว่า “บุรุษจะพึงเป็นท้าวสักกะจอมเทพ” ดังนี้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ๑

ข้อว่า “หญิงจะพึงเป็นมารผู้ลามก (มาราธิราช)” ดังนี้ นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ ๑

ข้อว่า “บุรุษพึงเป็นมารผู้ลามก” ดังนี้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ๑

ข้อว่า “หญิงจะพึงเป็นมหาพรหม” ดังนี้ นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ ๑

ข้อว่า “บุรุษจะพึงเป็นมหาพรหม”¹ ดังนี้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ๑

ข้อว่า “หญิงจะพึงเป็นพระตถาคต เป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้โดยชอบ” ดังนี้ นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ ๑

ข้อที่ว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า² 2 พระองค์จะพึงเสด็จอุบัติขึ้น หรือจะพึงแสดงธรรมพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน” ดังนี้ นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ ๑

ข้อว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เดียวเท่านั้น จักเสด็จอุบัติขึ้น หรือจักแสดงธรรมในโลกธาตุหนึ่ง” ดังนี้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ๑

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า แม้เมื่อไม่มีเพศทั้งสองเท่าเทียมกันในพรหมโลก แต่รูปร่างของบุรุษเท่านั้น ควรเป็นพรหมในพรหมโลกนั้น (ผู้เรียบเรียง)

² ขณะที่หยั่งลงสู่ครรรค์ หมิ่นโลกธาตุหวั่นไหว เรียก ขาดิเขตต์ อำนาจพระปริตรเป็นไปแสนโกฏิจักรวาล เรียก อาณาเขต วิสัยเขต คือ เขตของอารมณ์ ไม่มีประมาณ

วิบากของทุจริตและสุจริต

ข้อที่ว่า “วิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ของทุจริต 3 จักมี” ดังนี้
นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ข้อว่า “วิบากอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจแห่งทุจริต 3 จักมี” ดังนี้
นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ข้อว่า “วิบากอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจของสุจริต 3 จักมี” ดังนี้
นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้ ฯ

ข้อว่า “วิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจของสุจริต 3 จักมี” ดังนี้
นั้นเป็น ฐานะที่มีได้ ฯ

ข้อที่ว่า “สมณะ (สักว่าบวช) หรือพราหมณ์ (สักว่าชาติ) คนใดคนหนึ่ง ผู้หลอกลวง
ผู้ประจบ (ประจบด้วยสามารถประกอบคำพูด) ผู้ทำนimit (คือลวงเพื่อให้เกิดลาภ)
ผู้กระทำนimit หลอกลวงหรือประจบไว้ เบื้องหน้า ไม่ละนิวรรณ์ 5
อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ อันทำปัญญาให้ทุพพล ไม่มีสติ เข้าไปตั้งไว้ใน
สติปัฏฐาน 4 ไม่เจริญโพชฌงค์ 7 อยู่ จักตรัสรู้ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิ” ดังนี้
นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ ฯ

ข้อว่า “สมณะ หรือพราหมณ์ (สัพพัญญูโพธิสัตว์) คนใดคนหนึ่งผู้ปราศจากโทษ
อันเป็นข้าศึกต่อบารมีทั้งปวง ผู้ละนิวรรณ์ 5 อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ
อันทำปัญญาให้ทุพพล เป็นผู้มีสติ เข้าไปตั้งมั่นแล้วในสติปัฏฐาน 4
เจริญโพชฌงค์ 7 อยู่ จักตรัสรู้ยิ่งซึ่งสัมมาสัมโพธิอันยอดเยี่ยม” ดังนี้
เป็นฐานะที่มีได้ ฯ

ในฐานะและในฐานะนี้ ญาณใด เป็นไปโดยเหตุ โดยฐานะไม่มีอะไรคั่น (คือ ในขณะที่พิจารณา) ญาณนี้ ท่านเรียกว่า ฐานฐานญาณ เป็นกำลังของพระตถาคตข้อที่ 1 ฯ

ธรรมทั้งปวง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ถึงซึ่งฐานะและฐานะด้วยประการฉะนี้ สัตว์บางพวกเข้าถึงสวรรค์ บางพวกเข้าถึงอบาย บางพวกเข้าถึงพระนิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนัยนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย¹ เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม ผู้เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป คือ ผู้มีบาปกรรม จักไปสู่นรก ผู้มีบุญกรรมจักไปสู่สุคติ อนึ่ง สัตว์เหล่าอื่นยังมรรคให้เจริญแล้ว ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน”² ดังนี้ ฯ

คำว่า “สพเพ สตตา” ได้แก่ สัตว์ที่เป็นพระอริยะ และไม่ใช่พระอริยะ สัตว์ผู้ที่มีกายเป็นของตน (สกุทายปริยาปนนา) และสัตว์ผู้ปราศจากกาย (อรูปพรหม) ฯ

---

¹ ส. สคาถกค เล่ม 15 ข้อ 401 ฯ

² ในคานานี้อ้างอิง สังยุตตนิกาย สคาถวรรค โกสลสังยุตต์ ตติยวรรคที่ 3 อัยยิกาสูตร อย่างไรก็ตามในอัยยิกาสูตร แสดงข้อความต่างจากในที่นี้เล็กน้อย นั่นคือ สพเพ สตตา มริสสนติ มรณนต์ หิ ชีวิตํ. ยถากมมํ คมิสสนติ ปุณฺณปาปผลูปคา. นิรยํ ปาปกมมณา ปุณฺณกมมา จ สุคตํ. ตสมา กเรยย กลยาณํ นิจยํ สมปรายิกํ. ปุณฺณานิ ปรโลกสมิ ปติฏฐา โหนติ ปาณินนติ. ฯ (สัตว์ทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม เข้าถึงผลบุญและบาป คือ ผู้ทำบาปจักไปนรก ส่วนผู้ทำบุญจักไปสวรรค์ เพราะฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดี สะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า) (ผู้เรียบเรียง)

คำว่า “จักตาย” ได้แก่ ด้วยการตาย 2 อย่าง คือ ด้วยการตายช้า และด้วยการตายไม่ช้า การตายไม่ช้า (เร็ว) ย่อมมีแก่ผู้มีกายเป็นของตน การตายช้า ย่อมมีแก่สัตว์ผู้ปราศจากกาย (อายุยืน) ฯ

คำว่า “เพราะชีวิต มีความตายเป็นที่สุด” ได้แก่ สัตว์ผู้สิ้นอายุ ชื่อว่า มีความตายเป็นที่สุด เพราะความสิ้นไปแห่งอายุของอินทรีย์ทั้งหลาย ฯ

คำว่า “จักไปตามกรรม” ได้แก่ สัตว์ผู้มีกรรมเป็นของตน ฯ

คำว่า “สัตว์ ผู้เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป” ได้แก่ ความที่กรรมทั้งหลายแสดงผล และการไม่อยู่ปราศจากกรรม ฯ

คำว่า “ผู้มีบาปกรรมจักไปสู่นรก” คือ ผู้มีอุปถัมภ์สังขารทั้งหลาย ฯ

คำว่า “ผู้มีบุญกรรมจักไปสู่สุคติ” ได้แก่ มีอุปถัมภ์สังขารทั้งหลายจักนำไปสู่สุคติ ฯ

คำว่า “สัตว์เหล่าอื่นยังมรรคให้เจริญแล้ว ไม่มีอาสวะย่อม ปรีนิพพาน” ได้แก่ การก้าวล่วงสังขารทั้งหลายทั้งปวง ฯ

เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “สพเพ สตตวา ฯเปฯ อนาสวา” ดังนี้ ฯ

ชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม ผู้มีบาปกรรมจักไปสู่นรก” นี้เป็นปฏิปทาหยาบช้า และถูกเผาผลาญ ฯ

ชื่อว่า “สัตว์เหล่าอื่นยังมรรคให้เจริญแล้วไม่มีอาสวะ” นี้เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ฯ

ชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลาย จักไปตามกรรม จักไปสู่นรก” นี้เป็นสังกิเลส ฯ สังกิเลสย่อมยังสังสารให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้ ฯ (ผู้เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป)

ชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ฯลฯ ผู้มีบาปกรรม จักไปสู่นรก” ดังนี้ เป็นวิภูษะ 3 เหล่านี้ คือ ทุกขวิภูษะ กรรมวิภูษะ และกิเลสวิภูษะ ฯ

ชื่อว่า “สัตว์เหล่าอื่นเจริญมรรคแล้ว ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน” ดังนี้ เป็นการหมุ่กลับแห่งวิภูษะ 3 ฯ

ชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย ฯลฯ ผู้มีบาปกรรม จักไปสู่นรก” นี้เป็นอาทีนวะ (โทษ) ชื่อว่า “ผู้มีบุญกรรม จักไปสู่สุคติ” นี้เป็นอัสสาหะ (ความยินดี)

ชื่อว่า “สัตว์เหล่าอื่นเจริญมรรคแล้ว ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน” นี้เป็นนิสสรณะ (การสลัดออก) ฯ

ชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย ฯลฯ ผู้มีบาปกรรม จักไปสู่นรก” ดังนี้ เป็นทั้งเหตุ ทั้งผล คือ ปัญจขันธ์เป็นผล ตัณหาเป็นเหตุ

ชื่อว่า “สัตว์เหล่าอื่น เจริญมรรคแล้ว ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน” ดังนี้ เป็นทั้งมรรค ทั้งผล ฯ

ชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลาย จักไปตามกรรม ผู้เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป ผู้มีบาปกรรมจักไปสู่นรก” นี้เป็นสังกิเลส

สังกิลีสัน มี 3 อย่าง คือ ตัณหาสังกิลีส ทิฏฐิสังกิลีส และทุจจริตสังกิลีส ฯ
ก็หรือว่า สังกิลีส คือ ตัณหา 3 อันวัตถุใด ๆ ท่วมทับ แล้วก็พึงแสดงการท่วมทับ
ด้วยวัตถุ (ตัณหา) นั้นนั่นแหละ ความพิสดารแห่งตัณหานั้น ได้แก่ การท่องเที่ยวไป
แห่งชายคือตัณหา มี 36 ประการ ฯ

ในสังกิลีส 3 นั้น สังกิลีส คือ ทิฏฐิ พึงแสดงด้วยอุจเฉทะและสัสสตะ
ก็หรือว่า ทิฏฐินี้ ย่อมยึดมั่นด้วยอำนาจแห่งทิฏฐิด้วยวัตถุใด ๆ พึงแสดงการยึดมั่น
ด้วยทิฏฐินั้น ๆ นั่นแหละ ความพิสดารแห่งทิฏฐินั้น ได้แก่ ทิฏฐิ 62 ประการ ฯ

ในสังกิลีสัน นั้น สังกิลีส คือ ทุจจริต ได้แก่ เจตนา อันบุคคลพึงแสดง
ด้วยกรรมแห่งเจตสิก คือ พึงแสดงด้วยทุจจริต 3 ได้แก่ กายทุจจริต วจิตุจจริต
และมโนทุจจริต ความพิสดารแห่งทุจจริต 3 นั้น ได้แก่ อุกุศลกรรมบถ 10 อย่าง ฯ

ชื่อว่า “สัตว์เหล่าอื่น เจริญมรรคแล้ว ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน” ดังนี้
คำนี้เป็นโฆทาน (ความผ่องแผ้ว) ฯ

โฆทานนี้นั้นเป็นธรรมบริสุทธิ์ 3 อย่าง คือ ตัณหาสังกิลีสยอมบริสุทธิ์ด้วยสมณะ
สมณะนั้นเป็นสมาธิขั้นที่ ทิฏฐิสังกิลีสยอมบริสุทธิ์ ด้วยวิปัสสนา
วิปัสสนานั้นเป็นปัญญาขั้นที่ ทุจจริตสังกิลีสยอมบริสุทธิ์ ด้วยสุจจริต
สุจจริตนั้นเป็นศีลขั้นที่ ฯ

ชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลาย
จักไปตามกรรม ผู้เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป ผู้มีบาปกรรมจักไปสู่นรก” ดังนี้
เป็นอุปญญาปฏิบัติ ฯ

ชื่อว่า “ผู้มีบุญกรรมย่อมไปสู่สุคติ” ดังนี้ เป็นบุญปฏิบัติภา ๖

ชื่อว่า “สัตว์เหล่าอื่นเจริญมรรคแล้ว ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน” ดังนี้ เป็นปฏิบัติภาที่ก้าวล่วงบุญและบาป ๖

ในปฏิบัติภา (ข้อปฏิบัติ) 3 นั้น บุญปฏิบัติภาอันใด และอบุญปฏิบัติภาอันใด นี้เป็นปฏิบัติภาอย่างหนึ่ง **อันยังสัตว์ให้ถึงในที่ทั้งปวง** ปฏิบัติภาอย่างหนึ่ง มีปกตินำสัตว์ไปใน**อบายทั้งหลาย** ปฏิบัติภาอย่างหนึ่ง มีปกตินำสัตว์ไปใน**เทพทั้งหลาย** ปฏิบัติภาอันก้าวล่วงซึ่งบุญและบาปอันใด ปฏิบัติภานี้ (เมื่อมรรคยังไม่เกิด) เป็นปฏิบัติภายังสัตว์ให้ไปในที่นั้น ๆ¹ ๖

ปฏิบัติภาเนื่องด้วยราสี 3

ราสี² มี 3 คือ มัจฉัตตราสี (ราสีที่แน่นอนต่อภาวะที่ผิด) สัมมัตตราสี (ราสีที่แน่นอนต่อภาวะที่ชอบ) และอนิยตราสี (ราสีที่ไม่แน่นอน) ในราสี 3 นั้น มัจฉัตตราสีอันใด และสัมมัตตราสีอันใด นี้เป็นปฏิบัติภาอย่างหนึ่งที่ยังสัตว์ให้ถึงในที่นั้น ๆ ในราสี 3 นั้น อนิยตราสีอันใด นี้เป็นปฏิบัติภานันยังสัตว์ให้ถึงในที่ทั้งปวง คือเมื่อได้ปัจจัยด้วยเหตุอะไร พึงให้เกิดในนรก ก็พึงเกิดในนรก เมื่อได้ปัจจัย พึงให้เกิดในกำเนิดสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย เมื่อได้ปัจจัย พึงให้เกิดในเปตวิสัยทั้งหลาย เมื่อได้ปัจจัย พึงให้เกิดในอสุรกายทั้งหลาย เมื่อได้ปัจจัย พึงให้เกิดในเทพทั้งหลาย เมื่อได้ปัจจัย พึงให้เกิดในมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อได้ปัจจัย ด้วยเหตุอะไร พึงให้นิพพาน ก็นิพพาน เพราะฉะนั้น ปฏิบัติภา นี้ เป็นปฏิบัติภา

---

¹ เนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ ใช้สำนวนว่า ส่วนปฏิบัติภาที่ก้าวล่วงบุญและบาป เป็นปฏิบัติภานันยังสัตว์ให้ไปในนิพพานนั้น ๆ (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติอรรถกถา ระบุว่า ราสี หมายถึง กอง (ผู้เรียบเรียง)

อณฺยังสํตฺวํ ให้ถึงในทึ่ทังปวง ญาณใดในปฏิปทานี้ เป็นไปโดยเหตุ โดยฐานะไม่มีอะไรกััน ญาณนี้ ท่านเรียกว่า สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ เป็นกำลังของพระตถาคต ข้อที่ 2 ๑

โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้น ปฏิปทาอณฺยังสํตฺวํให้ถึงในทึ่ทังปวง เป็นอนนกะธาตุโลก (โลกธาตุมิใช่น้อย) ปฏิปทาอณฺยังสํตฺวํให้ถึงในทึ่ทังปวง ๑ เป็นนนานาธาตุโลก (โลกธาตุที่ต่างกััน) ๑ ในโลกทัง 2 นั้น อนนกะธาตุโลก เป็นไฉน

จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญานธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญานธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญานธาตุ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญานธาตุ กามธาตุ พยาปาทธาตุ วิหิงสาธาตุ เนกขัมมธาตุ อัพยาปาทธาตุ อวิหิงสาธาตุ ทุกขธาตุ โทมนัสสธาตุ อวิชชาธาตุ สุขธาตุ โสมนัสสธาตุ อุกเปกขาธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ นิโรธธาตุ¹ สังขารธาตุ นิพพานธาตุ นี้เป็น อนนกะโลกธาตุ ๑

ในโลกทัง 2 นั้น นานาธาตุโลก เป็นไฉน

จักขุธาตุเป็นอย่างหนึ่ง รูปธาตุเป็นอย่างหนึ่ง จักขุวิญญานธาตุเป็นอย่างหนึ่ง นานาธาตุโลกทังปวง เป็นไปโดยทำนองนี้ และนิพพานธาตุก็เป็นอย่างหนึ่ง ญาณใด ในอนนกะธาตุโลกและนนานาธาตุโลกนี้ เป็นไปโดยเหตุ โดยฐานะ ไม่มีอะไรกััน คือเป็นไปในขณะพิจารณา ญาณนี้ ท่านเรียกว่า อนนกะตุนานาธาตุญาณเป็นกำลังของพระตถาคต ข้อที่ 3 ๑

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า หมายถึง นิโรธตัณหา (ผู้เรียบเรียง)

ธาตุมิใช่น้อย (อเนกธาตุ) ของโลกที่มีธาตุต่างกัน เป็นไปโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้น สัตว์ทั้งหลาย ย่อมโน้มไปสู่ธาตุใด ๆ นั้นแหละ สัตว์เหล่านั้น ย่อมตั้งมั่น ย่อมยึดถือธาตุนั้น ๆ นั้นแหละ ฯ สัตว์บางพวกโน้มไปในรูป สัตว์บางพวกโน้มไปในเสียง สัตว์บางพวกโน้มไปในกลิ่น สัตว์บางพวกโน้มไปในรส สัตว์บางพวกโน้มไปในโผฏฐัพพะ สัตว์บางพวกโน้มไปในธรรม สัตว์บางพวกโน้มไปในหญิง สัตว์บางพวกโน้มไปในบุรุษ สัตว์บางพวกโน้มไปในจาคะ (บริจาค) สัตว์บางพวกโน้มไปในธรรมอันเลว สัตว์บางพวกโน้มไปในธรรมอันประณีต สัตว์บางพวกโน้มไปในเทวดา สัตว์บางพวกโน้มไปในมนุษย์ สัตว์บางพวกโน้มไปในพระนิพพาน ฯ ญาณใดในการโน้มไปนี้ เป็นไปโดยเหตุ โดยฐานะ ไม่มีอะไรขัดข้องว่า “สัตว์นี้เป็นเวไนยสัตว์ สัตว์นี้มีไซเวไนยสัตว์ สัตว์นี้มีปกติ ไปสู่สวรรค์ สัตว์นี้มีปกติไปสู่ทุกคติ ” ดังนี้ ญาณนี้เรียกว่า ญาณรู้ความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัย ต่าง ๆ เป็นกำลังของพระตถาคต ข้อที่ 4¹ ฯ

ด้วยคำที่กล่าวแล้วนี้ สัตว์เหล่านั้นผู้มีอัธยาศัยเลวหรือประณีต ย่อมโน้มไป โดยประการใด ๆ ก็ยึดถือซึ่งกรรมสมათาน (การทำกรรม) นั้น ๆ สัตว์เหล่านั้น ย่อมสมათานซึ่งกรรม 6 อย่าง สัตว์บางพวกย่อมกระทำความกรรมด้วยอำนาจแห่งโลภะ สัตว์บางพวกย่อมทำความกรรมด้วยอำนาจแห่งโทสะ สัตว์บางพวกย่อมทำความกรรมด้วยอำนาจแห่งโมหะ สัตว์บางพวกย่อมทำความกรรมด้วยอำนาจแห่งศรัทธา สัตว์บางพวกย่อมทำความกรรมด้วยอำนาจแห่งวิริยะ สัตว์บางพวกย่อมทำความกรรมด้วยอำนาจแห่งปัญญา ฯ กรรมสมათานนั้น เมื่อจำแนกก็มี 2 อย่าง คือ สังสารคามิ และนิพพานคามิ ฯ

---

¹ นานาธมุตติกญาณ (ผู้เรียบเรียง)

ในกรรมสมาทาน 6 นั้น บุคคลย่อมทำกรรมใด ด้วยอำนาจแห่งโลภะ หรือโทสะ หรือโมหะ **กรรมนี้เป็นกรรมดำ มีวิบากดำ** (เพราะให้เกิดในอบาย) ฯ ในกรรมสมาทานนั้น บุคคลย่อมทำกรรมใด ด้วยอำนาจแห่งศรัทธา (กุศลกรรมบถ 10) **กรรมนี้เป็นกรรมขาว มีวิบากขาว** ฯ ในกรรมสมาทานนั้น บุคคลย่อมทำกรรมใด ด้วยอำนาจแห่งโลภะ โทสะ โมหะ และด้วยอำนาจแห่งศรัทธา **กรรมนี้มีทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว**¹ ในกรรมสมาทานนั้น บุคคลย่อมทำกรรมใด ด้วยอำนาจแห่งวิริยะ และด้วยอำนาจแห่งปัญญา **กรรมนี้ไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว** เป็นกรรมสูงสุด ประเสริฐสุด เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ฯ

กรรมสมาทาน 4 อย่าง

กรรมสมาทาน 4 คือ กรรมสมาทานบางอย่าง มีสุขในปัจจุบัน มีทุกข์เป็นวิบากต่อไปมีอยู่ กรรมสมาทานบางอย่าง มีทุกข์ในปัจจุบัน มีสุขเป็นวิบากต่อไปมีอยู่ กรรมสมาทานบางอย่าง มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์ต่อไปมีอยู่ กรรมสมาทานบางอย่าง มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขต่อไปมีอยู่² ฯ

กรรมสมาทานใด ในชาติมีประการตามที่กล่าวนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตรัสสอนบุคคล ผู้มีวิบากเป็นเครื่องกั้นนั้นว่า “กรรมสมาทานฝ่ายอกุศล อันบุคคลนี้สั่งสมไว้

---

¹ มีสสกรรม ให้ทั้งสุข ทั้งทุกข์ เช่น เกิดเป็นมงคลหัตถิ (สัตว์) ด้วยอำนาจอกุศล เสวยสุขในปวัตติกาล ด้วยอำนาจกุศล เกิดในราชตระกูล ด้วยกุศล เสวยทุกข์ด้วยอกุศล (อรรถกถา)

² เนตติอรรถกถา อธิบายว่า กรรมสมาทาน 4 อย่าง ได้แก่ ข้อที่ 1 ข้อปฏิบัติของอเจลกะ (นักบวชเปลือย) คือ ภาวะที่ตกไปในกามทั้งหลาย ข้อที่ 2 การประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ของผู้มีกิเลสแรงกล้า แม้มีน้ำตานองหน้าร้องไห้อยู่ ข้อที่ 3 ข้อปฏิบัติของอเจลกะ ที่ไม่ตกไปในกามทั้งหลาย และ ข้อที่ 4 การประพฤติพรหมจรรย์ของผู้แม้ไม่ได้บั้งจัย ก็เป็นผู้พร้อมเพรียงอยู่ด้วยสุข อันเกิดจากฉาน และวิปัสสนา (ผู้เรียบเรียง)

ไม่สำเร็จผล เป็นกรรมปรากฏเฉพาะวิบาก และผู้นั้นก็ไม่สามารถเพื่อบรรลุมรรคอันเปื่อยหายอย่างยิ่ง” ดังนี้ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตรัสสอนบุคคลเหล่านั้น¹ ผู้มีกรรมอันไม่บริบูรณ์ คือ พระเทวทัตต์ พระโกกาลิกะ พระสุนักขัตตะบุตรของเจ้าลิจฉวี ก็หรือว่า สัตว์แม่เหล่าอื่นผู้เป็นมิจฉัตตนิยตะ²

อนึ่ง อกุศลของบุคคลเหล่านี้เริ่มเพื่อกระทำ ยังไม่ถึงความบริบูรณ์ ก่อนอกุศลบริบูรณ์ ย่อมยังผลให้เกิดขึ้น ผลของกรรมในกาลก่อนนั้น ย่อมห้ามซึ่งมรรคเพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ผลกรรมในกาลก่อน ย่อมก้าวล่วงความเป็นเวไนยสัตว์ เหมือนตรัสกับนายปุลณณะผู้ประพทิตอย่างโค และซีเปลือยประพทิตอย่างสุนัข³ ฉะนั้น ฯ

---

¹ ข้อความตรงนี้ ฉบับแปลโดยอาจารย์สมพร ศรีวราทิตย์ อาจมีการพิมพ์ตกหล่น ข้อความที่เป็นไปได้ น่าจะเป็น “ไม่ตรัสสอนบุคคลนั้น” (ตํ ภควา น โววทติ) ทั้งนี้ ขอนำข้อความในเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ มาประกอบการพิจารณา ซึ่งมีข้อความดังนี้ ...กรรมสมทานซึ่งมีประการอย่างนี้ อันเป็นกรรมสมทานที่เป็นอกุศล อันบุคคลนี้สั่งสมไว้เพื่อให้วิบาก และบุคคลนั้นยังไม่อาจบรรลุมรรคได้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคย่อมไม่ทรงสอนบุคคลนั้น เหมือนอย่างพระเทวทัตต์ พระโกกาลิกะ สุนักขัตตลิจฉวีบุตร ฉะนั้น (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติอรรถกถา อธิบายต่อว่า คำว่า ตํ ภควา น โววทติ ในที่นี้ หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลเช่นนั้น เพื่อให้แทงตลอดสัจจะ แต่ทรงแสดงธรรมเพื่อเป็นवासนาเท่านั้น เหมือนทรงแสดงธรรมแก่พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นต้น (ผู้เรียบเรียง)

³ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหบดีวรรค กุกกุโรวาทสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตรัสสอนผู้มีกรรมอันไม่สมบูรณ์ (คือผู้มีกรรมเป็นอันตราย) ว่า “กรรมสมาทนฝ่ายอกุศล เมื่อบริบูรณ์จักห้ามมรรค อกุศลที่บริบูรณ์ย่อมให้เกิดผล ย่อมห้ามมรรค ย่อมยังความเป็นเวไนยสัตว์ ให้ก้าวล่วง” ดังนี้ เหมือนที่ตรัสกับท่านพระองคุลิมาล¹ ฉะนั้น ฯ

ความที่สัตว์มีใจอ่อน (มุกฺข) มีใจปานกลาง (มชฌ) มีใจยิ่ง (อิหิมตฺต) แห่งกรรมทั้งปวง ตามที่กล่าวไว้ในที่นี้ ในภาวะ 3 เหล่านี้ อาเนญชาภิสังขาร ชื่อว่า มุกฺข อกุศลสังขารที่เหลือ ชื่อว่า มัชฌะ สังขารที่เป็นอกุศล ชื่อว่า อิหิมตตะ

ญาณใด ในภาวะทั้ง 3 มีความเป็นผู้มีใจอ่อนเป็นต้นนี้ เป็นไปโดยเหตุ โดยปัจจัย ไม่มีอะไรขัดข้อง ญาณนี้เป็นทิวฐธัมมเวทนียะ ญาณนี้เป็นอุปัชชเวทนียะ ญาณนี้เป็นอปรापரியเวทนียะ ญาณนี้เป็นนिरยเวทนียะ ญาณนี้เป็นตริจฉานเวทนียะ ญาณนี้เป็นเปตวิสัยเวทนียะ ญาณนี้เป็นอสุรเวทนียะ ญาณนี้เป็นเทวเวทนียะ ญาณนี้เป็นมนุสสเวทนียะ

ญาณรู้ความต่างกันแห่งวิบากของกรรมสมาทน อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน โดยเหตุ โดยฐานะ ไม่มีอะไรขัดข้อง ชื่อว่า ญาณเป็นกำลังของพระตถาคต ข้อที่ 5² ฯ

---

¹ เนตติอรธกถา อธิบาย ตัวอย่างของนายปุลณเณผู้ประพฤตอย่างโค ซึ่เปลือยประพฤตอย่างสุนัข และท่านพระองคุลิมาล ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมสั่งสอนบุคคลเหล่านั้น ก่อนที่บุคคลเหล่านั้น จะทำการมให้บริบูรณ์ จนเป็นผู้เที่ยงต่อมัจฉัตตะ ซึ่งจะทำให้ก้าวล่วงความเป็นเวไนยสัตว์ (ปุรา เวเนยยตฺตสมตติกมตฺติ) (ผู้เรียบเรียง)

² กรรมวิปากญาณ (ผู้เรียบเรียง)

ด้วยประการฉะนี้ ญาณรู้ว่า สภาพธรรมนี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งกรรม
อันตนสมาทานแล้ว แห่งฉาน แห่งวิโมกข์ แห่งสมาธิ แห่งสมาบัติทั้งหลาย
อันตนสมาทานแล้ว รู้ว่าเป็นโวทาน (ความผ่องแผ้ว) นี้เป็นภูมิจานะ (การออก)
สภาพนี้จักเศร้าหมองอย่างนี้ สภาพนี้ย่อมผ่องแผ้วอย่างนี้ สภาพนี้ย่อมออกอย่างนี้
ชื่อว่า อนาวรณญาณ (ญาณไม่มีอะไรขัดขวาง) ฯ

ในกรรมสมาทานนั้น ฉานมีเท่าไร ฉาน มี 4 ฯ

วิโมกข์มีเท่าไร วิโมกข์มี 11 อย่าง¹ 8 อย่าง^{2, 3} มี 3 อย่าง⁴ และมี 2 อย่าง⁵ ฯ

สมาธิมีเท่าไร สมาธิมี 3 คือ สวิตักกสวิจาร์สมาธิ อวิตักกาวิจารมัตตสมาธิ
อวิตักกอวิจาร์สมาธิ สมาบัติมีเท่าไร สมาบัติมี 5 คือ สันญญาสมาบัติ
อสันญญาสมาบัติ เนวสันญยานาสันญญาสมาบัติ วิภูตสันญญาสมาบัติ
และนิโรธสมาบัติ⁶ ฯ

---

¹ วิโมกข์ 11 คือ วิโมกข์ 8 และวิโมกข์ 3 มีสุญญตวิโมกข์ เป็นต้น รวม 11 อย่าง ฯ

² วิโมกข์ 8 โดยนัยมีอาทิว่า รูปฉานที่เกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจนิลกสิน เป็นต้น ในอารมณ์ทั้งหลาย
มีผม เป็นต้น ในภายใน รายละเอียดใน อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต สันธานวรรค วิโมกขสูตร เป็นต้น
(ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติปรภณฺณ ฌบฺบภูมิพโลกิกฺขุ ระบุถึง วิโมกข์ 7 ด้วย ซึ่งรายละเอียดเหมือน วิโมกข์ 8 แต่เว้นวิโมกข์
ที่เป็นนิโรธสมาบัติ (ผู้เรียบเรียง)

⁴ เนตติอรรทถา ระบุว่า หมายถึง วิโมกข์ 3 มีสุญญตวิโมกข์ เป็นต้น

⁵ เนตติอรรทถา ระบุว่า วิโมกข์ 2 มีรายละเอียดเหมือนวิโมกข์ 3 แต่เว้นอนิมิตตวิโมกข์ โดยปริยาย
แห่งพระอภิธรรม ในวิสุทธิมรรค ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ อธิบายเพิ่มว่า วิปัสสนาญาณนั้น
ก็หาเป็นอนิมิตตะโดยตรงไม่ เพราะยังละนิมิตคือสังขารมิได้ แต่ทว่าเป็นทั้งสุญญตะ และอัปปนิหิตะโดยตรง
และด้วยการมา (ของมรรค) โดยวิปัสสนาญาณนั้น (ผู้เรียบเรียง)

⁶ รายละเอียดใน อธิฏฐานหาระ ที่บรรยายไว้ข้างต้น (ผู้เรียบเรียง)

ในกรรมสมาทานนั้น สังกิลีส (ความเศร้าหมอง) เป็นไฉน กามราคะ และ พยาบาท เป็นความเศร้าหมองของปฐมฌาน ได้แก่ ธรรมเบื้องต้น 2 อย่าง คือ ผู้มีปกติเพ่งดูใจ¹ (ไม่พยายามในธรรมส่วนบน) ก็หรือว่า สมาริอันเป็นส่วน แห่งความเสื่อมอันใด นี่เป็นสังกิลีส² ฯ

ในกรรมสมาทานนั้น โวทานเป็นไฉน ความบริสุทธิ์จากนิเวรณ ได้แก่ ธรรมภายหลัง 2 อย่างแห่งปฐมฌาน คือ ผู้มีปกติเพ่งดูใจ ก็หรือว่า สมาริอันเป็นส่วนวิเศษอันใด นี่เป็นโวทาน³ ฯ

ในกรรมสมาทานนั้น วุฏฐานะเป็นไฉน ความเป็นผู้ฉลาด ในการออกจากสมาบัติอันใด นี่เป็นวุฏฐานะ ฯ

ญาณใด ในความเศร้าหมองและผ่องแผ้ว เป็นต้นนี้ เป็นไปโดยเหตุ โดยฐานะ ไม่มีอะไรขัดข้อง ญาณนี้ ท่านเรียกว่า **ญาณรู้ในความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว และการออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาริ และสมาบัติทั้งปวง เป็นกำลัง ของพระตถาคต ข้อที่ 6⁴ ฯ**

---

¹ เนตติปรณณ อับบภูมิพลภิกขุ บาลีใช้คำว่า กุกกุฎณายี (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติอรรถกถา อธิบายว่า ทานภาคิยสมาริ คือ การที่สัญญาและมนสิการของโยคาวจร ผู้ออกจากปฐมฌานเป็นต้น ยังไม่คล่องแคล่ว ยังแล่นไปตามกามเป็นต้น และแม้ทั้ง 4 ฌาน ที่ไม่พยายามให้ได้ฌานที่สูงขึ้นไป ก็เรียกว่า กุกกุฎณาน (ผู้เรียบเรียง)

³ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า ในบรรดา 4 ฌาน ฌาน 2 ข้างต้น ท่านกล่าวโดยเป็นสังกิลีส เพราะมีธรรม อันเป็นข้าศึกที่มีกำลังอยู่ใกล้ ส่วนฌาน 2 ข้างหลัง ท่านกล่าวโดยเป็นโวทานะ เพราะแม้ในเมื่อ มีวิเสสภาคิยสมาริ ก็มีธรรมอันเป็นข้าศึกอ่อน (ผู้เรียบเรียง)

⁴ ฌานาทิสังกิลีสาทิญาณ (ผู้เรียบเรียง)

ด้วยประการตามที่กล่าวนี้ ธรรมทั้ง 3 คือ อินทรีย์ทั้งหลาย พละทั้งหลาย และวิริยะ เป็นบริกขาร (คือ ธรรมให้เกิดขึ้น) แห่งสมาธินั้นนั่นแล อินทรีย์ทั้งหลาย เหล่านี้นั่นแหละ เป็นพละทั้งหลายด้วยสามารถแห่งความเพียร ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะอรรถะว่าความเป็นใหญ่ ชื่อว่าพละ เพราะอรรถะว่าเป็นธรรมไม่หวั่นไหว โดยนัยที่กล่าวนี้ ความที่อินทรีย์เหล่านี้อ่อน ปานกลาง แก่กล้า คือ บุคคลนี้มีอินทรีย์อ่อน บุคคลนี้มีอินทรีย์ปานกลาง บุคคลนี้มีอินทรีย์แก่กล้า ฯ

ในบุคคล 3 นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสสอนบุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ด้วยโอวาทย่อ ย่อมตรัสสอนบุคคลผู้มีอินทรีย์ปานกลาง ด้วยโอวาทที่พิสดารอย่างย่อ ย่อมตรัสสอนบุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อน ด้วยโอวาทพิสดาร ฯ ในบุคคลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนา เล็กน้อย (คือ เพียงยกอุทเทสขึ้น) แก่บุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ย่อมแสดงธรรมเทศนาอันควรแก่บุคคลผู้มีปัญญาไม่คมกล้านัก (โดยอุทเทส และนิทเทส) แก่ผู้มีอินทรีย์ปานกลาง ย่อมแสดงธรรมเทศนาพิสดาร (โดยอุทเทส นิทเทส และปฏินิทเทส) แก่ผู้มีอินทรีย์อ่อน ฯ

ในบุคคลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำสมณะแก่บุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ทรงแนะนำสมณะวิปัสสนาแก่ผู้มีอินทรีย์ปานกลาง ทรงแนะนำวิปัสสนา แก่ผู้มีอินทรีย์อ่อน ฯ ย่อมแสดงนิสสรณะ (การออกไป) แก่ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ย่อมแสดงอาทีนวะ (โทษ) และนิสสรณะ แก่ผู้มีอินทรีย์ปานกลาง ย่อมแสดงอัสสาทะ (ความยินดี) อาทีนวะ และนิสสรณะ แก่ผู้มีอินทรีย์อ่อน ฯ ในบุคคลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมยังบุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ให้รู้ด้วยอธิปัญญาสิกขา ย่อมยังบุคคลผู้มีอินทรีย์ปานกลางให้รู้ด้วยอธิจิตตสิกขา ย่อมยังบุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อนให้รู้ด้วยอธิศีลสิกขา ฯ

ญาณใด เป็นไปโดยเหตุ โดยฐานะ ไม่ขัดข้องในการรู้อินทรีย์มีความอ่อน ปานกลาง และแก่กล้านี้ ญาณนี้ เรียกว่า ญาณรู้ความแตกต่างกันแห่งอินทรีย์ ที่ยิ่งและหย่อนแห่งสัตว์เหล่าอื่น แห่งบุคคลเหล่าอื่น เพื่อแสดงความเป็นไป แห่งเทศนานั้นว่า “บุคคลนี้ถึงแล้ว (กำลังถึง หรือจักถึง) ซึ่งภูมินี้ ซึ่งภวานานี้ ในเวลานี้ ด้วยอนุสาสนีนี้ บุคคลนี้มีธาตุอย่างนี้ บุคคลนี้มีอาสยะ (ทิวสนธิ) นี้ และบุคคลนี้มีอนุสัยนี้” ดังนี้ เป็นกำลังของพระตถาคต ข้อที่ 7¹ ฯ

ญาณใดของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่อาศัยในกาลก่อน มีประการมิใช่น้อย ในความเป็นแห่งอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณนั้น² ญาณนี้เป็นกำลังของพระตถาคต ข้อที่ 8³ ฯ คือ พระองค์ย่อมทรงระลึก ถึงชาติหนึ่งบ้าง 2 ชาติบ้าง 3 ชาติบ้าง 4 ชาติบ้าง 5 ชาติบ้าง 10 ชาติบ้าง 20 ชาติบ้าง 30 ชาติบ้าง 40 ชาติบ้าง 50 ชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ร้อยชาติเป็นอเนกบ้าง พันชาติเป็นอเนกบ้าง แสนชาติเป็นอเนกบ้าง หลายสังวัฏฏกัปบ้าง (กัปที่เสื่อม) หลายวิวัฏฏกัปบ้าง (กัปที่เจริญ) หลายสังวัฏฏกัปวิวัฏฏกัปบ้างว่า “เราอยู่ในสังวัฏฏกัปโน้น หรือในภพโน้น ในกำเนิดโน้น ในคติโน้น ในวิญญาณฐิติโน้น ในสัตตาวาสโน้น หรือในสัตตนิกายโน้น มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ มีการเสวยสุข และทุกข้ออย่างนี้ มีการกำหนดอายุอย่างนี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว เกิดขึ้นในที่โน้น เราอยู่ในที่โน้น ได้มีชื่ออย่างนี้

---

¹ อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ (ผู้เรียบเรียง)

² ข้อความในเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิโลกิยกุ ไม่มีคำว่า อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ ในย่อหน้าตรงนี้ เหมือนกับ ฉบับแปลโดย อาจารย์สมพร ศรีวราทิพย์ ซึ่งในฉบับภูมิโลกิยกุ ระบุเพียงว่า อิติ ตถตา ยอเนกวิหิตัง ปุพเพนิวาสา อนุสสรติ. (ข้อความนี้จึงน่าจะจัดวางในบรรทัดก่อนหน้านามากกว่า) (ผู้เรียบเรียง)

³ ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ (ผู้เรียบเรียง)

มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ มีการเสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีการกำหนดอายุอย่างนี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้วเกิดขึ้นในภพนี้” ดังนี้ พระตถาคตย่อมทรงระลึกถึงขันธสันดานที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อน พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ มือเนกประการ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงระลึกถึงภพนั้น ๆ ย่อมทรงทราบได้โดยไม่เหลือ ว่าบรรดาสัตว์ผู้เข้าถึงสวรรค์ ผู้เข้าถึงมนุษย์ ผู้เข้าถึงอบายเหล่านั้น อกุศลมีโทษเป็นต้น ของบุคคลนี้หนา กุศลมีโทษเป็นต้น ของบุคคลนี้น้อย ก็หรือว่า อินทรีย์เหล่านี้ของบุคคลนี้ สัมผัสไว้หนาหรือน้อย หรือไม่ได้สัมผัส ในโกฎิแห่งกับ หรือในแสนแห่งกับ หรือในพันแห่งกับ หรือในร้อยแห่งกับ หรือในระหว่างแห่งกับ หรือในครึ่งกับ หรือในปีหนึ่ง หรือในครึ่งปี หรือในเดือนหนึ่ง หรือในปักษ์หนึ่ง หรือในวันหนึ่ง หรือในครู่หนึ่ง ด้วยความประมาทนี้ หรือด้วยความเลื่อมใส ดังนี้ ฯ

ในพระญาณนั้น ญาณใด ย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลาย กำลังจติ กำลังเกิด เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ผู้ไปดี ไปไม่ดี ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ อันก้าวล่วงของมนุษย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยญาณนั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายเหล่านี้หนอ ประกอบด้วยกายทุจริต ด้วยวจีทุจริต ด้วยมโนทุจริต ตีเตียนพระอริยะทั้งหลาย มีความเห็นผิด ยึดมั่นในกรรมอันมีความเห็นวิปริตเป็นเหตุ สัตว์เหล่านั้น เมื่อตายเพราะกายแตก ก็เข้าถึงซึ่งอบาย ทุกติ วินิบาตและนรก ก็หรือว่า สัตว์ผู้เจริญทั้งหลายเหล่านี้หนอ ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยะทั้งหลาย เป็นสัมมาทิฐิ เป็นผู้สมทานกรรมอันเป็นสัมมาทิฐิ สัตว์เหล่านั้น เมื่อตาย เพราะกายแตก เป็นผู้เข้าถึงซึ่งสุคติและซึ่งโลกมีอารมณ์อันเลิศด้วยรูปารมณ

เป็นต้น ๆ กิจแห่งพระญาณทั้ง 2 คือ ที่ 8 และ 9 (ที่กระทำเป็นอันเดียวกัน) แสดงว่า “ในสัตว์ทั้งหลายที่เข้าถึงสรวรรค เข้าถึงมนุษย เข้าถึงอบายเหล่านั้น กรรมอย่างนี้ อันบุคคลนี้สั่งสมแล้ว ในโกฏีแห่งกัป หรือในแสนแห่งกัป หรือในพันแห่งกัป หรือในร้อยแห่งกัป หรือในกัปหนึ่ง หรือในระหว่างแห่งกัป หรือในครั้งกัป หรือในหนึ่งปี หรือในครึ่งปี หรือในเดือนหนึ่ง หรือในปักษ์หนึ่ง หรือในวันหนึ่ง หรือในเวลาครู่หนึ่ง ด้วยความไม่ประมาทหรือด้วยความผ่องใส” ดังนี้ ญาณทั้ง 2 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และทิพยจักขุญาณ ของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ชื่อว่า เป็นกำลังของพระตถาคตข้อที่ 8 และ 9 แล ฯ

ในพระญาณเหล่านั้น มีนัยตามที่กล่าวแล้ว ญาณใดเป็นสัพพัญญุตญาณ ปราศจากธุลี มีมลทินไปปราศแล้ว มีมารอันขจัดแล้ว เพราะความที่พระองค์ ถึงความเป็นผู้รู้ทั้งปวง เพราะธรรมทั้งปวงอันพระองค์ทรงทราบแล้ว ณ ควางแห่งไม้โพธิ์ ญาณดังกล่าวนี้เป็นกำลังที่ 10¹ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมประกอบด้วยกำลัง 10 อย่าง ฉะนั้นแล ฯ

จบวิจยหารสัมปาทะ ฯ

---

¹ อาสวักขยญาณ (ผู้เรียบเรียง)

3. ยุติहारสัมปาตะ

ในहारสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมยุติหาระเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร มุ่งสมาธิปฏิบัติเป็นเบื้องหน้า รู้ความเกิดและความเสื่อมแล้ว ครองกำถินมิทระ พึงละทุกติทั้งปวง¹” ดังนี้ ฯ

คาถาว่า “เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร” เป็นต้น พึงประกอบความว่า อารมณ์ของสมาสังกัปปะ มีเนกขัมมะ เป็นต้น จักมีแก่บุคคลผู้มีจิตอันรักษาแล้ว ดังนี้ ย่อมควร บุคคลผู้มีความดำริชอบเป็นอารมณ์ จักเป็นสมาธิปฏิบัติ เพราะวิตกไม่วิปริต ดังนี้ ย่อมควร บุคคลผู้มุ่งวิปัสสนาญาณ คือสมาธิปฏิบัติอยู่ จักแทงตลอดอุทฺทยัพพญาณแห่งชั้น 5 ด้วยมรรค ดังนี้ ย่อมควร บุคคลเมื่อแทงตลอดซึ่งอุทฺทยัพพญาณ จักละทุกติทั้งปวง² อันมีสภาพเป็นทุกข์ ดังนี้ ย่อมควร บุคคลนั้น เมื่อละทุกติทั้งปวง จักก้าวล่วงภัย คือการให้ตกไปในทุกติทั้งปวง ดังนี้ ย่อมควร ฉะนี้แล ฯ

จบยุติहारสัมปาตะ

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน เมฆิยวรรคที่ 4 อุทตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² อบาย ชื่อว่า ทุกติ เพราะเปรียบกับเทวดาและมนุษย์ การเกิดทั้งหมด ชื่อว่า ทุกติ เพราะเปรียบกับนิพพาน (อาวัฏฏหารวิงค์) ฯ

4. ปทัณฐานหารสัมปาตะ

ในหารสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมปทัณฐานหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสฺมา รกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สฺมมาสงฺกปฺปโคจโร” เป็นต้น แปลว่า เพราะเหตุ นั้น ภิกษุจึงเป็นผู้รักษากิจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร (เหมือนยุตติหารสัมปาตะ) ฯ

คำว่า “ตสฺมา รกฺขิตฺตจิตฺตสฺส” นี้ เป็นปทัณฐาน (คือเป็นเหตุใกล้) แห่งสุจริต 3 ฯ

คำว่า “สฺมมาสงฺกปฺปโคจโร” นี้ เป็นปทัณฐานแห่งสมณะ ฯ

คำว่า “สฺมมาทิกฺกุฎฺฐิปุเรกฺขาโร” นี้ เป็นปทัณฐานแห่งวิปัสสนา ฯ

คำว่า “ญตฺวาน อุทฺทยพฺพโย” นี้ เป็นปทัณฐานแห่งทสฺสนญฺมิ ฯ

คำว่า “ถินฺนมิทฺธาภิกฺกุ ภิกฺขุ” นี้ เป็นปทัณฐานแห่งความเพียร ฯ

คำว่า “สพฺพทา ทฺถคฺคตฺติโย ชฺเห” นี้ เป็นปทัณฐานแห่งภาวนา ฯ

จบปทัณฐานหารสัมปาตะ

5. ลักษณะหารสัมปาตะ

ในหารสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมลักษณะหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสฺมา รกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สฺมมาสงฺกปฺปโคจโร” เป็นต้น ฯ คำว่า “เพราะเหตุ นั้น ภิกษุพึงเป็นผู้รักษากิจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร” นี้เป็นสตินทรีย์ ครั้งเมื่อสตินทรีย์อันบุคคลถือเอาแล้ว อินทรีย์ 5 มีสัทอินทรีย์เป็นต้น ย่อมเป็นอันบุคคลนั้นถือเอาแล้ว เพราะความที่อินทรีย์มีลักษณะเสมอกัน โดยอรรถะว่าเป็นใหญ่ ฯ

คำว่า “มุ่งสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้า” ความว่า เมื่อสัมมาทิฏฐิอันสัมมาสังกัดปะ
ถือเอาแล้ว อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ย่อมเป็นอันบุคคลนั้นถือเอาแล้ว ๆ
เพราะเหตุไร เพราะสัมมาสังกัดปะย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาทิฏฐิ สัมมาวาจา
ย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาสังกัดปะ สัมมากรรมันตะย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาวาจา
สัมมาอาชีวะย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมากรรมันตะ สัมมาวายามะย่อมเกิดขึ้น
เพราะสัมมาอาชีวะ สัมมาสติย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ
ย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาสติ สัมมาวิมุตติย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาสมาธิ
สัมมาวิมุตติญาณทัสสนะย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาวิมุตติ ฯ

จบลักขณहारสัมปาตะ

6. จตุพยุहारสัมปาตะ

ในहारสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมจตุพยุหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสฺมา รกฺขิตจิตตสฺส สฺมมาสงฺกปฺปโคจโร” เป็นต้น ๆ ในจตุพยุหะ
คือ นิรุตติ อธิปายะ นิทาน และสนธิ์นั้น พระสูตรว่า “ตสฺมา รกฺขิตจิตตสฺส”
เป็นต้นนี้ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่ารักขิตะ เพราะอรรถะว่าอันบุคคลรักษา ชื่อว่าจิต
เพราะอรรถะว่าคิด ชื่อว่าสัมมาสังกัดปะ
เพราะอรรถะว่าตริกโดยชอบ เป็นต้นนี้
ชื่อว่า นิรุตติ หรือ เนรุตติ ฯ

ในจดหมายเหตุนี้ อะไรเป็นอธิปไตย (ความประสงค์) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า

ความประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ในพระสูตรนี้ว่า “สัตว์เหล่าใดปรารถนาเพื่อจะพ้นจากทุกคติ สัตว์เหล่านั้น จักประพฤติธรรม” ดังนี้ ๓ ก็พระโกกาลิกะไม่รักษาจิต ประทุษร้ายพระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ เป็นผู้เข้าถึงมหาปทุมมรก นี่เป็นนิทาน ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้าประกอบด้วยจิตมีสติเป็นเครื่องรักษา และในพระสูตรว่า บุคคลพึงรักษาจิตด้วยสติ นี่เป็นสนธิเบื้องต้น ส่วนพระสูตรว่า “เพราะเหตุนี้ ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต ฯลฯ พึงละทุกคติทั้งปวง” เป็นอนุสนธิ ย่อมหลั่งไหลไป ย่อมประชุมกัน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สนธิ (ต่อ) เบื้องต้นและเบื้องปลาย แล ๓

จบจดหมายเหตุสารัมปาตะ

7. อาวัฏฏหารสัมปาตะ

ในหารสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมอาวัฏฏหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสฺมา รกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สมฺมาสงกปฺปโคจโร” เป็นต้น ๓ คำว่า “เพราะเหตุนี้ ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร” นี่เป็นสมณะ ๓ คำว่า “มุ่งสัมมาทิฐิเป็นเบื้องหน้า” นี่เป็นวิปัสสนา ๓ คำว่า “รู้ความเกิด และ ความเสื่อมแล้ว” นี่เป็นทุกขปริญาณ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ ๓ คำว่า “ภิกษุ ครอบงำถีนมิทตะ” นี่เป็นการละสมุทัย ๓ คำว่า “พึงละทุกคติทั้งปวง” นี่เป็นนิโรธ ๓ ธรรม 4 ตามที่กล่าวแล้วนี้เป็นสังขละ 4 ฉะนั้น ๓

จบอาวัฏฏหารสัมปาตะ

8. วิภัตติหารสัมปาตะ

ในหารสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมวิภัตติหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “เพราะเหตุที่นักษุพิงเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร” เป็นต้นนี้ ธรรมฝ่ายกุศลพิงแสดงโดยฝ่ายกุศล ฝ่ายอกุศลพิงแสดงโดยฝ่ายอกุศล ฯ

คือ ฝ่ายกุศล ได้แก่ สติสังวร ฝ่ายโลกียะ 6¹ โลกุตตระ 2 ทัสสนภูมิ และภาวนาภูมิ ฯ สังกัปปะ 3 มีเนกขัมมะ เป็นต้น ฯ สัมมาทิฐิ 4 มีญาณในทุกข์ เป็นต้น ฯ อุทัยพพญาณ ฝ่ายเกิด 25 ดับ 25² มีรูปเกิดเพราะอริชา เป็นต้น ฯ การครอบงำถิ่นมิตระ ด้วยอำนาจมรรค 4 ฯ ฝ่ายอกุศล คือ อสังวร 8 ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายอสังวร โจปนกายอสังวร วาจาอสังวร และมโนอสังวร ฯ มิจฉาสังกัปปะ 3 ฯ อัญญาณ (ความไม่รู้) 8 ฯ ถิ่นมิตระ 5 โดยภูมิที่เกิด โดยย่อฉะนี้ ฯ

จบวิภัตติหารสัมปาตะ

9. ประวัติตนหารสัมปาตะ

ในหารสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมประวัติตนหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสมา รกขิตจิตตสส สมมาสงกปปโคจโร” เป็นต้นฯ จึงปริวรรต (เปลี่ยนไป) อย่างนี้ คือ เมื่อสมณะและวิปัสสนา อันบุคคลเจริญแล้ว การดับอกุศล

---

¹ เนตติอรรถกถา ระบุว่า หมายถึง ในทวาร 6 (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค มหาวรรค ญาณกถา อุทัยพพญาณนิตเทศ (ผู้เรียบเรียง)

(นิโรธะ) เป็นผลย่อมมี ทุกข์ที่กำหนดรู้แล้วย่อมมี สมุทัยที่เขาละแล้วย่อมมี มรรคที่เจริญแล้วย่อมมี โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล โดยนัยที่กล่าว ในวิภัติหารสัมปาทะ นั้นแล ฯ

จบปริวัตตนหารสัมปาทะ

10. เววจนหารสัมปาทะ

ในหารสัมปาทะ 16 นั้น การประชุมเววจนหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสุมา รกฺขิตจิตตสส สมมาสงกปฺปโคจโร” เป็นต้น ฯ บทว่า “จิต” ในคำว่า “เพราะเหตุ นั้น ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต” นี้แห่งคานานั้น คำว่า “จิต มโน วิญญาณ มนินทรีย์ มนายตนะ วิชานนา (การรู้แจ้ง) วิชานิตตตะ (ภาวะที่รู้แจ้ง)” นี้เป็นเววจนะของจิต ฯ

บทว่า “สัมมาสังกัปปะ” ในคำว่า “สมมาสงกปฺปโคจโร” นี้ คำว่า “เนกขัมมสังกัปปะ อภัยปาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ” นี้เป็นเววจนะ แห่งบทสัมมาสังกัปปะ ฯ

บทว่า “สัมมาทิฏฐิ” ในคำว่า “สมมาทิฏฐิปุเรกขาโร” นี้ คำว่า “ปัญญาเพียงดั่งศาสตรา ปัญญาเพียงดั่งพระขรรค์ ปัญญาเพียงดั่งรัตนะ ปัญญาเพียงดั่งแสงสว่าง ปัญญาเพียงดั่งปลุก ปัญญาเพียงดั่งปราสาท ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ” นี้ เป็นเววจนะแห่งบทสัมมาทิฏฐิ ฯ

จบเววจนหารสัมปาทะ

11. บัญญัติहारสัมปาตะ

ในहारสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมบัญญัติหาระนั้นเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสฺมา รกฺขิตจิตตสฺส สฺมมาสงฺกปฺปโคจร” เป็นต้น ฯ คำว่า “เพราะเหตุนี้ภิกษุจึงเป็นผู้รักษาจิต” ดังนี้ ชื่อว่า บัญญัติแห่งปทัฏฐานของสติ ฯ

คำว่า “มีความดำริชอบเป็นโคจร” ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งสมณะ ฯ คำว่า “มุ่งสมาธิปฏิญญาเป็นเบื้องหน้า รู้ความเกิดและความเสื่อมแล้ว” ชื่อว่า นิกเขปบัญญัติแห่งทัสสนภูมิ ฯ คำว่า “ครอบงำถิ่นมัทธะ” ชื่อว่า ปหานบัญญัติ โดยไม่เหลือแห่งสมุทัย ฯ คำว่า “พึงละทุกคติทั้งปวง” ชื่อว่า ภาวนาบัญญัติแห่งมรรค ฯ

จบบัญญัติहारสัมปาตะ

12. โอตรณहारสัมปาตะ

ในहारสัมปาตะ 16 นั้น การประชุมโอตรณหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสฺมา รกฺขิตจิตตสฺส สฺมมาสงฺกปฺปโคจร” เป็นต้น ฯ ชื่อว่า “เพราะเหตุนี้ ภิกษุจึงเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร มุ่งสมาธิปฏิญญาเป็นเบื้องหน้า” ความว่า เมื่อสมาธิปฏิญญา อันบุคคลถือเอาแล้ว อินทรีย์ 5 ย่อมเป็นอันถือเอาแล้ว นี้ชื่อว่า โอตรณา (การหยั่งลง) ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย ฯ

อินทรียฺเหล่านั้นนั่นเอง เป็นวิชา เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิชา อวิชาจึงดับ เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ธรรมทั้งปวง เป็นไปอย่างนี้ นี้ชื่อว่า โอตธรรมาแห่งอินทรียฺยทั้งหลายด้วยปฏิจจสมุปบาท

อินทรียฺย 5 เหล่านั้นนั่นแหละ สงเคราะห์ด้วยชั้น 3 คือ ศีลชั้น 3 สมาธิชั้น 3 และปัญญาชั้น 3 นี้ชื่อว่า โอตธรรมาแห่งอินทรียฺย 5 ด้วยชั้นทั้งหลาย ฯ

อินทรียฺย 5 เหล่านั้นนั่นแหละ นับเนื่องในสังขาร สังขารเหล่าใด ไม่มีอาสวะ และไม่เป็นองค์แห่งภพ สังขารเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยธัมมธาตุ นี้ชื่อว่า โอตธรรมาแห่งอินทรียฺย 5 ด้วยธาตุทั้งหลาย ฯ

ธัมมธาตุนั้น นับเนื่องในธัมมายนตะ आयตนะใดไม่มีอาสวะ และไม่เป็นองค์แห่งภพ นี้ชื่อว่า โอตธรรมาแห่งธัมมธาตุ ด้วยอายตนะทั้งหลาย ฯ

จบโอตธรรมาสัมปาทะ

13. โสธนหารสัมปาทะ

ในหารสัมปาทะ 16 นั้น การประชุมโสธนหาระเป็นไฉน

คาถาว่า “ตสฺมา รุกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺปโคจร” ดังนี้ ฯ ในปัญหาใด มีอรรถะที่พระองค์ทรงเริ่มวิสัชนาบริบูรณ์แล้ว ปัญหา นั้นบริบูรณ์แล้ว ฯ แต่ในปัญหาใด ทรงเริ่มแล้วเนื้อความยังไม่บริบูรณ์ ปัญหา นั้นชื่อว่า ยังมีได้วิสัชนาก่อน ฯ

จบโสธนหารสัมปาทะ

14. อธิฐานหารสัมปาดะ

คาถาว่า “ตสฺมา รกฺขิตฺติจิตฺตสฺส สฺมมาสงฺกปโปโคจร” ดังนี้ ฯ คำว่า “เพราะเหตุนี้
ภิกษุจึงเป็นผู้รักษาจิต” นี้มีภาวะเป็นอย่างเดียวกัน ฯ จิต มโน วิญญาณนี้
มีอรรถะที่ต่างกัน ฯ คำว่า “มีความดำริชอบเป็นโคจร” นี้มีภาวะอย่างเดียวกัน ฯ
ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาล ความดำริ
ในการไม่เบียดเบียน นี้เป็นอรรถะที่ต่างกัน ฯ

คำว่า “มุ่งสัมมาทิฐิเป็นเบื้องหน้า” นี้ มีภาวะเป็นอย่างเดียวกัน ฯ ญาณในทุกข์
ญาณในทุกขสมุทัย ญาณในทุกขนิโรธ ญาณในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
ญาณในเหตุ ญาณในธรรม ที่เกิดขึ้นสัมปยุตกับเหตุ ญาณในปัจจัย ญาณในธรรม
ที่เกิดขึ้นสัมปยุตกับปัจจัยอันใด ชื่อว่า สัมมาทิฐิ ญาณทัสสนะตามความเป็นจริง
ในญาณนั้น ฯ อันใด การตรัสรู้ และการถึงสัจจะ อันเป็นอรรถะนั้น ๆ อันใด
นี้เป็นภาวะที่ต่างกัน ฯ

คำว่า “รู้ความเกิดและความเสื่อมแล้ว” นี้ มีภาวะเป็นอย่างเดียวกัน ฯ
เพราะอวิชาเป็นปัจจัยโดยการเกิดขึ้น สังขารทั้งหลายจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ธรรมทั้งปวงเป็นไปอย่างนี้
ความเกิดขึ้นจึงมี ฯ ว่า โดยความเสื่อมไป เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ
ธรรมทั้งปวงเป็นอย่างนี้ ความดับจึงมี นี้เป็นความต่างกัน ฯ

คำว่า “ภิกษุครอบงำถิ่นมิตฺถะ” นี้ มีภาวะอย่างเดียวกัน ฯ ความป่วย
ความไม่ควรแก่การทำงานของจิตอันใด นี้ชื่อว่า ถิ่นะ ความหตุแห่งกายอันใด
ชื่อว่า มิตฺถะ นี้เป็นความต่างกัน ฯ

คำว่า “ฟังละทุกคติทั้งปวง” นี้ เป็นภาวะอย่างเดียวกัน ๆ อบายทั้งหลาย ชื่อว่าทุกคติ เพราะเปรียบกับเทวดาและมนุษย์ อุปัตติ (การเกิด) ทั้งปวง ชื่อว่าทุกคติ เพราะเปรียบกับพระนิพพาน นี้เป็นความต่างกันแห่งทุกคติ ๆ

จบอธิกฐานหารสัมปาทะ

15. ปริกขารหารสัมปาทะ

ในหารสัมปาทะ 16 นั้น การประชุมปริกขารหาระเป็นไฉน ๆ

คาถาว่า “ตสมา รกฺขิตจิตตสฺส สมมาสงฺกปโปคฺจร” ดังนี้ ๆ ธรรมนี้เป็นปริกขาร ของสมณะและวิปัสสนา ๆ

จบปริกขารหารสัมปาทะ

16. สมารโปนหารสัมปาทะ

ในหารสัมปาทะ 16 นั้น การประชุมสมารโปนหาระเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “เพราะเหตุ นั้น ภิกษุฟังเป็นผู้รักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร มุ่งสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้า รู้ความเกิด และความเสื่อมแล้ว ครองจำถิ่นมิตระ ฟังละทุกคติทั้งปวง” ดังนี้ ๆ

คำว่า “เพราะเหตุ นั้น ภิกษุฟังรักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร” นี้เป็นปทัฏฐาน แห่งสุจริต 3 คือ เมื่อจิตอันตนรักษาแล้ว กายกรรม วจีกรรม และ มโนกรรม นั้นก็ย่อมเป็นอันตนรักษาแล้ว ๆ

คำว่า “มุ่งสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้า” ความว่า เมื่อสัมมาทิฏฐิอันตนอบรมแล้ว อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ย่อมเป็นอันตนอบรมแล้ว เพราะเหตุไร เพราะสัมมาสังกัปปะย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาทิฏฐิ สัมมาวาจาย่อมเกิดขึ้น เพราะสัมมาสังกัปปะ สัมมากรรมันตะย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาวาจา สัมมาอาชีวะ ย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมากรรมันตะ สัมมาวายามะย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาอาชีวะ สัมมาสติย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาวายามะ สัมมาสมาธิย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาสติ สัมมาวิมุตติย่อมเกิดขึ้นเพราะสัมมาสมาธิ สัมมาวิมุตติญาณทัสสนะย่อมเกิดขึ้น เพราะสัมมาวิมุตติ นี้เป็นบุคคลผู้มีอุปาทิเหลืออยู่ และนิพพานธาตุ ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ ฯ

จบสมาโรปนหารสัมปาตะ

เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะจึงกล่าวว่า “หาระ 16 ควรกระทำก่อน แล้วใคร่ครวญธรรมที่เป็นทิส (กุศล 9 อกุศล 9) ด้วยนัยที่ชื่อว่า ทิสาลอจนะ แล้วย่อไว้ด้วยอังกุสนัย พึงแสดงพระสูตรด้วยนัย ทั้ง 3 อย่างนี้แล” ดังนี้ ฯ

จบหารสัมปาตะ 16 ฉะนี้ ฯ

นยสมุฏฐาน

ในสมุฏฐานนั้น เหตุที่เกิดแห่งนัย¹ เป็นไฉน

ที่สุดเบื้องต้นแห่งอวิชาและภวัตถหาย่อมไม่ปรากฏ ฯ ในอวิชาและภวัตถหานั้น เครื่องกางกัน คืออวิชา เครื่องผูกพัน คือตถาหา สัตว์ทั้งหลายมีอวิชาเป็นเครื่องกางกัน มีอวิชาประกอบไว้ ย่อมประพฤติเป็นไปโดยฝ่ายแห่งอวิชา สัตว์เหล่านั้นท่านเรียกว่า **ทิฏฐิจริต** ฯ สัตว์ทั้งหลายมีตถาหาเป็นเครื่องผูกพัน มีตถาหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ย่อมประพฤติเป็นไปโดยฝ่ายแห่งตถาหา สัตว์เหล่านั้นท่านเรียกว่า **ตถาหาจริต** ฯ สัตว์ผู้ทิฏฐิจริตบวชในภายนอกพระศาสนา ย่อมชวนชวายในอัตตกิลมถานุโยคอยู่ ฯ สัตว์ผู้ตถาหาจริตบวชในภายนอกพระศาสนา ชวนชวายในกามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลายอยู่ ฯ

ในทิฏฐิจริตและตถาหาจริตเหล่านั้น อะไรเป็นเหตุ เหตุทั้งหลายมีอยู่ เหตุนั้นเป็นไฉน บุคคลผู้มีทิฏฐิจริตบวชในภายนอกพระศาสนา เป็นผู้ชวนชวายในการประกอบตนให้ลำบาก บุคคลผู้มีตถาหาจริตบวชในภายนอกพระศาสนา เป็นผู้ชวนชวายในการประกอบตนให้ชุ่มอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลายอยู่ ฯ การกำหนดสังขจะ ย่อมไม่มีในภายนอกพระศาสนา การประกาศสังขจะ 4 หรือความเป็นผู้ฉลาดในสมถวิปัสสนา หรือการถึงสุขอันสงบ จักมีแต่ที่ไหน ฯ คนเหล่านั้น ไม่รู้แจ้งซึ่งสุขอันสงบระงับ มีใจวิปริต ย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า “ความสุข อันบุคคล

---

¹ นัย คือ เครื่องแสวงหาพระพุทธรูปประกอบด้วยองค์ 9

พึงบรรลุด้วยความสุข ย่อมไม่มี ชื่อว่าความสุข อันบุคคลพึงบรรลุด้วยความทุกข์ มีอยู่” ดังนี้ ฯ ชนเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า “ชนใดยอมเสพกาม ชนนั้นยอมยงโลกให้เจริญ คนใดยงโลกให้เจริญ คนนั้นยอมประสบซึ่งบุญเป็นอันมาก” ดังนี้ เมื่อปรารถนาสุขด้วยทุกข์ มีความสำคัญบุญในกามทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ชวนชวาย ในอรรถกถาโมกขวิยัคชยสูตร และชวนชวายในกามสุขัลลิกานุโยค ชนเหล่านั้น ไม่รู้ความสุขอันสงบ มีอยู่ ย่อมยงโรคเท่านั้นให้เจริญ ย่อมยงฝิ่นนั้นแหละให้เจริญ ย่อมยงลูกศรนั้นแหละให้เจริญ ชนเหล่านั้นผู้อันโรคครอบงำแล้ว ผู้อันฝิ่นเบียดเบียนแล้ว ผู้อันลูกศรเสียบแทงแล้ว ก็กระทำการจู้ติและเกิดขึ้นในนรก ในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ในกำเนิดเปรตและอสุรกาย เสวยอยู่เฉพาะซึ่งการฆ่า และถูกข่มเหง ย่อมไม่ประสบเกษขเป็นเครื่องเยียวยารักษาโรค ฝิ่น และลูกศร ฯ

บรรดาสังกิเลส โวทาน โรค และเกษขเป็นต้นนั้น อรรถกถาโมกขวิยัคชยสูตร และกามสุขัลลิกานุโยค เป็นสังกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) สมถวิปัสสนาเป็นโวทาน อรรถกถาโมกขวิยัคชยสูตร และกามสุขัลลิกานุโยค เป็นโรค สมถวิปัสสนาเป็นเกษข กำจัดโรค อรรถกถาโมกขวิยัคชยสูตร และกามสุขัลลิกานุโยค เป็นฝิ่น สมถวิปัสสนาเป็นเกษข กำจัดอรรถกถาโมกขวิยัคชยสูตร และกามสุขัลลิกานุโยคเป็นลูกศร สมถวิปัสสนาเป็นเกษข ถอนลูกศร ฯ

ในธรรมมีสังกิเลสเป็นต้นเหล่านั้น สังกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) เป็นทุกข์ ตัณหาเกี่ยวข้องกับทุกข์นั้นเป็นสมุทัย การดับตัณหาเป็นการดับทุกข์ สมถวิปัสสนาเป็นปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ บัณฑิตพึงประกอบสังจะ 4 เหล่านี้ ในสังจะ 4 เหล่านี้ ทุกข์เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นธรรมที่ควรละ มรรคเป็นธรรมที่ควรเจริญ นิโรธเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ฯ

บรรดาทิฏฐิจริตและตัณหาจริตเหล่านั้น บุคคลผู้ทิฏฐิจริต ย่อมยึดรูป โดยความเป็นตน ย่อมยึดเวทนา ฯลฯ ย่อมยึดสัญญา ฯลฯ ย่อมยึดสังขารทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมยึดวิญญาณ โดยความเป็นตน (อัตตา) ฯ บุคคลผู้ตัณหาจริต ย่อมยึดตนมีรูป หรือยึดรูปในตน หรือว่า ยึดตนในรูป ย่อมยึดตนมีเวทนา ฯลฯ ย่อมยึดตนมีสัญญา ฯลฯ ย่อมยึดตนมีสังขาร ฯลฯ ย่อมยึดตนมีวิญญาณ หรือย่อมยึดวิญญาณในตน หรือว่า ย่อมยึดตนในวิญญาณ มีฉาทิฏฐิมิวัตถุ 20 นี้ ท่านเรียกว่า สักกายทิฏฐิ ฯ

โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ (ปฐมมรรค) เป็นปฏิปักษ์ต่อสักกายทิฏฐิ 20 นั้น สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ย่อมคล้อยตามสัมมาทิฏฐินั้น ธรรมมีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้นนี้ เป็นอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ 8 มรรค 8 เหล่านี้เป็นชั้น 3 คือ สीलชั้น สมาธิชั้น และปัญญาชั้น ฯ สीलชั้น และสมาธิชั้นเป็นสมณะ ปัญญาชั้นเป็นวิปัสสนา ฯ ในทิฏฐิจริตและตัณหาจริตเหล่านั้น สักกายะ (กายของตน) เป็นทุกข์ สักกายสมุทัยเป็นเหตุเกิดของทุกข์ สักกายนิโรธเป็นการดับทุกข์ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ ธรรมเหล่านี้เป็นสัจจะ 4 ในสัจจะเหล่านั้น ทุกข์เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นธรรมที่พึงละ มรรคเป็นธรรมที่ควรเจริญ นิโรธเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้งแล ฯ

ในทิฏฐิจริต และตัณหาจริตเหล่านั้น บุคคลเหล่าใด ย่อมยึดรูป โดยความเป็นตน ย่อมยึดเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ ย่อมยึดวิญญาณโดยความเป็นตน บุคคลผู้มีทิฏฐิจริตเหล่านี้ เรียกว่า มีปกติกล่าวว่าขาดสูญ (อุจเฉทวาทะ) เพราะมีรูปเป็นต้นเป็นตน และความที่ธรรมมีรูปเป็นต้นไม่เที่ยง และแม้ความที่อตตาก็ไม่เที่ยง อตตาย่อมขาดสูญ อตตาย่อมพินาศ

เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อัดตาย่อมขาดสูญ ฯ บุคคลเหล่าใด
ย่อมยึดตนมีรูป หรือยึดรูปในตน หรือยึดตนมีในรูป ย่อมยึดตนมีเวทนา ฯลฯ
สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ ย่อมยึดตนมีวิญญาณ หรือยึดวิญญาณในตน
หรือยึดตนมีในวิญญาณ บุคคลมีทิวฏฐิจริตเหล่านี้ เรียกว่า มีปกติกกล่าวว่ายึ่ง
(สัสตวาตะ) ฯ เพราะเห็นเป็น 2 อย่าง ฯ

ในบุคคลผู้มีปกติกกล่าวว่ายึดขาดสูญและยึ่งนั้น วาตะว่าขาดสูญและยึ่ง
เป็นปฏิบัติที่สุด (โต่ง) 2 อย่าง ฯ ปฏิบัติทั้ง 2 ที่สุดโต่งนี้ ย่อมเป็นไปในสังสาร

ในปฏิบัติที่เป็นไปในสังสาร และไม่เป็นไปในสังสารนั้น ปฏิบัติที่เป็นไปในสังสาร
เป็นทุกข์ ตัณหาที่เกี่ยวข้องกับทุกข์นั้นเป็นสมุทัย การดับตัณหาเป็นการดับทุกข์
อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 เป็นปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ ธรรมเหล่านี้
เป็นสัจจะ 4 ในสัจจะ 4 นั้น ทุกข์เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นธรรมที่ควรละ
มรรคเป็นธรรมที่ควรเจริญ นิโรธเป็นธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง ฯ

ในอุทเทส สัสตตะ และมรรคนั้น อุทเทททิวฏฐิ และสัสตทิวฏฐิ ได้แก่ สักกายทิวฏฐิ
มีวัตถุ 20 โดยย่อ โดยพิสดาร ได้แก่ ทิวฏฐิ 62 ประการ ฯ ธรรมที่เป็นปฏิบัติ
ต่อทิวฏฐิเหล่านั้น ได้แก่ โพรธิปักขิยธรรม 43¹ วิโมกข์ 8 และ กสิณายตนะ 10 ฯ
ทิวฏฐิ 62 เป็นโมหะและขาละ อันเป็นไปไม่มีที่สุดใเบื้องตัน ฯ

โพรธิปักขิยธรรม 43 เป็นวชิรญาณ เป็นเครื่องทำลายโมหะ และอันเป็นไปไม่มีที่สุด
ใเบื้องตัน ฯ ในโมหะและขาละ (ข่าย) ทั้ง 2 นั้น โมหะ ได้แก่ อวิชชา ข่าย (ขาล)

---

¹ โพรธิปักขิยธรรม 43 คือ โพรธิปักขิยธรรม 37 รวมกับสัญญา 6 อนิจจสัญญา ทุกขสัญญา อนัตตสัญญา
ปหานสัญญา วิศวคสัญญา และนิโรธสัญญา จากอรรถกถา ฯ

ได้แก่ ภาวตัณหา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ที่สุดเบื้องต้นแห่งอวิชชาและภาวตัณหา ย่อมไม่ปรากฏ” ดังนี้ ฯ

ในบุคคลผู้มีวิภูฏิจจริต และตัณหาจริตเหล่านั้น บุคคลผู้มีวิภูฏิจจริตบวชในพระศาสนานี้ ย่อมประพาสศีบต่อเนือง ๆ ในการขัดเกลา เป็นผู้ควรระงกลัวในการขัดเกลา ฯ บุคคลผู้ตัณหาจริตบวชในพระศาสนานี้ เป็นผู้ประพาสศีบต่อเนือง ๆ ในสิกขา เป็นผู้เคารพอย่างแรงกล้าในสิกขา ฯ บุคคลผู้มีวิภูฏิจจริตเมื่อก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า รัมมานุสारी ฯ บุคคลผู้ตัณหาจริตเมื่อก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า สัทธานุสारी ฯ บุคคลผู้มีวิภูฏิจจริตย่อมออก (จากสังสาร) ด้วยสุขาปฏิบัติพาทันธาภิญญา และย่อมออกไปด้วยสุขาปฏิบัติปาภาภิญญา ฯ บุคคลผู้ตัณหาจริต ย่อมออกด้วยทุกขาปฏิบัติพาทันธาภิญญา และทุกขาปฏิบัติปาภาภิญญา ฯ

ในบุคคลทั้ง 2 เหล่านี้ บุคคลใดย่อมออกด้วยเหตุใด เหตุนั้นเป็นไฉน กามทั้งหลายของบุคคลผู้ตัณหาจิตนั้น เป็นกามไม่สละได้โดยง่ายเหตุใด เพราะเหตุนี้ บุคคลผู้ตัณหาจิต จึงออกด้วยปฏิบัติพาทันธาภิญญาที่ลำบากทั้งตรัสรู้ช้า และออกไปด้วยปฏิบัติพาทันธาภิญญาที่ลำบากและตรัสรู้เร็ว ฯ บุคคลผู้ตัณหาจิตนั้น ผู้อันวัตถุกามและกิเลสกามริงรัดอยู่ สลัดออกโดยยาก และรู้ธรรมช้า ฯ แต่บุคคลใดคือผู้มีวิภูฏิจจิตนี้ ไม่ต้องการกามทั้งหลายตั้งแต่ต้นทีเดียว บุคคลผู้มีวิภูฏิจจิตนั้นผู้อันกามเหล่านั้นไม่ริงรัดอยู่ (ปล่อยอยู่) จึงสลัดออกได้พลัน และย่อมรู้ธรรมได้เร็วพลัน ฯ ปฏิบัติพาทันธาภิญญาทั้ง 2 อย่าง คือ ตรัสรู้ช้าและตรัสรู้เร็ว ฯ ปฏิบัติพาทันธาภิญญาทั้ง 2 อย่างคือ ตรัสรู้ช้าและตรัสรู้เร็ว ฯ แม้สัตว์ทั้งหลายก็มี 2 อย่างคือผู้มีอินทรีย์อ่อนก็มี ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ฯ สัตว์เหล่าใดมีอินทรีย์อ่อน สัตว์เหล่านั้น ย่อมสลัดออกช้าและรู้ธรรมช้า ฯ สัตว์เหล่าใดมีอินทรีย์แก่กล้า

สัตว์เหล่านั้น ย่อมสลัดออกได้เร็วและย่อมรู้ธรรมได้เร็ว ๆ ปฏิปทา 4 เหล่านี้มีอยู่ ๆ
จริงอยู่ สัตว์เหล่าใด ออกไปด้วยปฏิปทา 4 ในอดีตบ้าง หรือยอมออกไป
ในปัจจุบันบ้าง หรือจักออกไปในอนาคตบ้าง สัตว์เหล่านั้นก็ออกไป
ด้วยปฏิปทา 4 เหล่านี้ ๆ ด้วยประการตามที่กล่าวแล้วนี้ พระอรียะทั้งหลาย
ย่อมประกาศหมวด 4 แห่งมรรคปฏิปทา 4 เพื่ออันไม่หมุนไปแห่งภวตัณหา
อันเปล็ดเปล็น อันมิปกติดอยู่ ในราตรีของผู้กำหนด อันชนผู้ไม่มีปัญญาเสพแล้ว
อันชนพาลใคร่ ความประกอบสังขจะ 4 ด้วยอำนาจตัณหา อวิชชา
และด้วยอำนาจสมถวิปัสสนานี้ เรียกว่า ภูมิ เพราะเป็นสมุฏฐานแห่งนัย
ชื่อว่า นันทิยาวิภูฏะ แล เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะจึงกล่าวว่า
“ตณฺหญจ อวิชชมฺมิ จ สมณเณ”¹ เป็นต้น ๆ

ก็ธรรมเหล่าใด (ที่เป็นทิศ) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “กุศลและอกุศล”
ในไวยากรณ์ทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้น บัณฑิตพึงใคร่ครวญ โดยภาวะ 2 อย่าง
คือ โลกวิภูฏานุสारी (หมุนไปตามโลก) และโลกวิวิภูฏานุสारी (ไม่หมุนไปตามโลก) ๆ
สังสาร ชื่อว่าวิภูฏะ ๆ พระนิพพาน ชื่อว่าวิวิภูฏะ ๆ กรรมและกิเลส
เป็นเหตุแห่งสังสาร ๆ บรรดากรรมและกิเลส นั้น บัณฑิตพึงแสดงว่า
เจตนาเป็นกรรม และเป็นเจตสิก ๆ คำนั้นพึงเห็นได้อย่างไร กรรมพึงเห็นได้
โดยการสังสม กิเลสแม้ทั้งหมดพึงเห็นได้ด้วยวิปัสสนา ๆ กิเลสเหล่านั้น
พึงเห็นได้ในที่ไหน ในกองแห่ง กิเลสมีวัตถุ 10 หมวด ๆ

---

¹ สำนวนแปล เนตติปริณณ ฉบับภูมิพลโลกิย ใช้สำนวนว่า “แบบการอธิบายใด ย่อมนำไปทั้งตัณหาและอวิชชา ด้วยสมถะ” (ผู้เรียบเรียง)

วัตถุ 10 หมวดเป็นไฉน วัตถุ 10 คือ¹ อาหาร 4 วิปาส 4 อุปาทาน 4 โยคะ 4
คันถะ 4 อาสวะ 4 โอฆะ 4 สัลละ 4 วิญญานฐิติ 4 การถึงอคติ 4 ฯ

วิปาสที่ 1 (รูปสุภะ) ย่อมเป็นไปในกวมหิงการาหารที่ 1 เป็นอารมณ์

วิปาสที่ 2 ย่อมเป็นไปในอาหารที่ 2 เป็นอารมณ์

วิปาสที่ 3 ย่อมเป็นไปในอาหารที่ 3 เป็นอารมณ์

วิปาสที่ 4 ย่อมเป็นไปในอาหารที่ 4 เป็นอารมณ์ ฯ

อุปาทานที่ 1 (กาม) ย่อมเป็นไปในวิปาสที่ 1 เป็นอารมณ์

อุปาทานที่ 2 ย่อมเป็นไปในวิปาสที่ 2 เป็นอารมณ์

อุปาทานที่ 3 ย่อมเป็นไปในวิปาสที่ 3 เป็นอารมณ์

อุปาทานที่ 4 ย่อมเป็นไปในวิปาสที่ 4 เป็นอารมณ์ ฯ

โยคะที่ 1 (กาม) ย่อมเป็นไปในอุปาทานที่ 1 เป็นอารมณ์

โยคะที่ 2 ย่อมเป็นไปในอุปาทานที่ 2 เป็นอารมณ์

โยคะที่ 3 ย่อมเป็นไปในอุปาทานที่ 3 เป็นอารมณ์

โยคะที่ 4 ย่อมเป็นไปในอุปาทานที่ 4 เป็นอารมณ์ ฯ

---

¹ กิเลส หรือ ธรรมที่เป็นปัจจัยแก่กิเลส เรียกว่า กิเลสวัตถุ

คันณะที่ 1 (อภิขณา) ย่อมเป็นไปในโยคะที่ 1 เป็นอารมณ

คันณะที่ 2 ย่อมเป็นไปในโยคะที่ 2 เป็นอารมณ

คันณะที่ 3 ย่อมเป็นไปในโยคะที่ 3 เป็นอารมณ

คันณะที่ 4 ย่อมเป็นไปในโยคะที่ 4 เป็นอารมณ ฯ

อาสวะที่ 1 (กาม) ย่อมเป็นไปในคันณะที่ 1 เป็นอารมณ

อาสวะที่ 2 ย่อมเป็นไปในคันณะที่ 2 เป็นอารมณ

อาสวะที่ 3 ย่อมเป็นไปในคันณะที่ 3 เป็นอารมณ

อาสวะที่ 4 ย่อมเป็นไปในคันณะที่ 4 เป็นอารมณ ฯ

โอชะที่ 1 (กาม) ย่อมเป็นไปในอาสวะที่ 1 เป็นอารมณ

โอชะที่ 2 ย่อมเป็นไปในอาสวะที่ 2 เป็นอารมณ

โอชะที่ 3 ย่อมเป็นไปในอาสวะที่ 3 เป็นอารมณ

โอชะที่ 4 ย่อมเป็นไปในอาสวะที่ 4 เป็นอารมณ ฯ

สัลละ (ลูกศร) ที่ 1 (ราคะ) เป็นไปในโอชะที่ 1 เป็นอารมณ

สัลละที่ 2 เป็นไปในโอชะที่ 2 เป็นอารมณ

สัลละที่ 3 เป็นไปในโอชะที่ 3 เป็นอารมณ

สัลดะที่ 4 เป็นไปในโอฆะที่ 4 เป็นอารมณฺ์ ฯ

วิญญาณฐิตีที่ 1 เป็นไปในลูกศร (สัลดะ) ที่ 1 เป็นอารมณฺ์

วิญญาณฐิตีที่ 2 เป็นไปในลูกศรที่ 2 เป็นอารมณฺ์

วิญญาณฐิตีที่ 3 เป็นไปในลูกศรที่ 3 เป็นอารมณฺ์

วิญญาณฐิตีที่ 4 เป็นไปในลูกศรที่ 4 เป็นอารมณฺ์ ฯ

อคติที่ 1 (ฉันทะ) เป็นไปในวิญญาณฐิตีที่ 1 เป็นอารมณฺ์

อคติที่ 2 เป็นไปในวิญญาณฐิตีที่ 2 เป็นอารมณฺ์

อคติที่ 3 เป็นไปในวิญญาณฐิตีที่ 3 เป็นอารมณฺ์

อคติที่ 4 เป็นไปในวิญญาณฐิตีที่ 4 เป็นอารมณฺ์ ฯ

ในธรรมที่เป็นปัจจัย มีอาหารเป็นต้นเหล่านั้น กวฬิงการาหารและผัสสาหารอันใด
อาหาร 2 เหล่านี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตณฺหาจริต ฯ
มโนสัญฺเจตนาหารและวิญญาณาหารอันใด ทั้ง 2 นี้เป็นเครื่องเศร้าหมอง
ของบุคคลผู้มีทิกฺขุจริต ฯ

ในวิปลาสเหล่านั้น วิปลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม และวิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข
อันใด ทั้ง 2 นี้เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตณฺหาจริต
วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง และวิปลาสในสิ่งที่มีโชติชนว่าตนอันใด ทั้ง 2 นี้
เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้มีทิกฺขุจริต ฯ

ในอุปาทานเหล่านั้น กามูปาทาน และภุมปาทานอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตถาจาริต ทิฏฐูปาทาน และอัตตวาทุปาทานอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิฏฐิจริต ฯ

ในโยคะเหล่านั้น กามโยคะ และภวโยคะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตถาจาริต ทิฏฐิโยคะ และอวิชาโยคะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิฏฐิจริต ฯ

ในคันถะเหล่านั้น อภิขฌากายคันถะ และพยาบาทคันถะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตถาจาริต ปรามาสกายคันถะ และอิทังสัจจาภินเวสกายคันถะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิฏฐิจริต ฯ

ในอาสวะเหล่านั้น กามาสวะ และภवासวะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตถาจาริต ทิฏฐุาสวะ และอวิชาสวะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิฏฐิจริต ฯ

ในโอฆะเหล่านั้น กาโมฆะ และภโวฆะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตถาจาริต ทิฏฐุโฆฆะ และอวิชาโฆฆะ อันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิฏฐิจริต ฯ

ในสัลละเหล่านั้น ลูกศรคือราคะ และลูกศรคือโทสะอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตถาจาริต ลูกศรคือมานะ และลูกศรคือโมหะ อันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิฏฐิจริต ฯ

ในวิญญาณฐิติเหล่านั้น วิญญาณฐิติที่เข้าถึงรูป และวิญญาณฐิติที่เข้าถึงเวทนา อันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตมหารจิต วิญญาณฐิติที่เข้าถึงสัญญา และวิญญาณฐิติที่เข้าถึงสังขารอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิวฐิจริต ฯ

ในอคติเหล่านั้น ฉันทาคติ และโทสาคติอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ตมหารจิต ภยาคติ และโมหาคติอันใด ทั้ง 2 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลผู้ทิวฐิจริต ฯ

บรรดาธรรมเหล่านั้น วิปลาส “ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม” ในกวพิงการาหาร วิปลาส “ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข” ในผัสสาหาร วิปลาส “ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง” ในวิญญาณาหาร วิปลาส “ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าตน” ในมนโสนุเจตนาหาร บุคคลผู้ตั้งอยู่ในวิปลาสที่ 1 ย่อมยึดมั่นกามทั้งหลาย การยึดมั่นนี้ เรียกว่ากามุปาทาน ฯ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในวิปลาสที่ 2 ย่อมยึดมั่นภพอันเป็นอนาคต นี้เรียกว่าภวุปาทาน บุคคลผู้ตั้งอยู่ในวิปลาสที่ 3 ย่อมยึดมั่นซึ่งทิวฐิอันเพลิตเพลินในสังสาร นี้เรียกว่าทิวฐุปาทาน ฯ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในวิปลาสที่ 4 ย่อมยึดมั่นซึ่งตนว่าสมควร นี้เรียกว่าอัตตวาหุปาทาน ฯ

บุคคลอันกามุปาทานใด ผูกไว้กับกามทั้งหลาย ธรรมคือกามุปาทานนี้ เรียกว่ากามโยคะ ฯ บุคคลอันภวุปาทานใด ผูกไว้กับภพทั้งหลาย ธรรมคือภวุปาทานนี้ เรียกว่าภวโยคะ ฯ บุคคลอันทิวฐุปาทานใด ผูกไว้กับทิวฐิ ธรรมคือทิวฐุปาทานนี้ เรียกว่าทิวฐิโยคะ ฯ บุคคลอันอัตตวาหุปาทานใด ผูกไว้กับอวิชา ธรรมคืออัตตวาหุปาทานนี้ เรียกว่าอวิชาโยคะ ฯ

บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโยคะที่ 1 นามกายย่อมผูก คือย่อมสืบต่อด้วยอภิขมาอันมีลักษณะเพ่งเล็ง (โลก) ในวัตถุของคนอื่นนี้ ท่านเรียกว่า **อภิขมากายคั่นละ** ๓ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโยคะที่ 2 นามกายย่อมผูก คือย่อมสืบต่อด้วยพยาบาทอันมีลักษณะยังจิตให้ประทุษร้ายในอาฆาตวัตถุทั้งหลายนี้ ท่านเรียกว่า **พยาบาทกายคั่นละ** ๓ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโยคะที่ 3 นามกายย่อมผูก คือย่อมสืบต่อด้วยการยึดมั่นนี้ ท่านเรียกว่า **ปรามาสกายคั่นละ** ๓ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโยคะที่ 4 นามกายย่อมผูก คือย่อมสืบต่อด้วยการยึดมั่นว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง นี้ท่านเรียกว่า **อิทังสัจจาภินิเวสกายคั่นละ** ๓

กิเลสทั้งหลายของบุคคลนั้นผูกไว้แล้วอย่างนี้ ย่อมไหลไป ๓ กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ย่อมไหลไปแต่ที่ไหน ย่อมไหลไปแต่อนุสัย หรือแต่ปริยภูฐาน ๓ ในกิเลสเหล่านั้น ชื่อว่า **กามาสวะ** เป็นธรรมสำเร็จแล้ว เพราะเป็นสภาพแห่งกามราคะอันสำเร็จแล้ว โดยอภิขมากายคั่นละ ชื่อว่า **ภวาสวะ** เป็นธรรมสำเร็จแล้ว ด้วยความสำเร็จ โดยพยาบาทกายคั่นละ ชื่อว่า **ทิฐฐาสวะ** เป็นธรรมสำเร็จแล้ว ด้วยความสำเร็จ โดยปรามาสกายคั่นละ ชื่อว่า **อวิขาสวะ** เป็นธรรมสำเร็จแล้ว ด้วยความสำเร็จ โดยอิทังสัจจาภินิเวสกายคั่นละ ๓

อาสวะ 4 เหล่านี้ ของบุคคลนั้นถึงความมั่งคั่งแล้ว ท่านเรียกว่า **โอฆะ** เพราะอรรถว่าถ่วงลง คือให้จมลงในวิภูฏะ เพราะฉะนั้น ชื่อว่าความมั่งคั่งแห่งโอฆะ เพราะความมั่งคั่งแห่งอาสวะ ๓ ในโอฆะเหล่านั้น ชื่อว่า **กาโมฆะ** สำเร็จแล้วด้วยกามาสวะ ชื่อว่า **ภโวฆะ** สำเร็จแล้วด้วยภวาสวะ ชื่อว่า **ทิฐฐอฆะ** สำเร็จแล้วด้วยทิฐฐาสวะ ชื่อว่า **อวิโขฆะ** สำเร็จแล้วด้วยอวิขาสวะ ๓

โอชะ 4 เหล่านี้ ของบุคคลผู้พรั่งพร้อมแล้วนั้น ถึงความเป็นไปร่วมกับอนุสัย เข้าไปสู่อริยาสัย กระทบแล้วซึ่งหทัยตั้งอยู่ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่าสัลละ (ลูกศร) เพราะถอนได้โดยยาก ๆ ในลูกศรเหล่านั้น ชื่อว่าลูกศรคือราคะ เป็นธรรมสำเร็จแล้วด้วยกาโมชะ ชื่อว่าลูกศรคือโทสะ เป็นธรรมสำเร็จแล้ว ด้วยภโวชะ ชื่อว่าลูกศรคือมานะ เป็นธรรมสำเร็จแล้วด้วยทิฏฐิโฆชะ ชื่อว่าลูกศรคือโมหะ เป็นธรรมสำเร็จแล้วด้วยอวิโชชะ ฯ

วิญญาณของบุคคลนั้น อันลูกศร 4 เหล่านี้ ไม่ให้โอกาสแล้ว ถือเอาโดยรอบ ย่อมตั้งอยู่ในธรรม 4 คือ ในรูป เวทนา สัญญา และสังขาร อันเป็นอารมณ์ ฯ ในลูกศรเหล่านั้น ชื่อว่าวิญญาณฐิติ (การตั้งอยู่ของวิญญาณ) ที่เข้าถึงรูป เพราะวิญญาณสัมปยุตด้วยความยินดี อันมีลูกศรคือราคะเป็นเหตุ ชื่อว่าวิญญาณฐิติที่เข้าถึงเวทนา เพราะวิญญาณสัมปยุตด้วยความพอใจ มีลูกศรคือโทสะเป็นเหตุ ชื่อว่าวิญญาณฐิติที่เข้าถึงสัญญา เพราะวิญญาณสัมปยุตด้วยความพอใจ มีลูกศรคือมานะเป็นเหตุ ชื่อว่าวิญญาณฐิติที่เข้าถึงสังขาร เพราะวิญญาณสัมปยุตด้วยความพอใจ มีลูกศรคือโมหะเป็นเหตุ ฯ

วิญญาณของบุคคลนั้น อันวิญญาณฐิติ 4 เหล่านี้ อุปถัมภ์แล้ว ย่อมถึงความลำเอียง 4 อย่าง คือลำเอียงเพราะฉันทะ เพราะโทสะ เพราะความกลัว เพราะโมหะ ในอคติ 4 เหล่านี้ บุคคลย่อมถึงฉันทาคติ เพราะราคะ ย่อมถึงโทสาคติเพราะโทสะ ย่อมถึงภยาคติเพราะความกลัว ย่อมถึงโมหาคติเพราะโมหะ ฯ ก็กรรมใดที่กล่าวไว้ก่อนว่า เจตนาเจตสิกกรรมนั้นด้วย กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ด้วย นี้เป็นเหตุแห่งสังสาร กิเลสทั้งปวง บัณฑิตพึงแสดงด้วยวิปลาส 4 อย่างนี้ ฉะนี้แล ฯ

บรรดาพระสูตร 10 มีอาหาร 4 เป็นต้นเหล่านั้น กวฬิงการาหารเป็นวิปลาส “ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม” เป็นกามุปาทาน เป็นกามโยคะ เป็นอภิขฌากายคันถะ เป็นกามาสวะ เป็นกาโมหะ เป็นลูกศรคือราคะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงรูป และเป็นการเข้าถึงความลำเอียงเพราะฉันทะ ดังนี้ ชื่อว่า**ทศที่ 1**

ผัสสาหารเป็นวิปลาส “ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข” ดังนี้ เป็นภวุปาทาน เป็นภวโยคะ เป็นพยาปาทกายคันถะ เป็นภवासวะ เป็นภวโหระ เป็นลูกศรคือโทสะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงเวทนา และเป็นการถึงความลำเอียงเพราะโทสะ ดังนี้ ชื่อว่า**ทศที่ 2**

วิญญาณาหารเป็นวิปลาส “ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง” ดังนี้ เป็นทิฏฐุปาทาน เป็นทิฏฐิโยคะ เป็นปรามาสกายคันถะ เป็นทิฏฐาสวะ เป็นทิฏฐโหระ เป็นลูกศรคือมานะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงสัญญา และเป็นการถึงความลำเอียง เพราะความกลัว ดังนี้ ชื่อว่า**ทศที่ 3**

มโนสัจเจตนาหารเป็นวิปลาส “ในสิ่งที่ไม่ใช่ตน ว่าเป้นตน” ดังนี้ เป็นอัตตวาทุปาทาน เป็นอวิชาโยคะ เป็นอิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ เป็นอวิชาสวะ เป็นอวิชาโหระ เป็นลูกศรคือโมหะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงสังขาร และเป็นการถึงความลำเอียงเพราะโมหะ ดังนี้ ชื่อว่า**ทศที่ 4**

ในพระสูตร 10 มีอาหาร 4 เป็นต้นนั้น กวฬิงการาหารอันโต และวิปลาสาว่า “อสุเก สุกั” ดังนี้อันโต จัดเป็นกามุปาทาน เป็นกามโยคะ เป็นอภิขฌมากายคันถะ เป็นกามาสวะ เป็นกาโมฆะ เป็นลูกศรคืออราคะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงรูป และเป็นการถึงอคติเพราะฉันทะ ดังนี้ อรรถะแห่งพระสูตร 10 เหล่านี้ อย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน **ธรรมเหล่านี้ เป็นอุปกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) ของบุคคลผู้ราคะจริต ฯ**

ในพระสูตร 10 เหล่านี้ ผัสสาหารอันโต วิปลาสาว่า “ทุกเข สุขิ” ดังนี้อันโต จัดเป็นภวุปาทาน เป็นภวโยคะ เป็นพยาปาทกายคันถะ เป็นภवासวะ เป็นภโวฆะ เป็นลูกศรคือโทสะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงเวทนา และเป็นการถึงอคติเพราะโทสะ ดังนี้ พระสูตร 10 เหล่านี้ มีอรรถะอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน **ธรรมเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้โทสะจริต ฯ**

ในพระสูตร 10 เหล่านี้ วิญญาณาหารอันโต วิปลาสาว่า “อนิจเจ นิจจ” ดังนี้อันโต จัดเป็นทิฏฐุปาทาน เป็นทิฏฐิโยคะ เป็นปรามาสกายคันถะ เป็นทิฏฐาสวะ เป็นทิฏฐโฆฆะ เป็นลูกศรคือมานะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงสัญญา และเป็นการถึงอคติเพราะกลัว ดังนี้ พระสูตรเหล่านี้ มีอรรถะอย่างเดียวกัน มีพยัญชนะเท่านั้นต่างกัน **ธรรมเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสของทิฏฐิจริตมันทนุบุคคล ฯ**

ในพระสูตร 10 เหล่านี้ มโนสัญญาเจตนาหารอันโต วิปลาสาว่า “อนตตนิ อตตดา” ดังนี้อันโต จัดเป็นอตตวาทุปาทาน เป็นอวิชชาโยคะ เป็นอิทังสัจจาภินเวสกายคันถะ เป็นอวิชชาสวะ เป็นอวิชโชฆะ เป็นลูกศรคือโมหะ เป็นวิญญานฐิติที่เข้าถึงสังขาร และเป็นการถึงอคติเพราะโมหะ ดังนี้พระสูตรเหล่านี้มีอรรถะอย่างเดียวกัน

มีพยัญชนะเท่านั้นต่างกัน **ธรรมเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสของทิฏฐิจริตของผู้มีปัญญาใหญ่หลวง^{1, 2} ๓**

ในอาหาร 4 เหล่านี้ กวฬิงการาหารอันใด ผัสสาหารอันใด อาหารทั้ง 2 นี้ ย่อมถึงซึ่งการรื้อรอบ (ปริญา) ด้วยวิโมกขมุข ชื่อว่าอัปณิหิตะ วิญญาณาหาร ย่อมถึงซึ่งการรอบรู้ด้วยวิโมกขมุข ชื่อว่าสุญญตะ มโนสัจเจตนาหาร ย่อมถึงซึ่งการรื้อรอบด้วยวิโมกขมุข ชื่อว่าอนิมิตตะ ๓

ในวิปลาส 4 เหล่านี้ วิปลาสว่า “อสุเก สุก” ดังนี้อันใด และวิปลาสว่า “ทุกเข สุข” ดังนี้อันใด วิปลาสทั้ง 2 นี้ย่อมถึงการละอันตั้งอยู่ไม่ได้ ด้วยอัปณิหิตวิโมกขมุข ๓ วิปลาสว่า “อนิจเจ นิจจ” ดังนี้ วิปลาสนี้ย่อมถึงการละตั้งอยู่ไม่ได้ ด้วยสุญญตวิโมกขมุข ๓ วิปลาสว่า “อนตตนิ อตตตา” ดังนี้ วิปลาสนี้ย่อมถึงการละ ตั้งอยู่ไม่ได้ ด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข ๓

ในอุปาทาน 4 เหล่านี้ กามุปาทานและภวุปาทาน ย่อมถึงการละด้วยอัปณิหิตวิโมกขมุข ทิฏฐุปาทานย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข อตตวาทุปาทานย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข ๓

ในโยคะ 4 เหล่านี้ กามโยคะและภวโยคะ ย่อมถึงการละด้วยอัปณิหิตวิโมกขมุข ทิฏฐิโยคะย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข อวิชาโยคะย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข

---

¹ ย่อหน้านี้ ไม่ปรากฏในเนตติปกรณ์ ฉบับแปลโดยอาจารย์สมพร ศรีวรชาติย์ เข้าใจว่ามีการตกหล่นระหว่างจัดทำ แต่ปรากฏในเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ จึงได้นำมาวางไว้ในที่นี้ เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของเนื้อหา โดยมีคำปรับคำให้สอดคล้องกับสำนวนของข้อความก่อนหน้า (ผู้เรียบเรียง)

² ข้อความในบาลี เนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ คือ อิเม ทิฏฐิจริตสส อุตตตสส อุปกิลเสสา (ผู้เรียบเรียง)

ในคันถะ 4 เหล่านี้ อภิขฌากายคันถะและพยาปาทกายคันถะ ย่อมถึงการละด้วยอัปปณิหิตวิโมกขมุข ปรามาสกายคันถะย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข อิทังสัจจาภินเวสกายคันถะย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในอาสวะ 4 เหล่านี้ กามาสวะและภวาสวะ ย่อมถึงการละด้วยอัปปณิหิตวิโมกขมุข ทิฏฐาสวะย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข อวิชชาสวะย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในโอฆะ 4 เหล่านี้ กาโมฆะและภโวฆะ ย่อมถึงการละด้วยอัปปณิหิตวิโมกขมุข ทิฏฐโฆฆะย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข อวิชโชฆะย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในลูกศร 4 เหล่านี้ ลูกศรคือราคะและลูกศรคือโทสะ ย่อมถึงการละด้วยอัปปณิหิตวิโมกขมุข ลูกศรคือมานะ ย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข ลูกศรคือโมหะ ย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข

ในวิญญานฐิติ 4 เหล่านี้ วิญญานฐิติที่เข้าถึงรูปและวิญญานฐิติที่เข้าถึงเวทนา ย่อมถึงการละด้วยอัปปณิหิตวิโมกขมุข วิญญานฐิติที่เข้าถึงสัญญา ย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข วิญญานฐิติที่เข้าถึงสังขาร ย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข

ในอคติ 4 เหล่านี้ ฉันทาคติและโทสาคติ ย่อมถึงการละด้วยอัปณิหิตวิโมกขมุข ภาวาคติย่อมถึงการละด้วยสุญญตวิโมกขมุข โมหาคติย่อมถึงการละด้วยอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ ธรรมทั้งปวง มีอาหารเป็นต้น มีปกติเล่นไปตามวิภูฏะ กล่าวคือโลกอย่างนี้ ธรรมที่เป็นทิศฝ่ายสังกิเลส ย่อมออกไปจากโลก ด้วยวิโมกขมุข 3 มี อนิจจานุปัสสนา เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ในธรรมเหล่านั้น การนำออกนี้ เป็นไฉน

ปฏิบัติ 4 สติปัฏฐาน 4 ฌาน 4 วิหารธรรม¹ 4 สัมมัปปธาน 4 อังกริยอัพภูตธรรม 4 อธิฏฐาน 4 สมาธิภาวนา 4 สุขภาคิยธรรม 4 และอัปปมัญญา 4 ฯ

ปฏิบัติข้อที่ 1 (เป็นไปแล้ว) สติปัฏฐานข้อที่ 1 (ย่อมมี)

ปฏิบัติข้อที่ 2 เป็นสติปัฏฐานข้อที่ 2

ปฏิบัติข้อที่ 3 เป็นสติปัฏฐานข้อที่ 3

ปฏิบัติข้อที่ 4 เป็นสติปัฏฐานข้อที่ 4 ฯ

สติปัฏฐานข้อที่ 1 เป็นฌานที่ 1

สติปัฏฐานข้อที่ 2 เป็นฌานที่ 2

สติปัฏฐานข้อที่ 3 เป็นฌานที่ 3

---

¹ คือ ทิพพิหาร พรหมวิหาร อริยวิหาร คือ ผลสมาบัติ อานัญชิวหาร คือ อรูปสมาบัติ

สติปัฏฐานข้อที่ 4 เป็นฌานที่ 4 ฯ

ฌานที่ 1 เป็นวิหารธรรมที่ 1

ฌานที่ 2 เป็นวิหารธรรมที่ 2

ฌานที่ 3 เป็นวิหารธรรมที่ 3

ฌานที่ 4 เป็นวิหารธรรมที่ 4 ฯ

วิหารธรรมที่ 1 เป็นสัมมัปปธานที่ 1

วิหารธรรมที่ 2 เป็นสัมมัปปธานที่ 2

วิหารธรรมที่ 3 เป็นสัมมัปปธานที่ 3

วิหารธรรมที่ 4 เป็นสัมมัปปธานที่ 4 ฯ

สัมมัปปธานที่ 1 เป็นอจฉริยอัပ္ပทธานที่ 1

สัมมัปปธานที่ 2 เป็นอจฉริยอัပ္ပทธานที่ 2

สัมมัปปธานที่ 3 เป็นอจฉริยอัပ္ပทธานที่ 3

สัมมัปปธานที่ 4 เป็นอจฉริยอัပ္ပทธานที่ 4 ฯ

อจฉริยอัပ္ပทธานที่ 1 เป็นอธิฏฐานที่ 1

อจฉริยอัပ္ပทธานที่ 2 เป็นอธิฏฐานที่ 2

อังคณริยอัปภูตธรรมที่ 3 เป็นอริกฐานที่ 3

อังคณริยอัปภูตธรรมที่ 4 เป็นอริกฐานที่ 4 ๖

อริกฐานที่ 1 เป็นสมาธิภาวนาที่ 1

อริกฐานที่ 2 เป็นสมาธิภาวนาที่ 2

อริกฐานที่ 3 เป็นสมาธิภาวนาที่ 3

อริกฐานที่ 4 เป็นสมาธิภาวนาที่ 4 ๖

สมาธิภาวนาที่ 1 เป็นสุขภาคิยธรรมที่ 1

สมาธิภาวนาที่ 2 เป็นสุขภาคิยธรรมที่ 2

สมาธิภาวนาที่ 3 เป็นสุขภาคิยธรรมที่ 3

สมาธิภาวนาที่ 4 เป็นสุขภาคิยธรรมที่ 4 ๖

สุขภาคิยธรรมที่ 1 เป็นอัปปมัญญาที่ 1

สุขภาคิยธรรมที่ 2 เป็นอัปปมัญญาที่ 2

สุขภาคิยธรรมที่ 3 เป็นอัปปมัญญาที่ 3

สุขภาคิยธรรมที่ 4 เป็นอัปปมัญญาที่ 4 ๖ คืออย่างไร

ปฏิปทาที่ 1 อันพระโยคาวจร อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐานที่ 1 ให้บริบูรณ์

ปฏิปทาที่ 2 อันพระโยคาวจร อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐานที่ 2 ให้บริบูรณ์

ปฏิปทาที่ 3 อันพระโยคาวจร อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐานที่ 3 ให้บริบูรณ์

ปฏิปทาที่ 4 อันพระโยคาวจร อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐานที่ 4 ให้บริบูรณ์ ฯ

สติปัฏฐานที่ 1 อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังฌานที่ 1 ให้บริบูรณ์

สติปัฏฐานที่ 2 อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังฌานที่ 2 ให้บริบูรณ์

สติปัฏฐานที่ 3 อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังฌานที่ 3 ให้บริบูรณ์

สติปัฏฐานที่ 4 อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังฌานที่ 4 ให้บริบูรณ์ ฯ

ฌานที่ 1 อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิหารธรรมที่ 1 ให้บริบูรณ์

ฉานที่ 2 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิหารธรรมที่ 2 ให้บริบูรณ์

ฉานที่ 3 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิหารธรรมที่ 3 ให้บริบูรณ์

ฉานที่ 4 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิหารธรรมที่ 4 ให้บริบูรณ์ ฯ

วิหารธรรมที่ 1 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังการไม่ให้เกิดขึ้น แห่งอกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้นให้บริบูรณ์

วิหารธรรมที่ 2 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังการละอกุศลธรรม อันลามกที่เกิดขึ้นแล้วให้บริบูรณ์

วิหารธรรมที่ 3 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้นให้บริบูรณ์

วิหารธรรมที่ 4 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่ ไม่หลงลืม ให้เจริญขึ้น ให้บริบูรณ์ ฯ

สัมมปธานที่ 1 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังการละมานะ ให้บริบูรณ์

สัมมปธานที่ 2 อับบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังการถอนขึ้น ซึ่งความอาลัยให้บริบูรณ์

สัมมัตถ์ปธานที่ 3 อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังการละอวิชชา ให้บริบูรณ์

สัมมัตถ์ปธานที่ 4 อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังการเข้าไปสงบ แห่งภพให้บริบูรณ์ ฯ

การละมานะ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัจจาธิฏฐาน ให้บริบูรณ์

การถอนขึ้นซึ่งความอาลัย อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังจาคาธิฏฐานให้บริบูรณ์

การละอวิชชา อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังปัญญาธิฏฐาน ให้บริบูรณ์

การเข้าไปสงบภพ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังอุปสมภาธิฏฐาน ให้บริบูรณ์ ฯ

สัจจาธิฏฐาน อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังฉันทสมาธิให้บริบูรณ์

จาคาธิฏฐาน อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิริยสมาธิให้บริบูรณ์

ปัญญาธิฏฐาน อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังจิตตสมาธิ ให้บริบูรณ์

อุปสมภาธิฏฐาน อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิมังสาสมาธิ ให้บริบูรณ์ ฯ

ฉันทสมาธิ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังอินทริยสังวรให้บริบูรณ์

วิริยสมาธิ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังตบะให้บริบูรณ์

จิตตสมาธิ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังพุทธิให้บริบูรณ์

วิมังสาสมาธิ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังการสละคืนอุปธิ
ทั้งปวงให้บริบูรณ์ ฯ

อินทริยสังวร อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังเมตตาให้บริบูรณ์

ตบะ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังกรุณาให้บริบูรณ์

พุทธิ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังมูทิตาให้บริบูรณ์

สัพพุปธิปฏินิสัคคะ อันบุคคล อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังอุเบกขา
ให้บริบูรณ์ ฯ

ธรรมที่เป็นทศ 4 เป็นไฉน

ในธรรม 10 มีปฏิปทาเป็นต้นนั้น ทศ 4 เหล่านั้น คือ

ปฏิปทาที่ 1 สติปัฏฐานที่ 1 ฌานที่ 1 วิหารธรรมที่ 1 สัมมัปปธานที่ 1
อังกริยอัปปฤตธรรมที่ 1 อธิฐานคือสัจจะ ฉันทสมาธิ อินทริยสังวร เมตตา ดังนี้
เป็นทศที่ 1 ฯ

ปฏิบัติ 2 สติปัฏฐานที่ 2 ฌานที่ 2 วิหารธรรมที่ 2 สัมมัปปธานที่ 2
อัจฉริยอัပ္ภุตธรรมที่ 2 อธิฐานคือจาคะ วิริยสมาธิ ตบะ กรุณา ดังนี้
เป็นทิศที่ 2 ฯ

ปฏิบัติ 3 สติปัฏฐานที่ 3 ฌานที่ 3 วิหารธรรมที่ 3 สัมมัปปธานที่ 3
อัจฉริยอัပ္ภุตธรรมที่ 3 อธิฐานคือปัญญา จิตตสมาธิ พุทธิ มุทิตา ดังนี้
เป็นทิศที่ 3 ฯ

ปฏิบัติ 4 สติปัฏฐานที่ 4 ฌานที่ 4 วิหารธรรมที่ 4 สัมมัปปธานที่ 4
อัจฉริยอัပ္ภุตธรรมที่ 4 อธิฐานคืออุปสมะ วิมังสาสมาธิ สัพพูปธิปฏินิสัคคะ
อุเบกขา ดังนี้ เป็นทิศที่ 4 ฯ

ในธรรม 10 เหล่านี้ พระสูตร 10 คือ ปฏิบัติ 1 สติปัฏฐานที่ 1 ฌานที่ 1
วิหารธรรมที่ 1 สัมมัปปธานที่ 1 อัจฉริยอัပ္ภุตธรรมที่ 1 สัจจาธิฐาน ฉันทสมาธิ
อินทริยสังวร เมตตา เหล่านี้ มีอรรถะอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน
ธรรมนี้เป็นเภสัชชะ (ยาแก้โรค) แห่งบุคคลผู้ราคะจริต ฯ

ในธรรม 10 เหล่านี้ พระสูตร 10 คือ ปฏิบัติ 2 สติปัฏฐานที่ 2 ฌานที่ 2
วิหารธรรมที่ 2 สัมมัปปธานที่ 2 อัจฉริยอัပ္ภุตธรรมที่ 2 จาคาธิฐาน วิริยสมาธิ
ตบะ และกรุณา เหล่านี้ มีอรรถะอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน
ธรรมนี้เป็นยาแก้โรคของบุคคลผู้โทสะจริต ฯ

ในธรรม 10 เหล่า นั้น พระสูตร 10 คือ ปฏิปทาที่ 3 สติปัฏฐานที่ 3 ฌานที่ 3 วิหารธรรมที่ 3 สัมมัปปธานที่ 3 อัจฉริยอัပ္ภุตธรรมที่ 3 ปัญญาธิฐาน จิตตสมาธิ พุทธิ มุทิตา เหล่านี้ มีอรรถะอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน **ธรรมนี้เป็นยาแก้โรคของคนวิภูจจริตผู้มีปัญญาน้อย** ๖

ในธรรม 10 เหล่า นั้น พระสูตร 10 คือ ปฏิปทาที่ 4 สติปัฏฐานที่ 4 ฌานที่ 4 วิหารธรรมที่ 4 สัมมัปปธานที่ 4 อัจฉริยอัပ္ภุตธรรมที่ 4 อุปสมาธิฐาน วิมังสา สมาธิ สัพพุปนิสสัคคะ และอุเบกขา เหล่านี้ มีอรรถะอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน **ธรรมนี้เป็นยาแก้โรคของคนมีวิภูจจริตผู้มีปัญญาแก่กล้า** ๖

ในปฏิปทา 4 นั้น ปฏิบัติลำบาก รู้ได้ช้า และปฏิบัติลำบาก รู้ได้เร็ว เป็นทางแห่งความหลุดพ้น (วิโมกขมุข) ชื่อว่าอัปปนิตตะ ปฏิบัติสบาย รู้ได้ช้า เป็นทางแห่งความหลุดพ้น ชื่อว่าสุญญตะ ปฏิบัติสบาย รู้ได้เร็ว เป็นทางแห่งความหลุดพ้น ชื่อว่าอนิมิตตะ ๖

ในสติปัฏฐาน 4 นั้น สติปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นกายในกาย และสติปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เป็นอัปปนิตตวิโมกขมุข สติปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นจิตในจิต เป็นสุญญตวิโมกขมุข สติปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ๖

ในฌาน 4 นั้น ปฐมฌานและทุติยฌาน เป็นอัปปนิตตวิโมกขมุข ตติยฌาน เป็นสุญญตวิโมกขมุข จตุตถฌานเป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ๖

ในวิหารธรรม 4 นั้น วิหารธรรมที่ 1 และวิหารธรรมที่ 2 เป็นอภิปณิหิตวิโมกขมุข
วิหารธรรมที่ 3 เป็นสุญญตวิโมกขมุข วิหารธรรมที่ 4 เป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในสัมมัปปธาน 4 นั้น สัมมัปปธานที่ 1 และสัมมัปปธานที่ 2
เป็นอภิปณิหิตวิโมกขมุข สัมมัปปธานที่ 3 เป็นสุญญตวิโมกขมุข สัมมัปปธานที่ 4
เป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในอัจฉริยอัပ္ภุตธรรม 4 นั้น การละมานะและการถอนขึ้นซึ่งความอาลัย
เป็นอภิปณิหิตวิโมกขมุข การละอวิชชาเป็นสุญญตวิโมกขมุข การยังภพให้สงบ
เป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในอธิฏฐาน 4 นั้น สัจจาธิฏฐานและจาคาธิฏฐาน เป็นอภิปณิหิตวิโมกขมุข
ปัญญาธิฏฐานเป็นสุญญตวิโมกขมุข อุปสมาธิฏฐานเป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในสมาธิ 4 นั้น ฉันทสมาธิและวิริยสมาธิ เป็นอภิปณิหิตวิโมกขมุข จิตตสมาธิ
เป็นสุญญตวิโมกขมุข วิมังสาสมาธิเป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในสุขภาคิยธรรม 4 นั้น อินทริยสังวรและตบะ เป็นอภิปณิหิตวิโมกขมุข พุทธิ
(โพชฌงค์) เป็นสุญญตวิโมกขมุข สัพพุปธิปฏินิสัคคะเป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

ในอัปปมัญญา 4 นั้น เมตตาและกรุณา เป็นอภิปณิหิตวิโมกขมุข
มุกหิตาเป็นสุญญตวิโมกขมุข อุเบกขาเป็นอนิมิตตวิโมกขมุข ฯ

สีหวิกิพีเดียนัย

วิกิพีเดียด กล่าวคือการก้าวล่วง และการละซึ่งกิเลสวัตถุ 10 หมวดอาหาร 4 เป็นต้น วิกิพีเดียด กล่าวคือการเจริญกุศลธรรม 10 หมวด มีปฏิบัติ 4 เป็นต้น วิกิพีเดียด กล่าวคือการกระทำพระนิพพานให้แจ้ง ทั้ง 3 นัยนี้ เป็นวิกิพีเดียด ของพระอริยะผู้พ้นแล้วเหล่านั้น ๆ ความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นปฏิปักษ์กัน ความที่ธรรมเหล่านั้นอันบุคคลพึงละ ความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นผู้ละ พึงทราบด้วยอำนาจฉันทราคะ ที่ผูกพันกับสิ่งนั้น ๆ ดังนี้

อาหาร 4 มีอยู่ ปฏิบัติ 4 เป็นปฏิปักษ์ต่ออาหารเหล่านั้น ๆ

วิปัสสนา 4 มีอยู่ สติปัฏฐาน 4 เป็นปฏิปักษ์ต่อวิปัสสนาเหล่านั้น ๆ

อุปาทาน 4 มีอยู่ ฌาน 4 เป็นปฏิปักษ์ต่ออุปาทานเหล่านั้น ๆ

โยคะ 4 มีอยู่ วิหารธรรม 4 เป็นปฏิปักษ์ต่อโยคะเหล่านั้น ๆ

คันถะ 4 มีอยู่ สัมมัปปธาน 4 เป็นปฏิปักษ์ต่อคันถะเหล่านั้น ๆ

อาสวะ 4 มีอยู่ อัจฉริยอัปภูตธรรม 4 เป็นปฏิปักษ์ต่ออาสวะเหล่านั้น ๆ

โอหะ 4 มีอยู่ อริฏฐาน 4 เป็นปฏิปักษ์ต่อโอหะเหล่านั้น ๆ

ลูกศร 4 มีอยู่ สมာธิภาวนาเป็นปฏิปักษ์ต่อลูกศรเหล่านั้น ๆ

วิญญาณฐิติ 4 มีอยู่ สุขภาคยธรรม 4 เป็นปฏิปักษ์ต่อวิญญาณฐิติเหล่านั้น ๆ

การถึงอคติ 4 มีอยู่ อัปมัญญา 4 เป็นปฏิปักษ์ต่อการถึงอคติเหล่านั้น ๆ

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธะ และพระสาวกทั้งหลาย ผู้ชำระ โทสะ
โมหะแล้ว **ชื่อว่าสีหะ** การเจริญโพธิปักขิยธรรมที่ควรเจริญ
การกระทำที่แจ้งซึ่งผล และนิพพานอันควรกระทำที่แจ้ง การกระทำที่สิ้นไป
ไม่เหลือแห่งกองกิเลส **ชื่อว่าวิกิพิตะ** ของพระอริยะผู้เป็นสีหะเหล่านั้น ๆ
อธิฏฐาน คือการเป็นไป การเจริญ และการกระทำที่แจ้งแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย
ชื่อว่าวิกิพิตะ และการละไม่ให้เกิดขึ้นเป็นไป **ชื่อว่าวิกิพิตะ** ๆ
อินทรีย์มีสัทอินทรีย์ เป็นต้น เป็นอารมณ์แห่งสัทธรรมในฝ่ายแห่งโฆทาน
เป็นเหตุละวิปาส เป็นอารมณ์แห่งกิเลส นัยนี้เป็นภูมิแห่งนัย **ชื่อว่าสีหวิกิพิตะ**
และทิสาลอจนะ ๆ เพราะเหตุนี้ ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “นัยใด
ย่อมนำไปซึ่งสังกิเลสทั้งหลาย เพราะเป็นอารมณ์วิปาสทั้งหลาย” เป็นต้น
และในการวิเศษชานา อรรถะแห่งพระสูตรว่า “ธรรมเหล่าใดเป็นกุศลและอกุศล”
เป็นต้น ๆ

ในบุคคล 4 เหล่านั้น บุคคลเหล่าใด ย่อมออกไปด้วยการปฏิบัติลำบาก รู้ช้า
และการปฏิบัติลำบาก รู้เร็ว บุคคลทั้ง 2 เหล่านี้มีอยู่ บุคคลเหล่าใด ย่อมออกไป
ด้วยการปฏิบัติสบาย รู้ช้า และปฏิบัติสบาย รู้เร็ว บุคคลทั้ง 2 เหล่านี้มีอยู่ ๆ
บุคคลทั้ง 4 เหล่านี้ มีสังกิเลสนี้ คือ อาหาร 4 วิปาส 4 อุปาทาน 4 โยคะ 4
คันถะ 4 อาสวะ 4 โอฆะ 4 ลูกศร 4 วิญญานฐิติ 4 และการถึงอคติ 4 ๆ

บุคคล 4 เหล่านี้ มีโฆทานนี้ คือ ปฏิปทา 4 สติปัญญา 4 ฌาน 4 วิหารธรรม 4
สัมมัปธาน 4 อัจฉริยอัพภูตธรรม 4 อธิฏฐาน 4 สมาธิภาวนา 4 สุขภาคิยธรรม 4
และอัปมัถญา 4 ๆ

ในบุคคล 4 เหล่านั้น บุคคลเหล่าใด ย่อมออกไปด้วยการปฏิบัติลำบาก รู้ช้า และปฏิบัติลำบาก รู้เร็ว บุคคลทั้ง 2 เหล่านี้ ๆ และบุคคลเหล่าใด ย่อมออกไปด้วยการปฏิบัติสบาย รู้ช้า และปฏิบัติสบาย รู้เร็ว บุคคลทั้ง 2 เหล่านี้ ๆ ในบุคคล 4 เหล่า นั้น บุคคลใด ย่อมออกไป ด้วยการปฏิบัติสบาย รู้เร็ว **บุคคลนี้เป็นอุคฆฏิตัญญู** ๆ บุคคลใด ย่อมออกไป ด้วยการปฏิบัติอันเป็นสาธารณะ คือ ปฏิบัติลำบาก รู้เร็ว และปฏิบัติสบาย รู้ช้า **บุคคลนี้เป็นวิปัญจิตัญญู** ๆ บุคคลย่อมออกไป ด้วยการปฏิบัติลำบาก รู้ช้า **บุคคลนี้เป็นเนยยะ** ๆ

ในบุคคล 3 เหล่า นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแนะนำสมณะ แก่บุคคลผู้อุคฆฏิตัญญู ย่อมทรงแสดงวิปัสสนาแก่เนยยะบุคคล ย่อมทรงชี้แจง สมณะและวิปัสสนาแก่วิปัญจิตัญญูบุคคล ๆ

ในบุคคลทั้ง 3 นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงธรรมน้อย แก่อุคฆฏิตัญญูบุคคล ย่อมแสดงธรรมมากแก่เนยยะบุคคล ย่อมแสดงธรรม ไม่น้อยไม่มากแก่วิปัญจิตัญญูบุคคล ๆ

ในบุคคลทั้ง 3 นั้น ย่อมทรงแนะนำการสลัดออกแก่อุคฆฏิตัญญูบุคคล ย่อมทรงชี้แจงถึงโทษ และการสลัดออกแก่วิปัญจิตัญญูบุคคล ย่อมแสดงอัสสาทะ (ความยินดี) อาทีนวะ (โทษ) และการสลัดออกแก่เนยยะบุคคล ๆ

ในบุคคลทั้ง 3 นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงประกาศ อธิปัญญาสิกขา แก่อุคฆฏิตัญญูบุคคล ย่อมทรงประกาศอธิจิตตสิกขาแก่วิปัญจิตัญญูบุคคล ย่อมทรงประกาศอภิสสิกขาแก่เนยยะบุคคล ๆ

ในบุคคล 4 เหล่านั้น บุคคลเหล่านี้ ย่อมออกไปด้วยทุกขาปฏิบัติทานธาณียญา และทุกขาปฏิบัติปาปาทิณียญา บุคคล 2 เหล่านี้ และบุคคลเหล่านี้ ย่อมออกไปด้วยสุขาปฏิบัติทานธาณียญา และสุขาปฏิบัติปาปาทิณียญา บุคคล 2 เหล่านี้ รวมเป็นบุคคล 4 พวกนี้แล ย่อมเป็นบุคคล 3 คือ อุกขมิตฺตัญญู วิปฺยจิตฺตัญญู และเนยยบุคคล ฉะนี้ ฯ

เครื่องเส้าหมองของบุคคล 3 พวก

บุคคล 3 พวกเหล่านั้น มีสังกิเลสนี้ คือ

อกุศลมูล 3 คือ โลภอกุศลมูล โทสอกุศลมูล โมหอกุศลมูล

ทุจริต 3 คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต

อกุศลวิตก 3 คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก

อกุศลสัญญา 3 คือ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา

วิปริตสัญญา 3 คือ นิจจสัญญา สุขสัญญา อตตสัญญา

เวทนา 3 คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา

ทุกขตา 3 คือ ทุกขทุกขตา สังขารทุกขตา วิปริณามทุกขตา

อัคคี 3 คือ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ

ลูกศร 3 คือ ลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือโมหะ

ขัณฑ์ (ขุณฺหา) 3 คือ ขัณฑ์คือราคะ ขัณฑ์คือโทสะ ขัณฑ์คือโมหะ

อกุศลูปปริกขา 3 คือ อกุศลกายกรรม อกุศลวจีกรรม อกุศลมโนกรรม

วิบัติ 3 คือ ศีลวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ อาจารย์วิบัติ ฯ

ความผ่องแผ้วของบุคคล 3 พวก

บุคคล 3 พวกเหล่านั้น มีโวทาน (ความผ่องแผ้ว) นี้ คือ

กุศลมูล 3 คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

สุจริต 3 คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต

กุศลวิตก 3 คือ เนกขัมมวิตก อัพยาปาหวิตก อวิหิงสาวิตก

สมาธิ 3 คือ สวิตักกสมาธิ อวิตักกสมาธิ อวิตักกสมาธิ

กุศลสัญญา 3 คือ เนกขัมมสัญญา อัพยาปาหสัญญา อวิหิงสาสัญญา

สัญญาไม่วิปริต 3 คือ อนิจจสัญญา ทุกขสัญญา อนัตตสัญญา

การตรวจสอบกุศล (กุศลูปปริกขา) 3 คือ กายกรรมอันเป็นกุศล วจีกรรม
อันเป็นกุศล มโนกรรมอันเป็นกุศล

ความสะอาด 3 คือ ความสะอาดกาย ความสะอาดวาจา ความสะอาดใจ

สมบัติ 3 คือ ศีลสมบัติ สมาธิสมบัติ ปัญญาสมบัติ

สิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

ชั้น 3 คือ ศีลชั้น 3 สมาธิชั้น 3 ปัญญาชั้น 3

วิโมกขมุข 3 คือ สุธมฺมุตตะ อนิมิตตะ อัปปณฺหิตตะ ฯ

บุคคลเป็น 4 พวก ด้วยอำนาจแห่งปฏิปทา 4 เป็น 3 พวกด้วยอำนาจแห่งปัญญา เป็นเครื่องตรัสรู้ และเป็น 2 พวก คือบุคคลผู้ตถาคตจริต และบุคคลผู้ทวิภูฏิจจริต ฉะนั้นแล ฯ

เครื่องเศร้าหมองของบุคคล 2 พวก

บุคคล 2 พวกเหล่านั้น มีสังกิเลสนี้ คือ ตัณหา อวิชชา อหิริกะ อนอตตปปะ ไม่มีสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มนสิการโดยไม่แยบคาย ความเกียจคร้าน ความเป็นคนว่ายาก (คือร้อน) อหังการ (การถือตัว) มมังการ (ความเห็นแก่ตัว) ไม่มีศรัทธา ประมาท ไม่ฟังพระสัทธรรม ไม่สังวร มีอภิชฌา มีพยาบาท มีนิรวณฺ์ มีสังโยชน มีความโกรธ มีความผูกโกรธ มีความลบหลู่ มีการตีเสมอ มีริษยา ความตระหนี่ มีมายา มีความโอ้อวด มีความเห็นว่าเที่ยง และมีความเห็นว่าขาดสูญ ฯ

ความผ่องแผ้วของบุคคล 2 พวก

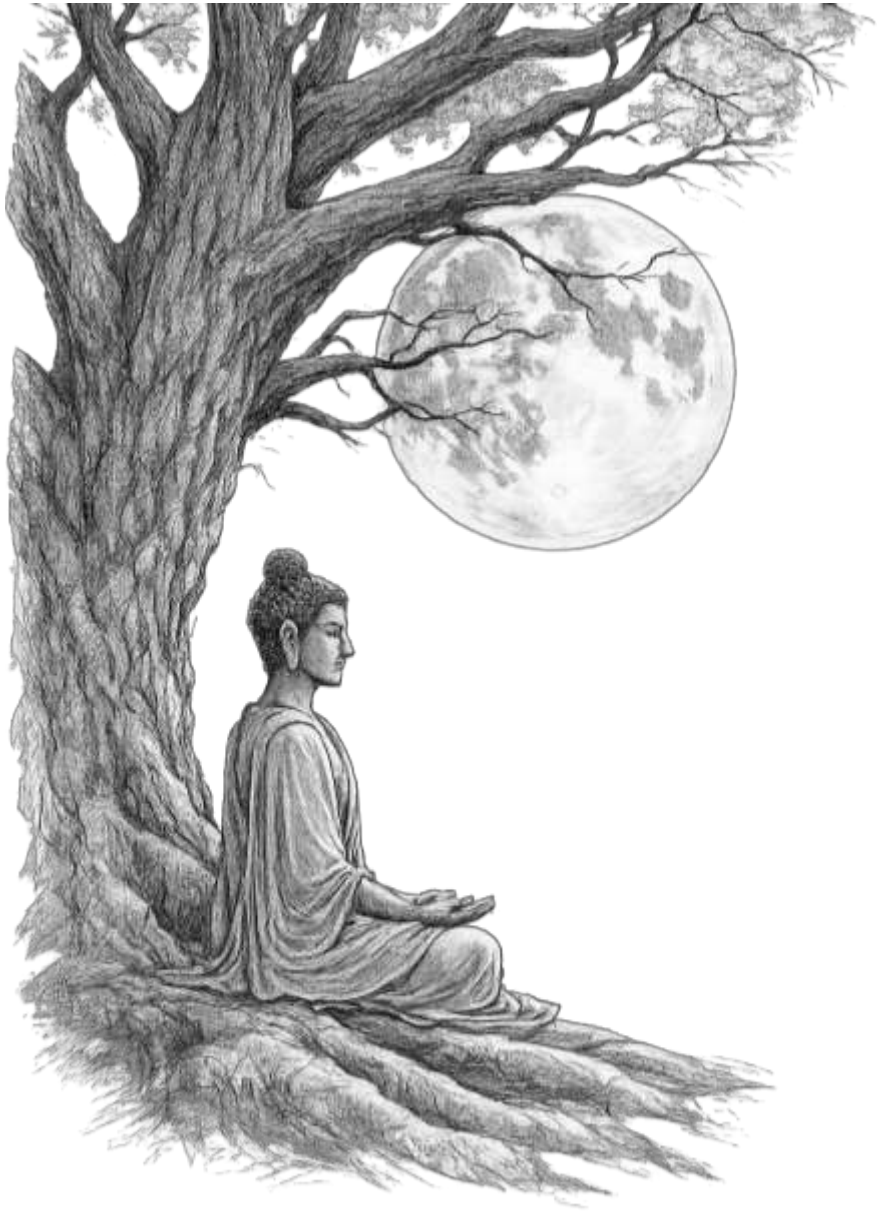
บุคคล 2 พวกเหล่านั้น มีโวทาน คือ ความผ่องแผ้วนี้ คือ มีสมณะ วิปัสสนา มีหิริ โอตตปปะ สติ สัมปชัญญะ มนสิการโดยแยบคาย พรารภความเพียร ความเป็นผู้ว่าง่าย ธรรมญาณ (ญาณในปรมาตฺถ) อำนวยญาณ (อนุโลมญาณ) ขยญาณ อนุบาทญาณ (ญาณในความไม่เกิด) มีศรัทธา มีความไม่ประมาท มีการฟังพระสัทธรรม มีสังวร ไม่มีอภิชฌา ไม่มีพยาบาท เป็นเจโตวิมุตติ

เพราะสำรอกราคะ เป็นปัญญาวิมุตติ เพราะสำรอกอวิชา มีการตรัสรู้
มีความปรารถนาน้อย มีความสันโดษ มีความไม่โกรธ มีความไม่ผูกโกรธ
มีความไม่ลบลู่ มีความไม่ตีเสมอ ละความริษยา ละความตระหนี่ มีวิชา มีวิมุตติ
มีวิโมกข์ อันเป็นสังขตะอารมณ์ มีวิโมกข์ อันเป็นอสังขตะอารมณ์ มีนิพพานธาตุ
ที่มีวิบากอันเหลืออยู่ และมีอนุपाติเสสนิพพานธาตุ ฯ

นัยนี้ บัณฑิตเรียกว่า **ภูมิแห่งติปุคขลมัยและอังกุสนัย** ฉะนั้น เพราะเหตุนั้น
ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “บุคคลใด ย่อมนำไปซึ่งอกุศลทั้งหลาย
โดยมูลทั้งหลาย ด้วยกุศลมูล” และ “ด้วยการดูแล้วพิจารณาดูทิศ” ดังนี้ เป็นต้น ฯ

จบนยสมุฏฐาน

ศาสนปฎิฐาน

ในศาสนปฎิฐาน¹ นั้น มุลบท 18 พึงเห็นได้ ณ ที่ไหน

มุลบท 18 นั้น พึงเห็นในศาสนปฎิฐาน ฯ ในศาสนปฎิฐานอันเป็นไปกับมุลบทนั้น
ศาสนปฎิฐานนั้นเป็นไฉน²

ศาสนปฎิฐานนั้น เป็นพระสูตรในส่วนแห่งสังกิเลส เป็นพระสูตรในส่วนแห่งवासนา
เป็นพระสูตรในส่วนแห่งสังกิเลสและในส่วนแห่งवासนา เป็นพระสูตร
ในส่วนแห่งสังกิเลสและในส่วนแห่งปัญญาเครื่องแทงตลอด เป็นพระสูตร
ในส่วนแห่งสังกิเลสและในส่วนแห่งอเสกขะ เป็นพระสูตรในส่วนแห่งสังกิเลส
และในส่วนแห่งปัญญาเครื่องแทงตลอด และในส่วนแห่งอเสกขะ เป็นพระสูตร
ในส่วนแห่งवासนา และในส่วนแห่งปัญญาเครื่องแทงตลอด เป็นพระสูตร
ในส่วนแห่งตัณหาสังกิเลส เป็นพระสูตรในส่วนแห่งทิวฐิสังกิเลส เป็นพระสูตร
ในส่วนแห่งทวจจริตสังกิเลส เป็นพระสูตรในส่วนแห่งตัณหาและโวทาน เป็นพระสูตร
ในส่วนแห่งทิวฐิและโวทาน เป็นพระสูตรในส่วนแห่งทวจจริตและโวทาน ฯ

---

¹ ศาสนะ ได้แก่ อธิสิกขา 3 หรือปริยัตติศาสนา ปฎิฐาน ได้แก่ ฐานที่เป็นไปโดยประการทั้งหลายแห่ง
ปริยัตติ ศาสนานั้น ฯ

² เนตติหารัตถทีปนี อธิบายว่า พระสูตรอันได้ชื่อว่าศาสนปฎิฐาน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งมุลบท 18 ที่มาในพระบาลี
มี 16 สูตร คือ 1. สักกิลสภาคียสูตร 2. วาสนาภาคียสูตร 3. นิพเพธภาคียสูตร 4. อเสกขภาคียสูตร 5. สักกิลส
वासนาภาคียสูตร 6. สักกิลส นิพเพธภาคียสูตร 7. สักกิลส อเสกขภาคียสูตร 8. สักกิลส นิพเพธ
อเสกขภาคียสูตร 9. สักกิลส วาสนา นิพเพธภาคียสูตร 10. วาสนา นิพเพธภาคียสูตร 11. ตณหา
สักกิลสภาคียสูตร 12. ทิวฐิ สักกิลสภาคียสูตร 13. ทวจจริต สักกิลสภาคียสูตร 14. ตณหา โวทานภาคียสูตร
15. ทิวฐิ โวทานภาคียสูตร และ 16. ทวจจริต โวทานภาคียสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในพระสูตรเหล่านั้น สังกิเลสมี 3 อย่างคือ ตัณหาสังกิเลส ทิณฺฐิสังกิเลส และทุจฺจิตสังกิเลส ฯ ในสังกิเลสเหล่านั้น ตัณหาสังกิเลสย่อมหมดจดด้วยสมณะสมณะนั้นเป็นสมาธิขั้น ๓ ทิณฺฐิสังกิเลสย่อมหมดจดด้วยวิปัสสนาวิปัสสนานั้นเป็นปัญญาขั้น ๓ ทุจฺจิตสังกิเลสย่อมหมดจดด้วยสุจฺจิตสุจฺจิตนั้นเป็นศีลขั้น ๓ ถ้าความปรารถนาในภพย่อมเกิดแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีลนั้นผู้ยังไม่อาจตัดฉันทระคะในภพทั้งหลายได้ไซ้ บุญญกิริยาวัตถุอันสำเร็จด้วยภาวนาคือสมณะและวิปัสสนามีอยู่ บุญญกิริยาวัตถุนี้ ย่อมให้เป็นที่พร้อมเพื่อการเกิดขึ้นในภพนั้น ๆ ฯ

พระสูตร 4 เบื้องต้น มีพระสูตรอันเป็นส่วนแห่งสังกิเลสเป็นต้นเหล่านี้ (เป็นอสาธารณะตามนัยแห่งฎีกาจารย์) พระสูตรที่เป็นสาธารณะท่านกระทำไว้ 8 สูตร 8 สูตรนั้นนั้นแหละกระทำไว้เป็น 16 สูตร¹ ฯ

---

¹ เนตติอรรถกถา อธิบายว่า พระสูตร 4 เบื้องต้น คือ 1. สังกิเลสภาคียสูตร 2. วาสนาภาคียสูตร 3. นิพเพธภาคียสูตร และ 4. อเสกขภาคียสูตร จากนั้นพระสูตร 4 ข้างต้นนี้ ประกอบเป็นอีก 4 สูตรรวมเป็น 8 สูตร คือ 5. สังกิเลสภาคียสูตร และวาสนาภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 6. สังกิเลสภาคียสูตร และนิพเพธภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 7. สังกิเลสภาคียสูตร และอเสกขภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) และ 8. วาสนาภาคียสูตร และนิพเพธภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) พระสูตรทั้ง 8 นี้ ประกอบต่อไปได้อีก 8 สูตร รวมเป็น 16 สูตร คือ 9. วาสนาภาคียสูตร อเสกขภาคียสูตร และนิพเพธภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 10. อเสกขภาคียสูตร สังกิเลสภาคียสูตร และวาสนาภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 11. นิพเพธภาคียสูตร สังกิเลสภาคียสูตร และวาสนาภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 12. อเสกขภาคียสูตร สังกิเลสภาคียสูตร และนิพเพธภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 13. อเสกขภาคียสูตร วาสนาภาคียสูตร และนิพเพธภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 14. อเสกขภาคียสูตร สังกิเลสภาคียสูตร และวาสนาภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) 15. นิพเพธภาคียสูตร อเสกขภาคียสูตร และเนวสังกิเลสภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) และ 16. นาวาสนาภาคียสูตร นนิพเพธภาคียสูตร และอเสกขภาคียสูตร (รวมเป็น 1 หมวด) อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า มีบางหมวดที่พยัญชนะซ้ำกัน ขอผู้ศึกษาได้โปรดพิจารณา (ผู้เรียบเรียง)

ปริยัติสูตรทั้งสิ้น 9 อย่าง (นวัคส์ตฤศาสน์) มีสุตตะ และเคยยะเป็นต้น
ท่านจำแนกโดยพระสูตร 16 เหล่านี้ ๆ ฟังนับพระสูตรมีสังกิเลสภาคียสูตร เป็นต้น
อย่างไร

คาถาฟังค่านวณด้วยคาถาอันเป็นประเภทแห่งสังกิเลสภาคียะ เป็นต้น
ไวยากรณ์ฟังค่านวณด้วยไวยากรณ์อันเป็นประเภทแห่งสังกิเลสภาคียะ เป็นต้น
พระสูตรฟังค่านวณด้วยพระสูตรอันเป็นประเภทแห่งสังกิเลสภาคียะ เป็นต้น ๆ

ในโสฬสสูตรนั้น สังกิเลสภาคียสูตรเป็นไฉน

คาถาที่กล่าวไว้ในหนหลังว่า “สัตว์ทั้งหลายมีตมเพราะกาม ถูกตัณหา
ซึ่งเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้ แล้วถูกเครื่องมุงคือตัณหาปกปิดไว้แล้ว ถูกกิเลสมาร
และเทวบุตรตมารผูกพันไว้แล้ว ย่อมไปสู่ชราและมรณะ เหมือนปลาที่ปากไซ
เหมือนลูกโคที่ยังตีมนมไปตามแม่โค ฉะนั้น” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคียสูตร¹

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย การถึงอคตินี้มี 4 อย่าง
4 อย่างเป็นไฉน คือ บุคคลย่อมถึงฉันทาคติ
ย่อมถึงโทสาคติ ย่อมถึงโมหาคติ
และย่อมถึงภยาคติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
การถึงอคติ 4 อย่างนี้แล”² ๆ

¹ อุททกนิกาย อุทาน จุฬวรรคที่ 7 ทูตियกามสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมปิ่นณาสก อคตีสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สวดศัสตรา ได้ตรัสพระธรรมเทศนาไวยากรณ์ภชาตินี้แล้ว ครั้นแล้ว จึงตรัสนิคมคาถาประพันธ์นี้อีกว่า “บุคคลใด ย่อมประพฤติล่วงธรรม เพราะความรัก เพราะความขัง เพราะความกลัว เพราะความหลง ยศของผู้นั้น ย่อมเสื่อมไป เหมือนดวงจันทร์ในวันกาฬปักษ์ ฉะนั้น” ดังนี้ ๑ **สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลส ภคียสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ที่ตาม กระทำอยู่ที่ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะทุจริต 3 อย่างนั้น เหมือนล่อหมุนไป ตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียนไปอยู่ ฉะนั้น”¹ ๑ **สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภคียสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “เมื่อใด บุคคลเป็นผู้บริโคมมาก มั่งงว่งซิม นอนหลับ พลิกกลับไปมา ดุจสุกรใหญ่ อันบุคคลปรนปรีอเหยื่อ เมื่อนั้น บุคคลนั้น เป็นคนเขลา ย่อมเข้าห้องบอย ๆ”² ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภคียสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “สนิมเกิดขึ้นแต่เหล็ก ครั้นเกิดขึ้นแต่เหล็กแล้ว ย่อมกัดเหล็กนั้นแหละ ฉันทใด กรรมของตนย่อมนำบุคคลผู้มี ปกติ ประพฤติล่วงปัญญา ชื่อ โธนา ไปสู่ทุกติ ฉันทนั้น”³ ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภคียสูตร**

---

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ยมกวรรคที่ 1 เรื่องจักขุปาลเถระ (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท สุขวรรคที่ 15 เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล (ผู้เรียบเรียง)

³ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท มลวรรคที่ 18 เรื่องพระติสสเถระ (ผู้เรียบเรียง)

พระภิกษุบาลเถระได้ภาซิติไว้ว่า “โจรผู้มีธรรมอันชั่วช้า ถูกเขาจับได้พร้อมทั้งของกลาง ย่อมเดือดร้อนและถูกจับ เพราะกรรมของตน ฉันทหมู่สัตว์ผู้มีธรรมอันชั่วช้านี้ ละไปแล้ว ย่อมเดือดร้อนและถูกจับไปในปรโลก เพราะกรรมของตน ฉันทนั้น”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลีสภาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ผู้ใด แสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ความสุขด้วยอาชญา ผู้นั้นย่อมไม่ได้ความสุขในโลกหน้า”² ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลีสภาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำอยู่ ถ้าโคผู้นำไปคดไซร์ โคเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมไปคด เพราะมีผู้นำไปคด ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้สมมติให้เป็นผู้นำ ถ้าผู้นั้นประพฤติอธรรมไซร์ จะกล่าวไปใยถึงปวงประชาเหล่านี้ ก็ย่อมประพฤติอธรรมเหมือนกัน แวนแคว้นทั้งหมด จะประสบความทุกข์ เพราะผู้นำไม่ตั้งอยู่ในธรรม”³ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลีสภาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “มนุษย์เหล่านี้ มีรูปอันถึงความลำบากแล้วหนอยินดีในอุภิทั้งหลายแล้ว ย่อมทำบาป มนุษย์เหล่านั้น ย่อมไปสู่นรกเวจีอันน่ากลัวอันเป็นที่อยู่ของชนหมู่มาก” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลีสภาคิยสูตร

---

¹ ขุททกนิกาย เถรคาถา วีสติ nibาต ฐัฐฐปาลเถรคาถา (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ทัณทวรรคที่ 10 เรื่องเด็กหลายคน (ผู้เรียบเรียง)

³ อังคุดร-จตุกกะ เล่ม 21 ข้อ 70 เรื่องธรรมิกสูตร ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ผลกล้วยย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ย่อมฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อย่อมฆ่าต้นอ้อ ลูกม้อฆ่าอ้อ สตรีย่อมฆ่าแม่ ม้าอ้อสตร ฉันทใด สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว ฉันทนั้น”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลเภสภาคียสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุ เป็นผู้หนักในความโกรธและความลบหลู่ ในคุณของผู้อื่น หนักในลาภและสักการะ ย่อมไม่ม่งอกงามในพระสัทธรรม เหมือนเมล็ดพืชเนาที่บุคคลหว่านแล้วแม่ในนาดี ฉะนั้น”² ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลเภสภาคียสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตอันโทษประทุษร้ายแล้วว่า บุคคลนี้แล ย่อมเคลื่อน ย่อมดำเนินไปในทางที่ผิด ถ้าบุคคลนี้ พึงทำกาละในสมัยนี้ พึงตกนรก เหมือนถูกนำไปขังไว้ในนรก ข้อนี้เพราะเหตุอะไร เพราะจิตของเขา อันโทษประทุษร้ายแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะจิตประทุษร้ายเป็นเหตุแล เมื่อกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทுகติ วินิบาต นรก”³ ดังนี้ ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว ในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่า “ พระพุทธเจ้าาทรงทราบบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิต อันโทษประทุษร้ายแล้ว ได้พยากรณ์เนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายในสำนัก

---

¹ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ทุติยปัณณาสก ปัตตกรรมวรรคที่ 2 เทวทัตตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ข้อความส่วนนี้ อ้างอิงข้อความใน อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมปัณณาสก โรหิตัสสวรรคที่ 5 โกธสูตร อย่างไรก็ตามในพระไตรปิฎก แสดงข้อความบาลีไว้ว่า โภธมกขครุ ภิกขุ ลากสกการคารโว. น เต ธมเม วิรูหนติ สมมาสมพุทฺธเตสิเต ฯ ซึ่งต่างจากเนติปกรณ์ ฉบับภูมิพลโลกิกขุ ซึ่งแสดงข้อความบาลีไว้ว่า โภธมกขครุ ภิกขุ ลากสกการคารโว. สุขเขตเต ปุติพิชิว สทรมเม น วิรูหตี ฯ (ผู้เรียบเรียง)

³ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอกธัมมาทีบาลี ปณิหิตัจฉวรรค (ผู้เรียบเรียง)

ของพระองค์ว่า ถ้าในสมัยนี้ บุคคลพึงทำกาละไชรั เขาพึงเข้าถึงนรก เพราะจิตของเขาขุ่นมัว เขาเป็นอย่างนั้น เหมือนถูกนำมาทอดทิ้งไว้ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อม ไปสู่ทุกติเพราะเหตุที่จิตขุ่นมัว บุคคลนั้นมีปัญญาทรา มยอมเข้าถึงนรก เพราะกายแตก” ดังนี้ เนื้อความนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้ว เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว ฉะนั้นแล ฯ สูตรนี้ **ชื่อว่าสังกิลเสภาคิยสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ถ้าท่านทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลายไชรั ท่านทั้งหลายอย่าได้ทำบาปกรรม ทั้งในที่แจ้ง หรือในที่ลับ ถ้าท่านทั้งหลายจักทำหรือทำอยู่ซึ่งบาปกรรมไชรั ท่านทั้งหลาย แม้จะเหาะหนีไป ก็ย่อมไม่พ้นไปจากความทุกข์”¹ ดังนี้ สูตรนี้ **ชื่อว่าสังกิลเสภาคิยสูตร**

พระสูตรใดที่กล่าวไว้ว่า “คนพาลเหล่าใด ได้ทรัพย์โดยไม่เป็นธรรม และด้วยการพูดเท็จ ย่อมสำคัญทรัพย์ทั้ง 2 นั้น ว่าเป็นของเราดังนี้ ทรัพย์นั้น ของคนพาลเหล่านั้น จักมีโดยประการใดหนอ อันตรายทั้งหลายจักมี ทรัพย์อันคนพาลนั้นรวบรวมไว้จักพินาศ เมื่อตายย่อมไม่ไปสุคติ เพราะอันความเสื่อมในโลกนี้และโลกหน้าขจัดแล้ว” ดังนี้ สูตรนี้ **ชื่อว่าสังกิลเสภาคิยสูตร**

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน โสณเถรวรรคที่ 5 กุมารกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระสูตรใดที่กล่าวไว้ว่า “คนพาลยอมทำลายตนอย่างไร ย่อมเสื่อมจากมิตรทั้งหลายอย่างไร คนพาลนั้นยอมไม่เจริญเพราะธรรมอะไร ย่อมไม่ไปสู่สุคติ เพราะอะไร คนพาลยอมทำลายตนเพราะโลภะ คนโลภยอมเสื่อมจากมิตรทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญเพราะโลภะ ย่อมไม่ไปสู่สุคติเพราะโลภะ” ดังนี้ แม้สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคียสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “คนพาลมีปัญญาทึบ มีตนเหมือนข้าศึก เทียวทำบาปกรรมอันมีผลเผ็ดร้อน บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อน ในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลมีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องให้อยู่ ย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคียสูตร

เทวดากล่าวว่า “ธรรมของสมณะ คนไม่ฉลาด ทำได้ยาก ทนได้ยาก เพราะธรรมของสมณะนั้น มีความลำบากมาก ในความเป็นแห่งสมณะ เป็นที่ติดขัดข้องของคนพาล” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคียสูตร

คำกล่าวที่ว่า “จริงอยู่ บุคคลใด เมื่อพระตถาคตกำลังแสดงอรรถและธรรมะ เป็นคนพาล ย่อมยังใจให้ประทุษร้าย ชีวิตของบุคคลนั้นยอมเป็นโมฆะแล ก็บุคคลใด ยังไม่ปราศจากราคะ ย่อมยังจิตให้ประทุษร้ายในพระตถาคต ผู้มีคุณไม่มีประมาณ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ยอมติเตียนคนนั้น ว่าเป็นผู้มึนทึบ และมีบาปยิ่งกว่าทุกชั้น” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคียสูตร

---

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท พาลวรรคที่ 5 เรื่องขาวนา (ผู้เรียบเรียง)

สุทธานาสพรหมปรารภพระกตโมรคติสสกะ ได้กล่าววาทานี้
ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ใครเล่า ผู้มีปัญญาในโลกนี้ จะพึงกำหนดวัด
ซึ่งพระชินาสพผู้มีคุณไม่มีประมาณได้ ข้าพระองค์ย่อมเห็นผู้นั้นว่า ไม่มีธุดธรรม
ไม่มีปัญญา วัดอยู่ซึ่งพระชินาสพผู้นั้นบุคคลไม่พึงประมาณ”¹ ดังนี้ สูตรนี้
ชื่อว่าสังกิลสภาคียสูตร

ตูปัจเจกพรหมได้กล่าววาทโกกาลิกภิกษุว่า “คนพาล เมื่อกล่าวคำทูปภาสิต
ชื่อว่า ย่อมตัดตนด้วยศาสตราใด ก็ศาสตรานั้น ย่อมเกิดในปากของบุรุษผู้เกิดแล้ว
จริงอยู่ ศาสตราที่เขาลับติแล้ว ยาพิษที่มีพิษกล้าย่อมเป็นไปโดยประการใด
วาทูปภาสิตย่อมยังสัตว์ผู้ทำผิดให้ตกไปโดยประการนั้น หามิได้
เพราะวาทูปภาสิตนั้น ย่อมให้ตกไปในอบาย”² ดังนี้ สูตรนี้
ชื่อว่าสังกิลสภาคียสูตร

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค พรหมสังยุต ปฐมวรรคที่ 1 ดิสสกุสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติปริณัย ฉบับภูมิพโลภิกษุ ใช้สำนวนแปลว่า วาทูปภาสิตยังบุคคลผู้ผิดพลาดให้ตกไปในอบายได้ ฉันทิ
แต่ศาสตราที่ลับติแล้ว เป็นเหมือนยาพิษที่ร้ายแรง ยังบุคคลผู้ผิดพลาด (ถูกศาสตราประหาร หรือดื่มยาพิษ)
ให้ตกไปในอบายไม่ได้ ฉันทินัน (ผู้เรียบเรียง)

ตฤปิเจกพรหมกล่าวต่อไปว่า “ผู้ใดสรรเสริญผู้ที่ควรติ หรือติผู้ที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้น ชื่อว่า สังสมโทษด้วยปาก เพราะโทษนั้น เขาย่อมไม่ประสบความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยทรัพย์ ในเพราะการพินทุทั้งหลาย พร้อมด้วยสิ่งของ อันเป็นของตนทั้งหมดก็ดี พร้อมด้วยตนก็ดี ก็เป็นโทษเพียงเล็กน้อย บุคคลใด ทำใจให้ประทุษร้าย ในท่านทั้งหลายผู้ดำเนินไปโดยชอบ ความประทุษร้าย แห่งใจของบุคคลนั้น เป็นโทษใหญ่กว่า ๆ บุคคลตั้งวาจาและใจอันลามกไว้ เป็นผู้มักติเตียนพระอริยเจ้า ย่อมเข้าถึงนรก ซึ่งมีประมาณแห่งอายุ ถึงแสนสามสิบกพันรพพะกับห้าอัพพะ”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลเสสภาคียสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสประพันธ์คาถาว่า “ผู้ประกอบเรื่อง ๆ ในคุณ คือความโลภ ไม่มีศรัทธา กระด้าง คือห้ามคนอื่นไม่ให้ทำทาน ไม่รู้ความประสงค์ของผู้ขอ มีความตระหนี่ ประกอบเรื่อง ๆ ในคำส่อเสียด ย่อมบริภาษผู้อื่นด้วยวาจา ณะคนผู้มีปากเป็นหล่ม กล่าวคำอันไม่จริง ณะอสัตบุรุษ ผู้กำจัดความเจริญ ผู้ลามก ผู้กระทำความชั่ว ผู้เป็นบุรุษอธรรม เป็นคนกาลี เป็นอวชาติ ท่านอย่าได้พูดมากในที่นี้ อย่าเป็นสัตว์นรก ท่านย่อมเกลียดชัง คือกิเลสลงในตน ผู้กระทำความผิดมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ผู้กระทำความหยาบ ย่อมติเตียนสัตบุรุษ ท่านประพลติทุจริตเป็นอันมากแล้ว ย่อมไปสู่ นรกสิ้นกาลนาน”² ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิลเสสภาคียสูตร

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาวรรค พรหมสังยุต ปฐมวรรคที่ 1 ตฤปิเจกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² จุททกนิกาย สุตตนิบาต มหาวรรค โภกาลีสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรชื่อว่า วาสนาภาคิยะเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส กล่าวอยู่ก็ตาม กระทำอยู่ก็ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะสุจริต 3 อย่างนั้น เหมือนงามีปกติไปตามตัว ฉะนั้น”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภาคิยสูตร

เจ้ามหานามศากยราช ได้กราบทูลคำนี้ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนครกบิลพัสดุ์นี้ เป็นพระนครมั่งคั่ง เจริญรุ่งเรือง มีผู้คนมาก แออัดไปด้วยมนุษย์ มีถนนคับแคบ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันนั่งใกล้ (เยียมเยียน) พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือนั่งใกล้ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นที่เจริญใจแล้ว เมื่อเข้าไปยังพระนครกบิลพัสดุ์ ในเวลาเย็น ย่อมไม่เข้าไป พร้อมกับช้าง ม้า รถ เกวียน และแม่กับบุรุษ สมัยนั้น หม่อมฉันลืมนสติที่ปรารถถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันมีความดำริว่า ถ้าในเวลาเย็น เราพึงทำกาละ คติของเราจะเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพจะเป็นอย่างไร”²

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตรอย่ากลัวเลย ฯ การสวรรคตอันไม่เลวทราวมัจจมีแก่มหาบพิตร กาลกิริยาอันไม่เลวทราวมัจจมีแก่มหาบพิตร ตูกรมหาบพิตร อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ธรรม 4 ประการ เป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว

¹ อุททกนิกาย คาถาธรรมบท ยมกวรรคที่ 1 เรื่องจักขุปาลเถระ (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย มหาวรรค สโตปัตตติสังยุตต์ สคาถกปุณณาสกัสนทวรรคที่ 5 มหานามสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในพระพุทธเจ้าว่า อิติปิโส ภควา อรหํ ฯลฯ พุทฺโธ ภควา ดังนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้วไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมานิติทั้งหลาย ตูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนต้นไม้ที่โน้มไป โน้มไป โอนไป ทางทิศปราจีน เมื่อรากขาดแล้ว จะพียงล้มไปทางไหน”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พียงล้มไปทางต้นไม้โน้มไป โน้มไป โอนไป พระเจ้าข้า”

“ตูกกรมหาบพิตร ฉะนั้นเหมือนกัน อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยธรรม 4 เหล่านี้ แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่พระนิพพาน โน้มไปสู่พระนิพพาน โอนไปสู่พระนิพพาน ขอถวายพระพร มหาบพิตรอย่ากลัวเลย การสวรรคตอันไม่เลวทราม จักมีแก่มหาบพิตร กาลกิริยาอันไม่เลวทรามจักมีแก่มหาบพิตร” ดังนี้ สุตฺรนี้ **ชื่อว่าวาสนาภคิยสุตฺร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ผู้ใด แสวงหาความสุขเพื่อตน ย่อมไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ผู้ใคร่ความสุขด้วยอาชญา ผู้นั้นย่อมได้รับความสุข ในโลกหน้า”¹ ดังนี้ สุตฺรนี้ชื่อว่าวาสนาภคิยสุตฺร

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ทัณทวรรคที่ 10 เรื่องเด็กหลายคน (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำอยู่ ถ้าโคผู้นำไปตรงไซ้ โคเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมไปตรง เพราะมีผู้นำไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใด ได้รับสมมติ ให้เป็นผู้ประเสริฐสุด (พระราชา) ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรมไซ้ จะป่วยกล่าว ไปใยถึงปวงประชาชนอกนี้ ก็ย่อมประพฤติธรรมเหมือนกัน ชาวแคว้นแคว้นทั้งหมดจะประสบความสำเร็จ เพราะพระราชาตั้งมั่นอยู่ในธรรม”¹ ดังนี้
สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภาคียสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล ภิกษุมากรูปย่อมกระทำจิวรกรรมเพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า มีจิวรสำเร็จแล้ว จะเสด็จจาริกไปโดยลวงสามเดือน

ก็สมัยนั้น พวกช่างไม้ नामว่า อิริทัตตะและปุราณะ อาศัยอยู่ในเมืองสาเกตด้วยกิจ อย่างใดอย่างหนึ่ง พวกเขาทั้ง 2 นั้น ได้ข่าวว่า “ได้ยินว่า ภิกษุมากรูป ย่อมกระทำจิวรกรรม เพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีจิวรสำเร็จแล้ว จะเสด็จจาริกไปโดยลวงสามเดือน”² ดังนี้

ครั้งนั้นแล ช่างไม้ नामว่า อีสทัตตะและปุราณะ จึงวางบุรุษไว้ในหนทาง โดยสั่งว่า “ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านเห็นพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมา ในเวลาใด จึงบอกพวกเราในเวลานั้น” ดังนี้

---

¹ อังคุดนิกาย จตกกนิบาต ทุติยปณณาสกั ปัตตกรรมวรรคที่ 2 ธรรมิกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย มหาวรรค สโตปาปัตติสังยุตต์ ถปติสูตร (ผู้เรียบเรียง)

บุรุษนั้น ยืนอยู่ที่นั่น 2-3 วัน ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงเข้าไปหาช่างไม้ทั้ง 2 นั้น แล้วบอกว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ากำลังเสด็จมา ขอพวกท่านจงทราบกาลอันควรในบัดนี้เถิด” ดังนี้

ครั้งนั้นแล ช่างไม้ทั้ง 2 นามว่า อีสทัตตะและปุราณะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เดินตามพระผู้มีพระภาคเจ้า ไปข้างพระปฤษณาก์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแหวะจากหนทางเสด็จเข้าไปยังโคนไม้แห่งหนึ่ง แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวายช่างไม้ทั้ง 2 นามว่า อีสทัตตะและปุราณะ อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลาใดพวกข้าพระองค์ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากพระนครสาวัตถีไปในโกศลชนบท เวลานั้น พวกข้าพระองค์มีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักห่าง พวกเราไป เวลาใด ได้ข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกจากพระนครสาวัตถีไปในโกศลชนบทแล้ว เวลานั้น พวกข้าพระองค์มีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าห่างพวกเราไปแล้ว” ดังนี้ ฯลฯ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลาใด พวกข้าพระองค์ ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากแคว้นกาสีไปในมคธ เวลานั้น พวกข้าพระองค์มีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักห่างพวกเราไป เวลาใดได้ข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกจากแคว้นกาสีไปในมคธแล้ว เวลานั้น พวกข้าพระองค์ มีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าห่างพวกเราไปแล้ว” ดังนี้ ฯลฯ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลาใด พวกข้าพระองค์ ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากมคธไปในกาสิ เวลานั้น พวกข้าพระองค์มีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักใกล้พวกเรา ก็เวลาใด ได้ข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกจากมคธไปในกาสิแล้ว ดังนี้ พวกข้าพระองค์มีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าใกล้พวกเราแล้ว” ดังนี้ ฯลฯ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลาใด พวกข้าพระองค์ ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากโกศลไปสู่พระนครสาวัตถี เวลานั้น พวกข้าพระองค์มีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักใกล้พวกเรา ดังนี้ เวลาใด พวกข้าพระองค์ ได้ข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ดังนี้ พวกข้าพระองค์มีความดีใจมาก ปลื้มใจมากกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ใกล้พวกเราแล้ว” ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรช่างไม้ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ ชมราวสคับแคบ เป็นทางแห่งธูลิ บรรพชาชื่อว่า โอกาสอันว่าง เพราะอรรถะว่า ไม่มีปลิโพธเป็นเครื่องกังวล ดูกรช่างไม้ทั้งหลาย ก็การทำท่านทั้งหลาย ผู้อยู่ครองเรือน มีความคับแคบอย่างนี้ สมควรแล้วเพื่อทำความไม่ประมาท”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความคับแคบอย่างอื่น ที่เป็นความคับแคบกว่า และที่นั่นว่าคับแคบยิ่งกว่าความคับแคบนี้ มีอยู่หนอ”

“ดูกรนายช่างไม้ ความคับแคบของท่าน เป็นไฉน”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อใดพระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระราชประสงค์จะเสด็จออกไปยังพระราชอุทยาน เมื่อนั้นข้าพระองค์ทั้งหลาย

ต้องกำหนดช่างที่ขึ้นทรงของพระเจ้าปเสนทิโกศล แล้วให้พระชายาที่โปรดปรานที่พอพระทัยของพระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับข้างหน้าพระองค์หนึ่งข้างหลังพระองค์หนึ่ง กลิ่นของพระชายาเหล่านั้น เป็นอย่างนี้ คือ เหมือนกลิ่นของนางราชกัญญาผู้ประพรมด้วยของหอม ดั่งขวดน้ำหอมที่เขาเปิดในขณะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กายสัมผัสของพระชายาเหล่านั้น เป็นอย่างนี้ คือเหมือนกายสัมผัสของนางราชกัญญาผู้ดำรงอยู่ด้วยความสุข ดั่งปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย ก็ในสมัยนั้น แม้ช่างข้าพระองค์ทั้งหลายก็ต้องระวัง แม้ชายาทั้งหลาย พวกข้าพระองค์ก็ต้องระวัง แม้พระเจ้าปเสนทิโกศลเล่า พวกข้าพระองค์ก็ต้องระวัง แม้ตัวข้าพระองค์ทั้งหลายก็ต้องระวัง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่รู้จักจิตอันลามก บังเกิดขึ้นในพระชายาเหล่านั้นเลย ข้อนี้แล คือ ความคับแคบอย่างอื่นที่คับแคบกว่า และที่นับว่าเป็นความคับแคบ ยิ่งกว่าความคับแคบ” ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรช่างไม้ทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ การครองเรือนจึงคับแคบ เป็นทางมาแห่งรุตติ บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง ดูกรช่างไม้ ก็การอยู่ครองเรือนคับแคบ เป็นทางมาแห่งรุตติอย่างนี้ สมควรแล้ว เพื่อทำความไม่ประมาท”

“ดูกรช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยธรรม 4 ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ข้างหน้า”

“ธรรม 4 ประการเป็นไฉน ดูกรนายช่างไม้ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีใจปราศจากมลทิน คือความตระหนี่ อยู่ครองเรือน มีจาคะอันปล่อยแล้ว

มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน
กระทำการเฉลี่ยไทยธรรม ดูกรนายช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวก
ผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการ เหล่านี้แล เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า”

“ดูกรนายช่างไม้ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว
ในพระพุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ก็ไทยธรรมสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีอยู่ในตระกูล ท่านเฉลี่ยไทยธรรมนั้นทั้งหมด กับผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม
ท่านทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นเป็นฉนวน ชนเหล่าใด เป็นผู้มีศีล เป็นต้น
มีประมาณเท่าไรในแคว้นโกศล ชนเหล่านั้น ท่านจึงแบ่ง ทำให้เสมอกัน
จำแนกทาน” ดังนี้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นลาภของข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ได้ดีแล้ว
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบพฤติการณ์อย่างนี้ของข้าพระองค์ทั้งหลาย” ดังนี้
สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภคิยสูตร

พระสูตรใดที่กล่าวว่า “บุคคลสละดอกไม้เพียงดอกเดียว บูชาแล้ว
ย่อมได้อัตภาพหนึ่ง แห่งอายุก็ป็นที่สุด ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ด้วยวิบากที่เหลือเป็นผู้บริณิพพานแล้ว” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภคิยสูตร

พระสันตติเถระกล่าวคาถาว่า “เราเป็นผู้มีสติ ได้อนิจจสัญญา
ที่เป็นไปในพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ที่ต้นอัสสัถตถฤกษ์ อันพระรัศมินำมาแล้ว
ถอยไป 30 กัปแห่งภัททกัปนี้ เราย่อมไม่รู้จักทุกคติ วิชชา 3 เรากะทำให้แจ้งแล้ว

เพราะการอบรมสัญญาอันเป็นไปในพระพุทธเจ้า นั้น”¹ ดังนี้ สูตรนี้
ชื่อว่าวาสนาภาคียสูตร

พระสูตรใดที่กล่าวไว้ว่า “พระสัมมาพุทฺธมุนี ผู้ฆ่าตัณหา เป็นอัครบุคคล
ผู้นุเคราะห์ ได้เสด็จเข้าไปยังโกศลบุรี เพื่อทรงรับบิณฑชะ ในกาลก่อนกาลแห่งภัต
บุรุษคนหนึ่งมีเครื่องประดับด้วยดอกไม้ นานาชนิดอยู่ในมือ ได้เห็นพระสัมพุทฺธ
ผู้อันหมู่แห่งภิกษุกระทำไว้เบื้องหน้า ผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชา
แล้วกำลังเสด็จเข้าไป โดยทางแห่งพระราชา จึงรำเรงแล้ว ยังจิตให้เลื่อมใสแล้ว
ได้เข้าไปยังสำนักพระสัมพุทฺธ บุรุษนั้น ครั้นเข้าไปแล้ว มีความเลื่อมใส
จึงกระทำช่อดอกไม้ให้มีสีสวย อันมีกลิ่นหอม อันเป็นที่รื่นเริงใจ แล้วน้อมไป
เพื่อพระสัมพุทฺธ ด้วยมือทั้งสองของตน ลำดับนั้น เปลวพระรัศมีอันรุ่งโรจน์
ในภายในแห่งวาทาที่เปล่งออกของพระพุทธเจ้า เป็นสหัสสรังสี คุจสายฟ้าแลบ
ออกจากกลีบเมฆ สหัสสรังสีออกจากพระรัศมี ไปกระทำประทักษิณสิ้น 3 รอบ
ที่พระเศียรแห่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเฝ้าพันแห่งพระอาทิตย์ ครั้นทำประทักษิณ
แล้วก็อันตรธานไปในพระเศียร พระอานนท์เห็นปาฏิหาริย์อันอัศจรรย์
อันไม่เคยมี กระทำให้ขนชูชันนี้แล้ว จึงกระทำผ้าฉเวียงบ่า แล้วได้กราบทูลคำนีว่า
ข้าแต่พระมหามุนี อะไรเป็นเหตุแห่งการแยม ขอพระองค์ทรงพยากรณ์เหตุนี้
ข้าแต่พระมุนี แสงสว่างแห่งธรรมจักมี ขอพระองค์ทรงเปลื้องความสงสัย
ของข้าพระองค์เถิด”

ญาณในสัทธรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ใด ย่อมเป็นไปทุกเมื่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น ทรงข้ามความสงสัย ได้ตรัสกับพระอานนท์ผู้มี ความสงสัย

---

¹ ขุททกนิกาย เถรคาถา ทุกนิบาต วรรคที่ 5 สันติเถรคาถา (ผู้เรียบเรียง)

อย่างนี้ว่า “ดูกรอานนท์ บุรุษใดยังจิตให้เลื่อมใสในเรา บุรุษนั้นจักไม่ไปสู่ทุคติ 84 กัป จักปกครองราชอาณาจักรอันเป็นทิพย์ เป็นเทพมีความงาม ในเทวดาทั้งหลาย ในมนุษย์จักเป็นจอมราชาในมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลนั้นบวชแล้ว ในภพสุดท้าย จักทำให้แจ้งซึ่งสัจธรรม 4 หรือจักเป็นพระปัจเจกโพธิ นามว่า วุฏฐิสกะ ผู้มีระคะอันขจัดแล้ว เมื่อจิตเลื่อมใสในพระตถาคตสัมมาสัมพุทธะ หรือในสาวกของพระตถาคต ทักขินาย่อมไม่เชื่อว่ามีผลน้อย พระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันใคร ๆ ไม่อาจคิดได้ ธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอันใคร ๆ ไม่อาจคิดได้ เมื่อบุคคลเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและพระธรรมอันใคร ๆ ไม่อาจคิดได้ ย่อมมีวิบากอันใคร ๆ ไม่อาจคิดได้” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่า **วาสนาภาคิยสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้จิตด้วยจิต ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตเลื่อมใสแล้วว่า บุคคลนี้ย่อมดำเนินไปอย่างไร เป็นผู้ดำเนินไปสู่ปฏิบัติ มีทานเป็นต้น และยังมีมรรคมีทัสสนะเป็นต้น ให้งอกงามแล้ว ถ้าบุคคลนี้ พึงทำกาละในสมัยนี้ ก็พึงเกิดในสุคติ เหมือนบุคคลเชิญมาไว้ ด้วยทานนั้น ด้วยมรรคนั้น ฉะนั้น ข้อนี้เพราะเหตุอะไร เพราะจิตของเขา ผ่องใส ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุแห่งจิตแล สัตว์บางพวก ในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”¹ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเนื้อความนี้แล้ว ในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้า ทรงทราบบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตผ่องใส ได้พยากรณ์เนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ในสำนักพระองค์ว่า ถ้าในสมัยนี้ บุคคลนี้ พึงทำกาละไซ้ บุคคลนี้พึงเข้าถึงสุคติ เพราะจิตของเขาผ่องใส เขาเป็นอย่างนั้น เหมือนเชิญมาไว้ เพราะเหตุแห่งจิตผ่องใสแล บุคคลผู้มีปัญญานั้น

---

¹ ขุททกนิกาย อิติวุตตะกเถ กณนิบาต ตติยวรรค จิตตฉายีสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ยอมเข้าถึงสுகติ เพราะกายแตกไป” ดังนี้ เนื้อความนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว ฉะนี้แล ฯ **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภาคิยสูตร**

พระสุตรใดที่กล่าวว่า “ดูกรเทพนารี ท่านขึ้นนั่งบนวิมานเรือ ห่มไว้ด้วยทองคำ ด้วยบุญกรรม เล่นในสระโบกขรณี เก็บดอกปทุมอยู่ ท่านมีวรรณะเช่นนี้ เพราะบุญอะไร ท่านมีอานุภาพรุ่งเรืองอย่างนี้ เพราะบุญอะไร โภคะทั้งหลาย อย่างใดอย่างหนึ่ง อันใจปรารถนาแล้ว ย่อมเกิดแก่ท่าน เพราะบุญอะไร ดูกรเทวดา เราขอถามท่าน นี้เป็นผลแห่งกรรมอะไร” เทพนารีนั้น ผู้อันเทวราชถามแล้ว มีใจยินดี (ท่านพระมหาโมคคัลลานะกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า) “ข้าพระองค์สดับมาว่า เทวดานั้นผู้อันเทวราชถามปัญหาแล้ว ได้พยากรณ์ ในสำนักแห่งท้าวสักกเทวราชว่า หม่อมฉันเดินทางไกล เห็นพระสฤป อันเป็นที่รื่นรมย์ดงามของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่ากัสสปะผู้ทรงยศ ได้ยังใจให้เลื่อมใสในพระสฤปนั้น หม่อมฉันเลื่อมใสแล้ว ได้บูชาด้วยดอกปทุม ด้วยมือทั้ง 2 ของหม่อมฉัน ผลทั้งปวงนี้เป็นวิบากแห่งกรรมนั้น หม่อมฉันกระทำบุญแล้วจึงได้ผลเช่นนี้” ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภาคิยสูตร**

พระสุตรใดที่กล่าวว่า “ถึงทานและผลแห่งทาน ศีลและผลแห่งศีล สวรรค์ และการให้เกิดในสวรรค์ บุญ 10 มีทาน มีศีล และภาวนาเป็นต้น และกล่าวถึงผลแห่งบุญ 10 เหล่านั้น” **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภาคิยสูตร**

อีกอย่างหนึ่ง “เมื่อสฤปดิน ที่เขากระทำอุทิศพระสัมมาสัมพุทธะ บรรจุพระสิริธาตุไว้ภายใน นระเหล่าใดมีใจเลื่อมใสในนระเหล่านั้น พึงทำการนอบน้อมในสฤปเมื่อนั้นแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ทั้งหลาย” คำที่กล่าวนี้ก็**ชื่อว่าวาสนาภาคิยสูตร**

พระสูตรใดที่กล่าวว่า “ชนทั้งหมด มีวาระเช่นกับเทพบุตร มีสัณฐานงดงาม เพราะทำดีนให้ชุ่มด้วยน้ำสร้างสอุปของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธะ ข้าแต่ท่านทั้งหลายผู้ดำเนินไปดีแล้ว พระสอุปนี้เป็นของพระสุคตผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพลธรรม 10 ประการ พวกเทวดาและมนุษย์ เลื่อมใสในพระสอุปนั้นแล้ว กระทำการนอบน้อมอยู่ จักพ้นจากขรามรณะ” ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภคิยสูตร**

สูตรใดที่กล่าวว่า “ข้าพเจ้าได้ยกอุบล 4 ดอก และพวงมาลัย ขึ้นสู่สอุปของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ บุญนั้น ข้าพเจ้ากระทำแล้ว เป็นบุญโอฬาร (ประเสริฐ) ได้มีแล้วหนอ นับแต่ภัททกัปนี้อยไป 30 กัป ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุกคติ ไม่ไปสู่วินิบาต เพราะบูชาสอุปของพระศาสดา” ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภคิยสูตร**

สูตรใดที่ท่านกล่าวว่า “ข้าพเจ้าได้บูชาสอุปของพระโลกนาถผู้ชนะมาร ผู้ทรงไว้ซึ่งพระลักษณะ 32 ประการ จึงเป็นผู้มีใจร่าเริงในอายุกับสิ้นแสนอัทภาพ บุญใดที่ข้าพเจ้ากระทำไว้ ด้วยบุญนั้น ข้าพเจ้าไม่ไปสู่วินิบาตเลย บุญเหล่านั้น ได้กระทำสมบัติอันเลิศ และความเป็นพระราชาอันประเสริฐทั้งหลาย ปัญญาจักชูโต อันข้าพเจ้าตั้งไว้แล้ว ในศาสนาของพระโลกนาถ ผู้ฝึกคนที่ยังไม่ได้ฝึก วิมุตตจิตใดที่ตั้งไว้เช่นนั้น ปัญญาจักชูและวิมุตตจิตนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้าได้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้ขจัดตัณหาเพียงดังเครื่องเถาได้แล้ว เป็นผู้พร้อมด้วยผลวิมุตตจิต” ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภคิยสูตร**

สูตรใดที่ท่านกล่าวว่า “ก็ข้าพเจ้าได้ถวายไทยธรรม เพียงข้าวฟ่างและข้าวสุก ประมาณทะนานหนึ่ง ในพระปัจเจกพุทธะ ผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว ผู้ไม่กระต้าง

(ไม่มีตะปุดตั้งใจ) ไม่มีอาสวะ ผู้มีปกติอยู่ด้วยธรรมอันไม่มีข้าศึก ผู้มีใจไม่ข้อง
ข้าพเจ้าเชื่อมั่นซึ่งปัจเจกธรรมอันสูงสุดในพระปัจเจกพุทธะนั้น
ข้าพเจ้าได้ปรารถนาว่า แม้ข้าพเจ้า ก็พึงกระทำให้แจ้งซึ่งธรรม
อันพระปัจเจกพุทธะได้แล้ว เมื่อข้าพเจ้า ผู้อันพระปัจเจกพุทธะ
ผู้มีปกติอยู่ด้วยวิหารธรรมอย่างนี้สงเคราะห์แล้ว ข้าพเจ้าอย่าได้มีความอาลัย
แม้ในกาลไหน ๆ ด้วยเพราะวิบากกรรมที่กระทำแล้ว ในพระปัจเจกพุทธะนั้น
นั้นแหละ ข้าพเจ้าเข้าถึงอุตตรกुरुทวีปสิ้น 1,000 ครั้ง ข้าพเจ้าเข้าถึงกาย
อันประเสริฐที่สุด ในหมู่บริวารทั้งหลาย ผู้ลูบไล้ประดับด้วยมาลา
และอาภรณ์อันวิจิตร เพราะวิบากแห่งกรรมนั้นแหละ ข้าพเจ้ามีจิตหลุดพ้นแล้ว
ไม่กระด้าง ไม่มีอาสวะ เป็นผู้มี่ร่างกายอันทรงไว้ในที่สุด เพราะก้าวล่วงกุศล
และอกุศลแล้ว สมาคมของข้าพเจ้าได้มีแล้วแก่พระปัจเจกพุทธะทั้งหลายเหล่านี้”
ฉะนี้ พระตถาคตชินเจ้า ทรงกระทำให้ประจักษ์แล้ว ได้ตรัสคำว่า “สิ่งใด อันผู้มีศีล
ปรารถนาแล้ว สิ่งนั้นย่อมสำเร็จ” ดังนี้ ข้าพเจ้าคิดด้วยใจโดยประการใด ๆ
ความสำเร็จโดยประการนั้นย่อมมี ภพนี้เป็นภพมีในที่สุดของข้าพเจ้า” ดังนี้ สูตรนี้
ชื่อว่าวาสนาภคิยสูตร

พระสูตรใดที่กล่าวไว้ว่า “ในกัปที่ 31 พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสิขี
เป็นพระชินเจ้า ผู้ไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้หวั่นไหว ผู้มีปกติเห็น (ทรงทราบ)
หาที่สุดมิได้ พระราชาผู้เป็นพระภาคดาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อนั้น
ทรงเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสิขี และในพระธรรม
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เมื่อพระพุทธานุญาตผู้นำวิเศษของโลก
ปรินิพพานแล้ว ได้ทรงกระทำพระสถูปใหญ่กว้างขวางประมาณหนึ่งควาตุโดยรอบ
เพื่อพระมเหสีพุทธเจ้า ผู้สูงสุดกว่านระ ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ มนุษย์ผู้มีปกติ

นำวัตถุมานุษยาพระสถูปนั้น มีใจร่าเริง ประคองดอกมะลิซ้อนบูชา ดอกมะลิตอกหนึ่งของคนนั้นถูกลมพัดตกไปแล้ว ข้าพเจ้าเก็บดอกมะลินั้นนั้นแหละ มนุษย์นั้นผู้มีความสำเร็จด้วยดอกไม้ มีใจเลื่อมใสยิ่ง ได้กล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า เราให้ดอกไม้แก่นั้นแก่ท่านนั้นแหละ ข้าพเจ้าถือเอาดอกไม้ดอกเดียวนั้น ตั้งใจมั่น ในการกำหนดพระสถูปนั้น ตามระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าบ่อย ๆ ตั้งแต่ 30 กัป จนถึงภพทุกภพนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุกคติ และยอมไม่ไปสู่วินิบาต นี้เป็นผล แห่งการบูชาพระสถูป” ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภคิยสูตร**

พระสูตรใดที่กล่าวว่า “พระนครชื่อว่ากปิละ ของพระราชาพระนามว่าพรหมทัต เป็นพระนครมีทางใหญ่ ที่เขาจัดไว้ดีแล้ว มีมนุษย์เกื่อนกล่น เป็นพระนครมั่งคั่ง รุ่งเรือง ในพระนครอันประเสริฐนั้น ข้าพเจ้าขายขนมกุมมาส แห่งแคว้นปัญจาละ ข้าพเจ้านั้นได้เห็นพระปัจเจกสัมพุทธะ พระนามว่าอริฏฐะ ผู้มียศ ผู้ยืนอยู่ในเบื้องบน (เวหาส) เป็นผู้ร่าเริงแล้ว ยังจิตให้เลื่อมใสแล้ว นิมนต์พระอริฏฐะ ผู้สูงสุด แห่งนระ ด้วยธูภัตร์ที่มีอยู่ในเรือนของข้าพเจ้า ก็ในกาลนั้น เป็นเดือนกัตติกา ไกล้วณัฏฐะ ข้าพเจ้าถือเอาคู่แห่งผ้าใหม่ น้อมเข้าไปถวายพระปัจเจกพุทธะอริฏฐะ ในกาลนั้น พระมุณีปัจเจกพุทธะ ผู้สูงสุดแห่งนระ ผู้อนุเคราะห์ ผู้กรุณา ผู้ฆ่าตัณหา ทราบว่า ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส แล้วรับเอา ข้าพเจ้านั้นครั้งกระทำการมดีที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญแล้ว จึงท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เคลื่อนจากเทวโลกนั้น เกิดเป็นบุตรคนเดียวของเศรษฐีในตระกูลมั่งคั่งในพระนครพาราณสี เป็นที่รักใคร่กว่าสัตว์มีปาณะทั้งหลาย ในกาลนั้น ข้าพเจ้าถึงความเป็นผู้รู้เพียงสา (ความผิดความชอบ) ผู้อันเทวบุตรตักเตือน จึงลงจากปราสาท เข้าไปเฝ้า พระสัมพุทธะ พระนามว่าโคดม พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าโคดมนี้

ได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรมแก่ข้าพเจ้าเพื่ออนุเคราะห์ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มุนีนั้น ได้ทรงแสดงสัจจธรรม คือ สัจจะ 4 เหล่านี้ คือ ทุกข์ (ทุกข์สัจจะ) ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (สมุทัยสัจจะ) การก้าวล่วงซึ่งทุกข์ (นิโรธสัจจะ) และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 อันเข้าไปสงบทุกข์ (มรรคสัจจะ) ข้าพเจ้าฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว เป็นผู้ยินดีในพระศาสนาอยู่ เป็นผู้ไม่ประมาททั้งกลางวันทั้งกลางคืน แทงตลอดแล้วซึ่งสมณะ อาสวะเหล่าใด ทั้งภายในและภายนอกของข้าพเจ้าในกาลก่อน อาสวะเหล่านั้นทั้งสิ้น อันมรรคตัดขาดแล้ว และจักไม่เกิดขึ้นอีก ทุกข์ย่อมเป็นอันข้าพเจ้ากระทำ ให้ถึงที่สุดแล้ว อดีตภาพนี้มีการท่องเที่ยวไปแห่งความเกิดและความตาย ได้มที่สุดแล้ว บัดนี้ ย่อมไม่มีภพใหม่ต่อไป" ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่า **วาสนาภคิยสูตร**

ในสูตร 16 นั้น สูตรชื่อว่า นิพเพธภคิยะ เป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “บุคคลผู้พ้นวิเศษแล้วในภพทั้งปวง ในเบื้องสูง ในเบื้องต่ำ ไม่ตามเห็นว่าเป็นเรา บุคคลพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ เข้ามาได้แล้วซึ่งโอฆะที่ตนยังไม่เคยข้าม เพื่อความไม่เกิดอีก” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่า **นิพเพธภคิยสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรอานนท์ เจตนาของผู้มีศีล ไม่ต้องทำจิตว่า ขอความไม่เดือดร้อนพึงเกิดแก่เราเถิด ดังนี้ ดูกรอานนท์ ข้อที่ความไม่เดือดร้อน ของคนมีศีลพึงเกิดขึ้นนี้ ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ ดูกรอานนท์ เจตนาอันบุคคล ผู้ไม่เดือดร้อน ไม่ต้องกระทำว่า ขอความปราโมชพึงเกิดแก่เราเถิด ดังนี้ ดูกรอานนท์ ข้อที่ปราโมชพึงเกิดแก่บุคคลผู้ไม่เดือดร้อนนี้ ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ ดูกรอานนท์ เจตนาอันบุคคลผู้ปราโมช ไม่ต้องกระทำว่า ขอปิตีพึงเกิดแก่เราเถิด

ดังนั้น ดูกรอานนท์ ข้อที่ปีติพึงเกิดแก่บุคคลผู้ปราโมชนี ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ
ดูกรอานนท์ เจตนาของผู้มีใจประกอบด้วยปีติ ไม่ต้องกระทำว่า
ขอกายของเราพึงสงบเถิด ดังนี้ ดูกรอานนท์ ข้อที่กายของบุคคล
ผู้มีใจประกอบด้วยปีติ นี้พึงสงบ ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ ดูกรอานนท์
เจตนาของผู้มีกายสงบแล้ว ไม่ต้องกระทำว่า ขอเราพึงเสวยสุขเถิด ดังนี้
ดูกรอานนท์ ข้อที่บุคคลผู้ที่มีกายสงบแล้วพึงเสวยสุข ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ
ดูกรอานนท์ เจตนาของผู้ที่เสวยสุขแล้ว ไม่ต้องกระทำว่า ขอสมาธิพึงเกิด ดังนี้
ดูกรอานนท์ ข้อที่สมาธิพึงเกิดแก่บุคคลผู้มีสุขนี้ ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ
ดูกรอานนท์ เจตนาของผู้มีใจตั้งมั่นแล้ว ไม่ต้องกระทำว่า
ขอเราพึงรู้ตามความเป็นจริงเถิด ดังนี้ ดูกรอานนท์ ข้อที่บุคคลมีจิตตั้งมั่นแล้ว
พึงรู้ตามความเป็นจริงนี้ ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ ดูกรอานนท์ เจตนาของบุคคลผู้รู้
ตามความเป็นจริง ไม่ต้องกระทำว่า ขอนิพพิทาพึงเกิดแก่เราเถิด ดังนี้
ดูกรอานนท์ ข้อที่บุคคลรู้ตามความเป็นจริงพึงเบื่อหน่ายนี้ ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ
ดูกรอานนท์ เจตนาอันผู้เบื่อหน่าย ไม่ต้องทำใจว่า ขอวิราคะพึงเกิดแก่เราเถิด ดังนี้
ดูกรอานนท์ ข้อที่ผู้เบื่อหน่ายพึงคลายกำหนดนี้ ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ
ดูกรอานนท์ เจตนาอันบุคคลผู้คลายกำหนด ไม่ต้องกระทำว่า ขอวิมุตติ
พึงเกิดแก่เราเถิด ดังนี้ ดูกรอานนท์ ข้อที่ผู้คลายกำหนดพึงหลุดพ้นนี้
ย่อมมีเป็นธรรมดา ฯ ดูกรอานนท์ เจตนาอันบุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่ต้องกระทำว่า
ขอวิมุตติญาณทัสสนะพึงเกิดแก่เราเถิด ดังนี้ ดูกรอานนท์ ข้อที่วิมุตติญาณทัสสนะ
พึงเกิดแก่บุคคลผู้หลุดพ้นแล้วนี้ ย่อมมีเป็นธรรมดา”¹ ดังนี้ สูตรนี้
ชื่อว่านิพเพธกาคิยสูตร

---

¹ อังคตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต นิสายวรรคที่ 1 เจตนาสูตร อย่างไรก็ตาม ข้อความที่ปรากฏ
ในพระไตรปิฎกไทย พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ไม่ได้ตรัสกับพระอานนท์โดยเฉพาะ (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ ในกาลนั้น ความสงสัยทั้งปวง ของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะรู้แจ้งธรรมพร้อมกับเหตุ”¹ ดังนี้ สูตรนี้ **ชื่อว่านิพเพธภาคียสูตร**

พระองค์ทรงเปล่งอุทานครั้งที่ 2 ว่า “ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ ในกาลนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้แจ้งความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย” ดังนี้ สูตรนี้ **ชื่อว่านิพเพธภาคียสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาว่า “ดูกร ติสสะ เธอโกรธทำไมหนอ เธออย่าโกรธ ความไม่โกรธ เป็นความประเสริฐของเธอ เพราะบุคคลย่อมประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกำจัดความโกรธ มานะ และความลบหลู่คุณท่าน”² ดังนี้ สูตรนี้ **ชื่อว่านิพเพธภาคียสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาว่า “เมื่อไร เราพึงเห็นนันทะ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยโภชนะที่เจือปนกัน ผู้ไม่อาลัยในกามทั้งหลาย”³ ดังนี้ สูตรนี้ **ชื่อว่านิพเพธภาคียสูตร**

พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้กล่าวว่า “บุคคลฆ่าอะไรไซ้ ย่อมนอนเป็นสุข ฆ่าอะไร ย่อมไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม พระองค์ย่อมขอบใจ ในการฆ่าอะไร เป็นธรรมอันเอก” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “บุคคลฆ่าความโกรธ

---

¹ วินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ โภกิกา (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ภิกขุสังยุตต์ ติสสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

³ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ภิกขุสังยุตต์ นันทสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ยอมนอนเป็นสุข ฆ่าความโกรธได้ ย่อมไม่เศร้าโศก ดูกรพราหมณ์ พระอรียะทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญการฆ่าความโกรธ อันมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะการฆ่าความโกรธได้ จึงไม่เศร้าโศก”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่านิพเพธกคิยสูตร

เทวดาทูลถามว่า “ข้าแต่พระโคตม นักปราชญ์ผู้ฆ่า ฟังฆ่าอะไรหนอที่ปรากฏ นักปราชญ์ผู้บรรเทา ฟังบรรเทาอะไรหนอที่เกิด นักปราชญ์ผู้ละ ฟังละอะไรหนอ การตรัสรู้ธรรมอะไรของนักปราชญ์จึงเป็นสุข” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “ดูกรเทพบุตร นักปราชญ์ผู้ฆ่า ฟังฆ่าความโกรธ นักปราชญ์ผู้บรรเทา ฟังบรรเทาาราคะ นักปราชญ์ผู้ละ ฟังละอวิชชา การตรัสรู้สัจธรรมเป็นสุข” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่านิพเพธกคิยสูตร

เทวดายืนอยู่ในสำนักพระศาสดากล่าวว่า “ภิกษุผู้มีสติ ฟังเว้นรอบ เพื่อละกามราคะ เหมือนบุรุษผู้ถูกประหารด้วยหอกมุ่งถอนหอก และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น”² ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “ภิกษุผู้มีสติ ฟังเว้นรอบ เพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือนบุรุษ ถูกประหารด้วยหอก และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะ ฉะนั้น” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่านิพเพธกคิยสูตร

เทวดายืนในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวว่า “โภคะทั้งปวงที่รวบรวมไว้ มีความสิ้นไปเป็นที่สุด ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น มีความตกไปเป็นที่สุด ชีวิตของสัตว์ทั้งปวงไม่ยั่งยืน เพราะสัตว์ทั้งปวงต้องตายเป็นธรรมดา บุคคลเห็นอยู่ ซึ่งภัยคือความตายนี้ ฟังทำบุญทั้งหลาย อันนำมาซึ่งสุข” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค พราหมณสังยุตต์ อรหันตวรรคที่ 1 ธนัญยานิสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวดาสังยุตต์ สัตตวรรคที่ 3 สัตตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ตรัสว่า “ดูกรเทวบุตร โภคะทั้งปวงที่รวบรวมไว้ มีความสิ้นไปเป็นที่สุด
ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น มีความตกไปเป็นที่สุด ชีวิตของสัตว์ทั้งปวงไม่ยั่งยืน
เพราะสัตว์ทั้งปวง ต้องตายเป็นธรรมดา บุคคลเห็นอยู่ซึ่งภัย คือ ความตายนี้
พึงละโลกามิสเสีย มุ่งนิพพาน อันสงบสังขารทั้งปวง”¹ ดังนี้ สูตรนี้
ชื่อว่านิพเพธาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรจันทนเทวบุตร จิตของมุนีเหล่าใด ยินดีในฌาน
มุนีเหล่านั้น ย่อมอยู่เป็นสุข ย่อมไม่เศร้าโศก บุคคลมีปัญญา มีใจตั้งมั่นดีแล้ว
ปรารถนาความเพียร มีจิตส่งไปสู่นิพพาน ย่อมข้ามโอฆะ ที่ข้ามได้ยาก พระชินาสพโต
เว้นขาดจากกามสัญญา ก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง มีความยินดี และภพสิ้นไปแล้ว
พระชินาสพทนั้ย่อมไม่จมลงในห้วงน้ำลึก”² ดังนี้ สูตรนี้**ชื่อว่านิพเพธาคิยสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบอาฬวกยักษ์ว่า “บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์
ไม่ประมาท เป็นผู้ฉลาด เพื่อบรรลุพระนิพพาน จึงพึงอยู่ด้วยดี ย่อมได้ซึ่งปัญญา
บุคคลใดมีความเพียร เป็นผู้กระทำเหมาะสม ไม่ทอดธุระ ถึงพร้อมด้วยอุตสาหะ
บุคคลนั้นย่อมหาทรัพย์ได้ บุคคลย่อมได้ชื่อเสียงเพราะความสัตย์ บุคคลผู้ให้
ย่อมผูกมิตรไว้ได้ บุคคลนั้นแล ละจากโลกนี้ไปสู่อปรโลก ย่อมไม่เศร้าโศก”³ ดังนี้
สูตรนี้**ชื่อว่านิพเพธาคิยสูตร**

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวตาสังยุต นพวรรคที่ 1 อัจเจนตีสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวบุตรสังยุต จันทนสูตร อย่างไรก็ตามในพระไตรปิฎก แสดงข้อความในพระบาลี
ไว้ว่า สพพทา สีสสมปนโน ปณญวา สุขมาหิตโต อารทวิริโย ปหิตตโต โอรัง ตรีติ ทุตตรัง วิรโต กามสณญาย
รูปสณญชานาติโต นนทิกวปริกชีโน โส คมภีเร น สีหิตติ ซึ่งมิพัญชนะต่างกันเล็กน้อย
กับข้อความในเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพลโลกขุ (ผู้เรียบเรียง)

³ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ยักขสังยุต อาฬวกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ยักษฝ่ายมารซื้อสักกะกล่าววว่า “ดูกรพระโคตม การสั่งสอนคนอื่นมีเทวดา และมนุษย์ เป็นต้น ไม่เหมาะแก่สมณะเช่นท่าน ผู้ละกิเลสทั้งหมด ผู้พ้นจากไตรภพ” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรสักกะ ธรรมเครื่องอยู่ร่วมกัน ย่อมเกิดด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คนมีปัญญาไม่ควรเพ้อ อนุเคราะห์คนอื่นด้วยใจอย่างเดียว ถ้าคนใดมีใจผ่องใสสั่งสอนคนอื่น คนผู้มีใจผ่องใสนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่พัวพันด้วยเหตุนั้น นอกจากจะอนุเคราะห์เอ็นดู”¹ ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่านิพเพธกาคิยสูตร**

สุจิโถมยักษทูลถามว่า “ดูกรสมณะ รากะและโทสะมีอะไรเป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความสยดสยองเกิดแต่เหตุอะไร ความตริกในใจเกิดแต่อะไร แล้วดับจิตไว้ได้ เหมือนพวกเด็กดักกาดด้วยเชือกฉนั้น” พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า “รากะและโทสะ มีอัตภาพนี้เป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความสยดสยอง เกิดแต่อัตภาพ ความตริกในใจเกิดแต่อัตภาพนี้ แล้วดับจิตไว้ได้ เหมือนพวกเด็กดักกาดด้วยเชือก ฉนั้น อุกุศลวิตกเป็นอันมาก เกิดแต่ความเยื่อใย คือตัณหา เกิดในตนแล้วแผ่ชานไปในวัตถุทุกมทั้งหลาย เหมือนย่านไทรเกิดแต่ลำต้นไทรแล้วแผ่ชานไปในป่า ฉนั้น ชนเหล่าใด ย่อมรู้อัตภาพนั้นว่า เกิดแต่สิ่งใด ชนเหล่านั้น ย่อมบรรเทาเหตุเกิดนั้นเสียได้ ดูกรยักษ ท่านจงฟัง ชนเหล่านั้นย่อมข้ามห้วงกิเลสนี้ ซึ่งข้ามได้โดยยาก และไม่เคยข้ามในอนมตคคสงสาร เพื่อความไม่เกิดอีกต่อไป”² ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่านิพเพธกาคิยสูตร**

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ยักขสังยุต สักกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ยักขสังยุต สุจิโถมสูตร (ผู้เรียบเรียง)

กามทเทวบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า การกระทำสมณธรรม
กระทำได้โดยยาก ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สมณธรรมกระทำได้ยากอย่างยิ่ง”
ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรกามท ขนทั้งหลายตั้งมั่นแล้วในศีล
แห่งพระเสกขะ มีตนตั้งมั่นแล้ว ย่อมกระทำแม่ซึ่งสมณธรรมอันบุคคล
กระทำได้โดยยาก ความยินดีของบุคคลผู้เข้าถึงความไม่มีเรื้อน ย่อมนำสุขมาให้”
ดังนี้ กามทเทวบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อที่หาได้ยากนี้
คือความสันโดษ (ความยินดี)” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรกามท
ชนเหล่าใดยินดีแล้วในความสงบแห่งจิต ชนเหล่านั้น มีใจยินดีแล้ว
ในความอบรมจิต ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน ชนเหล่านั้น
ย่อมได้แม่ซึ่งสิ่งที่ได้โดยยาก” ดังนี้ กามทเทวบุตรกราบทูลว่า
“ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมชาติที่ตั้งมั่นได้ยากนี้ คือ จิต” ดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรกามท ชนเหล่าใดยินดีแล้ว
ในความสงบแห่งอินทรีย์ ชนเหล่านั้น ย่อมตั้งมั่นซึ่งจิตที่ตั้งมั่นได้ยาก
ดูกรกามท พระอริยะทั้งหลายตัดข่ายแห่งมัจจุแล้ว ย่อมไป” ดังนี้
กามทเทวบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางที่ไปได้ยาก
คือทางที่ไม่เสมอ (โดยมุ่งถึงปฏิบัติทานอันเป็นส่วนเบื้องต้น)” ดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรกามท พระอริยะทั้งหลาย ย่อมไปได้
แม้ในทางที่ไม่เสมอ ที่ไปได้ยาก บุคคลผู้มีใจพระอริยะ ย่อมเป็นผู้บ้ายศีระ
ลงเบื้องต้น¹ ตกไปในทางอันไม่เสมอ ทางของพระอริยะทั้งหลายสม่ำเสมอ

---

¹ อรรถกถา สังยุตตนิกาย สคาถวรรค กามทสูตร อธิบายว่า... บทว่า อวสิรา ได้แก่เป็นผู้บ้ายศีระลง
เพราะศีระคือญาณย่อมตกไป และเพราะไม่อาจยกขึ้นสู่อริยมรรคได้ ชนเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสเรียกว่า ตกไปในทางอันไม่เรียบ (ผู้เรียบเรียง)

เพราะพระอริยะทั้งหลายเป็นผู้สม่ำเสมอ ในทางอันไม่เสมอ”¹ ดังนี้ สูตรนี้
ชื่อว่า นิพเพธภาคียสูตร

เทวบุตรองค์หนึ่งได้กล่าวคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ก็พระเซตวันนี้นั้น
อันหมู่แห่งพระฤทธิพ้านักอยู่ พระธรรมราชาก็ประทับอยู่แล้ว เป็นที่ให้เกิดปีติ
แก่ข้าพระองค์ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธ์ด้วยส่วน 5 นี้ คือ กรรม วิชชา ธรรม ศีล
และชีวิตอันอุดม หาได้บริสุทธ์ด้วยโคตร หรือด้วยทรัพย์ไม่ เพราะเหตุนี้แหละ
บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เมื่อเห็นประโยชน์ของตน จึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยกคายอย่างนี้
จึงจะบริสุทธ์ในธรรมนั้น พระสารีบุตรรูปเดียวเท่านั้น เป็นผู้ประเสริฐด้วยปัญญา
ศีล และธรรมเครื่องสงบประจักษ์ ภิกษุใดเป็นผู้ถึงฝั่ง ภิกษุนั้น ก็มีท่านพระสารีบุตรนี้
เป็นอย่างยิ่ง”² ดังนี้ สูตรนี้**ชื่อว่านิพเพธภาคียสูตร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุทเทสและวิภังค์นี้ว่า “บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
(ด้วยตัณหาและทิฏฐิ) ไม่ควรมุ่งหวังถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง (ด้วยตัณหาและทิฏฐิ)
สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็อันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง
สิ่งนั้นก็เป็อันยังไม่ถึง ก็บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบัน ไม่ม่งอนแง่น ไม่คลอนแคลน
ในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด พึงทำความเพียร
ในวันนี้แหละ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่าคุณมิตเพียร
กับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบ
ย่อมเรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ผู้มีความเพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวัน
และกลางคืนนั้นแล้วว่ามีราตรีหนึ่งเจริญ”³ ดังนี้ สูตรนี้**ชื่อว่านิพเพธภาคียสูตร**

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวบุตรตสังยุต กามทสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวตาสังยุต เซตวันสูตร (ผู้เรียบเรียง)

³ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ วิภังควรรค ภัทเทภรรตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ธรรม 4 เหล่านี้ อันบุคคลพึงกระทำให้แจ้ง ธรรม 4 เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยจักขุ และปัญญา มีอยู่ ธรรมอันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยกายและปัญญา มีอยู่ ธรรมอันบุคคลพึงรู้ด้วยปัญญา และพึงกระทำให้แจ้งด้วยปัญญา มีอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยจักขุและปัญญาเป็นไฉน ทิพยจักขุอันหมดจดดีแล้ว อันก้าวล่วงจักขุอันเป็นของมนุษย์นี้ แล อันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยจักขุและปัญญา ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่าไหน อันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยสติและปัญญา ปุพเพนิวาสานุสติ อันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยสติและปัญญา ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่าไหน อันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยกายและปัญญา¹ อิทธิวิธะและนิโรธะ อันบุคคลพึงกระทำให้แจ้งด้วยกายและปัญญา ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่าไหน อันบุคคลพึงรู้ด้วยปัญญา พึงกระทำให้แจ้งด้วยปัญญา ญาณในอันสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้ด้วยปัญญา และพึงกระทำให้แจ้งด้วยปัญญา”² ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่า **นิพเพธกคิยสูตร**

¹ อรรถกถา อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต โยธาชีววรรค อธิบายว่า กายในที่นี้ หมายถึงด้วย นามกาย คำว่า จักขุในที่นี้ หมายถึง ทิพยจักขุ (ผู้เรียบเรียง)

² ข้อความตรงนี้ ในเอกสารของอาจารย์สมพร ศรีวราทิศย์ และในเน็ตติปกรณ์ ฉบับภูมิพลโลกิขุ ไม่ได้แสดงการอ้างอิงชัดเจน แต่เนื้อหาเทียบเคียงได้กับ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต โยธาชีววรรค สัจฉิกิริยาสูตร หากแต่ในสัจฉิกิริยาสูตร ได้แสดงธรรม 4 ประการที่พึงรู้แจ้ง ได้แก่ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยนัยกาย (วิโมกข์ 8) ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยสติ (ปุพเพนิวาสานุสติ) ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ (ทิพยจักขุ) และ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยปัญญา (วิปัสสนาปัญญา พึงทำให้แจ้งด้วยมานปัญญา มรรคปัญญา พึงทำให้แจ้งด้วยวิปัสสนาปัญญา ผลปัญญา พึงทำให้แจ้งด้วยมรรคปัญญา และปัจจุเวกขณะปัญญา พึงทำให้แจ้งด้วยผลปัญญา) (ผู้เรียบเรียง)

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรชื่อว่า อเสกขภาคิยะเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “จิตของบุคคลใด เปรียบด้วยภูเขาหินตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ไม่กำหนด ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่โกรธเคือง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธเคือง จิตของผู้ใดอบรมแล้วอย่างนี้ ทุกข์จักถึงผู้นั้นแต่ที่ไหน”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคิยสูตร

สาริปุตตสูตรที่ 10 ทานพระสารีบุตรเถระ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณาความสงบระงับของตนอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ ได้เปล่งอุทานว่า “ภิกษุผู้มีจิตสงบระงับ มีต้นหาอันจะนำไปในภพตัดขาดแล้ว ขาดสังสารสิ้นแล้ว พ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร”² ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “พราหมณ์ใด มีบาปกรรมอันลอยแล้ว ไม่ทวาดผู้อื่นว่า หี หี ไม่มีกิเลสเพียงดั่งน้ำผาด มีตนอันสำรวมแล้ว ถึงที่สุดแห่งเวท (มรรคที่ 4) มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในโลกไหน ๆ พราหมณ์นั้น พึงกล่าววว่า เป็นพราหมณ์โดยธรรม”³ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ชนเหล่าใดลอยบาปกรรมแล้ว มีสติทุกเมื่อ มีสังโยชน์สิ้นแล้ว ตรัสรู้แล้ว ชนเหล่านั้นแล ชื่อว่า เป็นพราหมณ์ในโลก”⁴ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคิยสูตร

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน เมฆิยวรรคที่ 4 ชุณหสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย อุทาน เมฆิยวรรคที่ 4 สาริปุตตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

³ ขุททกนิกาย อุทาน โพธิวรรคที่ 1 อชปาลนิโครธสูตร (ผู้เรียบเรียง)

⁴ ขุททกนิกาย อุทาน โพธิวรรคที่ 1 เถรสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปล่งอุทานว่า “ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ดาวทั้งหลายย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง ความมืดย่อมไม่มี ก็เมื่อใด พราหมณ์ชื่อว่า มุนี เพราะรู้แล้วด้วยตน เมื่อนั้น พราหมณ์ย่อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์”¹ **ดังนี้ สุตินี้ชื่อว่าอเสกขภาคยสุตฺร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ในกาลใด บุคคลเป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งหลายของตน เป็นพราหมณ์ ในกาลนั้น ย่อมไม่กลัวปีศาจ และเสียงว่า ปักกุกะอย่างนี้”² **ดังนี้ สุตินี้ชื่อว่าอเสกขภาคยสุตฺร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “เราเรียกผู้ไม่ยินดีในภรรยาเก่า ผู้มาอยู่ผู้ไม่เศร้าโศกถึงภรรยาเก่า ผู้หลีกเลี่ยงไปอยู่ ผู้ชนะสงคราม พ้นแล้วจากธรรมเป็นเครื่องข้อนั้น ว่าเป็นพราหมณ์”³ **ดังนี้ สุตินี้ชื่อว่าอเสกขภาคยสุตฺร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำขุ่นเป็นอันมาก ย่อมอาบอยู่ในน้ำนี้ สัจจะและธรรมะมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นเป็นผู้สะอาดและเป็นพราหมณ์”⁴ **ดังนี้ สุตินี้ชื่อว่าอเสกขภาคยสุตฺร**

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ ในกาลนั้น พราหมณ์นั้น ย่อมกำจัตมาร

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน โภทวารคที่ 1 พาหิยสุตฺร อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เพราะรู้ ในที่นี้ หมายถึง รู้สัจจะ 4 (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย อุทาน โภทวารคที่ 1 ปาวาสุตฺร (ผู้เรียบเรียง)

³ ขุททกนิกาย อุทาน โภทวารคที่ 1 สังคามชิสุตฺร (ผู้เรียบเรียง)

⁴ ขุททกนิกาย อุทาน โภทวารคที่ 1 ชฎิลสุตฺร (ผู้เรียบเรียง)

และเสนาamarเสียดี้ได้ ดุจพระอาทิตย์กำจัดอยู่ซึ่งความมืด ส่องแสงสว่างอยู่ในอากาศ ฉะนั้น”¹ ดังนี้ สุตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคิยสูตร

พระสุตรใดที่กล่าววว่า “ภิกษุใด ทรงผ้าบังสุกุลจีวร ข้ามโอชะทั้งปวงแล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ผู้ยังอิริยาบถ 4 ให้เป็นไป พวกเธอจงดูภิกษุ ผู้ถือบังสุกุลจีวรเป็นวัตรนั้น ผู้มีธรรมไม่เสื่อม ผู้บรรลุวิชชา 3 ผู้มีอินทรีย์สงบแล้ว เทียวไปอยู่ เทวดาผู้ประเสริฐทั้งหลายเป็นอันมาก เข้าไปสู่วิมานอันประเสริฐ มีจิตเลื่อมใส นมัสการภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรนั้น ผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ผู้เกียดกันมลทินอันเกิดแต่มานะ ว่าเราเป็นพราหมณ์มีอยู่ในพระศาสนา” พวกเทพเหล่านั้นได้กล่าวว่า “ข้าแต่ท่านบุรุษอาชาไนย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่าน ข้าแต่บุรุษผู้สูงสุด ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่าน พวกเรายอมไม่รู้ธรรมอันเป็นที่อาศัย ของท่านใด ท่านนั้นอาศัยอะไรเพ่งอยู่”² ดังนี้ สุตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาประพันธ์ว่า “ภิกษุเหล่านี้เป็นสหายกัน เป็นผู้มีความรู้คู่เคียงกันมาตลอดกาลนาน สัทธิธรรมของเธอเหล่านั้น ย่อมเทียบเคียงได้ในธรรมที่ พระพุทธเจ้าประกาศแล้ว เธออันกัปปีนภิกษุ แนะนำดีแล้ว ในธรรมที่พระอรិยะประกาศแล้ว เธอทั้ง 2 ชนะมารพร้อมทั้งพาหะ ได้แล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งอัตถภาพมิตที่สุด”³ ดังนี้ สุตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคิยสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาประพันธ์ว่า “บุคคลปรารถนาความเพียรอันย่อหย่อน ปรารถนาความเพียรด้วยกำลังน้อย ไม่พึงบรรลุพระนิพพาน อันเป็นเครื่องปลดปล่อย

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน โภธิวรรคที่ 1 โภธิสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย เถรคาถา จัดตาคีสนิบาด มหากัสสปเถรคาถา (ผู้เรียบเรียง)

³ สังยุตตนิกาย นิตานวรรค ภิกขุสังยุตต์ สหายสูตร (ผู้เรียบเรียง)

กิเลสทั้งปวงได้ แต่ภิกษุหนุ่มรูปนี้ เป็นอุคตมบุรุษ ขำระมารพร้อมทั้งพาหนะได้แล้ว
ยอมทรงไว้ซึ่งอัตภาพอันมีในที่สุด”¹ ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคยสูตร

พระสูตรที่กล่าวไว้ว่า “พระโมฆราช มีผิวพรรณทรมาม มีจีวรเศร้าหมอง
เป็นพระชินาสพ มีสติทุกเมื่อ มีธรรมประกอบไว้ในภพไปปราศแล้ว
มีกิจอันกระทำแล้ว ไม่มีอาสวะ พระโมฆราชนั้น มีวิชา 3 ถึงความเป็นผู้มีฤทธิ์
ฉลาดในการกำหนดจิต ชนะมารและเสนามารแล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งอัตภาพ
อันมีในที่สุด” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าอเสกขภาคยสูตร

ในพุทธสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ
เพราะไม่ถือมั่นรูป ฯลฯ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เวทนา
และมนุษย์ ย่อมเรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
ก็หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ
เพราะไม่ถือมั่นรูป ฯลฯ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ
เราก็เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ ดังนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้น มีอะไรเป็นข้อแปลกกัน
มีอะไรเป็นข้อที่แตกต่างกัน มีอะไรเป็นเหตุทำให้แตกต่างกัน ระหว่างพระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า กับภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นรากฐาน ฯลฯ” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังทางที่ยังไม่เกิดให้เกิด ยังประชุมชนให้รู้จักมรรค
ที่ใคร ๆ ไม่รู้ ให้รู้แล้ว บอกทางที่ยังไม่มีใครบอก เป็นผู้รู้ทาง

---

¹ สังยุตตนิกาย นิตานวรรค ภิกขุสังยุตต์ นวสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ประกาศทางให้ปรากฏ เป็นผู้ฉลาดในทาง ดุกรภิกษุทั้งหลาย ก็สาวกทั้งหลาย
ในบัดนี้ เป็นผู้ดำเนินไปตามทาง เป็นผู้ตามมาในภายหลัง ดุกรภิกษุทั้งหลาย
อันนี้แล เป็นข้อแปลกกัน อันนี้ เป็นข้อที่แตกต่างกัน อันนี้เป็นเหตุให้แตกต่างกัน
ระหว่างพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า กับภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา”¹ ดังนี้
สูตรนี้ชื่อว่า **อเสกขภาคิยสูตร**

ในพระสูตร 16 นี้ สูตรชื่อว่า “สังกิเลสภาคิยะและवासนาภาคิยะเป็นไฉน”

ในอุโปสถสูตร พระองค์ทรงเปล่งอุทานว่า “ฝนคือกิเลส ย่อมร่วรดสิ่งที่ปกปิด
ย่อมไม่ร่วรดสิ่งที่เปิด เพราะ ฉะนั้น พวกเธอพึงเปิดสิ่งที่ปกปิดอย่างนี้”² ดังนี้
คำว่า ฝนคือกิเลสย่อมไม่ร่วรดสิ่งที่เปิดนั้น “ฝนคือกิเลสย่อมร่วรดสิ่งที่ปกปิด”
นี้ เป็นสังกิเลส ๆ คำว่า “ฝนย่อมไม่ร่วรดสิ่งที่เปิด” นี้เป็นवासนา ๆ
คำว่า “เพราะฉะนั้น พวกเธอพึงเปิดสิ่งที่ปกปิดไว้ ฝนคือกิเลสย่อมไม่ร่วรด
สิ่งที่เปิดอย่างนี้” นี้เป็นสังกิเลสและवासนา ๆ คำนี้เป็นสูตร ชื่อว่า **สังกิเลสภาคิยะ
และवासนาภาคิยะ** ๆ

¹ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชันธสังยุตต์ มัชฌิมปิณณาสก์ อุปายวรรคที่ 1 พุทธสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย อุทาน โสณเถรวรรคที่ 5 อุโปสถสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรมหาบพิตร บุคคล 4 เหล่านี้ มีอยู่ในโลก บุคคล 4 เหล่านี้เป็นโณน บุคคลผู้มีตมามัดไป บุคคลผู้มีตมาสว่างไป บุคคลผู้สว่างมามัดไป และบุคคลผู้สว่างมาสว่างไป”¹ ดังนี้ ในบุคคลเหล่านั้น บุคคลใด สว่างมามัดไป และบุคคลผู้มีตมามัดไป บุคคลทั้ง 2 นี้ เป็นส่วนแห่งสังกิเลส ฯ บุคคลใดมีตมาสว่างไป และสว่างมาสว่างไป บุคคลทั้ง 2 นี้ เป็นส่วนแห่งवासนา ฯ คำนี้ชื่อว่า สูตรอันเป็นส่วนแห่งสังกิเลส และส่วนแห่งवासนา ฯ

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรชื่อว่า “สังกิเลสภาคิยะและนิพเพธภาคิยะเป็นโณน”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวเครื่องผูก อันเกิดแต่เหล็ก เกิดแต่ไม้ และเกิดแต่หญ้าปล้องว่ามัน แต่สัตว์ผู้กำหนดแล้ว กำหนดนักแล้ว ในแก้วมณี ในแก้วกุณฑล และความหวังใยในบุตรและภรรยา”² ดังนี้ ข้อนี้เป็นสังกิเลส ฯ “นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวว่ ความกำหนด และความกำหนัดนักแล้ว เป็นต้น อันหน่วงลง (ลงอบาย) อันหย่อน และอันบุคคลเปลื้องได้ยากนี้ว่ามัน นักปราชญ์ทั้งหลายตัดเครื่องผูกม้นั้นแล้ว เป็นผู้ไม่มีความหวังใย ละกามสุขแล้ว ย่อมเว้นรอบ” ดังนี้ ข้อนี้เป็นนิพเพธะ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคิยะและนิพเพธะภาคิยะ ฯ

ในเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมจงใจ ถึงสิ่งใด ย่อมดำริถึงสิ่งใด และ ย่อมครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นยอมเป็นอารมณ์ เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณน เมื่อมีอารมณ์เป็นปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณนจึงมี

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค โกสลสังยุตต์ ตติยวรรคที่ 3 บุคคลสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย คถาธรรมบท ตัณหาวรรคที่ 24 เรื่องเรือนจำ (ผู้เรียบเรียง)

เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาอันให้เกิดในภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อตัณหาอัน ให้เกิดในภพใหม่ต่อไปมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมี ด้วยประการ ฉะนี้ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุไม่ตั้งใจ ไม่ดำริ แต่ยังคงครุ่นคิด ถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่อมีอารมณ์ เป็นปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาอันให้เกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อตัณหาอันให้เกิดในภพใหม่ต่อไปมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมี ความเกิดขึ้น แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้”¹ ดังนี้ ข้อนี้เป็นสังกิเลส ฯ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุไม่ตั้งใจ ไม่ดำริ ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่อวิญญานนั้น ไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญแล้ว ตัณหาอันให้เกิดในภพใหม่ต่อไปจึงไม่มี เมื่อตัณหา อันให้เกิดใหม่ต่อไปไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้” ดังนี้ ข้อนี้เป็นนิพเพระ ฯ สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคิยะและนิพเพระภาคิยะ

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรชื่อว่า สังกิเลสภาคิยะและอเสกขภาคิยะเป็นไฉน ในมุกตสูตร² พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้สดับแล้ว ย่อมกล่าวว่า “สมุทฺร สมุทฺร” ดังนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมุทฺรนั้นไม่ชื่อว่าเป็นสมุทฺร ในวินัยของพระอริยเจ้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมุทฺรนั้น เป็นกองแห่งน้ำใหญ่ เป็นห้วงแห่งน้ำใหญ่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นสมุทฺรของบุรุษ กำลังของจักขุนั้น

¹ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อภิสมัยสังยุตต์ กฬารชัตตยวรรคที่ 4 เจตนาสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ดันฉบับน่าจะมีการพิมพ์ตกหล่น ข้อความที่ยกมาเข้าได้กับ สมุทตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

สำเร็จแล้วด้วยรูปายตนะ”¹ ดังนี้ **เป็นสังกิเลส** ๖ “บุคคลใด ย่อมอดกลั้นกำลัง อันเกิดจากรูปายตนะนั้นได้ บุคคลนี้ เราเรียกว่าเป็นพราหมณ์ ข้ามสมุทร คือ จักขุ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ แล้วขึ้นถึงฝั่ง ตั้งอยู่บนบก” ดังนี้ **นี่เป็นอเสกขะ** ๖ “ดูกรภิกษุ โสตะเป็นสมุทร ฯลฯ ฆานะเป็นสมุทร ฯลฯ ชิวหาเป็นสมุทร ฯลฯ กายเป็นสมุทร ฯลฯ ใจเป็นสมุทรของบุรุษ กำลังของใจนั้นสำเร็จแล้วด้วยอัมมารมณ” ดังนี้ **นี่เป็นสังกิเลส** ๖ “บุคคลใด ย่อมอดกลั้นกำลัง อันเกิดจากอัมมารมณนั้นได้ บุคคลนี้เราเรียกว่า เป็นพราหมณ์ ข้ามสมุทร คือใจ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ แล้วขึ้นถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก” ดังนี้ **นี่เป็นอเสกขะ** พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว ครั้นตรัสเนื้อความนี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “บุคคลใด ข้ามสมุทรนี้ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้ง ผีเสื้อน้ำ อันน่าหวาดกลัว ซึ่งข้ามได้แสนยากได้แล้ว บุคคลนั้นเราเรียกว่า ผู้จบเวท อยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก ข้ามถึงฝั่งแล้ว” ดังนี้ ๖ **นี่เป็นอเสกขะ** สูตรนี้ชื่อว่า **สังกิเลสภาคิยะและอเสกขภาคิยะ** ๖

ในพาลีสิกสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้มีเบ็ด 6 ชนิด เพื่อนำสัตว์ไปในสิ่งที่มีใจ ประโยชน์ เพื่อทุกข์ (ฆ่า) สัตว์ทั้งหลาย เบ็ด 6 ชนิดเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ขวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุยอมเพลิดเพลิน ย่อมสรรเสริญ หมกมุ่นซึ่งรูปนั้นอยู่ไซ้ ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้กลืนกินเบ็ดของมาร ถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ อันมารผู้มีบาป พึงกระทำได้ตามชอบใจ

---

¹ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สฬายตนสังยุตต์ สมุททสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสียง ฯลฯ กลิ่น ฯลฯ รส ฯลฯ โผฏฐัพพะ และอัมมารมณ
อันพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่
ชวนให้กำหนดมียอยู่ ถ้าภิกษุยอมเพลิดเพลิน ย่อมสรรเสริญ หมกมุ่น
ซึ่งอัมมารมณนั้นอยู่ไซ้ ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้กลืนกินเบ็ดของมาร ถึงความวิบัติ
ถึงความพินาศ อันมารผู้มีบาป จึงกระทำได้ตามชอบใจ”¹ ดังนี้
ข้อนี้เป็นสังกิเลส “ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวนให้กำหนดมียอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน
ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปนั้นไซ้ ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้ไม่กลืนกิน เบ็ดของมาร
ได้ทำลายเบ็ด ได้ย่ำยีเบ็ด ไม่ถึงความพิบัติ ไม่ถึงความพินาศ อันมารผู้มีบาป
พึงกระทำตามชอบใจไม่ได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสียง ฯลฯ กลิ่น ฯลฯ รส ฯลฯ
โผฏฐัพพะ และอัมมารมณ อันพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ
น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวนให้กำหนด มียอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ
ไม่หมกมุ่นอัมมารมณนั้นไซ้ ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้ไม่กลืนกินเบ็ดของมาร
ได้ทำลายเบ็ดได้ย่ำยีเบ็ด ไม่ถึงความพิบัติ ไม่ถึงความพินาศ อันมารผู้มีบาป
พึงกระทำตามชอบใจไม่ได้” ดังนี้ ข้อนี้เป็น **อเสกขะ** พระสูตรนี้
ชื่อว่า **สังกิเลสภาคิยะและอเสกขภาคิยะ** ฯ

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรว่า “สังกิเลสภาคิยะ นิพเพทภาคิยะ และอเสกขภาคิยะ
เป็นไฉน”

ในโลกสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “โลก (คือหมู่มสัตว์) นี้
มีความเร่าร้อนเกิดขึ้นแล้ว ผู้อันทุกข์สัมผัสครอบงำแล้ว ร้องไห้อยู่ ย่อมบ่นเพื่อ

---

¹ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สฬายตนสังยุตต์ สมุททวรรคที่ 3 พาลิสกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

โดยความเป็นตัวตน เพราะสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสำคัญ ซึ่งการกระทำแห่งทุกข์ของตน โดยประการใด ๆ ทุกข์นั้นอันบุคคลพึงเหยียวยาโดยประการอื่น สัตว์โลกนี้ ช้องแล้วในภพ อันมีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่น เป็นผู้เดือดร้อนในภพแล้ว ก็ยินดีเพลิดเพลินนั้นแหละ สัตว์โลกย่อมยินดี เพลิดเพลินสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นภัย สัตว์โลกย่อมกลัวสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นทุกข์”¹ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นสังกิเลส** ฯ และคำว่า “พรหมจรรย์นี้ เราประพฤติเพื่อการละภพ” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นนิพเพระ** ฯ “ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวการหลุดพ้นจากภพด้วยภพ (หลุดจากภพด้วยรูปภพ เป็นต้น) เรากล่าวสมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งหมดว่า เป็นผู้ไม่หลุดพ้นจากภพ ก็หรือว่าสมณพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวการสลัดออกจากภพด้วยความไม่มี (วิภวะ) เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งหมดว่า เป็นผู้ไม่สลัดออกไปจากภพ เพราะทุกข์นี้ อาศัยอุปธิ มีขันธ เป็นต้น จึงเกิดขึ้น” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นสังกิเลส** ฯ และคำว่า “เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทานทั้งปวง ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ย่อมไม่มี” ดังนี้ **ข้อนี้ ชื่อว่านิพเพระ** ฯ

“เธอจงดูโลก (จิต) นี้ สัตว์ทั้งหลายมาก อันอวิชชาครอบงำแล้ว หรือยินดีแล้ว ซึ่งขันธปัญจกะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ไม่พ้นจากภพ ก็ภพเหล่าใดเหล่าหนึ่งในที่ทั้งปวง (คือเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวาง) โดยสภาพทั้งปวง (คือ อบาย 4 และสุคติ เป็นต้น) ภพทั้งหมดนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นสังกิเลส** ฯ “เมื่อภิกษุเห็นขันธปัญจกะ กล่าวคือภพ ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ อยู่ ย่อมละภพได้ ทัั้งไม่ยินดี

---

¹ ขุททกนิกาย อุทาน นันทวรรคที่ 3 โลกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในวิภวตัณหา เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา โดยประการทั้งปวง นิพพานจึงมี เพราะความดับด้วยอริยมรรคอันสำรอกโดยไม่เหลือ” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นนิพเพระ** ๖ “เพราะความไม่เกิดแห่งภิกษุ ผู้มีตัณหาอันดับแล้วนั้น ภพใหม่จึงไม่มี ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำมาร เป็นผู้ชนะสงครามแล้ว ก้าวล่วงภพทั้งปวง เป็นผู้คงที่” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นอเสกขะ** ๖ สูตรนี้ **ชื่อว่า สังกิเลสภากิยะ นิพเพธภากิยะ และอเสกขภากิยะ ฉะนี้** ๖

ในอนุสโตสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้มีอยู่ บุคคล 4 จำพวกเป็น ไฉน บุคคลผู้ไปตามกระแส 1 บุคคลผู้ไปทวนกระแส 1 บุคคลผู้มีตน (จิต) ตั้งมั่นแล้ว 1 และบุคคลผู้เป็นพราหมณ์ข้ามฝั่งแล้วยืนอยู่บนบก 1 ๖ ใน บุคคล 4 นั้น บุคคลใด ไปตามกระแส (เสพกาม และทำบาปกรรม) บุคคลนี้ (เป็นอันธพาลุชน) **ชื่อว่าเป็นผู้มีส่วนแห่งสังกิเลส** ๖ ในบุคคล 4 นั้น บุคคลใด ไปทวนกระแส (กัลยาณพาลุชน) และบุคคลใด มีตนตั้งมั่นแล้ว (พระเสกขะ) บุคคลทั้ง 2 นี้ เป็นผู้มีส่วนแห่งปัญญาเครื่องแทงตลอด ๖ ใน บุคคล 4 นั้น บุคคลใด เป็นพราหมณ์ข้ามฝั่งยืนอยู่บนบก บุคคลนี้เป็นพระอเสกขะ”¹ ๖ สูตรนี้ **ชื่อว่า สังกิเลสภากิยะ นิพเพธภากิยะ และอเสกขภากิยะ ฉะนี้** ๖

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรชื่อว่า “สังกิเลสภากิยะ วาสนาภากิยะ และนิพเพธภากิยะ เป็นไฉน

ในฉฬภิกษัตติยสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “บุคคลดามีชาติดำ (สกุลดำ) ประพฤติธรรมดามีอยู่ บุคคลดามีชาติดำ ประพฤติธรรมขาวมีอยู่ บุคคลดามีชาติดำ

---

¹ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมปิ่นณาสกั ภัณฑคามวรรคที่ 1 อนุสโตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ยังนิพพานอันตนเห็นแล้วโดยสิ้นเชิงว่า ธรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ให้สำเร็จมีอยู่ บุคคลขาวมีชาติขาว (สกุลสูง) ประพฤติธรรมดำมีอยู่ บุคคลขาวมีชาติขาว ประพฤติธรรมขาวมีอยู่ บุคคลขาวมีชาติขาว ย่อมยังพระนิพพาน อันตนเห็นแล้วโดยสิ้นเชิงว่า ธรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ให้สำเร็จมีอยู่”¹ ๓ ในบุคคล 6 เหล่านั้น บุคคล 2 นี้ คือ บุคคลดำมีชาติดำ ประพฤติธรรมดำ และบุคคลขาวมีชาติขาว ประพฤติธรรมดำ **นี้เป็นส่วนแห่งสังกิเลส** ๓ ในบุคคล 6 นั้น บุคคล 2 นี้ คือ บุคคลดำมีชาติดำ ประพฤติธรรมขาว และบุคคลขาวมีชาติขาว ประพฤติธรรมขาว **นี้เป็นส่วนแห่งवासนา** ๓ ในบุคคล 6 นั้น บุคคล 2 นี้ คือ บุคคลดำมีชาติดำ ย่อมยังพระนิพพานอันตนเห็นแล้วว่า ธรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ให้สำเร็จ และบุคคลขาวมีชาติขาว ย่อมยังพระนิพพาน อันตนเห็นแล้วว่า ธรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ให้สำเร็จ **นี้เป็นส่วนแห่งนิพเพชระ** ๓ สูตรนี้ชื่อว่า **สังกิเลสภาคิยะ** **वासนาภาคิยะ** และ **นิพเพชภาคิยะ** ๓

ในกรรมวรรค ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรม 4 เหล่านี้มีอยู่ กรรม 4 เหล่านี้เป็นไฉน กรรมดำมีวิบากดำมีอยู่ กรรมขาวมีวิบากขาวมีอยู่ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาวมีอยู่ กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นกรรมสูงสุด เป็นกรรมประเสริฐสุด ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม”² ในกรรม 4 เหล่านี้ กรรมดำมีวิบากดำ และกรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ทั้ง 2 นี้ **เป็นสังกิเลส** ๓ กรรมขาวมีวิบากขาว **นี้เป็นवासนา** ๓ กรรมไม่ดำไม่ขาว

---

¹ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ทุติยปิณฑาสกั มหาวรรคที่ 1 ฉพภิกขัตติยสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² อังคุตตรนิกาย จตฺกนินบาต กรรมวรรค สังขิตตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นกรรมสูงสุด เป็นกรรมประเสริฐสุด ย่อมเป็นไป เพื่อความสิ้นกรรม **นี่เป็นนิพเพระ** ๑ **สูตรนี้ชื่อว่าสังกิเลสภาคิยะ วาสนาภาคิยะ และนิพเพธภาคิยะ** ๑ ๑

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรชื่อว่า “วาสนาภาคิยะและนิพเพธภาคิยะเป็นไฉน”

สูตรที่กล่าวว่า “การได้ความเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีกิจ (หน้าที่) 2 อย่าง คือกิจที่ควร และกิจที่ไม่ควรทีเดียว บุญทั้งหลาย หรือการละสังโยชน์ เป็นกิจดี ควรทำ” ดังนี้ ๑ คำว่า “บุญทั้งหลาย เป็นกิจดี” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นวาสนา** ๑ คำว่า “หรือการละสังโยชน์” ดังนี้ **เป็นนิพเพระ** ๑ พระสูตรว่า “บุคคลทั้งหลาย ผู้ทำบุญ ครั้นทำบุญทั้งหลายแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ จากสวรรค์นั้นแหละ บุคคลผู้ละสังโยชน์ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากชราและมรณะ” ดังนี้ คำว่า “บุคคลผู้ทำบุญ ครั้นทำบุญทั้งหลายแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์จากสวรรค์” ดังนี้ **เป็นวาสนา** ๑ คำว่า “บุคคลผู้ละสังโยชน์ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากชรา และมรณะ” ดังนี้ **เป็นนิพเพระ** ๑ **สูตรนี้ชื่อว่าวาสนาภาคิยะและนิพเพธภาคิยะ** ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเพียรเหล่านี้ มี 2 อย่าง ความเพียร 2 อย่างเป็นไฉน บุคคลใด ย่อมสละจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจย เภสัชบริขาร (ถวายเป็น) ในบรรพชิตผู้ไม่มีเรือน ผู้ออกบวชจากเรือน และในบรรพชิตทั้งหลายผู้ไม่มีเรือนออกบวชจากเรือนนั้น บุคคลใด สละคีนอุปธิทั้งปวง เป็นการสิ้นไปแห่งตัณหา เป็นวิราคะ นิโรธะ และนิพพาน”¹

---

¹ ในเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ อังอิง อง. ทุก. 20/63. ตามการอ้างอิงดังกล่าว น่าจะหมายถึง อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ปฐมปณณาสก ปธานสูตร ว่าด้วยความเพียรที่เกิดขึ้นได้โดยยาก ซึ่งมีข้อความแตกต่าง

ดังนี้ ๑ ใน 2 อย่างนั้น บุคคลใด สละจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ในบรรพชิตผู้ไม่มีเรือน นี่เป็นवासนา ๑ ในบรรพชิตผู้ไม่มีเรือนนั้น บุคคลใด สละคินอุปธิทั้งปวง เป็นการสิ้นไปแห่งตัณหา เป็นวิราคะ นิโรธะ และนิพพาน นี่เป็นนิพเพระ ๑ สูตรนี้ชื่อว่าवासนาภาคิยะและนิพเพระภาคิยะ ฉะนั้นแล ๑

ในพระสูตร 16 นั้น พระสูตรที่ชื่อว่าส่วนแห่งตัณหาสังกิเลส พึงแสดงด้วยตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา เพราะเป็นฝ่ายแห่งตัณหาอย่างเดียว หรือตัณหานั้นยึดมั่นโดยอาศัยวัตถุใด ๆ พึงแสดงด้วยวัตถุนั้น ๆ ความพิสดารแห่งตัณหานั้น เป็นตัณหาที่ท่องเที่ยวไปในอารมณ์ต่าง ๆ เพียงดังขำมี 36 ประการ ๑

ในพระสูตร 16 นั้น พระสูตรที่ชื่อว่าส่วนแห่งทิฏฐิสังกิเลส พึงแสดงโดยสัสสตะและอุทเฉทะ เพราะเป็นฝ่ายแห่งทิฏฐินั้นแหละ ก็หรือว่า ทิฏฐินั้นยึดมั่นด้วยอำนาจความเห็นในวัตถุใด ๆ ว่า “สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า” ดังนี้ ก็พึงแสดงโดยวัตถุนั้น ๆ นั้นแหละ ความพิสดารแห่งทิฏฐินั้น ได้แก่ ทิฏฐิคตะ 62 ประการ

ใน พระสูตร 16 นั้น พระสูตรที่เป็น ส่วนแห่งทุจจริตสังกิเลส พึงแสดงด้วยทุจจริต 3 คือ กายทุจจริต วจีทุจจริต และมโนทุจจริต ด้วยเจตนาและกรรมคือเจตสิก ความพิสดารแห่งทุจจริตนั้น ได้แก่ อุกุศลกรรมบถ 10 ประการ

จากในที่นี้เล็กน้อย คือ กล่าวถึงความเพียรที่เกิดได้ยากในโลก 2 ประการ ได้แก่ ความเพียรของพวกคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือนเพื่อทำให้เกิดเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค และ ความเพียรของผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เพื่อสละทั้งอุปธิทั้งปวง (ผู้เรียบเรียง)

ในพระสูตร 16 นั้น สูตรอันเป็นส่วนแห่งตัณหาโวทาน (คือความผ่องแผ้วจากตัณหา) บัณฑิตพึงแสดงด้วยสมถะ สูตรอันเป็นส่วนแห่งทวิภูฏิวาทาน (ความผ่องแผ้วจากทวิภูฏิวาทาน) พึงแสดงด้วยวิปัสสนา สูตรอันเป็นส่วนแห่งทุจจริตโวทาน (ความผ่องแผ้วจากทุจจริต) บัณฑิตพึงแสดงด้วยสุจจริต

อกุศลมูลมี 3 อย่าง ข้อนั้นเป็นเหตุแห่งอะไร เป็นเหตุของความเกิดขึ้นแห่งสังสารจริงอย่างนั้น เมื่อสังสารเกิดขึ้นแล้ว กายทุจจริต วจิตุจจริต มโนทุจจริต มีอยู่ พาลลักษณะนี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยวิบากแห่งกรรมอันไม่งามนี้ สูตรนี้ **ชื่อว่าสังกิเลสภาคิยะ** ฯ กายสุจจริต วจิตุจจริต มโนสุจจริต มีอยู่ มหาปรีสลักษณะนี้ ย่อมเกิดขึ้น ด้วยวิบากแห่งกรรมอันงดงาม เพราะเหตุนี้ สูตรนี้ **จึงชื่อว่าวาสนาภาคิยะ** ฯ

ในพระสูตร 16 เหล่านี้ สูตรอันเป็นส่วนแห่งสังกิเลส บัณฑิตพึงแสดงด้วยภุมิแห่งกิเลส 4 คือ ภุมิแห่งอนุสัย 1 ภุมิแห่งปริยฎฐาน 1 ภุมิแห่งสังโยชน์ 1 และภุมิแห่งอุปาทาน 1 ฯ คืออย่างไร

ปริยฎฐานกิเลส ย่อมเกิดแก่บุคคลผู้ละอนุสัยยังไม่ได้ บุคคลผู้อันปริยฎฐาน มีกามราคะเป็นต้น กลุ้มรุมแล้ว ย่อมประกอบด้วยสังโยชน์มีกามราคะเป็นต้น บุคคลผู้ประกอบด้วยสังโยชน์ ย่อมยึดมั่นอกุศลกรรม มีกามุปาทานเป็นต้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ กิเลสทั้งปวงเหล่านี้ ย่อมถึงการสงเคราะห์ คือ ประชุมลงด้วยภุมิแห่งกิเลส 4 นี้ สูตรนี้ **จึงชื่อว่าส่วนแห่งกิเลส** ฯ

พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งวาสนา พึงแสดงด้วยสุจริต 3 ฯ
พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งนิพเพชะ พึงแสดงด้วยสัจจะ 4 ฯ
พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งอเสกขะ บัณฑิตพึงแสดงด้วยธรรม 3 อย่าง
คือ ด้วยธรรมของพระพุทธเจ้า 1 ด้วย ธรรมของพระปัจเจกพุทธะ 1
และด้วยภูมิแห่งพระสาวก 1 ภูมินี้ พึงแสดงด้วยอารมณ์แห่งฉานทั้งหลาย
ฉะนี้แล ฯ

มูลบท 18

ในทาระ 16 เป็นต้นนั้น มูลบท 18 เป็นไฉน

มูลบท 18 พึงทราบด้วย สาสนปฏิฐาน 28 นี้ คือ 1. โลภียธรรม 2. โลกุตตรธรรม 3. โลภียะและโลกุตตระ 4. สัตตาธิฐาน 5. ฌมาธิฐาน 6. สัตตาธิฐาน และฌมาธิฐาน 7. ญาณ (ความรู้) 8. เถยยะ (ควรรู้) 9. ญาณและเถยยะ 10. ทัสสนะ 11. ภาวนา 12. ทัสสนะและภาวนา 13. สกวจนะ (พุทฺธพจน์) 14. ปรวจนะ 15. สกวจนะและปรวจนะ 16. วิสัชชนียะ (พึงวิสัชชณา) 17. อวิสัชชนียะ 18. วิสัชชนียะและอวิสัชชนียะ 19. กรรม 20. วิบาก 21. กรรมและวิบาก 22. กุศล 23. อกุศล 24. กุศลและอกุศล 25. อนุญญาตะ 26. ปฏิกขิตตะ 27. อนุญญาตะและปฏิกขิตตะ 28. ภาวะ (สรรเสริญ) ฯ

ในสาสนปฏิฐาน 28 นั้น “โลภียะเป็นไฉน”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ก็บาปกรรม อันบุคคลทำแล้วยังไม่เปลี่ยนไป เหมือนน้ำมันในวันนี้ ยังไม่แปรไปฉะนั้น บาปกรรมนั้น ย่อมตามเผาคนพาล เหมือนไฟอันเถ้าปกปิดแล้ว ฉะนั้น”¹ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นโลภียะ** ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย การถึงอคตินี้มี 4 ประการ 4 ประการเป็นไฉน บุคคลย่อมถึงฉันทาคติ ฯลฯ ยศของผู้ นั้นย่อมเสื่อม เหมือนพระจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น”² ดังนี้ **เป็นโลภียะ** ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท พาลวรรคที่ 5 เรื่องอหิเปต (ผู้เรียบเรียง)

² อังคตนิกราย จตุกกนิบาต ปฐมปิ่นฉาสกั จรรวรรคที่ 2 อคติสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม 8 เหล่านี้ โลกธรรม 8 เป็นไฉน คือ ลาม เสื่อมลาม ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม 8 เหล่านี้แล”¹ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นโลกียะ** ๓

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “โลกุตตระเป็นไฉน”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “อินทรีย์ของภิกษุใด ถึงความสงบระงับ เหมือนม้าอันนายสารถิฝึกดีแล้ว แม้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ภิกษุนั้น ผู้มีมานะอันละได้แล้ว ผู้ไม่มีอาสวะ ผู้คงที่”² ดังนี้ **ข้อนี้เป็นโลกุตตระ** ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 5 เหล่านี้ เป็นโลกุตตระ อินทรีย์ 5 นั้นเป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 5 เหล่านี้แล” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นโลกุตตระ** ๓

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “โลกียะและโลกุตตระเป็นไฉน

คาถาทิ้ง 2 ว่า “การได้ความเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีกิจ 2 อย่าง คือ ที่ควรทำ และไม่ควรทำ” บทใด ในที่นี้ว่า “บุญทั้งหลาย เป็นกิจดี” และบทใดว่า “บุคคลทำบุญ ครั้นทำบุญแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์จากสวรรค์” ดังนี้ **บทนี้เป็นโลกียะ** ๓

---

¹ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค สังคตีสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² จุททกนิกาย คาถาธรรมบท อรหันตวรรคที่ 7 เรื่องพระมหากัจจายนเถระ (ผู้เรียบเรียง)

บทใดในที่นี้ว่า “หรือการละสังโยชน์” และบทใดว่า “การละสังโยชน์
ย่อมพ้นจากชรามรณะ” ดังนี้ บทนี้ เป็นโลกุตตระ ๓ ทั้ง 2 นี้ เป็นโลกียะ
และโลกุตตระ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อวิญญาณาหารมีอยู่
การหยั่งลงของนามรูปย่อมมี เมื่อมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ภพใหม่ย่อมมี
เมื่อมีภพใหม่ ชาติย่อมมี เมื่อมีชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสย่อมมี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงและแผ่ไปข้าง ๓
รากทั้งหมดนั้น ย่อมดูดโอชาไปเบื้องบน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่นั้น
มีอาหารอย่างนั้น มีความยึดมั่นอย่างนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ ก็พึงตั้งอยู่
ตลอดกาลนาน แม้ฉันทดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อวิญญาณาหารมีอยู่ การหยั่งลง
ของนามรูปย่อมมี ฯลฯ การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมีอย่างนี้
ฉันทนั้นเหมือนกัน”¹ ดังนี้ ข้อนี้เป็นโลกียะ ๓

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อไม่มีวิญญาณาหาร การหยั่งลงของนามรูปย่อมไม่มี
เมื่อไม่มีนามรูปหยั่งลง ภพใหม่ย่อมไม่มี เมื่อไม่มีภพใหม่ ชาติย่อมไม่มี เมื่อไม่มีชาติ
ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมดับ
การดับของกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ ๓ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ต้นไม้ใหญ่พึงอยู่อย่างนั้น ที่นั้นบุรุษเอาจอบและภาชนะ มาตัดต้นไม้ที่
ที่โคนต้นแล้ว ขุดลงไป ครั้นขุดลงไปแล้ว คู้ยเอารากใหญ่เล็กแม้เท่ากำก้านแผกขึ้น
บุรุษนั้นจึงตัดต้นไม้เป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่ แล้วจึงผ่า ครั้นผ่าแล้ว
จึงเจียกให้เป็นชิ้น ๓ ครั้นเจียกให้เป็นชิ้น ๓ แล้ว จึงผึ่งลมตากแดด ครั้นผึ่งลม

---

¹ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อภิสมัยสังยุตต์ ทุกขวรรคที่ 6 นามรูปสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ตากแดดแล้ว จึงเอาไฟเผา ครั้นเอาไฟเผาแล้ว จึงทำให้เป็นเขม่า ครั้นทำให้เป็นเขม่าแล้ว จึงโปรยที่ลมแรง หรือลอยในแม่น้ำที่มีกระแสอันเชี่ยว ดุกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้นมีรากอันถอนขึ้นแล้ว ถูกทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี ไม่เกิดอีกต่อไป แม้ฉันใด ดุกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อวิญญาณาหารไม่มี การหยั่งลงของนามรูปย่อมไม่มี เมื่อการหยั่งลงของนามรูปไม่มี ฯลฯ ย่อมดับ ฉะนั้นเหมือนกัน ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด ย่อมมีด้วยประการฉะนี้” ดังนี้ นี้เป็นโลกุตตระ คำที่กล่าวนี้เป็นโลกียะและโลกุตตระ ฯ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “สัตตาทิษฐานเป็นไฉน”

ในราชสูตรตรัสว่า “ใคร ๆ ควบคุมด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว หาได้พบผู้เป็นที่รัก ยิ่งกว่าตนในที่ไหน ๆ ไม่ สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น”¹ ดังนี้ ข้อนี้เป็นสัตตาทิษฐาน ฯ

ในอัปายุกาสสูตรตรัสว่า “สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้เกิดแล้ว หรือแม่จักเกิด สัตว์ทั้งหมดเหล่านั้น จักละร่างกายไป ทานผู้ฉลาดทราบความเสื่อม แห่งสัตว์ทั้งปวงนั้นแล้ว พึงเป็นผู้มีความเพียรประพฤติพรหมจรรย์”² ดังนี้ ข้อนี้เป็นสัตตาทิษฐาน ฯ

ในสขสูตรตรัสว่า “ดุกรภิกษุทั้งหลาย กัลยาณมิตรประกอบด้วยองค์ 7 อันบุคคลผู้ฉลาดไม่พึงเว้นตลอดชีวิต แม้ถูกตำหนิประณาม เสือกใส่ที่คอ

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค โภสลสังยุตต์ ปฐมวรรคที่ 1 มัลลิกาสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย อุทาน โสณเถรวรรคที่ 5 อัปายุกาสสูตร (ผู้เรียบเรียง)

กัลยาณมิตรประกอบด้วยองค์ 7 เป็นไฉน คือ บุคคลเป็นที่รักใคร่พอใจ (เพราะประกอบด้วยคุณ คือมีศีลและทิวฐิอันบริสุทธิ์) 1 บุคคลเป็นครู (เป็นดุจฉัตรหิน) 1 บุคคลผู้ควรสรรเสริญ (ด้วยคุณ) 1 บุคคลผู้ฉลาดพูด (ในการให้โอวาท) 1 เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ 1 เป็นผู้กล่าวถ้อยคำอันลึกซึ้ง (มีสัจจะและปฏิจางสมุปบาท เป็นต้น) 1 เป็นผู้ไม่ชักนำในทางไม่ควร 1 ตูกรภิกษุทั้งหลาย องค์ 7 ประการเหล่านี้แล ฯลฯ อันบุคคล ไม่พึงเว้นตลอดชีวิต” พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไวยการณภษิตนี้แล้ว พระสุคตผู้ศษสตา ครันตรัสเนือความนี้แล้ว ได้ตรัสคานนี้ว่า “บุคคลผู้เป็นที่รักใคร่พอใจ เป็นครู เป็นผู้ควรสรรเสริญ เป็นผู้ฉลาดพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ เป็นผู้กล่าวถ้อยคำอันลึกซึ้ง เป็นผู้ไม่ชักนำไปในทางที่ไม่ควร บุคคลผู้ต้องการมิตร ควรเสพมิตรนั้นเช่นนั้นตลอดชีวิต”¹ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นสัตตธฐิฐฐาน** ๗

ในสษสนปฐฐฐาน 28 นั้น “ธัมมธฐิฐฐานเป็นไฉน”

ในรษสฐฐฐร ทรงเปล่งอุทษนว่า “กษมสุขในลือก และทิพยสุข ย่อมไม่ถึง ซึ่งเส็ยวที่ 16 (ที่จ้งนแอกออก 16 ส่วน) แห่งสุข คือควมสันตัณหษ”² ดังนี้ **ข้อนี้เป็นธัมมธฐิฐฐาน** ๗

พระพษกฐลเถรภษกล่าวว่ “นิพพษนที่พระสัสมมษสัสมพุทษทรงแสดงแล้ว ่ไม่มีควมโศก ปรษคจษกภสิลสฐฐฐี เป็นแดนเกษม เป็นที่ดับทุกข์ เป็นสุขดีหนอ”³ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นธัมมธฐิฐฐาน**

---

¹ อังคุดรณภษ สัตตกณภษต ปฐฐมปณณษสั กษทษวษรคที่ 4 สขสฐฐฐร (ผู้เร็ยบเร็ยง)

² อุททกณภษ อุทษน มจจลนทษรคที่ 2 รษสฐฐฐร (ผู้เร็ยบเร็ยง)

³ อุททกณภษ เถรคธษ ดิกณภษต พษกฐลเถรคธษ (ผู้เร็ยบเร็ยง)

ในศาสนาปฏิฐาน 28 นั้น “สัตตาทิฐฐานและธัมมาธิฐฐานเป็นไฉน”

“พราหมณ์ฆ่าแล้วซึ่งมารดา (ตัณหา) และบิดา (มานะ) ฆ่าราชาผู้เป็นกษัตริย์ทั้ง 2 (สัสสะและอุทเทชะ) ฆ่าแวนแคว้น (อายตนะ 12) พร้อมทั้งผู้ติดตาม (นันทิราคะ) เป็นผู้ไม่มีทุกข์ย่อมนไป”¹ ดังนี้ คำว่า “ฆ่ามารดาและบิดา ฆ่าราชา ผู้เป็น กษัตริย์ ทั้ง 2 ฆ่าแวนแคว้น พร้อมทั้งผู้ติดตาม” ดังนี้ ข้อนี้เป็นธัมมาธิฐฐาน ฯ คำว่า “พราหมณ์เป็นผู้ไม่มีทุกข์ย่อมนไป” ดังนี้ ข้อนี้เป็นสัตตาทิฐฐาน ฯ สูตรนี้ เป็นสัตตาทิฐฐานและธัมมาธิฐฐาน ฯ

ในอิทธิบาทสังยุตต์ว่า “ตุมกริกษุทั้งหลาย อิทธิบาท 4 เหล่านี้ อิทธิบาท 4 เป็นไฉน อิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขาร วิริยะ ฯลฯ จิตตะ ฯลฯ อิทธิบาทประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปรานสังขาร”² นี้เป็นธัมมาธิฐฐาน ฯ

“บุคคลผู้ประกอบด้วยอิทธิบาท 4 นั้น (ปรารถนาไปด้วยกายที่ปรากฏ) จึงตั้งจิตไว้ในฌานที่เป็นบาท ในกรชกายบ้าง ปรารถนาไปเร็ว ตั้งกรชกายในจิตที่มีฌานเป็นบาทบ้าง ก้าวล่วงสุขวิหารสัญญา และลหุคมนสัญญาในกรชกาย ย่อมเข้าถึงอยู่” ส่วนแห่งพระสูตรนี้

เรียกว่า สัตตาทิฐฐาน ฯ

ข้อนี้เป็นธัมมาธิฐฐาน³ ฯ

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปกิณณวรรคที่ 21 เรื่องพระลกุณฏกภัททิยเถระ (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อิทธิบาทสังยุตต์ ปาวาลวรรคที่ 1 พุทธสูตร (ผู้เรียบเรียง)

³ ข้อความตรงนี้ ในเนตติปกรณ์ ฉบับภูมิโศภิกุ ระบุว่า เป็น สัตตาทิฐฐานและธัมมาธิฐฐาน (ผู้เรียบเรียง)

ในศาสนาปฏิฐาน 28 นั้น “ญาณเป็นไฉน”

คำว่า “ญาณใด ก้าวขึ้นครอบงำโลกทั้งปวงตั้งอยู่ ญาณนั้นเป็นโลกุตตระ พระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตเรียกว่าสัพพัญญู ด้วยสัพพัญญุตญาณใด ญาณนั้นไม่เสื่อม ย่อมเป็นไปในการรำพึง เพื่อจะรู้ในกาลทั้งปวง”
ข้อนี้ชื่อว่าญาณ ฯ

คำว่า “ปัญญาอันให้ถึงพระนิพพานนี้แล ประเสริฐที่สุดในโลก ด้วยว่าปัญญาอัน ย่อมรู้ชัดซึ่งความสิ้นไปแห่งชาติและมรณะโดยชอบ”¹ ดังนี้ ข้อนี้ ชื่อว่าญาณ ฯ

ในศาสนาปฏิฐาน 28 นั้น “ญะยะเป็นไฉน”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรโธตกะ เราจักแสดงธรรมเครื่องระงับกิเลส (นิพพาน) แก่ท่าน ในธรรมที่เราเห็นแล้ว ที่บุคคลรู้แจ้งแล้ว เป็นผู้มีสติ พึงข้ามค้นหาอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก” โธตกะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์ย่อมยินดีอย่างยิ่ง ซึ่งธรรมเป็นเครื่องระงับอันสูงสุด ที่บุคคลรู้แจ้งแล้ว เป็นผู้มีสติ พึงข้ามค้นหา อันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรโธตกะ เธอจงรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งในส่วนเบื้องต้น (ทั้งอดีตและอนาคต) ทั้งในเบื้องขวางสถานกลาง (ปัจจุบัน) จงรู้แจ้งสิ่งนั้นว่า เป็นเครื่องขัง อยู่ในโลกลี้แล้ว อย่าได้ทำค้นหา เพื่อภพน้อยและภพใหญ่”² ดังนี้ ข้อนี้ชื่อว่าญะยะ (เพราะเป็นไปในอารมณ์ที่พึงรู้) ฯ

---

¹ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ทุกนิบาต ทุติยวรรค ปัญญาสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ปารายนวรรค โธตกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในโกฏิกามวรรค ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะการไม่ตรัสรู้ เพราะการไม่แทงตลอดอริยสัจ 4 เราด้วย พวกเธอด้วย จึงท่องเที่ยวไป ยังสังสารวัฏฏ์นี้ ตลอดกาลนานอย่างนี้ ฯล ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจนี้นั้น อันเราด้วย อันพวกเธอด้วย แแทงตลอดแล้ว ตรัสรู้แล้ว ทุกขสมุทยอริยสัจนี้นั้น อันเราด้วย อันพวกเธอด้วย แแทงตลอดแล้ว ตรัสรู้แล้ว ทุกขนิโรธอริยสัจ อันเราด้วย อันพวกเธอด้วย แแทงตลอดแล้ว ตรัสรู้แล้ว ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ อันเราด้วย อันพวกเธอด้วย แแทงตลอดแล้ว ตรัสรู้แล้ว ตัณหาในภพขาดสูญแล้ว ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี”¹ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาษิตินี้แล้ว พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสเนื้อความนี้แล้ว จึงตรัสคาถาอีกว่า “เพราะการไม่เห็นอริยสัจ 4 ตามความเป็นจริง เราและพวกเธอ จึงท่องเที่ยวไปในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลนาน อริยสัจ 4 เหล่านี้ เราและพวกเธอเห็นแล้ว ตัณหาที่นำไปสู่ภพ ถอนขึ้นได้แล้ว มูลแห่งทุกข์ตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่มิได้มี” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญะเย** ฯ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “ญาณและญะเย เป็นไฉน”

คำว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นญะเย** (เพราะเป็นไปในรูปธรรมเป็นต้น ที่พึงรู้) ฯ

¹ สังยุตตนิกาย มหาวรรค สัจจสังยุตต์ โกฏิกามวรรคที่ 3 วัชชีสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระอรียสาวกนั้น เมื่อรู้ที่อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเห็นว่า “รูปนี้ไม่เที่ยง” ดังนี้ ย่อมเห็นว่า “เวทนานี้ไม่เที่ยง” ดังนี้ ย่อมเห็นว่า “สัญญาไม่เที่ยง” ดังนี้ ย่อมเห็นว่า “สังขารนี้ไม่เที่ยง” ดังนี้ ย่อมเห็นว่า “วิญญาณนี้ไม่เที่ยง” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นญาณ** ๖

พระอรียสาวกนั้น เมื่อเห็นโดยประการมีอาทิว่า รูปไม่เที่ยง ย่อมหลุดพ้นจากความกำหนัดในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เราย่อมกล่าวว่า “พระอรียสาวกนี้ ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นญาณและญะยะ** ๖

ส่วนแห่งพระสูตร ในข้อว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญะยะ** ๖ ในข้อว่า “เมื่อใดพระอรียสาวก ย่อมเห็นด้วยปัญญา” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญาณ** ๖ ในข้อว่า “ครั้งเมื่อความเป็นอย่างนั้น พระอรียสาวกนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางหมดจด” ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าญาณและญะยะ** ๖

ส่วนแห่งพระสูตร ในข้อว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญะยะ** ๖ ในข้อว่า “เมื่อใด ย่อมเห็นด้วยปัญญา” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญาณ** ๖ ในข้อว่า “ครั้งเมื่อความเป็นอย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางหมดจด” ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าญาณและญะยะ** ๖

ส่วนแห่งพระสูตรว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญะยะ** ๖ ในข้อว่า “เมื่อใด เห็นด้วยปัญญา” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญาณ** ๖ ในข้อว่า “ครั้งเมื่อความเป็นอย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความหมดจด”¹ ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าญาณและญะยะ** ๖

---

¹ คถาธรรมบท มรรควรรคที่ 20 เรื่องภิกขุ 500 รูปอื่นอีก (ผู้เรียบเรียง)

ในโศณสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะบุตรคหบดีว่า “ดูกรโศณะ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา หรือย่อมเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยรูปอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดั่งนี้มีใช้เหตุอื่น เพราะการไม่เห็นตามความเป็นจริง ย่อมเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ฯลฯ ด้วยเวทนาอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ฯลฯ ด้วยสัญญา ฯลฯ ด้วยสังขาร ฯลฯ ด้วยวิญญาน ฯลฯ อันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดั่งนี้มีใช้เหตุอื่น เพราะไม่เห็นตามความเป็นจริง”¹ ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญายะ** ฯ

“ดูกรโศณะ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่เห็นว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ไม่เห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือไม่เห็นว่า เราเลวกว่าเขา ด้วยรูปอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ฯลฯ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ ด้วยวิญญาน อันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดั่งนี้มีใช้เหตุอื่น นอกจากการเห็นตามความเป็นจริง” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าญาณ** ฯ

พระสูตรนี้ชื่อว่าญาณและญายะ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “ทัสสนะเป็นไฉน

ในรัตนสูตรตรัสว่า “พระอริยะเหล่าใด ทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจจะทั้งหลาย อันพระศาสดาทรงแสดงแล้ว ด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง พระอริยบุคคลเหล่านั้น ยังเป็นผู้ประมาทอย่างแรงกล้า (ในกาลที่เป็นทวาราช

---

¹ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชันธสังยุตต์ มูลปิมณาสก์ อดตทีปวรรคที่ 5 โศณสูตร (ผู้เรียบเรียง)

และพระเจ้าจักรพรรดิราชา เป็นต้น) อยู่ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านก็ไม่ยึดถือเอาภพที่ 8”¹ ดังนี้ **ชื่อว่าทัสสนะ** ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “เสาเชื่อน ที่ฝังลงดิน ไม่พืงหวั่นไหว เพราะลมทั้ง 4 ทิศ ฉันทใด บุคคลใด ย่อมเห็นอริยสัจจทั้งหลาย อันไม่หวั่นไหว เราย่อมเรียกบุคคล ผู้เปรียบด้วยเสาเชื่อนนั้นว่าสัตบุรุษ” ดังนี้ **ชื่อว่าทัสสนะ** ฯ

ใน พระสูตรหนึ่งตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยองค์เป็นเครื่องบรรลุเป็นพระโสดาบัน 4 ประการ หวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์เดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุกคติวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นผู้ถึงอริยมรรคครั้งแรก มีการไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแล้ว มีการตรัสรู้เป็นเบื้องต้น จักแล่นไป ท่องเที่ยวไป ในเทวดาและมนุษย์แล้ว จักกระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย องค์แห่งการบรรลุเป็นพระโสดาบัน 4 เป็นไฉน ศรัทธาของอริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ มั่นคงแล้วในพระตถาคต ตั้งมั่นแล้ว องกามแล้ว มีรากหยั่งลงแล้ว พร้อมด้วยธรรม เพราะไม่หวั่นไหวด้วยสมณะ หรือด้วยพราหมณ์ หรือเทวดา มาร พรหมคนใดคนหนึ่งในโลก ก็อริยสาวกนั้นแล เป็นผู้ถึงความมั่นใจในพระธรรมว่า ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู พึงน้อมเข้าไปในตน อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตน พระธรรมนี้ ได้เป็นที่ขจัดเสียซึ่งความเมา เป็นเครื่องขจัดความกระหาย ถอนขึ้นซึ่งความอาลัย

---

¹ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ รัตนสูตร (ผู้เรียบเรียง)

อันเข้าไปตัดซึ่งวิญญะ เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นวิราคะ นิโรธะ และนิพพาน พระอริยสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ พร้อมกับธรรมของท่านนั้นแล ก็พระอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยศีลทั้งหลาย อันเป็นที่รัก ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว อันตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดไว้ อันเป็นไปเพื่อสมาธิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวก ผู้ประกอบแล้วด้วยองค์แห่งการบรรลุ โสดาบัน 4 เหล่านี้แล หวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกัมเนิดสัตว์เดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติวิบาตสิ้นแล้ว เป็นผู้ถึงกระแส (อริยมรรค) ครั้งแรก มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแล้ว เป็นผู้มีการตรัสรู้ในเบื้องหน้า ครั้นแล่นไป ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์แล้ว จักกระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ ”
ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าทัสสนะ** ๖

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “ภาวนาเป็นไฉน”

ในสภยสูตรตรัสว่า “ผู้ใด อบรมอินทรีย์แล้ว แหงตลอดโลกนี้และโลกอื่น ทั้งภายใน และภายนอก ในโลกทั้งปวง มีदनอบรมแล้ว รออยู่ซึ่งการสิ้นชีวิต ผู้นั้น บัณฑิตกล่าวว่่า ผู้ฝึกตนแล้ว”¹ ดังนี้ **สูตรนี้ชื่อว่าภาวนา** ๖

ในธรรมปทสูตรตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บทธรรม 4 ประการเป็นไฉน บทธรรม คือ อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็ง) 1 บทธรรมคือความไม่พยาบาท 1 บทธรรม คือ สัมมาสติ 1 บทธรรมคือสัมมาสมาธิ 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย บทธรรม 4 ประการเหล่านี้แล”² ดังนี้ **ข้อนี้เป็นภาวนา** ๖

¹ จุททกนิกาย สุตตนิบาต มหาวรรค สภยสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² อังคุดรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมปิ่นณาสก อรุณเวลวรรคที่ 3 ธรรมปทสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในสาสนปฏิฐาน 28 นั้น “ทัสสนะและภาวนาเป็นไฉน”

ในคาถาธรรมบทว่า “ภิกษุพึงตัดโอรัมภาคียสังโยชน์ 5 พึงละอุทรมภาคียสังโยชน์ 5”¹ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นทัสสนะ** ฯ คำว่า “พึงเจริญอินทรีย์ 5 ให้ยิ่ง ภิกษุล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง 5 อย่างได้แล้ว เรากล่าวว่า เป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นภาวนา** ฯ บทธรรมที่กล่าวนี้ **เป็นทัสสนะและภาวนา** ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 3 ประการเหล่านี้ อินทรีย์ 3 เป็นไฉน คือ อนัญญาตัญญูสามีตินทรีย์ 1 อัญญินทรีย์ 1 อัญญาตาวินทรีย์ 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนัญญาตัญญูสามีตินทรีย์เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมระคองจิตไว้ ย่อมทำความเพียร เพื่อตรัสรู้ทุกขอริยสัจจ์ อันยังไม่ได้ตรัสรู้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมระคองจิตไว้ ย่อมทำความเพียร เพื่อการตรัสรู้ ซึ่งทุกขสมุทยอริยสัจจ์ อันยังไม่เคยตรัสรู้ ฯลฯ ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ ฯลฯ ย่อมยังฉันทะให้เกิด ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมระคองจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียร เพื่อการตรัสรู้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ อันยังไม่เคยตรัสรู้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นอนัญญาตัญญูสามีตินทรีย์” ดังนี้ **ข้อนี้ชื่อว่าทัสสนะ** ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อัญญินทรีย์เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ทุกข์ ดังนี้

---

¹ ททกนิทาย คาถาธรรมบท ภิกษุวรรคที่ 25 เรื่องสัมพหุลภิกษุ (ผู้เรียบเรียง)

ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์สมุทัย ดังนี้ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธ ดังนี้ ฯลฯ
ว่า นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้ นี่เป็นอัญญาทริย์ ฯ

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อัญญาตาวิทริย์เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้
เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งหลาย เพราะการรู้ยิ่งเองในธรรม
อันเห็นแล้วนั้นแหละ เข้าถึงอยู่ พึงรู้ชัดว่า ซาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
กิจที่พึงทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี ดังนี้
ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นอัญญาตาวิทริย์” ดังนี้ นี่เป็นภาวนา ฯ พระสูตรนี้
ชื่อว่าทัสสนะและภาวนา ฯ

ในศาสนปฎิฐาน 28 นั้น “สกวจนะเป็นไฉน”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม
การยังจิตให้ผ่องแผ้ว นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”¹ ดังนี้ พุทธพจน์นี้
ชื่อว่าสกวจนะ (เพราะเป็นคำรัสของพระพุทธเจ้า) ฯ

---

¹ ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในพาลบัณฑิตสูตรตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลักษณะแห่งความเป็นพาล นิमितแห่งความเป็นพาล ความประพฤติแห่งความเป็นพาล 3 ประการเหล่านี้ มีอยู่แก่คนพาล คนเหล่าอื่นย่อมรู้จักคนพาล ด้วยเหตุเหล่าใดว่าเป็นคนพาล ดังนี้ เหตุนั้นมี 3 ประการ เหตุ 3 ประการ เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพาลมักคิดแต่เรื่องที่คิดชั่ว มักพูดแต่เรื่องที่พูดชั่ว มักกระทำแต่กรรมที่ชั่ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุ 3 ประการนี้แล ฯ”¹

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลักษณะแห่งความเป็นบัณฑิต นิमितแห่งความเป็นบัณฑิต ความประพฤติแห่งความเป็นบัณฑิต 3 ประการเหล่านี้ มีอยู่แก่บัณฑิต คนเหล่าอื่นย่อมรู้จักบัณฑิต ด้วยเหตุเหล่าใดว่าเป็นบัณฑิต ดังนี้ เหตุนี้มี 3 ประการ เหตุ 3 ประการเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตมีปกติคิดแต่เรื่องที่ดี มีปกติพูดแต่คำพูดที่ดี มีปกติกระทำแต่กรรมดี ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุ 3 ประการเหล่านี้แล” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าสทวจนะ ฯ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “ปรวจนะเป็นไฉน”

คำว่า “พื้นที่กว้างเสมอด้วยแผ่นดินย่อมไม่มี พื้นที่ลุ่มเสมอด้วยบาดาลย่อมไม่มี สิ่งที่สูงเสมอด้วยเขาสิเนรุยอมไม่มี บุรุษผู้เชื่อกับพระเจ้าจักรพรรดิยอมไม่มี” ดังนี้ เป็นปรวจนะ (เป็นคำของเทวดา)

ในสุภาสิตขยสูตร ตรัสว่า “ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้ตรัสว่า แน่จะอมเทพ เราจงเอาชนะกัน ด้วยการกล่าวคำสุภาษิตเถิด ท้าวสักกะจอมเทพตรัสว่า แน่ท้าวเวปจิตติ ตกลงเราจงเอาชนะกัน ด้วยการกล่าวคำสุภาษิต

---

¹ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สุนฺยตฺตวรรค พาลบัณฑิตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ดูก่อนเวปจิตติ ท่านจงกล่าวคาถา ดังนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้กล่าวคาถาว่า พวกคนพาลยิ่งกริ้วโกรธ ถ้าบุคคลไม่ตัดรอนเสีย ฉะนั้นนักปราชญ์ผู้มีปัญญา จึงควรกำจัดคนพาลเสีย ด้วยอาญาอันรุนแรง”¹ ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้ตรัสคาถาแล้ว พวกอสูรพากันอนุโมทนา พวกเทวดาต่างก็พากันนิ่ง ลำดับนั้นแล ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้กล่าวกะท้าวสักกะจอมเทพว่า แน่ะจอมเทพ ท่านจงกล่าวคาถาเถิด”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวเวปจิตติตรัสเช่นนั้นแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ตรัสคาถานี้ว่า ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้ว เป็นผู้มิสติระงับไว้ได้ เราเห็นว่าการระงับไว้ของผู้นั้นเป็นเครื่องตัดรอนคนพาล” ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อท้าวสักกะจอมเทพได้ภาสิตคาถาแล้ว พวกเทวดาก็พากันอนุโมทนา พวกอสูรต่างก็นิ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพได้ตรัสกะท้าวเวปจิตติจอมอสูรว่า แน่ะท้าวเวปจิตติ ท่านจงตรัสคาถาเถิด”

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค สักกสังยุต ปฐมวรรคที่ 1 สุภาชิตขยสูตร (ผู้เรียบเรียง)

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวสักกะตรัสเช่นนั้น ท้าวเวปจิตติจอมอสูรได้ตรัสคานี้ว่า
ดูก่อนท้าววาสวะ เราเห็นโทษของความอดกลั้นนี้นั้นแหละ เพราะว่า
เมื่อใด คนพาลย่อมสำคัญเห็นผู้อดกลั้นนั้นว่า บุคคลนี้ย่อมอดกลั้นต่อเรา
เพราะกลัว เมื่อนั้น คนพาลผู้ทราบบัญญา ยิ่งข่มขู่ผู้อดกลั้นนั้นยิ่งขึ้น
เหมือนโค ข่มขี่โคตัวที่แพหนีไป ฉะนั้น” ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวเวปจิตติจอมอสูร ภาสิตคานาแล้ว
พวกอสูรพากันอนุโมทนา พวกเทวดาต่างก็นั่ง ลำดับนั้นแล ท้าวเวปจิตติจอมอสูร
ได้กล่าวกะท้าวสักกะจอมเทพว่า แนะ จอมเทพ ท่านจงตรัสคานาเถิด”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวเวปจิตติจอมอสูรตรัสเช่นนั้นแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพ
ได้ตรัสคานาเหล่านี้ว่า บุคคลย่อมสำคัญเห็นว่า ผู้นี้อดกลั้นต่อเรา
เพราะกลัวหรือหาไม่ก็ตาม ประโยชน์ทั้งหลาย มีประโยชน์ของตนเป็นอย่างยิ่ง
ประโยชน์ยิ่งกว่าขันติย่อมไม่มี ผู้ใดแลเป็นคนมีกำลัง ย่อมอดกลั้นต่อคนทรพลได้
ความอดกลั้นของผู้นั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นขันติอย่างยิ่ง
คนทรพลจำต้องอดทนอยู่เป็นนิจ บัณฑิตเรียกกำลังของผู้โง่เขลา
อย่างคนพาลนั้นว่า มีใจกำลัง ไม่มีคนใดที่จะกล่าวโต้ต่อคนที่มีกำลัง
อันธรรมคุ้มครองแล้ว เพราะความโกรธนั้น บุคคลใด โกรธตอบบุคคลผู้โกรธแล้ว
บุคคลนั้นลามกกว่าบุคคลผู้โกรธแล้วนั้น บุคคลผู้ไม่โกรธตอบผู้ที่โกรธแล้ว
ย่อมชื่อว่า ชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้ว เป็นผู้ที่มีสติระงับไว้ได้
ผู้นั้นชื่อว่า ประพฤติประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายตน ทั้งฝ่ายคนอื่น
ชนเหล่าใด ไม่ฉลาดในธรรม ชนเหล่านั้น ย่อมสำคัญเห็นผู้รักษาประโยชน์
ทั้งสองฝ่ายนั้น ว่าเป็นคนโง่” ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวสักกะจอมเทพ ได้ภาชิตคาถาเหล่านี้แล้ว พวกเทวดาพากันอนุโมทนา พวกอสูรต่างกึ่งิ่ง” พระสูตรนี้ชื่อว่าปรวจนะ ฯ

ในศาสนปฎิฐาน 28 นั้น “สกวจนะและปรวจนะเป็นไฉน”

คำว่า “อุปกกรรมแห่งกาม อันบุคคลเสพออยู่ ที่ถึงแล้วในบัดนี้ และจะพึงถึงต่อไปอันใด สิ่งทั้ง 2 นั้น เคลื่อนกล่นด้วยฐลิมิระคะเป็นต้น เป็นของคนที่ศึกษาในสำนักแห่งคนที่กระสับกระส่าย ก็บุคคลเหล่าใด สำคัญศึกษาที่ไม่มีสาระว่าเป็นสาระ มีความยึดมั่นศีล พรต ชีวิต ว่าเป็นการประพฤติพรมจรรย์ วาตะนี้ เป็นวาตะลามกที่สุดที่หนึ่ง แห่งบุคคลผู้ยึดมั่นเหล่านั้น และบุคคลเหล่าใด มีปกติกล่าวว้อย่างนี้ มีปกติเห็นอย่างนี้ว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี วาตะนี้เป็นวาตะลามกที่สุดที่ 2 บุคคลผู้มีวาตะที่สุดทั้ง 2 นี้ ผู้ยังป่าช้าให้เจริญ โดยนัยที่กล่าวแล้วนี้ ย่อมยังป่าช้าทั้งหลาย และทิลฐิให้เจริญ คือว่าบุคคล 2 พวกนี้ พวกหนึ่งยอมติดอยู่ เพราะความไม่รู้ พวกหนึ่งยอมแล่นเลยไปด้วยทิลฐิ” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าปรวจนะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ก็สัมมาทิลฐิบุคคลเหล่าใดแล ไม่มีที่สุดอันลามกนั้น เพราะรู้ยิ่งที่สุดทั้ง 2 นั้น ไม่สำคัญที่สุดทั้ง 2 นั้น วัฏฏะของชนเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพราะการบรรลุดด้วยปัญญา” ดังนี้ คำนี้เป็นสกวจนะ ฯ สูตรทั้ง 2 นี้ ชื่อว่าสกวจนะและปรวจนะ ฯ

ในอัตตรักขิตสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้หม่อมฉันได้เข้าไปที่ลัษ พักผ่อนอยู่ ได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า ชนพวกไหนหนอ มีตนเป็นที่รัก พวกไหนหนอ ไม่มีตนเป็นที่รัก ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้ดำริต่อไปว่า

ก็ชนพวกใดพวกหนึ่ง ย่อมประพฤติกุศลด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ
ชนเหล่านั้นไม่มีตนเป็นที่รัก ถึงชนเหล่านั้นจะพึงกล่าวว่า พวกเรารักตน แม้ก็จริง
ถึงอย่างนั้น ก็ไม่มีตนเป็นที่รัก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะชนที่ไม่รักใคร่กัน
พึงกระทำกุศลเพื่อความพินาศแก่คนที่ไม่รักกัน ชนเหล่านั้นย่อมกระทำกุศลนั้น
เพื่อความพินาศแก่ตนด้วยตนเทียว เพราะฉะนั้น ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า
มีตนไม่เป็นที่รัก ก็แต่ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมประพฤติกุศลด้วยกาย ด้วยวาจา
และด้วยใจ ชนเหล่านั้นชื่อว่า มีตนเป็นที่รัก ชนเหล่านั้นจะพึงกล่าวว่า
เราไม่มีตนเป็นที่รัก ดังนี้ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่ามีตนเป็นที่รัก
ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคนที่รักกัน พึงกระทำกุศลเพื่อความเจริญแก่คนที่รัก
ชนเหล่านั้นย่อมกระทำกุศลเพื่อตนด้วยตนเทียว เพราะฉะนั้น ชนเหล่านั้น
จึงชื่อว่า มีตนเป็นที่รัก”¹ ดังนี้

“ดูกรมหาบพิตร ข้อนี้นั้นเป็นอย่างนั้น ดูกรมหาบพิตร ข้อนี้นั้นเป็นอย่างนั้น
ดูกรมหาบพิตร ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมประพฤติกุศลด้วยกาย
ย่อมประพฤติกุศลด้วยวาจา ย่อมประพฤติกุศลด้วยใจ เพราะฉะนั้น
ชนเหล่านั้น ชื่อว่า มีตนไม่เป็นที่รัก ชนเหล่านั้น ถึงจะกล่าวว่า เรามีตนเป็นที่รัก
ดังนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น เขาก็ไม่มีตนเป็นที่รัก ข้อนั้นเพราะเหตุไร ดูกรมหาบพิตร
เพราะชนไม่เป็นที่รักใคร่กัน พึงกระทำกุศลเพื่อความพินาศแก่คนที่ไม่รักกัน
ชนเหล่านั้นย่อมกระทำกุศลนั้นเพื่อความพินาศแก่ตนด้วยตนเทียว เพราะฉะนั้น
ชนเหล่านั้นจึงไม่ชื่อว่า มีตนเป็นที่รัก ดูกรมหาบพิตร ก็แต่ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ย่อมประพฤติกุศลด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ ชนเหล่านั้น ชื่อว่ามีตนเป็นที่รัก
ชนเหล่านั้นจะพึงกล่าวว่า เราไม่มีตนเป็นที่รัก ดังนี้ ก็จริง ถึงอย่างนั้น

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค โภสลสังยุตต์ ปฐมวรรคที่ 1 ปิยสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ชนเหล่านั้นก็มีตนเป็นที่รัก ข้อนั้นเพราะเหตุไร ดูกรมหาบพิตร คนที่รักใคร่กัน พึงกระทำสุจริตเพื่อความเจริญแก่คนที่รัก ชนเหล่านั้น ย่อมกระทำสุจริตนั้น เพื่อตนด้วยตนเทียว เพราะฉะนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่า มีตนเป็นที่รัก” ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยการณภาษิตนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาประพันธ์อีกว่า “ถ้าบุคคลพึงรู้ว่าตนเป็นที่รัก ไม่พึงประกอบตนด้วยบาป เพราะความสุขนั้น ไม่เป็นผลที่บุคคลผู้ทำชั่วจะพึงได้โดยง่าย เมื่อบุคคลถูกมรณะครอบงำ ละทิ้งภพมนุษย์ไป ก็อะไรเป็นสมบัติของเขา และเขาย่อมพาเอาอะไรไปได้ อนึ่ง อะไรเล่า จะติดตามเขาไปประดุจเงาติดตามตนไป ฉะนั้น ผู้ที่เกิดมาแล้ว จำต้องตายในโลกนี้ ย่อมทำซึ่งกรรมใดไว้ คือบุญและบาปทั้งสอง บุญและบาปนั้นแล เป็นสมบัติของเขา และเขาจะพาเอาบุญและบาปนั้นไป อนึ่ง บุญและบาปนั้น ย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาตามตนไป ฉะนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลพึงทำกัลยาณธรรมสั่งสมไว้เป็นสมบัติในปรโลก เพราะบุญทั้งหลาย ย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ในโลกหน้า” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่าปรวจนะ ฯ คำที่กล่าวตามลำดับเป็นสกวจนะ ฯ สูตรนี้ ชื่อว่าสกวจนะและปรวจนะ ฯ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “วิเศษขนิยะเป็นไฉน”

พระสูตรว่า “เมื่อปัญหา อันบุคคลถามแล้วว่า สัจจะนี้อันบุคคลพึงรู้ยิ่งอย่างไร สัจจะนี้พึงกำหนดรู้ สัจจะนี้พึงละ สัจจะนี้พึงเจริญ สัจจะนี้พึงกระทำให้แจ้ง กุศลธรรม อกุศลธรรมที่บุคคลถือเอาอย่างนั้น ผลมีวิบากน่าปรารถนา ไม่น่าปรารถนาที่ กุศลหรืออกุศลให้เกิดขึ้น ความเจริญหรือความเสื่อม แห่งกุศลและอกุศลเหล่านั้น ที่บุคคลถือเอาอย่างนั้น” ดังนี้ เป็นต้น ปัญหาที่พึงวิเศษขนา (คือพึงพยากรณ์)

ด้วยบทว่า “อุฬาโร พุทฺโธ ภควา” นี้ พึงอธิบายถึงความโอฬาร (ประเสริฐ) ของพระพุทธรเจ้าโดยส่วนเดียว ด้วยบทว่า “สวากขาโต ธมโม” ดังนี้ พึงแสดงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วโดยส่วนเดียว ด้วยบทว่า “สุปฏิปันโน สัมม” ดังนี้ พึงแสดงความปฏิบัติดีของพระสงฆ์โดยส่วนเดียว ฯ

ด้วยบทว่า “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ” ดังนี้ พึงแสดงความที่สังขาร ไม่เที่ยงอย่างเดียว ด้วยบทว่า “สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา” ดังนี้ พึงแสดงความที่สังขาร เป็นทุกข์อย่างเดียว ด้วยบทว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ดังนี้ ก็พึงแสดง ความที่ธรรมเป็นอนัตตาโดยส่วนเดียวเท่านั้น หรือธรรมชาติอื่นที่มีลักษณะอย่างนี้ ก็พึงชี้แจงโดยส่วนเดียวเท่านั้น (ปัญหานี้พึงวิสังขนา) นี้ชื่อว่าวิสังขนิยะ ฯ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “อวิสังขนิยะเป็นไฉน”

พระสูตรมีคำว่่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสารถิฝักนระ เมื่อพระองค์ปรารถนาอยู่ (หวังอยู่) พวกเทวดาและมนุษย์ไม่พึงรู้เวยยธรรม อันพระทัยประกอบด้วย สัพพัญญุตญาณเป็นต้นคิดแล้ว เมื่อพระองค์เสพอรณสมาธิอันสงบระงับแล้ว สัตว์ ทั้ง ปว ง ก็ไม่ พึง รู้ แม้ ด้วย ป ญ ญา อัน มี ก ลี ณ เป็น อ ร ม ณ์ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ย่อมปรารถนา (หวัง) สิ่งใด ความปรารถนานั้นเป็นไฉน” ดังนี้ เป็นต้น พระสูตรนี้ชื่อว่าอวิสังขนิยะ ฯ

พระสูตรนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้ามีประมาณในศีลชั้นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีประมาณเท่านี้ในสมาธิชั้นนี้ ในปัญญาชั้นนี้ ในวิมุตติชั้นนี้ ในวิมุตติญาณทัสสนชั้นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีประมาณเท่านี้ในกายและวชิสมัจจารเป็นเหตุ มีประมาณเท่านี้ในอานุภาพ มีประมาณเท่านี้ในพระเมตตา ในพระกรุณา มีประมาณเท่านี้ในพระฤทธิ์ต่าง ๆ” ดังนี้ พระสูตรนี้ชื่อว่า **วิสัยขนิยะ** ฯ (อันบุคคลไม่พึงพยากรณ์)

พระสูตรนี้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะความบังเกิดขึ้นแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความบังเกิดขึ้นแห่งรัตนะ 3 คือ พุทธรัตนะ ธัมมรัตนะ และสังฆรัตนะ จึงมี รัตนะ 3 มีประมาณเท่าไร (โดยคุณ)” ดังนี้ นี้ชื่อว่า **วิสัยขนิยะ** ฯ (ไม่พยากรณ์)

ปัญหาที่มีบุคคลเป็นประธาน คือ วิสัยของพระพุทธรเจ้า อันบุคคลไม่พึงพยากรณ์ บุคคลอื่นรู้ บุคคลอื่นก็ไม่พึงพยากรณ์ เพราะเป็นวิสัยของพระพุทธรเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ที่สุดเบื้องต้น ย่อมไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกางกั้น ผู้มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน เมื่อสัตว์ทั้งหลาย แล่นไป ท่องเที่ยว ไป สู่ นคร คราวหนึ่ง สู่กำเนิดสัตว์เดรัจฉานคราวหนึ่ง สู่เปตวิสัยคราวหนึ่ง สู่กำเนิดอสุรกายคราวหนึ่ง ในเทพคราวหนึ่ง ในมนุษย์คราวหนึ่ง ที่สุดเบื้องต้นนั้น เป็นไฉน” คำนี้อันบุคคลไม่พึงพยากรณ์ เทศนาว่า ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ ดังนี้ ได้แก่ เพราะความบกพร่องแห่งญาณของพระสาวกทั้งหลาย เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามี 2 อย่าง คือ เทศนาที่น้อมไปแก่ตน และน้อมไปแก่บุคคลอื่น ๆ

คำว่า “ยอมไม่ปรากฏ” ดังนี้ เป็นเทศนาน้อมไปแก้ตน¹ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภโกกาลิกภิกษุโดยประการใด ได้ตรัสกะภิกษุรูปใดรูปหนึ่งโดยประการนั้นว่า “ดูกรภิกษุ เปรียบเหมือนเกวียนบรรทุกงาแห่งชาวโกศล ซึ่งบรรทุกงาได้ 20 ขาริ บุรุษพึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้น โดยลวงไปแห่งร้อยปี ๆ ต่อหนึ่งเมล็ด ฯลฯ ส่วนอัพพทนรกหนึ่ง ยังไม่ถึงความสิ้นไปหมดไปเลย ดูกรภิกษุ 20 อัพพทนรก เป็นหนึ่งนิรพทนรก 20 นิรพทนรกเป็นหนึ่งอพพนรก 20 อพพนรกเป็นหนึ่งอฏฏนรก 20 อฏฏนรกเป็นหนึ่งอหนรก 20 อหนรกเป็นหนึ่งกุมทนรก 20 กุมทนรกเป็นหนึ่งโสคันธิกนรก ดูกรภิกษุ 20 โสคันธิกนรกเป็นหนึ่งอุปปลกนรก 20 อุปปลกนรกเป็นหนึ่งปุณฺฑริกนรก 20 ปุณฺฑริกนรกเป็นหนึ่งปทุมนรก ดูกรภิกษุโกกาลิกภิกษุเกิดในปทุมนรก เพราะยังจิตให้อาฆาตแล้ว ในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ”² ดังนี้ ก็หรือว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทฺธพจน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เทศนานั้นอันบุคคลไม่พึงประมาณ ไม่พึงนับ ดังนี้ คำทั้งปวงนั้นอันบุคคลไม่พึงวิเสขนา ข้อนี้ชื่อว่าอวิชฌนียะ ฯ

ในสาสนปฏิฐาน 28 นั้น “วิเสชฌนียะและอวิเสชฌนียะเป็นไฉน”

ในกาลใด อุปกาชีวกนั้น กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ดูก่อนพระโคตมผู้มีอายุ พระองค์จักเสด็จไปไหน” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “เราจะไปยังเมืองพาราณสี เพื่อประกาศธรรมจักร จักบันลือกลองอมตะให้เป็นไป อันใคร ๆ ในโลก ให้เป็นไปไม่ได้” ดังนี้ อุปกาอาชีวกทูลว่า “ดูก่อนอาวุโสโคตมผู้เจริญ

---

¹ ข้อความตรงนี้ ในเนตติปกรณ์ ฉบบัญญัติโลกภิกษุ ใช้คำว่า ปรูปนายิกเทศนา (น้อมเข้าไปหาผู้อื่น) (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มหาวรรค โภกาลิกสูตร (ผู้เรียบเรียง)

พระองค์ย่อมทรงทราบชัดคำว่าชินะหรือ” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “บุคคลเหล่าใดถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะแล้ว บุคคลเหล่านั้นก็เป็นผู้ชนะเช่นกับเรา ดูรอุปกะเราชนะธรรมอันลามกแล้ว เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าชินะ”¹ ดังนี้

คำถามอันอุปกะนั้นถามว่า “บุคคลเป็นชินะอย่างไร เป็นชินะ เพราะละกิเลสอย่างไร” ดังนี้ **ชื่อว่าวิสัยขนิยะ** เพราะเป็นปัญหาที่ควรพยากรณ์ (วิสัยขนา) ๓ คำว่า อะไร เป็นชินะ (คือ รูปเป็นต้น เป็นชินะ หรือธรรมอื่น นอกจากรูปเป็นต้น เป็นชินะ) ดังนี้ **ชื่อว่าวิสัยขนิยะ** ๓ เพราะเป็นปัญหาที่ไม่พึงพยากรณ์ ๓ คำว่า ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ เป็นไฉน คำนี้ **ชื่อว่าวิสัยขนิยะ** ๓ คำถามว่า ความสิ้นอาสวะมีประมาณเท่าไร นี้**ชื่อว่าวิสัยขนิยะ** (เพราะไม่อาจวิสัยขนาได้) ๓ พระสูตรทั้งปวงนี้ **ชื่อว่าวิสัยขนิยะและวิสัยขนิยะ** ๓

คำว่า ตถาคตมีอยู่ ดังนี้ **เป็นวิสัยขนิยะ**² ๓ คำว่า รูปมีอยู่ ดังนี้ **เป็นวิสัยขนิยะ** ๓ คำว่า รูปเป็นตถาคต (อัตตา) ด้วยอำนาจสักกายทิฏฐิ **เป็นวิสัยขนิยะ** ๓ ตถาคตมีรูป ตถาคตในรูป รูปในตถาคต (เหล่านี้) **เป็นวิสัยขนิยะ** ๓ คำอย่างนี้ว่า เวหนามีอยู่ ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณมีอยู่ **ดังนี้เป็นวิสัยขนิยะ** ๓ คำว่า วิญญาณเป็นตถาคต ตถาคต มีวิญญาณ ตถาคตในวิญญาณ วิญญาณในตถาคต (เหล่านี้) **เป็นวิสัยขนิยะ** ๓ คำว่า ตถาคตเว้นจากรูป ตถาคตเว้นจากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร และตถาคตเว้นจากวิญญาณ

---

¹ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์ ราชวรรค โพธิราชกุมารสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² เนตติปริภณัม ฉบับภูมิพโลภิกขุ แปลข้อความตรงนี้ว่า คำว่าสัตว์มีอยู่หรือ จัดเป็นคำที่พึงวิสัยขนา ในประโยคต่อไปก็เช่นกัน โดยใช้สำนวนแปลเป็นประโยคคำถามทั้งหมด เช่น คำว่ารูปมีอยู่หรือ ก็เป็นคำที่พึงวิสัยขนา คำว่ารูปเป็นสัตว์หรือ ก็เป็นคำที่ไม่พึงวิสัยขนา (ผู้เรียบเรียง)

(เหล่านี้) เป็นอวิศีลขนิยะ ๑ ตถาคตนี้ นั่น มิใช่รูป มิใช่เวทนา มิใช่สัญญา มิใช่สังขาร มิใช่วิญญูณ เหล่านี้เป็นอวิศีลขนิยะ ๑ พระสูตรนี้ชื่อว่า **อวิศีลขนิยะ และอวิศีลขนิยะ** ๑

พระสูตรว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทอดพระเนตรเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้กำลังจู้ติ กำลังอุปปัตติ ด้วยทิพยจักขุอันกว้างลวงจักขุของมนุษย์ ย่อมทราบชัดสัตว์ทั้งหลาย ผู้เป็นไปตามกรรม ฯลฯ” ดังนี้ เป็นอวิศีลขนิยะ ๑ คำว่า “สัตว์ทั้งหลายเป็นโณน และคำว่าตถาคตเป็นโณน” ดังนี้ เป็นอวิศีลขนิยะ เพราะไม่ได้เป็นปรมัตถ์ ๑

คำว่า ตถาคตมีอยู่ ดังนี้ เป็นอวิศีลขนิยะ ๑ คำว่า เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ตถาคตมีอยู่ ดังนี้ เป็นอวิศีลขนิยะ ๑ สูตรนี้ เป็นอวิศีลขนิยะและอวิศีลขนิยะ ๑

ในศาสนปฎิฐาน 28 นั้น “กรรมเป็นโณน”

ในปิยสูตรตรัสว่า “เมื่อบุคคลถูกรณครอบงำแล้ว ละภพมนุษย์ไปอยู่ที่ อะไร เป็นสมบัติของเขา และเขาย่อมพาเอาอะไรไปได้อะไรเล่า จะติดตามเขาไป ประดุจเงาติดตามตนไป ฉะนั้น สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว จำต้องตายในโลกนี้ ย่อมทำกรรมอันใดไว้ คือเป็นบุญ และเป็นบาปทั้ง 2 บุญและบาปนั้นแล เป็นสมบัติของเขา และเขาย่อมพาเอาบุญ และบาปนั้นไป อะไร บุญและบาปนั้น ย่อมเป็นของติดตามเขาไป ประดุจเงาติดตามตน ฉะนั้น”¹ สูตรนี้ชื่อว่า **กรรม** ๑

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค โสฬสสังยุตต์ ปฐมวรรคที่ 1 ปิยสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในพาลบัณฑิตสูตรตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง กรรมลามกที่คนพาลทำไว้ในกาลก่อน คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะอยู่ ซึ่งคนพาลผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดิน ในสมัยอยู่บนตั่งเป็นต้นนั้น เปรียบเหมือนเงายอดภูเขาใหญ่ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะอยู่ซึ่งแผ่นดิน ในสมัยเวลาเย็น ฉันทดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกันแล กรรมลามกที่คนพาลผู้ทำไว้ในกาลก่อน คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะอยู่ ซึ่งคนพาลผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดิน ในสมัยนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น คนพาลจะมีความสำคัญตัวอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ทำความดีหนอ ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้ทำเครื่องป้องกันความหวาดกลัว ทำแต่ความชั่ว ความเลวร้าย ละโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่คติของคนที่ไม่ได้ทำความดี ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้ทำเครื่องป้องกันความหวาดกลัว ทำแต่ความชั่ว ความเลว ความร้าย เป็นที่ไป คนพาลนั้นย่อมเศร้าโศก ย่อมลำบากใจ ย่อมคร่ำครวญ ร่ำไห้ ทูบอก ถึงความหลงใหล”¹ ดังนี้

“อีกประการหนึ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมอันดีที่บัณฑิตทำไว้ในกาลก่อน คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะอยู่ ซึ่งบัณฑิตผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดิน ในสมัยอยู่บนตั่ง เป็นต้นนั้น เปรียบเหมือนเงายอดภูเขาใหญ่ ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะอยู่ ซึ่งแผ่นดินในเวลาเย็น ฉันทดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกันแล กรรมอันงามที่บัณฑิตทำไว้ในก่อน คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะอยู่ ซึ่งบัณฑิตผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดิน

---

¹ มัชฌิมนิกาย อุपरินิคาสะก สุตตวรรค พาลบัณฑิตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในสมัยนั้น เปรียบเหมือนเงา ยอดภูเขาใหญ่ ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะกุม ในสมัยเวลาเย็น ฉันทิดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกันแล กรรมงามที่บัณฑิตทำไว้ในกาลก่อน คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ย่อมปกคลุม ย่อมครอบงำ เกาะอยู่ซึ่งบัณฑิตผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดินในสมัยนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น บัณฑิตจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ทำความชั่ว ไม่ได้ทำความร้าย ไม่ได้ทำความเลว ทำแต่ความดี ทำแต่กุศล ทำแต่เครื่องป้องกันความหวาดกลัว ละโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่คติของคนที่ไม่ได้ทำความชั่ว ไม่ได้ทำความร้าย ไม่ได้ทำความเลว ทำแต่ความดี ทำแต่กุศล ทำแต่เครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้เป็นที่ไป บัณฑิตนั้น ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่รำไห่ ทูบอกไม่ถึงความหลงพร้อม ว่าคติใดจักมีแก่เรา ผู้ไม่ทำความชั่ว ไม่ทำความร้าย ไม่ทำความเลว ทำแต่ความดี ทำแต่กุศล ทำแต่เครื่องป้องกันความหวาดกลัว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเดือดร้อนย่อมไม่เกิด แก่หญิงหรือชาย แก่คฤหัสถ์หรือบรรพชิต เราเรียกบุคคลนั้นว่า ผู้มีความตายอันเจริญ” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่ากรรม ฯ

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทุจริต 3 ประการเหล่านี้ ทุจริต 3 เป็นไฉน กายทุจริต 1 วจิตุจริต 1 มโนทุจริต 1 ทุจริต 3 เหล่านี้แล ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุจริต 3 ประการเหล่านี้ สุจริต 3 เป็นไฉน กายสุจริต 1 วจิตุจริต 1 และมโนสุจริต 1 ดูกรภิกษุทั้งหลายสุจริต 3 ประการเหล่านี้แล” ดังนี้ สูตรนี้ชื่อว่ากรรม ฯ

ศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “วิบากเป็นไฉน”

ขณสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของพวกเธอ อันพวกเธอได้ดีแล้ว ขณะเพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ อันพวกเธอได้เฉพาะแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย

นรกชื่อว่า ผัสสายตนิกะ 6 อันเราเห็นแล้ว ในนรกนั้น สัตว์จะเห็นรูปอะไร ๆ ด้วยจักขุ ก็ย่อมเห็นแต่รูปอันไม่น่าปรารถนา ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าปรารถนา ย่อมเห็นแต่รูปไม่น่าใคร่ ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าใคร่ ย่อมเห็นรูปอันไม่น่าพอใจ ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าพอใจ ย่อมฟังเสียงด้วยโสตะ ฯลฯ ย่อมดมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ย่อมลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ย่อมถูกต้องโผฏฐัพพะอะไร ๆ ด้วยกาย ฯลฯ ย่อมรู้แจ้งธัมมารมณ์อะไร ๆ ด้วยใจ ก็ย่อมรู้แจ้งแต่ธัมมารมณ์ อันไม่น่าใคร่ ย่อมไม่รู้แจ้งธัมมารมณ์อันน่าใคร่ ย่อมรู้แจ้งแต่ธัมมารมณ์อันไม่น่าพอใจ ย่อมไม่รู้แจ้งธัมมารมณ์อันน่าพอใจ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของพวกเธอแล้ว พวกเธอได้ดีแล้ว ขณะเพื่อการอยู่ประพตติพรหมจรรย์ พวกเธอได้ เฉพาะแล้ว ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สวรรค์ ชื่อว่า ผัสสายตนิกะ 6 เราได้เห็นแล้ว ในสวรรค์นั้น บุคคลย่อมเห็นรูปอะไร ๆ ด้วยจักขุ ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าปรารถนา ไม่เห็นรูปอันไม่น่าปรารถนา ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าใคร่ ไม่เห็นรูปอันไม่น่าใคร่ ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าพอใจ ไม่เห็นรูปอันไม่น่าพอใจ ย่อมฟังเสียง ฯลฯ ย่อมดมกลิ่น ฯลฯ ย่อมลิ้มรส ฯลฯ ย่อมถูกต้องโผฏฐัพพะ ฯลฯ ย่อมรู้แจ้งธัมมารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยใจ ก็ย่อมรู้แจ้งแต่ธัมมารมณ์อันน่าปรารถนา ย่อมไม่รู้แจ้งธัมมารมณ์อันไม่น่าปรารถนา ย่อมรู้แจ้งแต่ธัมมารมณ์อันน่าใคร่ ไม่รู้แจ้งธัมมารมณ์อันไม่น่าใคร่ ย่อมรู้แจ้งแต่ธัมมารมณ์อันน่าพอใจ ไม่รู้แจ้งธัมมารมณ์อันไม่น่าพอใจ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของพวกเธอแล้ว พวกเธอได้ดีแล้ว ขณะแห่งการอยู่ประพตติพรหมจรรย์ อันพวกเธอได้เฉพาะแล้ว”¹ ดังนี้ ข้อนี้เป็นวิบาก ฯ

---

¹ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สฬายตนสังยุตต์ เทวทหวรรคที่ 4 ฌณสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในเสฏฐิปุตตเปตวัตถุว่า “เมื่อพวกเราพากันหมกหม้มอยู่ในนรก 6 หมื่นปี เต็มบริบูรณ์ โดยประการทั้งปวง เมื่อไรที่สุดจักมี ที่สุดไม่มี ที่สุดจักมีแต่ที่ไหน ที่สุดย่อมไม่ปรากฏ แนะนำท่านผู้ไม่รู้ทุกซ์ เพราะเรากับท่านได้ทำบาปกรรมไว้”¹ ดังนี้
ข้อนี้เป็นวิบาก ฯ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “กรรมและวิบากเป็นไฉน”

พระสูตรว่า “กัณระโต ผู้ประมาท ไม่ประพฤติธรรม ย่อมไปสู่ทุกคติใด ๆ อธรรมนั้น อันตนประพฤติแล้ว ย่อมเบียดเบียนเขาผู้ไป ทุกคตินั้น ๆ เหมือนงูเห่าอันตนจับแล้ว ฉะนั้น ธรรมและอธรรมทั้ง 2 มีผลเสมอกันหามิได้ อธรรมย่อมนำไปนรก ธรรมย่อมยังสัตว์ให้ถึงสุคติ” ดังนี้ สูตรนี้เป็นกรรมและวิบาก ฯ

ในปุณฺณสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าได้กลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อแห่งความสุข อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เรารู้ด้วยญาณอันวิเศษยิ่ง ซึ่งวิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ ที่ตนเสวยแล้วสิ้นกาลนาน แห่งบุญทั้งหลาย ที่ตนได้ทำไว้สิ้นกาลนาน เราเจริญเมตตาจิตตลอด 7 ปี ไม่กลับมาสู่โลกนี้ 7 สังวัฏฏวิวัฏฏกับดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า เมื่อกัปพินาศอยู่ เราเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เมื่อกัปเจริญอยู่ เราเข้าถึงวิมานแห่งพรหมที่ว่าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า เราเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ใครครอบครองไม่ได้ เป็นผู้สามารถเห็นอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยแท้ เป็นผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจ อยู่ในวิมานพรหมนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราได้เป็นท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพ 36 ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ประกอบด้วยธรรม

---

¹ ขุททกนิกาย เปตวัตถุ มหาวรรคที่ 4 เสฏฐิปุตตเปตวัตถุ (ผู้เรียบเรียง)

เป็นพระธรรมราชา มีสมุทรสาครสี่เป็นขอบเขต เป็นผู้ชนะวิเศษแล้ว ถึงความเป็นผู้มั่นคงในชนบท ประกอบด้วยรัตนะ 7 ประการหลายร้อยครั้ง จะกล่าวไปถึงความเป็นพระเจ้าประเทศราชเล่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานั้นดำริอย่างนี้ว่า บัดนี้เราเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ เพราะผลวิบากแห่งกรรม 3 ประการของเรา คือ ทาน 1 ทมะ 1 สัจฉริยะ 1”¹ ในพระสูตรนั้น คำว่า ทาน ทมะ และสัจฉริยะ² เป็นกรรม คำว่า วิบากใด เกิดขึ้น เพราะกรรม เป็นปัจจัย นี้เป็นวิบาก ๆ

อนึ่ง ในจุฬามณีวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรื่องกรรมและวิบาก โดยพิสดาร³ ในที่นี้พึงทราบโดยย่อว่า พระสูตรใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง แก่สุภมาณพ บุตรโตเทยยพราหมณ์ ในพระสูตรนั้น ธรรมเหล่าใด มีปาณาติบาต เป็นต้น (คือ ฆ่าสัตว์และงดเว้น) ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความมีอายุสั้นและอายุยืน ธรรมเหล่าใด มีการเบียดเบียน เป็นต้น ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความอาพาธมาก และอาพาธน้อย ธรรมเหล่าใด มีการริษยา ไม่อยากให้เขาได้ดี เป็นต้น ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความมีศักดิ์น้อยและมีศักดิ์ใหญ่ ธรรมเหล่าใด มีความโกรธ เป็นต้น ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความเป็นผู้มีผิวพรรณทราม และผิวพรรณดี ธรรมเหล่าใด มีความไม่เคารพ เป็นต้น ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำและสูง ธรรมเหล่าใด มีความตระหนี่ เป็นต้น ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความเป็นผู้มีโภคะน้อยและมีโภคะมาก ธรรมเหล่าใด

---

¹ จุฬามณีวิภังคสูตร อิติวุตตกะ เอกนิบาต ตติยวรรค ปุณณสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² อรรถกถา อธิบายว่า 1. ทาน ได้แก่ ทรงบริจาคไทยธรรมมีข้าว เป็นต้น 2. ทมะ ได้แก่ ทรงฝึกอินทรีย์ มีจักขุ เป็นต้น และทรงข่มกิเลสมีราคะ เป็นต้นด้วยการสมาทาน และ 3. สัจฉริยะ ได้แก่ เป็นผู้สำรวจกาย และวาจา

³ มัชฌิมนิกาย อุปริปันณาสก์ ข้อ 579

มีความไม่พิจารณาเป็นต้น ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาทราม และมีปัญญามาก พระสูตรนี้ **ชื่อว่ากรรม** ในสุกสูตรนั้น¹ คำว่า ธรรมเหล่าใด มีปาณาติบาตเป็นต้น ฯลฯ ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาทราม และปัญญามาก **นี้เป็นวิบาก** ฯ พระสูตรนี้เป็นกรรมและวิบาก ฯ

ในศาสนปฏิฐาน 28 นั้น “กุศลเป็นไฉน”

ในคาถาธรรมบท มัคควรรค ตรัสว่า “บุคคลพึงตามรักษา วาจา พึงสังวรดีแล้วด้วยใจ และไม่พึงกระทำกุศลด้วยกาย พึงชำระกรรมบถ 3 เหล่านี้ ให้หมดจด พึงยินดีมรรค ที่พระฤๅษีประกาศแล้ว”² ดังนี้ **ข้อนี้เป็นกุศล** ฯ

ในคาถาธรรมบท พรหมณวรรค ตรัสว่า “เรากล่าวบุคคล ผู้ไม่มีกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ และผู้สำรวมแล้วจากฐานะทั้ง 3 นั้นว่าเป็นพรหมณ์”³ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นกุศล** ฯ

ในมูลสูตรตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล 3 อย่างนี้ กุศลมูล 3 เป็นไฉน คือ อโลภกุศลมูล 1 โอสกุศลมูล 1 อโมหกุศลมูล 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล 3 อย่างนี้แล **นี้เป็นกุศล** ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนวิชาเป็นหัวหน้า ในการยังกุศลธรรม ให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับhiriและโอตตปปะ”⁴ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นกุศล** ฯ

---

¹ มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาสก์ วิภังควรรค จูฬกัมมวิภังคสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท มรรควรรคที่ 20 เรื่องสุกรเปตต (ผู้เรียบเรียง)

³ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท พรหมณวรรคที่ 26 เรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตมี (ผู้เรียบเรียง)

⁴ อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต พุติยปิณณาสก์ มหาวรรคที่ 2 มูลสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในศาสนปฎิฐาน 28 นั้น “อกุศลเป็นไฉน”

ในคาถาธรรมบท อตตวรรค ตรัสว่า “ความเป็นผู้ทุศีลล่วงส่วน ย่อมทำอัตภาพ ของบุคคลใดให้โอนไป (ในอบาย) เหมือนเถายานทราย รวบริตต้นสาละ ให้โอนไปที่พื้นดิน ฉนใด บุคคลผู้ทุศีลนั้น ย่อมปรารถนาความพินาศแก่ตนเช่นนั้น ฉนนัน”¹ ดังนี้ **ข้อนี้เป็นอกุศล** ฯ คำว่า “ความชั่ว อันตนทำไว้เอง เกิดแต่ตน มีตนเป็นแดนเกิด ย่อมย่ำยีคนมีปัญญาทราวม ดุจเพชรย่ำยี (ทำลาย) แก้วมณี ที่เกิดแต่หิน ฉะนั้น” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นอกุศล** ฯ

พระสูตรว่า “ดูกรเทวดา บุคคลผู้โง่เขลา ทำอกุศลกรรมบถ 10 เว้นจากกุศลทั้งหลาย เป็นผู้ต่ำทราวม (อันบุคคลพึงติเตียน) ย่อมไหม้ ในนรกทั้งหลาย” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นอกุศล** ฯ

ในมูลสูตรตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล 3 อย่างนี้ อกุศลมูล 3 เป็นไฉน คือ โลภอกุศลมูล 1 โทสอกุศลมูล 1 โมหอกุศลมูล 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล 3 อย่าง เหล่านี้แล” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นอกุศล** ฯ

ในศาสนปฎิฐาน 28 นั้น “กุศลและอกุศลเป็นไฉน”

ในสมุททกสูตรตรัสว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดี ย่อมได้ดี คนทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว”² ดังนี้ ในพระสูตรนั้น คำใดที่กล่าวว่า “คนทำดี ย่อมได้ดี” ดังนี้ **คำนี้เป็นกุศล** ฯ คำใดที่กล่าวว่า “คนทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว” ดังนี้ **คำนี้เป็นอกุศล** ฯ พระสูตรนี้เป็นกุศลและอกุศล ฯ

---

¹ จุททกนิกาย คาถาธรรมบท อตตวรรคที่ 12 เรื่องอุบาสกชื่อมหากาล (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค สักกสังยุต ปฐมวรรคที่ 1 สมุททกสูตรที่ 10 (ผู้เรียบเรียง)

พระสูตรว่า “สัตบุรุษย่อมไปสู่สุคติด้วยกรรมอันงาม บุรุษช่วยยอมไปสู่อบายภูมิ ด้วยกรรมอันไม่งาม อนึ่ง เพราะความสิ้นไปแห่งกรรม สัตบุรุษเหล่านั้นย่อมดับไป เพราะจิตหลุดพ้นแล้ว ดุจประทีปโคมไฟย่อมดับไปเพราะสิ้นเชื้อ ฉะนั้น” ในพระสูตรนั้น คำใดที่กล่าวว่า “ยอมไปสู่สุคติด้วยกรรมอันงาม” ดังนี้ **ข้อนี้เป็นกุศล** ๖ คำใดที่กล่าวว่า “ยอมไปสู่อบายด้วยกรรมอันไม่งาม” ดังนี้ **คำนี้เป็นอกุศล** ๖ พระสูตรนี้เป็นกุศลและอกุศล ฉะนั้นแล ๖

ในศาสนปฏิฐานนั้น 28 นั้น “อนุญาตเป็นไฉน”

ในคถาธรรมบท บุพพวรรคที่ 4 ว่า “ภรรยาไม่ยังดอกไม้อันมีสีและกลิ่นให้ชอกช้ำ ถือเอาแต่รสแล้ว ย่อมบินไปแม้ฉันทใด มุนีพึงเที่ยวไปในบ้าน ฉันทนั้น”¹ ดังนี้ **นี่ชื่อว่าอนุญาต (อนุญาต)** ๖

พระสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำของภิกษุทั้งหลาย 3 อย่างเหล่านี้ 3 อย่างเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สำรวม ในปาติโมกขสังวร 1 เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร 1 เป็นผู้มิปกติ เห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย 1 คือ ย่อมสมათานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรมและวจีกรรม เป็นผู้มิอาชีวะ อันบริสุทธ์ด้วยกุศล ก็แล ภิกษุนั้นเป็นผู้มีความเพียรอันปรารถแล้ว เป็นผู้มิกำลัง บากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระ เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ก็แล ภิกษุผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญา อันให้ถึงความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งขันธทั้งหลาย เพื่อการแทงตลอดอัน ประเสริฐ เพื่อถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

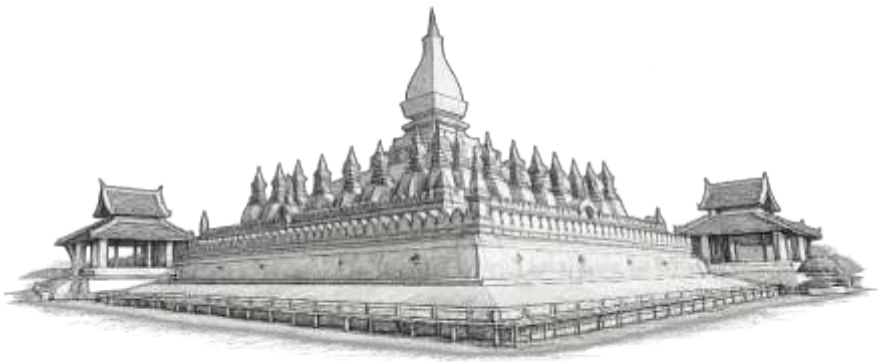
---

¹ ขุททกนิกาย คถาธรรมบท บุพพวรรคที่ 4 เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ (ผู้เรียบเรียง)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำของภิกษุทั้งหลาย 3 อย่างนี้แล” ดังนี้
พระสูตรนี้ชื่อว่าอนุญาติ (อนุญญาตะ) ๑

ในอภินิหารปัจจเวกขณะสูตรตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม 10 เหล่านี้
อันบรรพชิตพึงพิจารณาเนื่อง ๆ ธรรม 10 เป็นไฉน คือ บรรพชิต
พึงพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ 1 บรรพชิต
พึงพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น 1 ฯลฯ
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม 10 นี้แล อันบรรพชิตพึงพิจารณาเนื่อง ๆ”¹ ดังนี้
พระสูตรนี้ชื่อว่าอนุญาติ ๑

พระสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำ 3 อย่างเหล่านี้ 3 อย่างเป็นไฉน
คือ กายสุจริต 1 วจีสุจริต 1 มโนสุจริต 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำ 3 อย่าง
เหล่านี้แล”² ดังนี้ ชื่อว่าอนุญาติ ๑

---

¹ อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ปฐมปัณณาสก์ อักโกสววรรคที่ 5 อภินิหารปัจจเวกขณะธรรมสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ติกนิบาต พุติยวรรค สุจริตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในศาสนาปฏิฐาน 28 นั้น “ปฏิภิตตะเป็นไฉน”

ในนัตถิปุตตสมสูตร เทวดากล่าวว่า “ความรักเสมอด้วยความรักบุตรไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยโคไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยดวงอาทิตย์ไม่มี สรรทั้งหลาย มีทะเลเป็นอยู่อย่างยิ่ง” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ความรักเสมอด้วยความรักตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี ฝนต่างหากเป็นสระยอดเยี่ยม”¹ ดังนี้ ในพระสูตรข้อแรกเทวดากล่าว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธ พระสูตรนี้จึงชื่อว่าปฏิภิตตะ ฯ

พระสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิจที่ไม่ควรทำ 3 อย่างเหล่านี้ 3 อย่างเป็น ไฉน คือ กายทุจริต 1 วจีทุจริต 1 มโนทุจริต 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิจที่ไม่ควรทำ 3 อย่างเหล่านี้แล” ดังนี้ ข้อนี้ชื่อว่าปฏิภิตตะ (เพราะเป็นคำที่ทรงห้าม) ฯ

ในศาสนาปฏิฐาน 28 นั้น “อนุญาตะและปฏิภิตตะเป็นไฉน”

ในภิตสูตฺร เทวดาทูลถามว่า “ประชุมชนเป็นอันมากในโลกนี้ กลัวอะไรหนอ ก็มรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยเหตุมิใช่น้อย ข้าแต่พระโคตมผู้มีปัญญาดุจแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอถามถึงเหตุนี้ว่า บุคคลตั้งอยู่ในธรรมอะไร แล้วไม่พึงกลัวปรโลก”² ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวดาสังยุต นันทนวรรคที่ 2 นัตถิปุตตสมสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวดาสังยุต ฆัตถวรรคที่ 8 ภิตสูตฺร (ผู้เรียบเรียง)

“บุคคลตั้งวาจาและใจ ชอบแล้ว ไม่พึงทำบาปด้วยกาย บุคคลผู้อยู่ครอบครองเรือน ที่มีข้าวและน้ำมาก เป็นผู้มีศรัทธา มีจิตอ่อน (ไม่กระด้าง) เป็นผู้รู้ถ้อยคำของยาจก แล้วจึงจำแนกแจกทาน บุคคลตั้งอยู่ในธรรม 4 อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล้ว ไม่ต้องกลัวปรโลก” ดังนี้

ในพระสูตรนั้น คำที่กล่าวว่า “บุคคลตั้งวาจาและใจชอบ” ข้อนี้เป็นอนุญาตตะ (ทรงอนุญาต) และคำว่า “ไม่พึงทำบาปด้วยกาย” ข้อนี้ชื่อว่าปฏิกขิตตะ (ทรงห้าม) ฯ ข้อว่า “อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก มีศรัทธา มีจิตอ่อน รู้ถ้อยคำของยาจกแล้วจำแนกแจกทาน บุคคลตั้งอยู่ในธรรม 4 เหล่านี้แล้ว ไม่พึงกลัวปรโลก”¹ ข้อนี้ชื่อว่าอนุญาตตะและปฏิกขิตตะ ฯ

ในธรรมบท พุทธวรรค ตรัสว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม การยังจิตให้ผ่องแผ้ว นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”² ในพระคานานั้น คำว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง” นี้เป็นปฏิกขิตตะ ฯ คำว่า “การยังกุศลให้ถึงพร้อม” นี้เป็นอนุญาตตะ ฯ คานานี้เป็นอนุญาตตะและปฏิกขิตตะ ฯ

ในสักกปัญหสูตรตรัสว่า “ดูกรจอมเทพ อาตมภาพกล่าวกายสมาจาร โดยแยกเป็น 2 คือ ที่ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี วิจิตสมาจารก็แยกเป็น 2 คือ ที่ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี มโนสมาจารก็แยกเป็น 2 คือ ที่ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี ฯลฯ การแสวงหาก็แยกเป็น 2 คือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี ดูกรจอมเทพ อาตมภาพกล่าวกายสมาจารโดยแยกเป็น 2 คือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี ก็การกล่าวถึงสมาจารข้อนี้ เพราะอาศัยอะไรกล่าวแล้ว

---

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวตาสังยุต ฆัตถวรรคที่ 8 กิตสูตร (ผู้เรียบเรียง)

² ขุททกนิกาย คถาธรรมบท พุทธวรรคที่ 14 เรื่องปัญหาของพระอานนเถระ (ผู้เรียบเรียง)

ในกายสมาจาร 2 นั้น เมื่อบุคคลเสพอยู่ซึ่งกายสมาจารอย่างไร
อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมย่อมเสื่อม กายสมาจารเห็นปานนี้ ไม่ควรเสพ
ใน 2 อย่างนั้น บุคคลรู้กายสมาจารใดว่า เมื่อเราเสพกายสมาจารนี้
อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อม กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญขึ้น
กายสมาจารเห็นปานนี้ ควรเสพ”¹

“ดูกรจอมเทพ อาตมภาพกล่าวกายสมาจาร โดยแยกเป็น 2 คือ ที่ควรเสพก็มี
ไม่ควรเสพก็มี อาศัยข้อนี้แลกล่าวแล้ว ดูกรจอมเทพ วจีสมาจาร ฯลฯ
ดูกรจอมเทพ อาตมภาพกล่าวว่า การแสวงหา โดยแยกเป็น 2 คือ ที่ควรเสพก็มี
ไม่ควรเสพก็มี ข้อนี้ อาศัยอะไรกล่าวแล้ว ใน 2 อย่างนั้น
เมื่อบุคคลเสพการแสวงหาใด อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญ กุศลธรรมทั้งหลาย
ย่อมเสื่อม การแสวงหาเห็นปานนี้ไม่ควรเสพ ในการแสวงหา นั้น เมื่อบุคคลรู้
ถึงการแสวงหาอันใดว่า เมื่อเราเสพการแสวงหา นี้แล อกุศลธรรมย่อมเสื่อม
กุศลธรรมย่อมเจริญ ดังนี้ การแสวงหาเห็นปานนี้ ควรเสพ ดูกรจอมเทพ
อาตมภาพอาศัยข้อนี้แล กล่าวแล้ว”

ในกายสมาจาร เป็นต้นนั้น คำที่กล่าวว่า “ควรเสพก็มี” ข้อนี้เป็นอนุญญาตะ ฯ
คำว่า “ไม่ควรเสพก็มี” ข้อนี้เป็นปฏิกขิตตะ ฯ พระสูตรนี้เป็นอนุญญาตะ
และปฏิกขิตตะ ฉะนั้นแล ฯ

---

¹ ทัณนิกาย มหาวรรค สักกปัญหสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในศาสนาปฏิฐาน 28 นั้น “ภาวะเป็นโณน”

ในคาถาธรรมบท มรรควรรค ตรัสว่า “ทาง (มรรค) มีองค์ 8 ประเสริฐกว่าทางทั้งหลาย บท 4 (คืออริยสัจ 4) ประเสริฐกว่าสัจจะทั้งหลาย (คือ สมมติสัจจะ มีวจีสัจจะ และชัตตยสัจจะ เป็นต้น) บรรดาธรรมทั้งหลาย วิราคะประเสริฐที่สุด และพระตถาคตผู้มีพระจักษุประเสริฐกว่าสัตว์ 2 เท้า”¹ ดังนี้ คาถานี้ชื่อว่าภาวะ (การสรรเสริญ) ฯ

ในอัครปสาทสูตร ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เกิดมี 3 ประการเหล่านี้ 3 ประการเป็นโณน ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีประมาณเพียงใด ไม่มีเท่าก็ตาม มี 2 เท่าก็ตาม มี 4 เท่าก็ตาม มีเท่ามากก็ตาม มีรูปหรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญาหรือไม่มีสัญญาก็ตาม มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บัณฑิตกล่าวว่า เลิศ ประเสริฐ ประเสริฐที่สุดกว่าสัตว์เหล่านั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ที่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง มีประมาณเท่าใด วิราคะ บัณฑิตกล่าวว่า เลิศ ประเสริฐ ประเสริฐที่สุด กว่าธรรมเหล่านั้น วิราคะนี้ใด เป็นธรรมย่อأيความเมากำจัดความกระหาย ถอนขึ้นซึ่งความอาลัย เข้าไปตัดวิภูฏะ เป็นธรรมที่สิ้นตัณหา คลายความกำหนัด เป็นความดับ เป็นนิพพาน”

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท มรรควรรคที่ 20 เรื่องภิกษุ 500 รูป (ผู้เรียบเรียง)

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัญญัติแห่งหมู่ทั้งหลาย บัญญัติแห่งคณะทั้งหลาย หรือบัญญัติแห่งมหาชนที่ประชุมกันทั้งหลาย หมู่แห่งสาวกของพระตถาคต บัณฑิตกล่าวว่า เลิศ ประเสริฐ ประเสริฐ ที่สุดกว่าหมู่เหล่านั้น หมู่นี้ใด คือ คู่แห่งบุรุษ 4 ได้แก่ บุรุษบุคคล 8 ฯลฯ เป็นนาบุญของโลก”¹ ดังนี้

คาถาถวีสัตนตรีย

พระศาสดาเป็นผู้ประเสริฐยิ่งกว่าสิ่งทั้งปวงในโลก พระธรรมอันพระองค์ทรงแสดง โดยความเป็นกุศล ปราศจากมลทินทั้งหลาย หมู่แห่งพระอริยสงฆ์ องค์อาจตั้งรสีหะ รัตนะ 3 นั้นแล ย่อมประเสริฐกว่ารัตนะทั้งปวง

คณะคือการประชุมแห่งพระสมณะ งามอยู่ดุจดอกปทุม พระธรรมอันประเสริฐ อันวิญญูชนทั้งหลาย ทำสักการะแล้ว พระตถาคตผู้มีพระจักขุ ทรงฝึกนระผู้ประเสริฐ (มีพรหมเป็นต้น) รัตนะ 3 นั้นแล เป็นรัตนะสูงยิ่งของโลก

พระศาสดาไม่มีผู้เปรียบ พระธรรมดับความเร่าร้อนทั้งปวง พระอริยสงฆ์ เป็นหมู่อันประเสริฐ รัตนะ 3 นั้นแล ย่อมประเสริฐโดยส่วนเดียว

พระชินะผู้สงบมีพระนามตามเป็นจริง ทรงครอบงำสรรพสิ่งแห่งโลกดำรงอยู่ พระธรรมเป็นสัจจะของพระชินะนั้น หาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ หมู่แห่งพระอริยะ อันบัณฑิตบูชาแล้วเป็นนิตย รัตนะ 3 นั้นแล เป็นรัตนะอันสูงสุดแห่งชาวโลก

สหัมบดีพรหมประพันธ์คาถาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นความสิ้นชาติ และที่สุดแห่งชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล ทราบทางเป็นที่ไปอันเอก

---

¹ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมปิ่นณาสก จักกวรรคที่ 4 ปสาทสูตร (ผู้เรียบเรียง)

ในกาลก่อนชนทั้งหลายข้ามโอฆะด้วยทางนี้ ในอนาคตก็จักข้ามด้วยทางนี้ และในบัดนี้ก็ข้ามอยู่ด้วยทางนี้ ดังนี้

เหล่าสัตว์หวังอยู่ซึ่งความหมดจด ย่อมนมัสการพระสัมมาสัมพุทธะผู้คงที่ ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์พระองค์นั้น ดังนี้ คาถานี้ ชื่อว่า **ถะ** ๑

ในพระสูตร 16 นั้น พระสูตรที่เป็นโลกียะ พึงแสดงด้วยพระสูตรทั้ง 2 คือ ด้วยสังกิลีสภาคิยสูตร และवासनाภาคิยสูตร พระสูตรที่เป็นโลกุตตระ พึงแสดงด้วยพระสูตร 3 คือ ทัสสนภาคิยสูตร ภาวนาภาคิยสูตร และเสกขภาคิยสูตร พระสูตรที่เป็นทั้งโลกียะ ทั้งโลกุตตระ บท (ส่วน) ไต ๑ คือ ส่วนแห่งสังกิลีส หรือ ส่วนแห่งवासनाย่อมปรากฏ ในพระสูตรส่วนใด ก็ พึงแสดงโลกียะ โดยส่วนนั้น ๆ บทใด ๆ อันเป็นส่วนทัสสนะ หรือ เป็นภาวนา หรือ เป็นอเสกขะ ก็พึงแสดงโลกุตตระ โดยส่วนนั้น ๆ ๑

พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งवासना ย่อมเป็นไปเพื่อละพระสูตร อันเป็นส่วนแห่งสังกิลีส พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งทัสสนะ ย่อมเป็นไปเพื่อละพระสูตรอันเป็นส่วนแห่งवासนา พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งภาวนา ย่อมเป็นไปเพื่อละพระสูตรอันเป็นส่วนแห่งทัสสนะ พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งอเสกขะ ย่อมเป็นไปเพื่อการสละออกจากพระสูตรอันเป็นส่วนแห่งภาวนา ๑

พระอริยบุคคล 26

พระสูตรโลกุตตระ ที่เป็นสัตตตาทิฏฐาน พึงแสดงด้วยบุคคล 26 พวก บุคคล 26 เหล่า นั้น บัณฑิตพึงแสวงหาด้วยพระสูตร 3 อย่าง คือพระสูตร อันเป็นส่วนแห่งทัสสนะ พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งภาวนา พระสูตร อันเป็นส่วนแห่งพระอเสกขะ (ที่เป็นสัตตตาทิฏฐาน) ฯ

ในพระสูตร 3 เหล่า นั้น พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งทัสสนะ พึงแสดงด้วยบุคคล 5 คือ เอกพีชี 1 โกลังโกละ 1 สัตตักขัตตปุระมะ 1 สัทธานุสารี 1 และธัมมานุสารี 1 พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งทัสสนะพึงแสดงด้วยบุคคล 5 เหล่านี้ ฯ

พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งภาวนา พึงแสดงด้วยบุคคล 12 คือ บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อการกระทำให้แจ้งซึ่งสภทาคามิผล 1 พระสภทาคามิ 1 บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อการกระทำให้แจ้งซึ่งอนามิผล 1 พระอนาคามิ 1 ผู้เป็นอันตราปรินิพพายี 1 ผู้เป็นอุพหัจจปรินิพพายี 1 ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายี 1 ผู้เป็นสังขารปรินิพพา 1 ผู้เป็นอุทังโสโตกนิฏฐคามิ 1 บุคคลผู้สัทธาวิมุตติ 1 บุคคลผู้ทิฏฐิปัตตะ 1 และบุคคลผู้กายสักขี 1 พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งภาวนา พึงแสดง ด้วยบุคคล 12 เหล่านี้ ฯ

พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งพระอเสกขะ พึงแสดงด้วยบุคคล 9 คือ สัทธาวิมุตตบุคคล 1 ปัญญาวิมุตตบุคคล 1 สุญญตวิมุตตบุคคล 1 อนิมิตตวิมุตตบุคคล 1 อับปณิหิตวิมุตตบุคคล 1 อุภโตภาควิมุตตบุคคล 1 สมสีลีสืบบุคคล 1 ปัจเจกพุทฺธะ 1 และสัมมาสัมพุทฺธะ 1 พระสูตรอันเป็นส่วนแห่ง พระอเสกขะ พึงแสดงด้วยบุคคล 9 เหล่านี้ โลกุตตรสูตรเป็นสัตตตาทิฏฐาน พึงแสดงด้วยบุคคล 26 เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

พระสูตรโลกุตตระ เป็นธัมมาธิภูฐาน พึงแสดงด้วยพระสูตร 3 คือ พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งทัสสนะ 1 พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งภาวา 1 พระสูตรอันเป็นส่วนแห่งพระอเสกขะ 1 ฯ

พระสูตรที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ พระสูตรที่เป็นทั้งสัตตธาธิภูฐาน ทั้งธัมมาธิภูฐาน พึงแสดงโดยส่วนทั้ง 2 ญาณอันมาแล้วในพระสูตรนั้น ๆ บัณฑิตพึงแสดงด้วยปัญญา อันเป็นปริยายแห่งญาณ คือ ด้วยปัญญาปริยัติ ด้วยปัญญาพละ ด้วยอธิปัญญาสิกขา ด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ด้วยสัมมาทิฏฐิ ด้วยการพิจารณา ด้วยการสอบสวน ด้วยธัมมญาณ ด้วยอนุโลมญาณ ด้วยขยญาณ ด้วยอนุปาทญาณ ด้วยอนัญญาตัญญูสามีนทริย ด้วยอัญญาปริยัติ ด้วยอัญญาตาวินทริย ด้วยปัญญาจักขุ ด้วยวิชชา ด้วยความรู้ ด้วยสุริปัญญา ด้วยปัญญาเป็นเครื่องฆ่ากิเลส หรือญาณมาแล้วในที่ใด ๆ ย่อมได้ในที่ใด ๆ ก็พึงแสดงด้วยชื่อของปัญญานั้น ๆ ฯ

ญะยยะ (ไญยธรรม) พึงแสดงด้วยธรรมที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ด้วยอายตนะภายในและภายนอก ด้วยธรรมอันเลวและประณีต ด้วยธรรมใกล้และไกล ด้วยสังขตะและอสังขตะ ด้วยกุศล อกุศล และอัพยาทตะ หรือโดยสังเขป แสดงด้วยอารมณ 6 ฯ ญาณและญะยยะทั้ง 2 มาในพระสูตรใด ก็พึงแสดงในพระสูตรนั้น แม้ปัญญาที่ชื่อว่า ญะยยะ (คือสิ่งที่ควรรู้) เพราะเป็นอารมณ อายตนะภายใน และอายตนะภายนอก อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่ง ที่เป็นอารมณ ก็พึงแสดงอายตนะทั้งปวงนั้น ตามความเป็นจริง ด้วยสังขตะ และอสังขตะ ฯ

ในพระสูตรทั้งปวง คือ ทัสสนสูตร ภาวนาสูตร สกวจนสูตร ปรรวจนสูตร
วิสัชขณียสูตร อวิสัชขณียสูตร กรรมสูตร วิปากสูตร บัณชิตพึงแสดงพระสูตรทั้ง 2
(รวมกัน) ตามที่ได้ ในพระสูตรนั้น หรือ ตรัสไว้อย่างไร ใคร่ครวญแล้ว
แสดงตามพระดำรัสนั้น ๆ

เหตุมี 2 คือ กรรม 1 กิเลส 1 ในที่นี้ ได้แก่ สมุทัยและกิเลส ในสมุทัยและกิเลส
นั้น กิเลสพึงแสดงด้วยพระสูตรอันเป็นส่วนแห่งสังกิเลส สมุทัยพึงแสดงด้วยพระสูตร 2
คือ สังกิเลสภาคียะและवासนาภาคียะ ๆ

ในศาสนปฎิฐาน 28 นั้น กุศลพึงแสดงด้วยพระสูตร 4 คือ वासनाภาคียสูตร 1
ทัสสนภาคียสูตร 1 ภาวนาภาคียสูตร 1 และอเสกขภาคียสูตร 1 ๆ
อกุศลพึงแสดงด้วยสังกิเลสภาคียสูตร ๆ กุศลและอกุศลพึงแสดง
ด้วยพระสูตร 2 อย่าง ๆ อนุญาตะ (ธรรมที่ทรงอนุญาต) พึงแสดง
ด้วยพระสูตรที่ทรงอนุญาต ก็อนุญาตะนั้นมี 5 อย่าง สังวร 1 ปหานะ 1
ภาวนา 1 สัจฉิกิริยา 1 กัปปิยานุโลม 1 ก็ข้ออนุญาตใด ที่ทรงแสดงไว้ในภุมินั้น ๆ
มีปุลุชฌณุมิเป็นต้น ข้อที่อนุญาตนั้น พึงแสดงโดยกัปปิยะ (สิ่งที่ควร)
และสิ่งที่อนุโลมเข้ากับกัปปิยะในมหาประเทศ ๆ ปฏิกขิตตะ (ข้อที่ห้าม) พึงแสดง
ด้วยพระสูตรที่ห้ามมิให้เป็นไป แห่งรากะเป็นต้นฯ อนุญาตะและปฏิกขิตตะทั้ง 2
ก็พึงแสดงด้วยพระสูตร 2 อย่าง ๆ

ถว้ (การสรรเสริญ หรือการยกย่อง) บัณฑิตพึงแสดงด้วยพระสูตร ที่แสดงการยกย่อง ถว้ คือ สิ่งที่ควรยกย่อง มี 5 อย่าง คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า 1 อสังขตธรรม 1 หมู่แห่งพระอริยะ 1 อริยธรรมสิกขา คือ มรรคและผล 1 และการถึงพร้อมด้วยโลกียคุณ 1 การสรรเสริญ พึงแสดง ด้วยการยกย่อง 5 อย่างนี้ ฯ

มูลบท 18 อย่าง

อินทริยภูมิ มีสัทินทรีย์เป็นต้น พึงแสดงด้วยบททั้งหลาย 9 บท มีสมณะเป็นต้น กิเลสภูมิ พึงแสดงด้วยบท 9 มีตัณหาเป็นต้น บท 18 คือ กุศลมี 9 อกุศล มี 9 ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ ฯ

คำใดที่บัณฑิตกล่าวไว้ว่า “มูลบท 18 ประการ บุคคลพึงทราบ ณ ที่ไหน คำนั้นบัณฑิตย่อมกล่าวว่า ในศาสนปฏิฐาน” ดังนี้

เพราะเหตุฉนั้น ท่านพระมหากัจจายนะ จึงกล่าวว่า “กุศลประกอบด้วยบท 9 ฝ่ายอกุศลประกอบด้วยบท 9 เป็นมูลเหล่านี้แล มูลเหล่านี้มี 18 อย่าง” ดังนี้

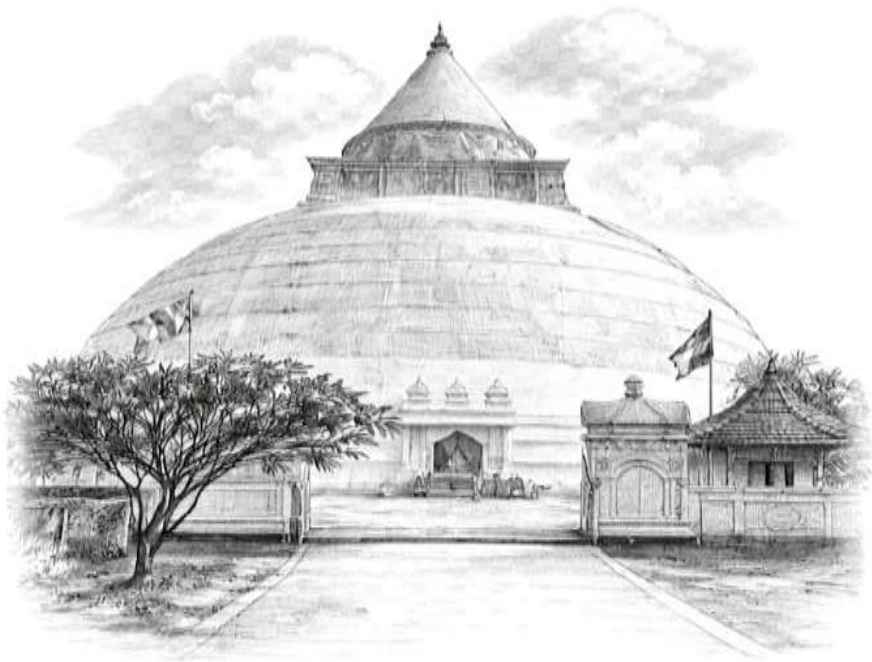
จบศาสนปฏิฐาน

เนตติปกรณ์ใด อันท่านพระมหากัจจายนะได้ภาษิตไว้ด้วยอรรถะมีประมาณเท่านี้
(โดยย่อ) เนตติปกรณ์นั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแล้ว
อันพระธัมมสังคหาคารยทั้งหลายร้อยกรองไว้ ในสังคีติครั้งแรก ฉะนี้แล ฯ จบ
เนตติปกรณ์ เพียงเท่านี้

สมพร ศรีวราทิตย์

14 กุมภาพันธ์ 2540

ภาคผนวก: พรรณนามิสสกหารสัมปาตะ

อีกประการหนึ่ง ในอธิการนี้ พึงทราบหารสัมปาตะนิตเส¹ โดยนัยแม้ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ หากบุคคลมีใจผ่องใส จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม เพราะเหตุนั้น ความสุขย่อมติดตามเขา เหมือนเงาตามตัว” ฉะนั้น

ในบรรดาสัมปาตะเหล่านั้น เทสนาหารสัมปาตะเป็นไฉน ได้แก่พระคาถาว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา ดํงนํเป็นต้น อธิบายต่อไปว่า คำว่า มโน (ใจ) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิญญานชั้นด้วยการกำหนดชั้น ทรงแสดงมนายตนะ ด้วยการกำหนดอายตนะ ทรงแสดงวิญญานธาตุ ด้วยการกำหนดธาตุ ทรงแสดงมโนทริย ด้วยการกำหนดอินทริย

ธรรมทั้งหลายที่เป็นหัวหน้ามีอะไรบ้าง ธรรมที่เป็นหัวหนามี 6 อย่าง คือ กุศลธรรมมีกุศลมูลเป็นหัวหน้า อกุศลธรรมมีอกุศลมูลเป็นหัวหน้า ธรรมที่ประกอบด้วยอธิบดี มีอธิบดีธรรมเป็นหัวหน้า จิตตูปบาททั้งปวง มีอินทริยเป็นหัวหน้า แต่ในพระสูตรนี้ ประสงค์เอามโน (ใจ) ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า ก็เปรียบเหมือนขุนพลมีพระราชาเป็นหัวหน้าฉะนั้น

ในข้อนั้นใจเป็นหัวหน้าด้วยอาการ 3 อย่าง คือ เนกขัมมฉันทะ (ความพอใจในการออกจากกาม) 1 อภัยปาตฉันทะ (ความพอใจในความไม่พยายาบท) 1 อวิหิงสาฉันทะ (ความพอใจในความไม่เบียดเบียน) 1

---

¹ หัวข้อมิสสกหารสัมปาตะ ไม่ได้มีในต้นฉบับของ อาจารย์สมพร ศรีวราทิพย์ แต่ปรากฏในเนตติอรรถกถา ซึ่งผู้เรียบเรียงเห็นว่า เป็นหัวข้อที่มีประโยชน์กับผู้ศึกษา จึงได้นำมาแสดงไว้ในส่วนภาคผนวก (ผู้เรียบเรียง)

บรรดาธรรมเหล่านั้น อโลภะมีใจเป็นหัวหน้า ก็ด้วยเนกขัมมฉันทะ
โอทสะมีใจเป็นหัวหน้า ก็ด้วยอัพยาปาทฉันทะ โอมหะมีใจเป็นหัวหน้า
ก็ด้วยอวิหิงสาฉันทะ

คำว่า มโนเสฏฐา (มีใจเป็นใหญ่) ได้แก่ ธรรมเหล่านั้น มีใจเป็นใหญ่ วิเศษอุดม
ประเสริฐเป็นมูล เป็นประมุข เป็นหัวหน้า เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า “มโนเสฏฐา”

คำว่า มโนมยา (สำเร็จด้วยใจ) ได้แก่ อันใจแต่งแล้ว อันใจเนรมิตแล้ว
บังเกิดแล้วด้วยใจ ธรรมทั้งหลายนั้น มีใจเป็นปัจจัย เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า
“มโนมยา” ก็ ธรรมทั้งหลายนั้น อันฉันทะ ให้ เกิด ขึ้น
มีความดำริไม่ขุ่นมัวเป็นสมุฏฐาน มีผัสสะเป็นที่ประชุม ได้แก่ เวทนาขันธ 1
สัญญาขันธ 1 สังขารขันธ 1

คำว่า มนสา เจ ปสนเนน (หากบุคคลมีใจผ่องใส) ความว่า ศรัทธา ความเชื่อ
ความน้อมใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่งใด บุคคลผู้เข้าถึงแล้ว เข้าถึงด้วยดีแล้ว
เข้าใกล้แล้ว เข้าใกล้ด้วยดีแล้ว ประกอบพร้อมด้วยความเลื่อมใสนี้
ด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า “ปสนเนน” คำว่า
มีจิตผ่องใสนี้ จัดเป็นมโนกรรม คำว่า จะพูดก็ดี จัดเป็นวจีกรรม คำว่า จะทำก็ดี
จัดเป็นกายกรรม พระองค์ทรงแสดงกุศลกรรมบถ 10 ด้วยพระคาถา
ดังพรรณนามาฉะนี้

บทว่า ตโต แปลว่า เพราะได้กระทำสังสมกุศลกรรมบถ 10 นั้น บทว่า น ได้แก่
บุคคลผู้ได้กระทำบุญกุศล คือกระทำเครื่องต้านทานความกลัวไว้ คำว่า สุข (สุข)
ได้แก่ สุข 2 อย่าง คือ สุขทางกาย 1 สุขทางใจ 1 บทว่า อเนวติ แปลว่า
ย่อมติดตาม

คนในโลกนี้แล ยังละอนุสัยกิเลสไม่ได้ ย่อมเห็นตามความเพลิตเพลินในธรรม เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เขาเมื่อเห็นตามความเพลิตเพลินในธรรม เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ ย่อมปรารธนา สัมปติภพตามที่ได้เห็นได้ฟังมา เพราะเหตุนั้น เขาย่อมถูกอวิชาและค้นหาในภพติดตามเอา คนนั้นเมื่อปรารธนาสัมปติภพ ตามที่ได้เห็นได้ฟังมา ย่อมยังใจให้เลื่อมใส ย่อมเชื่อ คือ ปักใจเชื่อในวัตถุ อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส

เขามีจิตเลื่อมใสแล้ว ย่อมตั้งบุญกิริยาวัตถุ 3 โดยลำดับคือ ทานมัย (บุญสำเร็จจากการให้) 1 สิลมัย (บุญสำเร็จจากการรักษาศีล) 1 ภาวนามัย (บุญสำเร็จจากการเจริญภาวนา) 1 ด้วยกาย วาจา ใจ ย่อมเสวยผลแห่งบุญกิริยา วัตถุ นั้น ในปัจจุบันชาติ หรือในชาติอื่นต่อไป ก็เพราะเหตุนี้แล ผู้ นั้น เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารเพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา สุขย่อมติดตามบุคคลนั้น ซึ่งอยู่อย่างนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้

เมื่อเวทนาของเขาเปลี่ยนกลับไปกลับมาอย่างนี้ ตัณหาย่อมเกิดขึ้น เพราะค้นหาเป็นปัจจัย อุปาทาน จึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งสิ้น จึงมีแล

ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ใจก็ดี ธรรมทั้งหลายที่มีใจเป็นหัวหน้าก็ดี สุขก็ดี เหล่านี้ท่านเรียกว่าเบญจขันธ์ เบญจขันธ์นั้นจัดเป็นทุกข์สัง อวิชาอันเป็นเหตุ เริ่มแรกของเบญจขันธ์นั้น และภวัตถหา จัดเป็นสมุทยสัง พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรม เพื่อกำหนดรู้และเพื่อละธรรมเหล่านั้น คือ เพื่อกำหนดรู้ทุกข์

และเพื่อละสมุทัย ซึ่งเป็นเหตุให้กำหนดรู้ (และ) เป็นเหตุให้ละ จัดเป็นมรรคสัง และพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ ๆ มรรคเป็นไป จัดเป็นนิโรธ อริยสัง 4 นี้ พึงขยายความแม้ด้วยอายตนะ ธาตุ และอินทรีย์เป็นประธาน ด้วยประการดังพรรณนามานี้

ในสังจะ 4 นั้น พึงขยายความอัสสาทะด้วยสมุทยสัง อาทีนวะด้วยทุกขสัง นิสสรณะด้วยมรรคสัง และนิโรธสัง การที่สุขติดตามจัดเป็นผล การที่มีใจผ่องใส ขวนขวายด้วยกาย และวาจา จัดเป็นอุบาย เพราะธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า บุคคลปรารถนาสุขแก่ตน มีใจอันผ่องใสพึงยังวจีกรรม และกายกรรมให้เป็นไป ความที่ว่ามานี้จัดเป็นอาณัติ ของพระผู้มีพระภาค นี้ชื่อว่า **เทศนาหารสัมปาตะ**

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น วิจัยหารสัมปาตะเป็นไฉน ชื่อว่า มโน (ใจ) เพราะรู้ คือ เพราะรู้แจ้งอารมณ์ ชื่อว่า เป็นหัวหน้า เพราะกระทำให้ความใหญ่ ในสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ในลักษณะคือรู้ ชื่อว่า ธรรม เพราะอรรถว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เหตุไม่มีความเพียร ชื่อว่า มีใจเป็นใหญ่ เพราะอรรถว่า มีใจเป็นหัวหน้า ด้วยอรรถว่าเป็นประธาน เหมือนนายบ้านเป็นใหญ่ในชาวบ้านทั้งหลาย ชื่อว่า สำเร็จด้วยใจ เพราะอรรถว่า เกิดด้วยใจอันเป็นปัจจัยมีสหชาติปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่า ผ่องใส เพราะไม่ขุ่นมัว และเพราะความสำเร็จแห่งอารมณ์ ชื่อว่าจะพูดก็ตาม เพราะแผ่ไปแห่งวจีวิญญูติ และเพราะยินดีเช่นนั้น ชื่อว่า จะทำก็ตาม เพราะแผ่ไปแห่งโจปนกาย (กายที่เคลื่อนไหว) และเพราะยินดีเช่นนั้น ท่านกล่าวว่า “ ตโต ” เพราะ ได้ ขวน ขวาย กรรม เช่น นั้น และเพราะกรรมที่ ขวน ขวาย แล้ว ไม่กลายเป็นอื่น ท่านกล่าวว่า สุข เพราะความสบาย เพราะมีความสำราญ และเพราะความเป็นธรรมชาติ ที่น่าปรารถนา ท่านกล่าวคำว่า “ ย่อมติดตาม ” เพราะได้กระทำสะสมกรรมไว้

และกรรมมีผลยังไม่สุกงอม กล่าววว่า “เหมือนเงาติดตามตัว” เพราะเป็นไปเนื่องกับเหตุและเพราะไม่คลาดกันได้ นี้ชื่อว่า **วิจยหารสัมปาทะ** โดยการพิจารณาตามบท

ในบรรดาหารสัมปาทะเหล่านั้น ยุติหารสัมปาทะ เป็นไฉน ความที่ใจเป็นหัวหน้า โดยประกอบในความเป็นใหญ่แห่งธรรมทั้งหลาย ย่อมสมควร เพราะเหตุที่นั่นแล ความที่ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่ เพราะธรรมทั้งหลายนั้นคล้อยไปตามใจ จึงควร ความที่ธรรมทั้งหลายสำเร็จด้วยใจเพราะบังเกิดด้วยใจด้วยอำนาจปัจจัย มีสหชาติปัจจัยเป็นต้น จึงควร ความที่กายกรรมและวจีกรรม ซึ่งเกิดมาจากใจที่ผ่องใส เป็นกุศลจึงควร ชื่อว่า ความสุขย่อมติดตามบุคคล ผู้ได้สั่งสมกุศลกรรมไว้ เหมือนเงาติดตามตนฉะนั้น ดังนี้จึงควร นี้ชื่อว่า **ยุติหารสัมปาทะ**

ในบรรดาหารสัมปาทะเหล่านั้น ปทัฏฐฐานหารสัมปาทะ เป็นไฉน มโน (ใจ) เป็นปทัฏฐฐานแห่งมโนปริจาร ธรรมทั้งหลายที่มีมโน (ใจ) เป็นหัวหน้า เป็นปทัฏฐฐานแห่งธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลทั้งหมด คำว่า “ภาสตี” (พูด) ได้แก่ สัมมาวาจา คำว่า “กโรติ” (ทำ) ได้แก่ สัมมากัมมันตะ สัมมาวาจา และ สัมมากัมมันตะ ทั้งสองนั้น เป็นปทัฏฐฐาน แห่งสัมมาอาชีวะ สัมมาอาชีวะเป็นปทัฏฐฐานแห่งสัมมาวายามะ สัมมาวายามะเป็นปทัฏฐฐาน แห่งสัมมาสติ สัมมาสติเป็นปทัฏฐฐานแห่งสัมมาสมาธิ ในคำว่า “มีใจผ่องใส” นี้ ได้แก่ ความเลื่อมใส คือสัทธินทรีย์ สัทธินทรีย์นั้นเป็นปทัฏฐฐานแห่งศีล ศีลเป็นปทัฏฐฐานแห่งสมาธิ สมาธิเป็นปทัฏฐฐานแห่งปัญญา โดยนัยดังกล่าวมานี้ บัณฑิตพึงประกอบความ จนถึงวิมุตติญาณทัสสนะ นี้ชื่อว่า **ปทัฏฐฐานหารสัมปาทะ**

ในบรรดาอาหารสัมปาตะเหล่านั้น ลักษณะหารสัมปาตะ เป็นไฉน ได้แก่ พระศาสดาว่า “มโนปุพฺพคฺมา ฐมฺมา” (ธรรมทั้งหลาย มีมโน (ใจ) เป็นหัวหน้า) ดังนี้ ด้วยการตรัสว่า มิมโน (ใจ) เป็นหัวหน้า ย่อมเป็นอันตรัสทั้งความที่ธรรมทั้งหลาย มีฉันทะเป็นหัวหน้า ทั้งมีวิริยะเป็นหัวหน้า ทั้งมีวิมังสาเป็นหัวหน้า เพราะธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น มีลักษณะอย่างเดียวกับมโนด้วยลักษณะ คือความเป็นอธิบดี อนึ่ง ย่อมเป็นอันตรัสแม้ความที่ธรรมเหล่านั้น มีธรรม คือ ศรัทธาเป็นต้น เป็นหัวหน้าด้วย เพราะธรรมมีศรัทธาเป็นต้น มีลักษณะอย่างเดียวกับมโนด้วยลักษณะ คืออินทรีย์

คำว่า “มนสา เจ ปสนฺเนน” (หากบุคคลมีใจผ่องใส) ความว่า การที่ใจ ประกอบด้วยความผ่องใส ก็คือลักษณะของการที่กายกรรม และวจีกรรม ซึ่งเกิดจากใจที่ผ่องใสนั้นหาโทษมิได้ฉันทใด แม้การที่จิตประกอบด้วยธรรม มีสติเป็นต้น ก็คือ ลักษณะของการที่กายกรรม และ วจีกรรมซึ่งเกิดจากจิตที่ประกอบด้วยสติเป็นต้นนั้น หาโทษมิได้ เหมือนฉันทนั้น เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยภาวะ คือ เกิดจากการกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ด้วยคำว่า ความสุขติดตาม ในคำว่า “สุขมฺเนวติ” เป็นอันตรัสการที่อิฏฐารมณฺ์ มีรูปารมณฺ์ ที่น่าชอบใจเป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งความสุขติดตาม เพราะแม้ธรรมเหล่านั้น มีลักษณะอย่างเดียวกันโดยเป็นกรรมปัจจัย ความที่กล่าวมานี้ชื่อว่า **ลักษณะหารสัมปาตะ**

ในบรรดาอาหารสัมปาตะเหล่านั้น จตุพฺพหหารสัมปาตะ เป็นไฉน ได้แก่คำวิเคราะห์บทมีบทว่า “มโน” เป็นต้น ในคำว่า มโนปุพฺพคฺมา เป็นอาทิ ชื่อว่านิรุตติ คำนั้นพึงทราบด้วยอำนาจการแสดงไขอรรถเฉพาะบท ก็อรรถเฉพาะบทรู้ได้ง่ายเทียบ ด้วยคำมีนัยได้กล่าวไว้แล้ว ในคำนี้

มีพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า บุคคลเหล่าใด มีความต้องการความสุข บุคคลเหล่านั้น พึงมีใจผ่องใส ยังกายกรรม วาจากรรมและมโนกรรมให้เป็นไป เทศานันมีนิทาน คือต้นเหตุ คือธรรมทั้งหลายที่เป็นหัวหน้า แม่ของธรรมเหล่าอื่น ในการทำบุญ เป็นธรรมที่เข้าไปนำธรรมเหล่านั้นโดยชอบ ในการทำบุญนั้น การเทียบเคียงเทศานันโดยการชักมาโดยนัย มีอาทิอย่างนี้ว่า “เป็นใหญ่ในทวาร 6 ชื่อว่า เป็นพระราชา ธรรมทั้งหลายมีปกติเปลี่ยนแปลงไปตามจิต สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามอำนาจของธรรม อันหนึ่งคือจิต” ดังนี้ ชื่อว่าเป็นเทศานุสนธิ ส่วนปทานุสนธิ (การเทียบเคียงบท) รู้ได้ง่ายนั้นเทียว ความที่กล่าวมานี้ชื่อว่า **จตุพยุหหารสัมปาตะ**

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น อาวัฏฏหารสัมปาตะ เป็นไฉน ในคำว่า “มโนปุพฺพคมา ธมฺมา” นั้น มีอธิบาย ดังนี้ กุศลมูล 3 เป็นเหตุแห่งสัมมัตตธรรม 8 สัมมัตตธรรม ได้แก่ มรรคมีองค์ 8 นามรูปซึ่งเกิดร่วมกับใจจัดเป็นทุกข์ อวิชาที่สำเร็จมาจากภพก่อนซึ่งยังถอนไม่ได้ เป็นภวตัณหา นี้จัดเป็นสมุทัย ธรรมเป็นที่ละตัณหาซึ่งเป็นตัวให้เกิดทุกข์นั้น ชื่อว่านิโรธ คำที่กล่าวมานี้ชื่อว่า สัจจะ 4 นี้ชื่อว่า **อาวัฏฏหารสัมปาตะ**

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น วิภัตติหารสัมปาตะ เป็นไฉน ได้แก่คำว่า “มโนปุพฺพคมา ธมฺมา ...มนสาเจ ปสนฺเนน ...ตโต นํ สุขมเนวติ” นี้ไม่พึงถือเอาด้วยอำนาจคำตามที่กล่าวแล้ว เพราะว่าผู้ใดเป็นสมณะก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม ทำจิตของตนให้เลื่อมใสในบุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ผู้เป็นมิจฉาทิฐิ ผู้ปฏิบัติผิด อนึ่ง มีจิตเลื่อมใส ย่อมกล่าวด้วยอำนาจการสรรเสริญคุณที่ไม่มีจริง หรือย่อมกระทำการเคารพติดต่อบุคคลผู้เห็นผิดปฏิบัติผิดนั้น เพราะฉะนั้น ความสุขจึงไม่ติดตามเขา แต่ความทุกข์เท่านั้น จะติดตามเขา เพราะเหตุนี้

จึงเหมือนล้อติดตามรอยเท้าโค ตัวนำไปอยู่ฉะนั้น เพราะเหตุดังกล่าวมานี้แล
ข้อนี้จัดเป็นวิชาชพยากรณ์ ถ้ามว่า ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส จะพูดก็ตาม
จะทำก็ตาม ซึ่งวจีกรรม และกายกรรมใด หากวจีกรรม และกายกรรมนั้น
เป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ไชริ์ ข้อ นั้น เป็น เพราะ เหตุ ไร
เพราะกรรม ถึงความเป็นกรรมชอบ กรรมนั้นจึงเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา
เพราะถึงความเป็นกรรมผิด จึงเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ถ้ามว่า
ก็บุคคลพึงเห็นความผ่องใสนี้ได้อย่างไร ข้าพเจ้า¹ ขอเฉลยว่า ความผ่องใส
ไม่พึงเห็น แต่เป็นความผ่องใสเทียม คือเป็นความน้อมไปในมิจฉาทิฐิ
นี้ชื่อว่า **วิภัตติหารสัมปาตะ**

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น ปริวัตตนหารสัมปาตะ เป็นไฉน คือคำว่า
มโนปุพพคมา เป็นต้น ความว่า บุคคลมีจิตประทุษร้ายจะพูดก็ตาม
จะทำกรรมใดก็ตาม ย่อมถูกทุกข์ติดตาม ก็พระสูตรนี้เป็นปฏิปักษ์โดยตรง
ต่อพระสูตรที่ว่า “บุคคลมีจิตผ่องใส” เป็นต้นนั้น นี้ชื่อว่า **ปริวัตตนหารสัมปาตะ**

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น เววจนหารสัมปาตะ เป็นไฉน คำว่า มโน (ใจ)
ในคำว่า “มโนปุพพคมา” มีคำปริยายว่า จิตต์ มนายตน์ (มนายตนะ) มนินทริย
(มนินทริย์) มโนวิญญาณ (มโนวิญญาณ) มโนวิญญาณธาตุ (มโนวิญญาณธาตุ)
คำว่า ปุพพคมา (เป็นหัวหน้า) มีคำปริยายว่า ปุเรจาริโน (เที่ยวไปข้างหน้า)
ปุเรคามิโน (ไปข้างหน้า) คำว่า ธมมา (ธรรมทั้งหลาย) มีคำปริยายว่า อตตา (ตน)
สภาวา (สภาพทั้งหลาย) คำว่า เสฏฐิ (เป็นใหญ่) มีคำปริยายว่า ปธานิ เป็นประธาน
ปวร (ประเสริฐ) คำว่า มโนมยา (สำเร็จด้วยใจ) มีคำปริยายว่า

---

¹ หมายถึง พระธรรมपालะ สำนักพัทธติตถวิหาร ผู้รจนา เนตติอรรถกถา (ผู้เรียบเรียง)

มโนนิพพตตา (เกิดจากใจ) มโนสมภูตา (สมภพจากใจ) คำว่า ปสนเนน (ผ่องใส) มีคำปริยายว่า สททหนเตน (เชื้อ) โอกปเปเนเตน (ปักใจเชื้อ) คำว่า สุขิ (สุข) มีคำปริยายว่า สาทิ (ความสำราญ) เวทยิตฺ ความเสวยอารมณ์ คำว่า อเนวติ (ติดตาม) มีคำปริยายว่า อนุคจจติ (ไปตาม) อนุพนชติ (ติดตาม) นี้ชื่อว่า **เววจนหารสัมปาตะ**

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น ปัญญัตติหารสัมปาตะ เป็นไฉน ได้แก่พระศาสดาว่า มโนปุพพังคมา นี้เป็นกิจบัญญัติ (บัญญัติหน้าที่) ของมโน คำว่า ธมมา เป็นสภาวะบัญญัติ (บัญญัติสภาวะ) คือเป็นบัญญัติกุศลกรรมบถ คำว่า มโนเสฏฐา เป็นประธานบัญญัติ (บัญญัติธรรมที่เป็นประธาน) คำว่า มโนมยา เป็นบัญญัติธรรมที่เกิดร่วมกับใจ คำว่า ปสนเนน เป็นบัญญัติธรรมที่ประกอบด้วยสัทธินทรีย์ คือเป็นบัญญัติการห้ามความไม่มีศรัทธา คำว่า ภาสติ วา กโรติ วา เป็นบัญญัติการตั้งสัมมาวาจา และสัมมาภิมันตะ คำว่า ตโต นํ สุขมนนุเต เป็นบัญญัติว่ากรรมมีผลติดตาม คือ เป็นการบัญญัติว่ากรรมไม่หายไปไหน อรรถาธิบายดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า **ปัญญัตติหารสัมปาตะ**

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น โอตรณหารสัมปาตะ เป็นไฉน ได้แก่ คำว่า มโน ได้แก่วิญญาณขันธ คำว่า ธมมา ได้แก่เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ คำว่า ภาสติ วา กโรติ วา ได้แก่ กายวิญญูติและวจีวิญญูตติ มหาภูต 4 เป็นที่อาศัยของกายวิญญูตติ และวจีวิญญูตติทั้งสองนั้น เพราะฉะนั้นจึงจัดเป็นรูปขันธ ความที่กล่าวมานี้เป็นการจัดด้วยขันธ ด้วยมโนศัพท์ในคำว่า มโน ได้แก่อภิสังขารวิญญาณ ท่านถือเอาสังขาร

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ มีด้วยประการฉะนี้
นี่เป็นการจัดด้วยปฏิจสมุปบาท นี้ชื่อว่า **โอรณหารสัมปาทะ**

ในบรรดาหารสัมปาทะเหล่านั้น โอรณหารสัมปาทะ เป็นไฉน ได้แก่คำว่า มโน (ใจ)
เป็นอาร์มกะ (คำเริ่ม) มิใช่ ปทสuthิ (ชำระบท) มิใช่อาร์มกสuthิ (ชำระคำเริ่ม)
คำว่า มโนปุพพคมา (มีมโนเป็นหัวหน้า) เป็น ปทสuthิ มิใช่อาร์มกสuthิ
อนึ่ง คำว่า ธมมา (ธรรมทั้งหลาย) จนถึงคำว่า สุข (สุข) เป็น ปทสuthิ
มิใช่อาร์มกสuthิ ส่วนคำว่า สุขมเนวติ (สุขย่อมไปตาม) เป็นทั้งปทสuthิ
และทั้งอาร์มกสuthิแล นี้ชื่อว่า **โอรณหารสัมปาทะ**

ในบรรดาหารสัมปาทะเหล่านั้น อธิฐานหารสัมปาทะ เป็นไฉน ได้แก่ คำว่า
มโนปุพพคมา ธมมา มโนเสฐฐา มโนมยา (ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า
มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ) เป็นความอย่างเดียวกัน คำว่า มนสา เจ ปสนเนน
(หากบุคคลมีใจผ่องใส) เป็นความต่างกัน อนึ่ง คำว่า มนสา เจ ปสนเนน
เป็นความอย่างเดียวกัน คำว่า ภาสติ วา กโรติ วา (จะพูดก็ตามจะทำก็ตาม)
เป็นความต่างกัน อนึ่ง คำว่า มนสา เจ ปสนเนน เป็นความอย่างเดียวกัน
ความผ่องใส นั้นมี 2 อย่าง คือ ความผ่องใสอันเป็นภายใน
เพราะข่มพยาบาทเสียได้อย่างหนึ่ง ความผ่องใสอันเป็นภายนอก
เพราะความน้อมใจเชื่ออย่างหนึ่ง อนึ่ง ข้อว่า ความผ่องใสอันเป็นเหตุ
แห่งสัมปัตติภกัฏฐิ หรือเป็นเหตุแห่งความเจริญกัฏฐิ นี้ เป็นความต่างกัน
พระสูตรนี้พึงยกขึ้นตั้งโดยอาการ 2 คือ โดยเหตุที่ทำให้บุคคลมีใจผ่องใส 1
โดยผลอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา 1 นี้ ชื่อว่า **อธิฐานหารสัมปาทะ**

ในบรรดาอาหารสัมปาทะเหล่านั้น ปริกขารหารสัมปาทะ เป็นไฉน ได้แก่ คำว่า มโน (ใจ) ในคำว่า มโนปุพฺพงฺคมา นี้ ได้แก่ กุศลจิต ก็กุศลจิตนั้น ที่เป็นญาณสัมปยุต มีสัมปยุตเหตุ 3 คือ อโลภะ 1 อโทสะ 1 อโมหะ 1 ที่เป็นญาณวิปยุต มีสัมปยุตเหตุ 2 คือ อโลภะ 1 อโทสะ 1 ว่าโดยไมต่างกัน กุศลจิตทุกดวง มีโยนิโสมนสิการเป็นเหตุ มีสัมปตติจักร 4 อย่างเป็นปัจจัย อนึ่ง มีการฟังพระสัทธรรมเป็นปัจจัย และการฟังพระสัทธรรมนั้นที่เป็นไปอยู่ ด้วยอำนาจทานเป็นต้น มีไทยธรรมเป็นต้นเป็นปัจจัย ก็ในคำว่า ธรรม นี้ ได้แก่ ธรรม มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งเวทนาเป็นต้น อนึ่ง ผัสสะ เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ เวทนาเป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งความผ่องใส การปรุงแต่งกุศล อันมีสิ่งทีควรศรัทธา เป็นปัจจัยแห่งวิบากอันเป็นสุข นี้ชื่อว่า **ปริกขารหารสัมปาทะ**

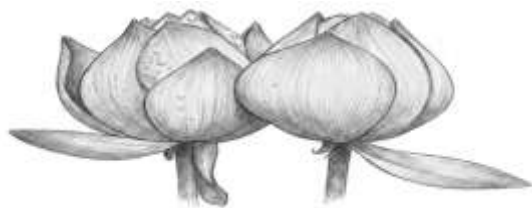
ในบรรดาอาหารสัมปาทะเหล่านั้น สมารโปนหารสัมปาทะเป็นไฉน ได้แก่ คำว่า มโน (ใจ) ในคำว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา นี้ได้แก่กุศลจิต กุศลจิตนั้นมี 3 อย่าง คือ กุศลจิตที่เป็นทานมัย 1 ที่เป็นศีลมัย 1 ที่เป็นภาวนามัย 1 ใน 3 อย่างนั้น กุศลจิตที่เป็นทานมัย มีอโลภะเป็นปทัฏฐาน กุศลจิตที่เป็นศีลมัย มีอโทสะเป็นปทัฏฐาน กุศลจิตที่เป็นภาวนามัยมีอโมหะเป็นปทัฏฐาน กุศลจิตทุกดวงมีความเลื่อมใสยิ่งเป็นปทัฏฐาน ฟังพรรณนาพระสูตรว่า “บุคคลเกิดศรัทธาแล้ว ย่อมเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมเข้าไปนั่งใกล้” ดังนี้ ให้พิสดาร กุศลจิตเป็นปทัฏฐานแห่งความสุขอันเป็นผลที่น่าปรารถนา โยนิโสมนสิการเป็นปทัฏฐานแห่งกุศลจิต จริ่งอยู่ โยคาวจรเมื่อกระทำไว้ในใจ โดยอุบายอันแยบคาย ย่อมตั้งกุศลจิต เจริญกุศลจิต โยคาวจรผู้เจริญกุศลจิตนั้น ย่อมทำความพอใจให้เกิด เพื่อจะยังธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

ย่อมตั้งความเพียรเพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น
ชื่อว่า “เมื่อโยคาวจรนั้นเจริญสัมมปปธาน 4 อย่างนี้ สติปัฏฐาน 4
จนถึงอริยมรรคมีองค์ 8 ย่อมถึงความเจริญเต็มที่” นี่เป็นการยกภavanaขึ้น
ก็เมื่อมีภavanaอยู่ การละก็เป็นอันสำเร็จแล้วทีเดียวน
นี้ชื่อว่า **สมาโรปนหารสัมปาทะ**

อนึ่ง พระศาสดาว่า “บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่
อนึ่ง คนฉลาด ย่อมละกรรมอันลามก เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป”

ในพระศาสดานั้น คำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน ตรัสทานมัยบุญกิริยาวัตถุ
คำว่า เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ตรัสศีลมัยบุญกิริยาวัตถุ
คำว่า อนึ่งคนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก ตรัสการละโลภะ โทสะ และโมหะ
ด้วยคำนั้น ตรัสภavanaมัย บุญกิริยาวัตถุ คำว่า เขาดับแล้ว
เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป ตรัสอนุपाทาปริญพพาน

คำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน ได้แก่ อโกลกุศลมูล คำว่า
เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ได้แก่ อโทสกุศลมูล
คำว่า อนึ่งคนฉลาด ย่อมละกรรมอันลามก ได้แก่ อโมหกุศลมูล
คำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป ตรัสการสลัดออก
จากราคะ โทสะ โมหะ ทั้ง 3 นั้น

คำว่า บุญย่อมนเจริญแก่ผู้ให้ทาน เป็นปทัฏฐานแห่งศีลชั้นชัณห์ คำว่า เวรย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ เป็นปทัฏฐานแห่งสมาธิชั้นชัณห์ คำว่า อนึ่ง คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก เป็นปทัฏฐานแห่งปัญญาชั้นชัณห์ แห่งวิมุตติชั้นชัณห์ การละกิเลสอย่างหยาบได้ด้วยทาน อย่างกลางได้ด้วยศีล อย่างละเอียดได้ด้วยปัญญา ทรงแสดงภูมิของพระชินาสพ ด้วยคำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป

ทรงแสดงเสขภูมิ (ภูมิของพระเสขบุคคล) ด้วยคำว่าบุญย่อมนเจริญแก่ผู้ให้ทาน ฯลฯ ย่อมละกรรมอันลามก ตรัสพระอรหัตผลด้วยคำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป

อนึ่ง ตรัสกุศลมูลอันเป็นโลกียะ ด้วยคำว่า “บุญย่อมนเจริญแก่ผู้ให้ทาน ฯลฯ เวรย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่” ตรัสกุศลมูลอันเป็นโลกุตระ ด้วยคำว่า อนึ่ง คนฉลาด ย่อมละกรรมอันลามก ตรัสผลแห่งกุศลมูลอันเป็นโลกุตระ ด้วยคำว่า “เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป”

ทรง แสดง ภูมิ ของ ปุ ฤ ช น ด้วย คำ ว่า บุญย่อมนเจริญแก่ผู้ให้ทาน เวรย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ทรงแสดงภูมิของพระเสขะด้วยคำว่า “อนึ่ง คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก” ทรงแสดงภูมิของพระอเสขะ ด้วยคำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป

ทรงตรัสปฏิบัติทางเครื่องดำเนินไปสู่สวรรค์ด้วยคำว่า บุญย่อมนเจริญแก่ผู้ให้ทาน ฯลฯ เวรย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ตรัสความหลุดพ้นของพระเสขะ ด้วยคำว่า อนึ่ง คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก ตรัสความหลุดพ้นของพระอเสขะ ด้วยคำว่า เขาดับแล้วเพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป

ตรัสการแสดงธรรมอันเป็นโลกิยะ คือทานกถา สीलกถา สัคคกถา ด้วยคำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน ฯลฯ เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ตรัสสามกัณฑ์สิกขธรรมเทศนา (คือจตุราริยสัง) พร้อมด้วยการพิจารณา เห็นโทษในโลก ด้วยคำว่า อนึ่ง คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก ตรัสผลแห่งเทศนานั้น ด้วยคำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป

ตรัสธรรมทานและอามิสทาน ด้วยคำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน ตรัสอภัยทานแก่สัตว์ทั้งหลาย โดยเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต ด้วยคำว่า เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ พึงพรรณนาสิกขาบทแม้ทั้งหมด ให้พิสดาร ด้วยประการดังที่กล่าวมานี้ อนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในศีล ย่อมสำรวมจิตด้วยการสำรวมศีลนั้น สมณะของผู้สำรวมจิตนั้น ย่อมถึงความเต็มรอบ เขาตั้งอยู่ในสมณะแล้ว จัดว่าเป็นคนฉลาด เพราะประกอบด้วยความฉลาดในวิปัสสนา ย่อมละกรรมอันลามก ย่อมละราคะ โทสะ โมหะ ย่อมละอกุศลธรรมอันลามก แม้ทั้งปวงด้วยอริยมรรค และเมื่อปฏิบัติได้อย่างวามานี้ ย่อมบรรลุมุตติแม้ทั้งสอง (เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ) เพราะกิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้นสิ้นไป โดยพระบาลีว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป ความที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงไขพระสูตร

ในบรรดาหารสัมปาตะเหล่านั้น เทสนาหารสัมปาตะ เป็นไฉน
คือในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้อย่างไร ทรงแสดงสุคติไว้ 2 คือ
เทวดา 1 มนุษย์ 1 เบญจกามคุณอันเป็นทิพย์ 1 เบญจกามคุณอันเป็นของมนุษย์ 1
อุปาทานชั้น 5 อันเป็นทิพย์ 1 และอุปาทานชั้น 5 อันเป็นของมนุษย์ 1
นี้เรียกว่า ทุกขอริยสังข์ ตัณหาอันสำเร็จมาจากภพก่อน ๆ
โดยความเป็นเหตุแห่งทุกข์นั้น เรียกว่า สมุทัยอริยสังข์ อริยสังข์ทั้งสองนี้นั้น
เรียกว่า อัสสาทะ และอาทีนวะ

การแสดงไขทุกขอริยสังข์และสมุทัยอริยสังข์ด้วย 2 บทแรกว่า
“ททโต ฯเปฯ น จียติ” ตรัสสมรรถด้วยคำว่า กุสโล จ ชหาติ ปาปกัง
(คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก) ตรัสนิพพานธาตุ 2 คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ 1
อนุปาติเสสนิพพานธาตุ 1 ด้วยคำว่า รากโทสโมหุขยา ส นิพพุโต
(เขาดับแล้ว เพราะรากะ โทสะ โมหะ สิ้นไป) นี้จัดเป็นนิสสรณะ (การสลัดออก)
ส่วนผลเป็นต้น พึงทราบตามสมควร นี้ชื่อว่า **เทสนาหารสัมปาตะ**

จะกล่าวบทว่า วิจยะ ต่อไป ด้วยบทแรกนี้ว่า “ททโต ปุญญญํ ปวชฺชติ”
(บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน) ตรัสบุญกิริยาวัตถุทั้งสามคือ ทานมัย สีลมัย ภาวนามัย
ตรัสการสละไทยธรรมทั้ง 10 อย่าง ตรัสการสละอารมณ์ทั้ง 6 อย่าง
มีรูปารมณเป็นต้น ก็เหมือนกัน ด้วยบทที่ 2 ว่า “สยมโต เวรํ น จียติ”
(เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่) ตรัสปฏิบัติอันไม่เป็นเวรกัน ไม่เป็นข้าศึกกัน
และไม่เบียดเบียนกัน ด้วยบทที่ 3 ว่า “กุสโล จ ชหาติ ปาปกัง”
(คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก) ตรัสความเกิดขึ้นแห่งญาณ
ความดับแห่งอัญญาณ อริยมรรคมืองค์ 8 ทั้งหมด โพธิปักขิยธรรมทั้งหมด
ด้วยบทว่า “รากโทสโมหุขยา ส นิพพุโต” (เขาดับแล้ว

เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป) ตรัสเจโตวิมุตติ เพราะสำรอกความกำหนัด
เพราะราคะสิ้นไป ตรัสปัญญาวิมุตติ เพราะสำรอกอวิชชา เพราะโมหะสิ้นไป
นี้ชื่อว่า **วิจยหารสัมปาทะ**

จะกล่าวคำว่า ยุติ ต่อไป คือมีความสมควรตั้งนี้ว่า บุคคลดำรงอยู่ในทาน
ย่อมบำเพ็ญธรรม 2 ประการ คือละความตระหนี่ 1 ผลแห่งบุญ 1 มีความสมควร
ตั้งนี้ว่า บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความสำรวมศีล ย่อมบำเพ็ญธรรม 2 ประการ
คืออุچارสมาธิ 1 อธิปนาสมาธิ 1 มีความสมควรตั้งนี้ว่า บุคคลผู้ละบาปธรรม
ย่อมกำหนดรู้ทุกข์ 1 ย่อมกระทำให้แจ้งนิโรธ 1 ย่อมเจริญมรรค 1
มีความสมควรตั้งนี้ว่า พระอริยบุคคลเมื่อราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไปแล้วโดยไม่เหลือ
ย่อมปรินิพพานด้วยอนุภาทิเสสนิพพานธาตุ นี้ชื่อว่า **ยุติหารสัมปาทะ**

จะกล่าวคำว่า ปัทฐฐาน ต่อไป คำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน เป็นปัทฐฐาน
แห่งความตั้งใจมั่นในจาคะ คำว่า เวยยอไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ เป็นปัทฐฐาน
แห่งความตั้งใจมั่นในสัจจะ คำว่า คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก เป็นปัทฐฐาน
แห่งความตั้งใจมั่นในปัญญา คำว่า เขาดับแล้วเพราะราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป
เป็นปัทฐฐาน แห่งความตั้งใจมั่นในพระนิพพาน นี้ชื่อว่า **ปัทฐฐานหารสัมปาทะ**

จะกล่าวคำว่า ลักษณะ ต่อไป ด้วยคำว่า “ททโต” (แก่ผู้ให้ทาน) นี้ ฟังทราบวา
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเปยยวิชชะ (การกล่าวถ้อยคำที่อ่อนหวาน
อันสมควรกล่าว (ปิยวาจา)) 1 อตถจริยา (ความประพฤติประโยชน์) 1 สมานัตตตา
(ความวางตนไว้สม่ำเสมอ) 1 เพราะเป็นคำมีลักษณะอย่างเดียวกัน
โดยความเป็นสังคหวัตถุ ด้วยคำว่า “สยมโต” (แก่ผู้สำรวมอยู่) นี้ ฟังทราบวา
ทรงแสดงถึงขันติ (ความอดทน) เมตตา (ความรัก) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน)

และอนุททยา (ความเอ็นดู) เป็นต้น เพราะเป็นคำมีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยไม่ทำเวรให้เกิดขึ้น ด้วยคำว่า “เวรํ น จียติ” (เวรย่อมไม่ก่อ) นี้ ทรงแสดงกุศลธรรมมีหิริ (ความเกลียดบาป) โอตตํปปะ (ความกลัวบาป) อับปิจจตา (ความเป็นผู้มักน้อย) และสันตฺตภูตฺตา (ความเป็นผู้สันโดษ) เป็นต้น เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยไม่เพิ่มเวร อนึ่ง ทรงแสดงอกุศลธรรมมีอหิริกะ (ความไม่เกลียดบาป) และอโนตตํปปะ (ความไม่กลัวบาป) เป็นต้น เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยความเป็นธรรมไม่ควรก่อ ด้วยคำว่า “กุสโล” (ผู้ฉลาด) นี้ ทรงแสดงธรรม มีสัมมาสังกัปปะ เป็นต้น โดยแสดงความเป็นผู้ฉลาด เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยความเป็นองค์มรรคเป็นต้น ด้วยคำว่า “ชหาติ ปาปกํ” (ย่อมละกรรมอันลามก) นี้ ทรงแสดงแม้การตรัสรู้โดยการกำหนดรู้เป็นต้น เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยลักษณะคือการตรัสรู้ ด้วยคำว่า “ราคโทสมหกขยา” (เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะ) นี้ ทรงแสดงความสิ้นไปแม้แห่งกิเลสที่เหลืองเป็นต้น เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยความเป็นกิเลสที่พึงให้สิ้นไป ที่พรรณนามานี้ชื่อว่า **ลักษณะ**

จะกล่าวคำว่า จตุพยุหะ ต่อไป ในพระคาถาว่า ททโต พระผู้มีพระภาค ทรงมีพระอธิบายอย่างไร มีพระอธิบายไว้ดังนี้ว่า บุคคลทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความเป็นผู้มีโภคะมาก จักให้ทานเพื่อละความขัดสน ผู้ปรารถนาความไม่มีเวร จักละเวร 5 ผู้ประสงค์ความพอใจด้วยกุศลธรรม จักเจริญมรรคมองค์ 8 ผู้ประสงค์พระนิพพาน จักละราคะ โทสะ โมหะ พึงกล่าวคำวิเคราะห์ นิทานและสนธิ อย่างนี้ นี้ชื่อว่า **จตุพยุหะ**

จะกล่าวคำว่า อาริฏฐะ ต่อไป ความว่า ความตระหนี่ของผู้ไม่ให้ทาน 1 เหวของผู้ไม่สำรวม 1 การไม่ละบาปอกุศล 1 นี้จัดเป็นสมุทัย ด้วยการแสดง ไชธรรมอันเป็นข้าศึก สมุทัยนั้นละได้ ก็ด้วยทานเป็นต้น ด้วยอโลภะ 1 โทสะ 1 โมหะ 1 ทั้งสามนี้จัดเป็นกุศลมูล สัมมัตตธรรม 8 เป็นปัจจัยแห่งกุศลมูลนั้น นี้จัดเป็นมรรค ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ จัดเป็นนิโรธ นี้ชื่อว่า อาริฏฐะ

จะกล่าวคำว่า วิภัตติ ต่อไป คำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน ความว่า ผู้ใดให้ทาน เพราะความกลัวเป็นเหตุ เพราะราคะเป็นเหตุ เพราะอามิสเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นเหตุ โดยส่วนเดียว บุญย่อมไม่เจริญแก่ผู้นั้น อนึ่ง การให้อาชญา การให้ศัสตรา เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่จัดเป็นบุญ ส่วนบุญที่จะเจริญ ได้แก่ บุญที่มีจิตเป็นกุศลอนุเคราะห์ หรือนอบน้อมให้ ข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อาศัย ประทีป หรือว่า ให้อภัยทานแก่มวลสรรพสัตว์ มีจิตเมตตา มีอัชฌาศัยเกื้อกูล มีความสำคัญในธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์ แสดงธรรม คำว่า เหวย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ความว่า เหวย่อมก่อแก่บุคคลผู้ไม่ใช่ผู้งดเว้น เพราะกลัวโดยส่วนเดียว เพราะเหตุไร เพราะเป็นบุคคลไม่มีความสามารถ จะก่อเวรได้ บุคคลผู้งดเว้นเพราะกลัว ย่อมกลัวต่อผลในปัจจุบันว่า “พระราชาทั้งหลายอย่าพึงจับเราตัดมือเลย ฯลฯ หรืออย่าพึงจับเรา ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ให้นอนหงายบนหลาวเลย” ด้วยความสำรavnนั้น เขาจึงก่อแต่สิ่งที่ไม่ใช่เป็นเวร ก็ผู้ที่เป็นอย่างนี้ย่อมไม่ก่อเวร ส่วนบุคคลใด ย่อมสมทานอย่างนี้ ผลของปาณาติบาตอันเป็นบาป (ย่อมเจริญแก่เขา) ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในอภิสมปรายภพ อกุศลทั้งปวงมีผลอย่างนี้ เขาจึงงดเว้นจากอกุศลทั้งปวงนั้น เหวย่อมไม่ก่อด้วยความสำรavnนี้

ศีลชื่อว่า ความสำรวม ศีลนั้นมี 4 อย่าง คือ เจตนาศีล เจตสิกศีล สังวรศีล
อวิติกมศีล คำว่า คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก พึงกล่าวโพธิปักขิยธรรม
37 ประการ ซึ่งเป็นธรรมละบาป นี้ชื่อว่า **วิรัตติ**

จะกล่าวคำว่า ปริวัตตนะ ต่อไป บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน ถึงผู้ที่ไม่ให้บุญก็เจริญ
แต่ไม่ใช่บุญที่สำเร็จมาจากทาน เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ถึงผู้ไม่สำรวม
เวรก็ไม่ก่อ ซึ่งไม่ก่อก็ด้วยทาน ด้วยกำลังแห่งการพิจารณา ด้วยกำลังแห่งภาวนา
อนึ่ง คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก ส่วนคนไม่ฉลาดย่อมไม่ละ เขาดับแล้ว
เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไป เพราะราคะ โทสะ โมหะ ทั้ง 3 นั้น ยังไม่สิ้นไป
ความดับกิเลสก็ไม่มี นี้ชื่อว่า **ปริวัตตนะ**

จะกล่าวคำว่า เววจนะ ต่อไป บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ ไหวพจน์ว่า
กุศลย่อมเข้าไปสะสมแก่ผู้สละอยู่ ผู้อนุโมทนาอยู่ก็ดี ผู้มีจิตเลื่อมใสอยู่ก็ดี
บุญย่อมเจริญแม้ด้วยไวยาวัจจมัยบุญกิริยาวัตถุ คำว่า แก่ผู้สำรวมอยู่
ได้แก่ ผู้สำรวมศีลอยู่ คือผู้ยินดีในธรรมอันงดงาม คำว่า เวรย่อมไม่ก่อ
ได้แก่ บาปย่อมไม่เจริญ คืออกุศลย่อมไม่งอกงาม คำว่า คนฉลาด
ได้แก่ คนที่เป็นบัณฑิตมีความคิดละเอียดอ่อน เป็นนักปราชญ์
มีปัญญาเครื่องพิจารณา คำว่า ย่อมละ ได้แก่ ย่อมถอนได้เด็ดขาด
คือ ย่อมเพิกได้หมดสิ้น นี้ชื่อว่า **เววจนะ** (คำอันเป็นไวยพจน์)

จะกล่าวคำว่า ปัญญัตติ ต่อไป คำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน
เป็นบัญญัติการสละคืนโลภะ เป็นบัญญัติการตั้งอโลภะ คำว่า
เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ เป็นบัญญัติการข่มโทสะ เป็นบัญญัติการตั้งอโทสะ
คำว่า คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก เป็นบัญญัติการถอนโมหะอย่างเด็ดขาด

เป็นบัญญัติเจริญอโมหะ (อีกนัยหนึ่ง) เป็นบัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะ เป็นบัญญัติการเจริญอโลภะ อโทสะ อโมหะ คำว่า เขาดับสนิทแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ ลื่นไป เป็นบัญญัติการสงบระงับกิเลส เป็นบัญญัติการทำให้แจ้งพระนิพพาน นี้ชื่อว่า **บัญญัติ**

จะกล่าวคำว่า โอตฺรณะ ต่อไป คำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทาน ความว่า ธรรมทานย่อมมีได้ด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย มีสัทอินทรีย์เป็นต้น เพราะฉะนั้น ความนี้จึงเป็นการจัดเข้าด้วยอินทรีย์ คำว่า เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ความว่า ชื่อว่า ความสำรวม ได้แก่ ศีลขันธ เพราะฉะนั้น ความนี้ จึงเป็นการจัดเข้าด้วยขันธ คำว่า คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก ความว่า ชื่อว่า การละบาป ย่อมมีได้ด้วยวิโมกข์ 3 วิโมกข์ 3 นั้น ก็มีวิโมกข์มุข 3 เป็นอุบาย เพราะฉะนั้น ความนี้จึงเป็นการจัดเข้าด้วยวิโมกข์มุข คำว่า เขาดับสนิทแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ ลื่นไป ได้แก่ วิมุตติขันธ ก็วิมุตติขันธ นั้น ได้แก่ ธรรมธาตุและธรรมายตนะ เพราะฉะนั้น ความนี้จึงเป็นการจัดเข้าด้วยธาตุและอายตนะ นี้ชื่อว่า **โอตฺรณะ** (การจัดเข้า)

จะกล่าวคำว่า โสธนะ ต่อไป คำว่า ททโต เป็นต้น เป็นปทสุทธิ ไม่ใช่อารัมภสุทธิ ปาฐะว่า ราคโทสโมหกุชยา ส นิพพุโต (เขาดับสนิทแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ ลื่นไป) นี้เป็นปทสุทธิ และอารัมภสุทธิ นี้ชื่อว่า **โสธนะ** (การชำระให้หมดจด)

จะกล่าวคำว่า อธิฏฐานะ ต่อไป ปาฐะว่า ททโต นี้เป็นความอย่างเดียวกัน จาคะ ปริจาคะ ธรรมทาน อามิสทาน อภัยทาน พิงชยายทาน 8 อย่างให้พิสดาร นี้เป็นความต่างกัน คำว่า ความสำรวม นี้เป็นความอย่างเดียวกัน คำว่า ปาติโมกขสังวร สติสังวร นี้เป็นความต่างกัน ปาฐะว่า กุสโล จ ขหาติ ปापกั

(คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก) นี้เป็นความอย่างเดียวกัน คำว่า สกกายทิฏฐิ ปชหติ วิจิกิจฉ ปชหติ (ย่อมละสักกายทิฏฐิ ย่อมละวิจิกิจฉ) เป็นต้น นี้เป็นความต่างกัน ปาฐะว่า รากโธสมโหทขยา ส นิพพุโต (เขาดับสนิทแล้ว เพราะรากะ โทสะ โมหะ สิ้นไป) นี้เป็นความอย่างเดียวกัน คำว่า สอุปาทิเสสา นิพพานธาดุ อนุปาทิเสสา นิพพานธาดุ นี้เป็นความต่างกัน นี้ชื่อว่า **อธิฏฐานะ** (การตั้งไว้)

จะกล่าวคำว่า ปริกขาระ ต่อไป ทาน มีปราโมทย์เป็นปัจจัย มีโอโลภะเป็นเหตุ ความสำรวมมีหิริ และโอตตปปะ เป็นต้นเป็นปัจจัย มีโยนิโสมนสิการ และอโทสะเป็นเหตุ การละบาปมีสมาธิและยถาภูตญาณทัสสนะเป็นปัจจัย มีอนุปัสสนา 3 เป็นเหตุ ความดับกิเลสมีสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นมรรคเป็นเหตุ มีสัมมาสังกัปปะ เป็นต้นเป็นปัจจัย นี้ชื่อว่า **ปริกขาระ**

จะกล่าวคำว่า สมารปนหารสัมปาทะ ต่อไป คำว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ เป็นทานมัยบุญกิริยาวัตตุ ทานมัยบุญกิริยาวัตตุนั้นเป็นปทัฏฐานแห่งศีล คำว่า เวยยอมนีก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ เป็นศีลมัยบุญกิริยาวัตตุ ศีลมัยบุญกิริยาวัตตุนั้นเป็นปทัฏฐานแห่งสมาธิ จริ่งอยู่ กิเลสมีรากะ เป็นต้นย่อมไม่ก่อแม้ด้วยศีล แม้ด้วยฌาน แม้อาสวะทั้งหลาย อันเป็นกิเลสเครื่องกำจัดและเครื่องเร้าร้อน จะพึงเกิดขึ้นแก่ศีลและฌานนั้น เพราะกิเลสมีรากะ เป็นต้นนั้นเป็นปัจจัย ก็ย่อมไม่มี คำว่า คนฉลาดย่อมละกรรมอันลามก เป็นปหานปริญญา การกำหนดรู้ด้วยการละ คำนั้น จัดเป็นภาวนามัยบุญกิริยาวัตตุ คำว่า เขาดับสนิทแล้ว เพราะรากะ โทสะ โมหะ สิ้นไป คือเขาดับสนิทแล้ว เพราะทั้งรากะ ทั้งโทสะ ทั้งโมหะสิ้นไป ในบรรดากิเลสทั้งสามนั้น กิเลสที่ชื่อว่ารากะ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก การที่ใจกำหนัดนัก ความโลภ ความอยากได้ ภาวะแห่งความอยากได้ ความเพ่งเล็ง

จัดเป็นโลหะอภุศลมูล กิเลสที่ชื่อว่าโทสะ ได้แก่ความฉุนเฉียว การประทุษร้าย
ภาวะแห่งการประทุษร้ายความพยายามที่ใจคิดเบียดเบียน
จัดเป็นโทสะอภุศลมูล กิเลสที่ชื่อว่าโมหะ ได้แก่ความไม่รู้ ความไม่เห็น
(ไตรลักษณ์) การไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้พร้อม ความไม่แทงตลอด
ความเป็นผู้มีปัญญาทราวม ความเป็นคนเขลา ความไม่รู้สีกตัว
จัดเป็นโมหะอภุศลมูล การที่ราคะเป็นต้นเหล่านี้ ลื่นไป ดับไป สละคืน มอดไป
ดับสนิท คือดับรอบ จัดเป็นสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ (และ) อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ
ด้วยประการฉะนี้แล นี้ชื่อว่า **สมาโรปนหารสัมปาทะ**

พรรณนามิสสภการสัมปาทะ จบ

รายนามผู้สนับสนุนการจัดพิมพ์และบริจาคหนังสือ

1	รศ.นงลักษณ์-นพ.วีระพันธ์ สุพรรณไชยมาตย์ และครอบครัว	15,091	บาท
2	คุณวิเชียร ภักดีมหาคุณ - คุณวันทนีย์ กิติมหาคุณ - คุณวรรณภา กิติมหาคุณ - คุณวันชัย ธีร์วรุจา - คุณกัลยรัตน์ ธีร์วรุจา - คุณกัญญภััส ธีร์วรุจา	13,000	บาท
3	คุณสุรรัตน์ จุฬาลักษณ์านุกูล	5,000	บาท
4	พญ.นฤมิต - นพ.ธีระ - ด.ช.รัชพล วงศ์ลิขิตปัญญา	5,000	บาท
5	พ.อ.ศุภชัย - คุณศรีภพพาน - ด.ช.มรรควัตร ขจัดภัย	3,000	บาท
6	คุณศุภกิจ พฤกษารมย์	3,000	บาท
7	คุณราชาวดี ศรีเทพ	2,000	บาท
8	คุณเน่งน้อย ศรีสมถวิล	2,000	บาท
9	คุณสิริน ลิ้มปติยะกร - คุณชุตติเดช เอี่ยมสุขแสง	2,000	บาท
10	คุณนทธัญ แสงไชย	2,000	บาท
11	คุณนวพร ลิ้มปติยะกร	2,000	บาท
12	คุณธนวัฒน์ - พ.ญ.นิรมล - คุณสาริศา - คุณวัทธิกร วัชรระรังษี	2,000	บาท
13	คุณสุโมกษ์ เกียรติชัย	1,500	บาท
14	คุณวัลลยา เศรษฐประณัยน์	1,499	บาท
15	คุณวรรณณา ต่านธวานิช	1,000	บาท
16	คุณวิมล บุรณากาญจน์ และครอบครัว	1,000	บาท

17	คุณสมาน อิงไธสง	1,000	บาท
18	คุณศิริเพ็ญ ชูวุฒิเชาว์	1,000	บาท
19	คุณศิริลักษณ์ สิริศักดิ์	888	บาท
20	คุณจิตรา รักแต่งงาน	700	บาท
21	Indy Vacations Co., Ltd.	599	บาท
22	ครอบครัววรเวชวิจิตร	500	บาท
23	คุณจันทร์มณี ชุ่มบุญยืนยง	500	บาท
24	คุณจุฑารัตน์ ปั่นศรี	500	บาท
25	คุณชวัลส์ ศรีกัลด	500	บาท
26	คุณธวัชชัย ศิริทรัพย์สถิตย์ ในนามครอบครัว ศิริทรัพย์สถิตย์	500	บาท
27	คุณประชา-คุณวรารภรณ์ ดวงใจ	500	บาท
28	คุณภูรี ทรงธนเกียรติ	500	บาท
29	คุณวสันต์ กุลสุวรรณ	500	บาท
30	คุณสุทธินันท์ ศุภโชคสิริสาคร	500	บาท
31	พลโทหญิง ศาสตราจารย์คลินิก แพทย์หญิงพรจิตา ชัยอำนวย	500	บาท
32	พันเอกปรีชา - คุณนภาพร ภูมิสุทธิ	500	บาท
33	นพ.นที สาครยุทธเดช	500	บาท
34	คุณทิมมพร เอื้อกิจพงศ์ธร	372	บาท
35	คุณเฉลิมชัย พันธุ์เพชร	300	บาท

36	คุณกาญจนา สว่างวงศ์	300	บาท
37	คุณชัย เจียมกิตติกุล	300	บาท
38	คุณชาริณี วิวัฒน์พาณิชย์	300	บาท
39	คุณชุตินญา พูลบวรรักษ์	300	บาท
40	คุณทวน ไตรสัจจ	300	บาท
41	คุณสธนธร พร้อมพงศ์เจริญ	300	บาท
42	คุณอัจฉรา คงใหญ่	300	บาท
43	คุณเมธินันท์ ภิญโญชน	200	บาท
44	คุณกัญญา เกียรติบุตตร	200	บาท
45	คุณจันทรา แซ่เตียว	200	บาท
46	คุณจิรัชยา เอี่ยมสำอางค์	200	บาท
47	คุณศรีสมพร รักษ์ชีวงศ์	200	บาท
48	คุณอนัญญา นาวารักษ์	200	บาท
49	พระมหาสมศักดิ์ ปภาโกร	200	บาท
50	คุณไพฑูรย์ สีลาเลิศประเสริฐ	199	บาท
51	คุณภวัต ลิ้มอุปถัมภ์	100	บาท
52	คุณอรรถพันธ์ กำชัยสิทธิพล	100	บาท
53	ครอบครัววิมมณี	100	บาท
54	คุณชูสิทธิ์ จิรปิตีสังจะ	50	บาท
55	คุณชัยณรงค์ แซ่แต้	1	บาท

จัดพิมพ์เพื่อเป็นธรรมทาน มิได้ประสงค์จำหน่าย ผู้ที่สนใจหนังสือ
สามารถติดต่อขอรับได้ที่ Line ID: rs.tissa โดยจะจัดส่งให้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย
ตราบเท่าที่ยังมีหนังสือ หรือ สามารถ download e-copy ได้ที่ QR code นี้

เทวดาทูลถามว่า “บุคคลให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้กำลัง ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้วรรณะ ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้ความสุข ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้จักขุ และบุคคลเช่นไร ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพระองค์ทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ตรัสบอก แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด” ๗

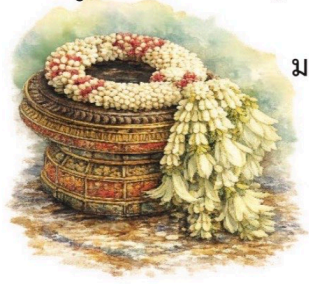
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “บุคคลให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้า ชื่อว่าให้วรรณะ ให้นานพาทนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปโคมไฟ ชื่อว่าให้จักขุ และผู้ที่ให้ที่พักพาอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่พร่ำสอนธรรมชื่อว่าให้อมฤตธรรม” ๗

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวดาสังยุต อาทิตตวรรคที่ 5 กิณฑพสุต

“ผู้มีปัญญาไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว
ไม่ควรหวังถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึง สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว
สิ่งนั้นก็ละไปแล้ว สิ่งใดที่ยังมาไม่ถึงเล่า สิ่งนั้น
ก็ยังไม่ได้มาถึง บุคคลใดมาเห็นแจ้งซึ่งธรรม
ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ในที่นั้น ๆ บุคคลนั้น ได้รู้ธรรมนั้นแล้ว
ควรเจริญไว้เนื่อง ๆ อย่าให้ง่อนแง่นคลอนแคลน
ความเพียรเพากิเลสควรทำวันนี้แหละ ใครเล่า
จะพึงรู้ความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะความผิดเพี้ยน
ต่อมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย มุนีผู้สงบ
ย่อมสรรเสริญบุคคลผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้
ผู้มี ความเพียรเพากิเลส ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันกลางคืน
นั้นแล้ว ผู้มีราตรีเดียวเจริญ”

ม. อุปริ. 527 ภัทเทกรัตตสูตร